

„A mi tendenciáink...”
SZAKKOLLEGIUMI TANULMANYOK, 9.
HATVANI ISTVAN SZAKKOLLEGIUM
DEBRECENI EGYETEM

„A mi tendenciáink...”
Szakkollégiumi Tanulmányok, 9.

Főszerkesztő:
Kovács Réka

Szerkesztők:
Ónadi Sándor
Tímár Csenge Mária
Varga Laura

Hatvani István
Szakkollégium

Debreceni Egyetem

Debrecen, 2023

A Debreceni Egyetem Hatvani István Szakkollégiumának kiadása

A kötet megjelenését a Nemzeti Tehetség Program keretében „A szakkollégiumok tehetséggondozó programjainak támogatása” címmel az Oktatási Hivatal által bejegyzett szakkollégiumok részére meghirdetett pályázati kiírás NTP-SZKOLL-22-0009 számú projektje finanszírozta.

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

Borítóterv: Szendrei Ákos

© A szerzők és a szerkesztők

ISSN 2063–6059

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

Tartalomjegyzék

Előszó	9
Burján Réka Hatékony kommunikáció az e-sportban	11
Deák Fanni Élethosszig tartó tanulás: egy lehetséges megoldás. Digitális tananyagfejlesztés és hatékonyságának vizsgálata pszichológiai módszerekkel időskorúak körében	23
Hadházi Zsófia Közösségi vallásgyakorlás a COVID-19 járvány idején	41
Harcza Vivien Leona A perfekcionizmus, mint „kétélű kard” –a tökéletességre törekvés jelenségének ismertetése pszichológiai szemszögből.....	55
Román Szandra Az ukrán menekültek magyarországi munkaerőpiaci elhelyezkedését akadályozó tényezők pszichológiai komponenseinek feltárása	67
Selejő Joó Bence Tamás Sportolók és E-sportolók motivációjának és társas orientációinak összehasonlítása	81
Botos Ákos Részvényárfolyamok, tőzsdeindexek korrelációja válságok idején.....	99
Veres Dávid Gábor – Balla János – Fazekas Florance Titanilla Utazási szokások alakulása a COVID-19 kitörése óta a Partiumi Keresztény Egyetem hallgatóinak körében	127

Bukta Balázs József – Pércsi Dániel – Forgács Attila – Madalina Ranga – Fábíán István – Kalmár József – Herman Petra
Zselatin alapú aerogél alkalmazása hidartált Pd(II) szelektív megkötésére 159

Ecsédi Bertold
Boroszilikát-PVA hibrid aerogélek hidratációs mechanizmusának vizsgálata 177

Törzsök Réka
The Ambiguities of Charlotte Bartlett in E. M. Forster's A Room with a View 193

Végh Darinka
A halomnévadás motivációi Nádudvar helynévanyagában 207

Vadász Márton
A templomi ülésrend mint a lokális társadalom leképeződése három bihari falu vizsgálata alapján 221

Kovács Dávid
A magyarországi kisüzemi sörgyártás földrajzi vizsgálata 237

Papp Kitti Mária
A NEET-fogalom értelmezésének lehetőségei és a csoporttényezők bemutatása 263

Berecz Gábor
Érzelmi viszonyok a római feliratokon? – A családi kötelékek vizsgálatának egy lehetséges módszertana a Legio II Adiutrix epigráfiai emlékei alapján..... 279

Kádár Anna Katalin
Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés című regényének és Avvakum protopópa önéletírásának lehetséges kapcsolati pontjai..... 291

Kalmár Zsombor

Boszorkányság és paráznaság, avagy a bűnök láncolata:
Szempontok egy kutatási témához..... 305

Kecskés Kitti

A Ceaușescu korszak emlékezete egy erdélyi kis településen,
Csíkközváros..... 321

A kötet szerzői 337

Előszó

A Debreceni Egyetem Hatvani István Szakkollégiuma több mint két és fél évtizedes hagyományra tekinthet vissza. Az 1997 óta működő Szakkollégium a kiemelkedő tanulmányi és tudományos eredményekkel rendelkező hallgatókat igyekszik összefogni és támogatni a tudományos pályán történő előrehaladásukban.

A hallgatók szakmai kibontakozását és fejlődését számos kipróbált tevékenység segíti. A szakkollégisták rendelkezésére áll a konferenciákon való előadói részvétel, a régió kutatási programokba történő bekapcsolódás, de talán a legfontosabb és legmaradandóbb lehetőség az önálló kutatásokon alapuló írások megjelentetésében rejlik.

A különböző szakcsoportokra bontott Szakkollégium ezek mellett is számos lehetőséget ad a tudományosság felé nyitott tagok számára. Rendszeres szakmai és közéleti előadások keretében neves előadók bővítik a résztvevők tudását. A tagok az előadásokon kívül különböző vitaesteken vehetnek részt. Ezeken túl szabadidős programokat is szervezünk az érdeklődők számára.

A Kedves Olvasó ezúttal a legújabb tanulmánygyűjteményünket, tartja kezében, mely nem tematikus kötet, hanem a hallgatók aktuális szakmai munkájába enged bepillantást és „*A mi tendenciáink...*” címen futó sorozat immár kilencedik darabja. Ahogyan a korábbiak, úgy ez a kötet is tükrözi azt a sokszínűséget, amely a Hatvani István Szakkollégiumra jellemző, s amellyel a legkülönbözőbb tudományterületek képviselői járulnak hozzá a minket körülvevő természet, a kultúra, történelmünk, nyelvünk, szokásaink, egyszóval világunk megismeréséhez. A kötetben felsorakozó tanulmányok, bár meglehetősen különböznek, sőt esetenként igen távol állnak egymástól, mégis jól megragadható pontokon össze is kapcsolódnak.

Ebben a kötetben a Hatvani Szakkollégium hallgatói mellett helyet kaptak a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem Fényes Elek Műhelyének a tagjai is, akikkel közösen szerveztük meg a 2022 őszén lezajlott hallgatói konferenciánkat.

Debrecen, 2023 június

A Szakkollégium vezetősége

Hatékony kommunikáció az e-sportban

Burján Réka

DE, pszichológia BA, II. évf.

rekaburjan15@gmail.com

Témavezető: Papp Dávid (DE)

Az e-sport és az online játékok egyre nagyobb népszerűségnek örvendenek. Ennél fogva az e-sporton belüli kommunikáció még meglehetősen új kutatási területet kínál. Egészen a nyelv fogalmától indulva, a csapatban létrejövő mechanizmusokon át az online és e-sportban létrejövő kommunikációig szeretném bemutatni az eddigi kutatásokat a témában.

A nyelv fogalma és használata

A nyelv hétköznapi használatban jelölhet egy tág kommunikációs rendszert: az állatok kommunikációs rendszerét, a művészetek vagy más kommunikációs rendszerek közegét. A nyelv egyik fő funkciója a kapcsolatteremtés és eszközt nyújt az egyén gondolkodásának kifejezésére. A beszédhelyzetben lévő felek a saját szempontjaik közvetítésére és mások perspektívájának felvételére használják a nyelvet. A társalgáselemzés azt vizsgálja, hogyan szerveződik a beszédalapú kommunikáció, hogyan koordinálják cselekedeteiket a társalgó felek és mi a beszéd szerepe a tágabb értelemben vett társas folyamatokban. Paul Grice írta le azokat a normákat, melyek mentén a társalgás mint rendszer szerveződik: a mennyiség, minőség, relevancia és a mód. A társalgás további fontos elemei a nyitás-zárás, melyek tulajdonképpen az üdvözlések és elköszönések, valamint a visszajelzések, melyek a hallgató fenntartott figyelmének megerősítését szolgálják. Ez különösen fontos telefonbeszélgetésekben, ahol nem látjuk a másik félt. (Schnell, 2022.)

A társas kogníció a társas jelzések tudatos vagy nem tudatos módon történő fogadásának és küldésének képessége. A társas jelzések lehetnek nyelvi vagy nem nyelvi jellegűek. A társas kogní-

ció hatékonysága pedig függ a társas jelzések értelmezésének minőségétől, amiben nem csak a nyelvi szintek tartoznak bele, hanem olyan metakommunikációs jelzések is, mint a mimika, testbeszéd, gesztusok stb. E jelzések hatékony értelmezése feltétele a sikeres társas interakcióknak. (Schnell, 2022.)

Tehát a nyelv fontos meghatározója gondolataink és érzéseink sikeres közvetítésének, a társainkkal folytatott hatékony kommunikációnak.

A csapatteljesítményről

A szociálpszichológia egyik fő érdeklődési köre a csoportok tanulmányozása. Általános értelemben a csoport olyan egyének halmaza, akik közt van valamilyen interakció, vannak közös céljaik, hasonlóak valamilyen szempontból, és akik számára a csoport jelentéssel bír. A csoportok különbözhetnek egymástól interakció és társas függés mértékében. A kölcsönös függés két féle lehet, feladatra irányuló vagy társas kölcsönös függés. Előbbi esetben a csoport tagjai elsősorban anyagi javak, illetve a feladat elvégzése miatt támaszkodnak egymásra (például egy munkahelyi csoport). Utóbbi esetben a tagok társas érzelmi jutalmak miatt és a pozitív társas identitás elérése érdekében támaszkodnak egymásra (például egy baráti kör). (Smith és mtsai, 2016.)

Sterner különböző feladattípusokat nevezett meg, melyek meghatározzák a csoportteljesítményt. Additív feladat esetén a csoportteljesítmény egyenlő a csoport egyes tagjainak egyéni hozzájárulásával, például kötélhúzás esetén. Diszjunktív feladat esetén a csoportteljesítmény a legjobb tag teljesítményével egyezik meg, például egy focimeccsen. Konjunktív feladatnál a csoportteljesítmény egyenlő a leggyengébb tag teljesítményével, például váltófutásban. Végül kompenzatórikus feladat esetén az egyes tagok véleménye vagy beclése átlagolódik, például termékbecsléskor. Általános esetben a feladatok különböző alfeladatokból állnak össze. (Smith és mtsai, 2016.)

Akármilyen jól is dolgozzanak a csapattagok, a csoportot meg kell szervezni. A tagoknak szükségük van arra, hogy legyen egy világosan kijelölt szerepük, és ismerjék a rendelkezésükre álló erőforrásokat. Továbbá fontos, hogy ismerjék egymás erősségeit és gyengeségeit, és hogy ki milyen beleszólási jogokkal rendelkezik a csoporton belül. A csoporton belüli koordináció többféle képpen is megvalósulhat. Lehet nyílt kommunikáció által, amikor a tagok közvetlenül megfogalmazzák, hogy kinek milyen feladatot kell elvégeznie, vagy lehet hallgatólagos is. Ahhoz, hogy a tagok elővételezhessék mások viselkedéseit, és ennek mentén megtervezhessék a saját viselkedésüket, elengedhetetlen egy közös társas tudás, egy közös kognitív bázis. (Smith és mtsai, 2016.)

Ennek jellemzésére számos elmélet született, melyek mind más-más szempontból közelítik meg a jelenséget. Stasser és Titus (1985) „Információ mintavétel” („Information sampling”) elmélete szerint a csoporttagok gyakran sikertelenek információjuk egyesítésében, mert a tagok vitát megelőzően megszerzett tudása és az az információ, ami a tagok saját véleményét támasztják alá torzítják a közös vitát. Az elsőként Wegner (1986) által elnevezett „Tranzaktív memória” („Transactive memory”) olyan egyéni emlékezeti rendszerek összessége, ahol az egyének pontos képpel rendelkeznek egymás tudásáról. Megemlíthetjük még továbbá a „Megosztott mentális modell” („Shared mental model”) elméletét is, miszerint a tagok által közösen osztott tudás lehetővé teszi, hogy megfelelő magyarázatot és elvárást állítsanak a feladat felé, és így koordinálják a tevékenységeiket és megváltoztassák a saját viselkedésüket a feladat vagy más csapatagok igényei szerint. Ezek a megosztott mentális modellek tehát segítenek, hogy leírjuk, magyarázzuk és előre jelezzük a csapat viselkedését, ami segíti a tagokat a koordinációban és a változásokhoz való alkalmazkodásban. (Cannon – Bowers, 1993.)

Cannon-Bowers és munkatársai (1999) kétfajta team tudást különböztetnek meg. A tudás, melyet a team mentális modellhez társítanak lehet deklaratív (a tények, szabályok, kapcsolatok melyek a feladattal kapcsolatosak), procedurális (a lépések, sorren-

dek és tevékenységek, melyek a feladat teljesítésével kapcsolatosak) vagy stratégiai (feladattal kapcsolatos stratégiák és az alkalmazásuk időpontjával kapcsolatos tudás). A másik kategorizáció szerint pedig ez a tudás tartalmazhat teammunkával és feladattal kapcsolatos tudást. Előbbibe beletartozik a team tagjainak szerep- és felelősségköreinek ismerete, valamint a tagok tudásával, készségeivel, hiedelmeivel és stílusával kapcsolatos tudás. Utóbbi pedig a feladat folyamataival kapcsolatos tudást és a tipikus feladatra vonatkozó stratégiákat foglalja magába. (Cooke, 2000.)

Továbbá a team mentális modellek kiegészítéseként beszélhetünk a team szituációs modellről („team situation model”) is. Ez a tagok feladatvégzése közben fejlődik. Egyéni szinten, a team tagoknak van egy saját értelmezése az adott szituációról, melyeket, ha összeadunk, akkor megkapjuk a team kollektív értelmezését erről a specifikus szituációról. Ezáltal a tagok képesek a szituációból érkező információkat értelmezni annak mentén, hogy a team számára mi előnyös és viselkedésüket ennek hatására tudják változtatni. Így tehát annak mértéke, hogy a team tagok mennyire koordináltak ezen információk megítélésében végzetes lehet a team teljesítményére nézve. (Cooke, 2000.)

A koordináció

Fontos, hogy definiáljuk a koordinációt is, hiszen ebben a témában is számos meghatározás született. Espinosa (2004) úgy definiálja a koordinációt, mint egy olyan folyamatot, melyben az egymással összefüggő tevékenységeket menedzselik a tagok. A koordinációnak két típusát különbözteti meg. Az explicit koordináció egy olyan koordinációs mechanizmus, melyet a team tagok explicit módon, tudatosan használnak fel. Ez megvalósulhat feladatszervezési mechanizmusokon keresztül, vagy kommunikáció által. Az implicit koordinációs mechanizmus pedig a team kognícióban gyökerezik, és nem tudatosan alkalmazzák őket a tagok.

Láthatjuk, hogy a kommunikáció elengedhetetlen része a csapatban való együttműködésnek. Szemtől szemben ez viszonylag könnyen megvalósulhat, hiszen látjuk a másik fél reakcióit,

testbeszédét és valószínűleg egymás felé nézünk, mikor kommunikálunk. A digitális térben azonban ez bonyolultabb. Habár manapság már elterjedt a videóhívás és egyre jobb kép- és hangminőséget produkálnak okoseszközeink, a képernyő akkor is köztünk lesz, nehezítve a beszélgetést.

Verbális és nonverbális kommunikáció

A kommunikációt elkülöníthetjük verbális és nonverbális kommunikációra. Utóbbi azt a folyamatot jelöli, mely során mind szándékosan, mind tudattalanul küldünk és fogadunk információkat a nyelv használata nélkül. (Bové, 2021.)

A verbális kommunikáció magyarázatára is számos modell született, Krauss és Morsella (2000) négy modellről ír: kódoló-dekodoló modell („encoder-decoder model”), intencionalista modell („intentionalist model”), perspektíva-átvevő modell („perspective-taking model”) és a párbeszédés modell („dialogic paradigm”). A kódoló-dekodoló modell szerint a kommunikáció egy olyan folyamat, amely során egy absztrakt üzenet jelekké kódolva adódik át a fogadó félnek, aki dekódolja ezeket egy olyan absztrakt formában, mely megegyezik az eredeti üzenettel. Az intencionalista modell szerint a kommunikáció a kommunikatív szándék cseréjéről szól. A perspektíva-átvevő modell szerint a beszélők más-más szemszögből látják a világot, így beszélgetés során egy közös világot alkotnak meg. Végül, a párbeszédés modell értelmében a kommunikáció a kommunikátorok egy közös teljesítménye. Mivel adott, szociális körülmények között születik meg, így csak azokban az adott körülményekben értelmezhető a mondanivaló.

Egy páros teniszjátékosokon végzett kísérlet szerint a nyertes csapatok több verbális kommunikációt mutatnak, mint a vesztes csapatok: gyakrabban beszélnek tervekről, ami nagyobb koordinációhoz vezet. Ezen felül jellemzőbb rájuk, hogy emocionális és tevékenységgel kapcsolatos üzeneteket váltanak, míg a vesztes csapatok inkább a feladattal nem releváns tartalmakról beszélnek egymással. A nyertes csapatok kommunikációja megalapozza a

motivációt, inspirációt, bátorítást és növeli a tervezést, ami így fokozza a teljesítményt. Érdekes továbbá, hogy a nyertes csapatok kommunikációja homogénebb, ami megbízhatóbbá teszi azt. (Lasic, 2009.) Egy másik vizsgálat is hasonló eredményeket talált. A védő pozícióban lévő játékosokra fókuszált a kutatás, amely eredményeképpen kiderült, hogy sikertelen védekezés esetén magasabb a kommunikáció. Illetve, ha az üzenet küldője pontos helymeghatározást használ, vagy pontosan megnevezi a cselekvést, akkor sikeresebben irányítja a másik felet, még akkor is, ha nincsenek tisztában egymás helyzetével. (LeCouteur, 2011.)

Az e-sportról

Az e-sport egy megosztó ága a sportoknak. Sokan vitatják, hogy egyáltalán sportnak számít-e. Mindenekelőtt érdemes definiálni mit is jelent az e-sport. Wagner (2006. 3.) megfogalmazása szerint „egy olyan területe a sport tevékenységeknek, melyben a személyek mentális vagy fizikai képességeket fejlesztenek információs és kommunikációs technológiákat alkalmazva”. Jenny és munkatársai (2016) kiemelik azonban, hogy Wagner kihagyta a verseny aspektusát a fogalomnak. Az e-sport iparban központi tényező a verseny, hiszen e köré épülnek a játékok. Emiatt Jenny és munkatársai (2016) egy egyszerűbb definíciót alkalmaznak: „szervezett videójáték versenyek”. Az e-sportokon belül is többféle játék létezik és többféle műfaj. Az egyik leggyakoribbak a MOBA (Multiplayer Online Battle Arena) játékok, melyek valós idejű stratégiai akció játékok. Ezek csapatjátékok, melyben a tagoknak együttműködve kell különböző feladatokat megoldani (például elfoglalni az ellenfél bázisát), és így megnyerni a meccset. Egy csapat állhat hobbijátékosokból, akiket a játék meccskereső rendszere állít össze, így minden meccs során más-más játékosokból áll. De állhat összeszokott, e-sport szervezetnél leszerződött játékosokból is, akik együtt gyakorolnak, együtt versenyeznek.

Kommunikáció az e-sport játékokban

A játék alatt a tagok akár a játék adta lehetőséget kihasználva, vagy más platformon keresztül, hívásban és írásban tudnak kommunikálni egymással. Ezen felül a megtalálhatóak a nonverbális kommunikációra alkalmas eszközök is a játéktérben belül. Azt találták, hogy a digitális térben történő nonverbális kommunikáció limitálhatja a sikeres együttműködést, kivéve, ha az tartalmaz tudatosságra vonatkozó információt. A tudatosság azt jelenti, hogy „a játékos tisztában van a többiek tevékenységeivel, és ez kontextust biztosít a saját tevékenységeinek.” (Dourish, 1992.) Azonban, ahogy Leavitt és munkatársai (2016) is írják, a nonverbális jelzésekben meg van a potenciál, hogy fokozzák a teljesítményt, mivel a verbális kommunikáció olykor akadályokba ütközhet, például a verseny gyors tempója miatt nincs idejük a játékosoknak megfelelően megfogalmazni a mondandójukat.

Vegyes kapcsolatot találtak az írásos kommunikáció és a feladat teljesítés között. Az egyik oldalról, a csapatok jobb teljesítménnyel bírnak, amikor többet kommunikálnak. (Huffaker, 2009.) A másik oldalról viszont a játékosokra jellemző, hogy inkább szocioemocionális célokra használják az írásos üzeneteket, mintsem feladattal kapcsolatos üzenetekre. (Peña, 2006.) Egy Counter Strike-ről (lövöldözős csapatjáték) készült vizsgálatban azt találták, hogy az üzenetek 50%-a szocioemocionális tartalmakból állt és csak 25%-a volt feladattal kapcsolatos. (Koch, 2004) Azonban ezek a kutatások összeszokott csapatokkal készültek. Az egymás számára ismeretlen személyekből álló és rövid ideig, idő nyomása alatt együtt dolgozó csapatokra jellemző a feladat-orientált kommunikáció. (Walther, 1996.)

Fontos megemlíteni a kohéziót is, hiszen befolyással lehet egy csapat teljesítményére. A kohézió egy dinamikus folyamat, melyben a tagok együtt maradnak, míg el nem érik kitűzött céljait és/vagy ki nem elégül a tagok érzelmi szükséglete. (Carron és mtsai, 1998.) A digitális környezetben még kevesen kutatták a kohézió hatását, azonban Tan és munkatársai (2022) erős korrelációt találtak a csapatkohézió és a csapat elégedettsége, valamint

a csapat elégedettsége és a meccs kimenetele között. Kutatásukban egy magas kohézióval rendelkező csapatot és egy alacsony kohézióval rendelkező csapatot hasonlítottak össze. A meccs kimenetele megegyezett mindegyik feltételben. Azt találták, hogy a magas kohéziójú csapatban a kommunikáció állandóbb volt és a bocsánatkérés kommunikációs kategóriát általában bíztatás követte.

Egy World of Warcraft-ról (többszemélyes szerepjáték) készült kutatás pedig arra mutatott rá, hogy milyen fontos hatással lehet a korai, harc előtti beszélgetés a csapat összetartására. Kiderült, hogy ezek a beszélgetések növelik annak esélyét, hogy a tagok a csapattal maradjanak. (Dabbish, 2012.)

Nonverbális kommunikáció az e-sport játékokban

A játékokban általában megtalálhatóak úgynevezett pingek, melyek Leavitt (2016) fogalmazásában olyan nonverbális jelzések, melyek segítik a játékost, hogy irányítson és egy gombnyomásra aktiválhatóak. Kifejezőek, megváltoztatják a környezetet és irányítják a figyelmet. A pingek segítségével a játékosok beazonosíthatják az időlegesen megjelölt területet a térképen vagy a vizuális környezetben. Több kutatás is igazolta, hogy azok a csapatok, akik többet pingelnek, jobb teljesítménnyel is rendelkeznek, valamint összefüggést találtak a tapasztalati szint és a ping mennyiség között is. (Leavitt, 2016.; Zheng, 2023.) A teljesítményt a kill-death-assist (ölés-halál-támogatás) aránya határozza meg. Ezen felül még számítanak a megszerzett objective-k és az, hogy győzelemmel vagy vereséggel ért véget a meccs. (Zheng, 2023.) Zheng (2023) kutatásában a pingeket 4 kategóriába sorolta: irányító (Assist Me, Defend, Retreat, Generic), jelző (Generic, On My Way), figyelmeztető (Warning), és nem meghatározott. Azt találták, hogy a jelző kategóriába tartozó pingek egyértelműek és a proaktív, szándékos kommunikációra vonatkoznak és a pozitív csapatteljesítménnyel hozhatók összefüggésbe. Ezzel szemben az irányító és figyelmeztető kategóriák kétértelműek lehetnek a játékosok számára, így azt a csökkent teljesítménnyel hozták összefüggésbe.

Összegezve tehát láthatjuk, hogy milyen összetett és sokrétű a kommunikáció. A digitális térben, nyomás alatt és rövid időkeretek között pedig még nehezebb lehet a játékosok igényeinek pontos kifejezése. Ahogy Zheng és munkatársai (2023) is javasolták, a játékfejlesztőknek érdemes lehet egyértelmű pingek kialakítása, hogy megkönnyítsék a játékosok számára a kommunikációt és a koordinációt. Valamint további kutatások szükségesek, hogy pontos ajánlásokat tehessünk az e-sport játékosoknak saját és csapatszintű kommunikációjuk fejlesztésére.

Felhasznált irodalom

Bovée, C. – Thill, J. (2021): *Business Communication Today*, 15th edition. Pearson

Cannon-Bowers, J. A. – Salas, E. – Blickensderfer, E. (1999): *Toward an understanding of shared cognition*. Unpublished manuscript. Naval Air Warfare Center Training Systems Division, Orlando

Cannon-Bowers, J.A. – Salas, E. – Converse, S.A. (1993): *Shared Mental Models in Expert Team Decision-Making*. In: Castellan N. J. (ed.): *Individual and Group Decision Making*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale, 221–246.

Carron, A.V. – Brawley, L. R. – Widmeyer, W. N. (1998): *The measurement of cohesiveness in sport groups*. In: Duda, J. L. (ed.): *Advances in sport and exercise psychology measurement*. WV: Fitness Information Technology, Morgantown, 213–226.

Dabbish, L. – Kraut, R. – Patton, J. (2012): *Communication and commitment in an online game team*. *Association for Computing Machinery*, New York, 879–888.

Dourish, P. – Bellotti, V. (1992): Awareness and coordination in shared workspaces. Association for Computing Machinery, New York, 107–114.

Espinosa, J. – Lerch, J. – Kraut, R. (2004): Explicit vs. Implicit Coordination Mechanisms and Task Dependencies: One Size Does Not Fit All. E. Salas & S. M. Fiore (szerk.): Team Cognition: Understanding the Factors That Drive Process and Performance. 107–129.

Hahsler, M. – Koch, S. (2004): Cooperation and disruptive behaviour - Learning from a multi-player Internet gaming community. 32–42.

Huffaker, D. – Wang, J. – Treem, J. – Ahmad, M. – Fullerton, L. – Williams, D. – Poole, M. – Contractor, N. (2009): The Social Behaviors of Experts in Massive Multiplayer Online Role-Playing Games. In. International Conference on Computational Science and Engineering, Vancouver, 326–331.

Jenny, S. – Manning, R. D. – Keiper, M. – Olrich, T. (2016): Virtual(ly) Athletes: Where eSports Fit Within the Definition of “Sport”. *Quest*. 69, 1–18.

Krauss, R. M. – Morsella, E. (2000): Communication and conflict. In M. Deutsch – P. T. Coleman (szerk.): *The handbook of conflict resolution: Theory and practice*. Jossey-Bass/Wiley

Lausic, D. – Tenenbaum, G. – Rudd, A. – Eccles, D. Jeong, A. (2009): *Communicating Effectively: Exploring Verbal and Nonverbal Behaviors and How They Affect Team Coordination*. Florida State University

Leavitt, A. – Keegan, B. C. – Clark, J. (2016): Ping to Win? Non-Verbal Communication and Team Performance in Competitive

Online Multiplayer Games. Association for Computing Machinery, New York, 4337–4350.

Lecouteur, A. – Feo, R. (2011): Real-time communication during play: Analysis of team-mates' talk and interaction. *Psychology of Sport and Exercise*. 12, 124–134.

Peña, J. – Hancock, J. (2006): An Analysis of Socioemotional and Task Communication in Online Multiplayer Video Games. *Communication Research*. 33, 1, 92–109.

Schnell Zs. (2022): A nyelv mint rendszer. In: Pléh Csaba (szerk.): *Pszichológia*. Budapest

Smith, E.R. – Mackie, D.M. – Claypool, H.M. (2014): *Szociálpszichológia*. Budapest

Stasser, G. – Titus, W. (1985): Pooling of unshared information in group decision making: Biased information sampling during discussion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 6, 1467–1478.

Tan, E. – Rogers, K. – Nacke, L. E – Drachen, A. – Wade, A. (2022): Communication Sequences Indicate Team Cohesion: A Mixed-Methods Study of Ad Hoc League of Legends Teams. *Association for Computing Machinery*. 6, 1–27.

Wagner, M. (2006): On the Scientific Relevance of e-Sports. In: *Proceedings of the 2006 International Conference on Internet Computing & Conference on Computer Games Development*. Las Vegas, 437-442.

Walther, J. B. (1996): Computer-mediated communication: Impersonal, interpersonal, and hyperpersonal interaction. *Communication Research*, 23, 1, 3–43.

Wegner, D. M. (1986): Transactive Memory: A Contemporary Analysis of the Group Mind. In: Mullen, B. – Goethals, G. R. (szerk.): Theories of Group Behavior. Springer Series in Social Psychology, New York, 185–205.

Zheng, K. – Stein, B. – Farzan, R. (2023): Use Ping Wisely: A Study of Team Communication and Performance under Lean Affordance. ACM Transactions on Social Computing. 5, 1–4, 1–26.

Élethosszig tartó tanulás: egy lehetséges megoldás. Digitális tananyagfejlesztés és hatékonyságának vizsgálata pszichológiai módszerekkel időskorúak körében

Deák Fanni

DE, pszichológia BA, III. évf.

deakfanni2000@gmail.com

Témavezető: Dr. Polonyi Tünde Éva (DE)

Bevezetés

A társadalom előregedése olyan mértéket öltött az elmúlt évtizedekben, hogy eddig kialakított eszköztárunk már sajnos nem elegendő a felmerülő gazdasági, szociális és társadalmi kihívásokkal való megküzdésre. A demográfiai öregedés azonban nem egy káros folyamat, csupán meg kell találnunk és valósítanunk azon módszereket, melyek megoldást nyújthatnak erre az egész társadalmat égető kérdésre. (Habicsek – Pákozdi, 2014.) Az IKT eszközök és az e-learning pedig napjaink legalkalmasabb eszközei a tanulás biztosításának bárki számára, bárhol a világon, korlátok és akadályok nélkül.

Szakirodalmi áttekintés

Az időskori kognitív változások és digitális technológia

A hétköznapi életben időszűrésre sokan gondolnak egy minden téren hanyatlással járó folyamatként, azonban sok kutató egyfajta szívügyévé vált ezen tévhitek lerombolása, és rengeteg vizsgálat igyekszik ezt a képet árnyalni, megvilágítani az öregedés folyamatának pozitív oldalait, illetve felhívni a figyelmet azokra a lehetőségekre, melyeket mi magunk tehetünk életminőségünk megőrzéséért vagy javításáért. (Czigler, 2012; Polonyi és mtsai., 2020) Azt is érdemes azonban figyelembe vennünk, hogy a kognitív képességek változása nem írható le egy univerzális folyamatként. A legáltalánosabbnak tekinthető folyamat a normál öregedés, mely

során a kognitív fejlődés a felnőttkor közepéig tart, ezt egy stagnálás követi megközelítőleg a 60-as évek elejéig, ezt követően pedig a legtöbb területen hanyatlás figyelhető meg, de még ez alól is akadnak kivételek, ahol akár javulás is felléphet. (Balajthy – Polonyi, 2020.)

Az idősödés különbözőképpen érintheti az egyes kognitív folyamatokat: a megosztott figyelem, munkamemória, epizodikus emlékezet terén jelentős funkciócsökkenés figyelhető meg, a szemantikus tudás, a döntéshozatal vagy a nyelv területein fejlődést is el lehet érni. Az, hogy egy adott személy mennyire optimálisan fog megküzdeni az öregedéssel, attól is függ, hogy mennyi kognitív tartalékkal bír és mennyire veszi igénybe az aktív tanulás lehetőségeit élete során. A kognitív tartalék arra utal, hogy az agy képes lehet aktívan ellenállni az öregedésből és betegségekből fakadó változásoknak a kognitív hálózatok flexibilitása és alkalmazkodóképessége révén. (Balajthy – Polonyi, 2020.)

Természetesen az előbb említett változások bekövetkeztének, lefolyásának egy része genetikánk függvénye, nem hagyható figyelmen kívül a környezet, külső hatások szerepe, a két tényező kölcsönhatása. Ezzel pedig felvetődik annak a kérdése, hogy mit is tehetünk életminőségünk és kognitív képességeink megőrzéséért, és az ebből fakadó, az élet minden területére kiterjedő előnyök élethosszig tartó élvezéséért. Én most egy egyre inkább előtérbe kerülő fogalomra hívnám fel a figyelmet, az élethosszig tartó tanulásra (Life Long Learning, vagy LLL). Az Európai Bizottság szerint a tanulás ezen újszerű formája az oktatáspolitikai alapvető céljává vált nemzetközi szinten. (Mouzakittis – Tuncay, 2011.)

Szerencsére, a digitális technológia megtalálta az útját az időskori képességfejlesztéshez is: stratégiai videójátékra épített mentális tréningek, exergame-ek, virtuális valóság alkalmazások mind elérhetőek. (Polonyi és mtsai., 2020.) Az információs és kommunikációs technológiák (IKT) segítségével motiválóbba tehető a tanulás és a tanítás. (Abari – Polonyi, 2017.)

Kognitív terhelés

A kognitív terhelést (cognitive load) hasonló, e-learning tananyagok vizsgálatával kapcsolatos tanulmányok nyomán itt a következőképpen definiálok: „a teljes terhelés, melyet egy adott feladat elvégzése ró a tanuló kognitív rendszerére.” (Van Nuland – Rogers, 2015.) A terhelés tanuló és az elvégzendő feladat függvénye, hiszen a feladat által igényelt erőforrásoktól és a tanuló azon képességétől, hogy ezt az erőforrásigényt kielégítse. Ahhoz, hogy a tanult információ a tanuló elméjében hozzáférhető tudássá váljon az információk a tanuló munkamemóriájában tárolódnak, illetve kerülnek feldolgozás alá, később pedig hosszú távú memóriasémákba szerveződnek. (Baddeley, 1992.)

A kognitív terhelés hatása a tanulásra Baddeley (2003) kognitív terhelés elmélete (cognitive load theory, CLT) keretén belül értelmezhető a legjobban, mely hangsúlyozza, hogy az oktatási szoftverek által megjelenített információ, és azok megjelenésének módja hatással van a munkamemóriára, ezáltal pedig a tanulási folyamatra is. A munkamemória kapacitása korlátozott, így akár a feladat intellektuális komplexitása, akár az információk szervezésének és prezentálásának módja túlterhelheti. Jelen tanulmányban, a digitális és a hagyományos szerkesztésű tananyagok összehasonlítása során az utóbbi problémára fókuszálunk, hiszen az általa keltett túlzott kognitív terhelés a munkamemória erőforrásait olyan tevékenységekre használja, mely a sémaképzés szempontjából irreleváns, ezáltal zavarja a tananyag hosszú távú, mély elsajátítását. (Paas és mtsai, 2004.)

E-tananyag időknek, de hogyan?

A rendelkezésre álló szakirodalom áttekintése alapján elmondhatjuk, hogy célszerű egy egyszerű grafikát használó felületen kialakítani a tananyagot, mely nem használ élénk színeket, ezzel is csökkentve a kognitív terhelést. Kedvezőbb, ha az egyes modulok rövidek, az oktatási anyagot több kisebb részre bontva, és inkább multimédiát tartalmaznak, mint szöveget. Az időknek kedvelik a

gyakorló, áttekintő kérdéseket, de céljuk ezzel első sorban saját tanulási igényeik megértése, nem feltétlen a formális visszajelzés. Fontos tényező, hogy olyat tanulnak élvezettel, amit később tudnak hasznosítani mindennapi életükben, tehát a gyakorlatorientált, aktív és élményalapú tanulási megközelítést részesítik előnyben. (Pappas és mtsai., 2019.) A kognitív terhelésre és a teljesítményre is jelentős hatással van a navigációs struktúra, a legkedvezőbb, ha lineáris navigációt alkalmazunk tananyagunkban, ez ugyanis egyszerűen használható és kevesebb potenciális zavaró tényezőt tartalmaz. (Shi és mtsai., 2021.) Ahhoz, hogy a tananyagokat barátságosabbá tegyük idősek számára, érdemes néhány irányelvet betartani: kizárólag Sans-Serif betűtípust használjunk (pl. Arial), lehetőleg nagyobb betűmérettel (minimum 14 pont), dupla sorközzel, egységes elrendezésben. (Githens, 2007.)

Kérdésfelvetés

Az előbbieken esett szó az e-learning-ben és az élethosszig tartó tanulásban rejlő szinte kimeríthetetlen lehetőségekről és jótékony hatásokról. Azonban arról eddig nem születtek vizsgálatok, hogy idősek esetében mennyire előnyös, használható egy digitális tananyag.

A Debreceni Egyetem és Pannon Egyetem együttműködése révén létrejött kutatócsoportunk egyik célja ezen kérdéskör hiánypótló feltárása, jelen tanulmányom a tervezett nagymintás kutatásunk elővizsgálatának tekinthető. Azokra a kérdésekre kerestem a választ, hogy mekkora kognitív terhelést okoz az interaktív e-learning tananyag egy hagyományoshoz képest, figyelembe véve a digitális kompetencia alacsonyabb szintjét, illetve az IKT eszközök használatának bizonytalanságát idősek esetében a fiatalabb korosztályhoz képest. Ezen felül felmerült bennem, hogy a kognitív terhelés és a személyek által észlelt mentális fáradtság vajon mennyire jár együtt, illetve, hogy milyen érzelmeket élnek át a tanulók a két különböző tananyag teljesítése közben.

Ezek alapján a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

A hagyományos szerkesztésű tananyaggal tanulók által tapasztalt negatív metakognitív érzelmek (szorongás, unalom, zavar, frusztráció) intenzívebbek a tanulás folyamata során, mint azoknál, akik az interaktív e-learning tananyaggal tanultak.

Az interaktív e-learning tananyaggal tanulók intenzívebb pozitív (kíváncsiság, öröm, meglepetés) metakognitív érzelmeket tapasztalnak a tanulás folyamata során, mint a hagyományos tananyaggal tanulók.

Az észlelt mentális fáradtság mértéke magasabb azoknál, akik a hagyományos szerkesztésű tananyagot használták, mint azoknál, akik az általunk fejlesztett, interaktív tananyaggal tanulnak.

A tanulás folyamata során észlelt mentális fáradtság egyes arányban áll a teljesítményváltozásban tetten érhető kognitív fáradtság szintjével.

Az interaktív e-learning tananyag által okozott kognitív terhelés alacsonyabb, mint amit a hagyományos szerkesztésű tananyag idéz elő.

A kutatás bemutatása

Minta

A vizsgálati személyek toborzása több úton zajlott, közösségi oldalakon és a debreceni Nyugdíjasok Háza lakói számára hirdetem meg a vizsgálatot. A végső minta 20 főből tevődött össze, melyet két csoportra bontottam. Az egyiknek az általunk fejlesztett digitális tananyagból, a másikkak pedig egy hagyományos, PDF formátumban létrejövő tananyagból kellett tanulnia, illetve kérdésekre válaszolni. 14 nő és 6 férfi vett részt összesen a vizsgálatban. Az átlagéletkor 68,15 év volt (digitális tananyag csoportban 67, hagyományos tananyag csoportban 69,3 év).

Vizsgálati eszközök

A vizsgálat előtt kitöltendő bemeneti kérdőívet, mely az IKT eszközökkel való kapcsolatot, hozzáállást, az e-learning kurzussal kapcsolatos elvárásokat, valamint a szellemi frissesség iránti

igényt hivatott felmérni Pappas (2019) vizsgálatában használt „Older Adults and New Technologies” kérdőíve, valamint Réti Éva (2021) szakdolgozatához készített kérdőíve alapján állítottam össze. A kérdőív célja egyrészt megismerni a fentebb említett tényezőket az időssekkel kapcsolatban, másrészt a mintából kialakított két csoport kiegyensúlyozása abból a szempontból, hogy mennyire van hozzáférésük digitális eszközökhöz, illetve milyen magabiztossággal használják ezeket.

A kognitív terhelés mérésére az N-vissza feladat általam összeállított, digitális verzióját használtam. Mivel a tananyagok teljesítése előtt és után is mértem a teljesítményt, ezért a feladat egy elő- és egy utótesztből állt. A résztvevőknek végig csak a szóköz billentyű használatára volt szükségük, ugyanis ezzel tudták jelezni, ha szerintük az aktuálisan látott inger megegyezik az N-nel azelőttivel, és az instrukciós oldalak közötti navigálás is ezzel történt. Mindkét teszt 3 blokkból állt, egy-egy 1-vissza, 2-vissza, majd 3-vissza feladathelyzettel. Az előtesztben a részletes instrukciókat és példát követően minden feladathelyzetre vonatkozóan egy gyakorlófeladattal találkoztak először a résztvevők. A három gyakorlófeladat teljesítése után az 1-vissza próbához tartozó instrukció jelent meg újra, ezután pedig szóköz nyomására kezdetét vette a feladat. Minden blokk után 30 másodperc szünet következett, majd ennek leteltével megjelent a következő próbához tartozó instrukció, és szóköz nyomására ugyanúgy kezdetét vette a feladat. Minden blokk 60 betűt tartalmazott ingerként (összesen 9 féle lehetséges betű jelenhetett meg), melyek random sorrendben követték egymást. A betűk fehérek voltak, fekete alapon jelentek meg. Az esetek 20%-ban kellett reagálni, tehát 12 darab inger exponálásakor kellett a vizsgálati személyeknek lenyomni a szóköz billentyűt, ezek közel egyenletesen oszlottak el a feladat folyamán. Minden inger 2 másodpercre jelent meg a képernyő közepén, az ingerek megjelenése között 1 másodperc telt el. Az utóteszt anyagiban különbözött az előtesztétől, hogy itt már nem szerepeltek gyakorlófeladatok, illetve ugyanilyen tulajdonságokkal rendelke-

zó, de különböző betűsorozatokról kellett a résztvevőknek döntést hozniuk.

Az N-vissza feladat klasszikusan a központi végrehajtó vagy más néven végrehajtó funkciók mérőeszköze, ám sok más kognitív folyamat befolyásolja, idők esetében jellemzően ilyen a figyelem, a frissítés vagy a rövid távú verbális memória. Ezen tulajdonsága miatt alkalmas a kognitív terhelés mérésére, vizsgálati személyeinkkel ugyanis a tananyag előtt és után is felvettük a tesztet. Az általunk fejlesztett és a hagyományos tananyag által okozott kognitív terhelés mértékére az előteszteken és utóteszteken elért eredmények különbségéből következtettünk. A feladat komplexitásával kapcsolatban voltak ugyan kétségeim, de a szakirodalom áttekintése után úgy találtam, hogy jól alkalmazható a feladat idők körében is. A figyelem fókuszában tárolt elemekhez a hozzáférés időskorban is gyors és szinte tökéletes marad (1-vissza), a 2-vissza és 3-vissza feltételekben azonban a pontosság csökken, a válaszidő nő, de teljesíthető a feladat ezen korosztály számára is. (Bopp & Verhaegen, 2018.)

A mentális fáradtság mérésére a Multidimensional Fatigue Inventory (MFI) mentális fáradtság skáláját használtam (4 item). A kérdőív önjellemzésen alapul, a válaszadóknak egy 1-től 5-ig terjedő skála segítségével döntést hozniuk arról, hogy egyes állítások mennyire tükrözik tapasztalataikat. Néhány itemet fordított pontszámmal kell értékelni, így a magasabb összpontszámok a fáradtság súlyosabb szintjének felelnek meg. (Smets és mtsai., 1995.) A kérdőív nincs magyar nyelvre adaptálva, így az általam és két másik hallgató társam által függetlenül fordított, majd egyeztetett verziót alkalmaztam.

A metakognitív érzelmeket is felmértem a tananyagokra vonatkozóan. Erre az Epistemically-Related Emotion Scales kérdőívet használtuk, mely kimondottan kognitív tevékenységek végzése során fellépő többféle érzelmet mérő eszköz, ahol egy 1–5-ig terjedő skálán kellett jelölni, hogy mennyire intenzíven jellemezték a résztvevőket az adott érzelmek a tananyag teljesítése során. A kérdőív 21 itemből áll, mely 7 faktort alkot (meglepetés, kíván-

csiség, öröm, zavar, szorongás, frusztráció, unalom). (Pekrun és mtsai., 2016.) Ennek a kérdőívnek sem áll rendelkezésre magyar nyelven elérhető változata, ezért három függetlenül fordító fordította le és egyeztette a 21 érzelem nevét, illetve a hozzá tartozó instrukciót.

Az általunk fejlesztett interaktív e-learning tananyag Réti Éva (2021) szakdolgozatához készült munkáján alapul, forgatókönyve saját készítésű, gyakorlati megvalósítását pedig a Pannon Egyetemen végezték. A korábban említett szakirodalmi javaslatok figyelembevételével készült, az idősök igényeihez és kognitív sajátosságaihoz illeszkedve. Címe, vagyis „Tanulom a korom” tökéletesen kifejezi témáját, illetve célját, mely egyrészt a társadalmi sztereotípiákkal való leszámolás az idősödéssel kapcsolatban, másrészt ismeretterjesztés az értintett korosztály számára betegségek és fizikai aktivitás, mentális egészség, időseket érintő modern bűnözési formák, generációk közti különbségek, illetve egészséges táplálkozás témakörökben. A tananyag ennek megfelelően 5 rövidebb fejezetből áll, fejezetenként 1–2 interaktív feladatot, sok képet, illetve videót tartalmaz. A navigáció lineárisan, az egér használatának segítségével történik. A kontroll, hagyományosnak nevezhető tananyag tartalmában megegyezik az interaktív tananyaggal, de PDF formátumban készült el, ennek megfelelően az egér görgője teszi lehetővé a haladást benne, a végén pedig hagyományos feleletválasztós kérdésekkel találkozunk a tanuló.

A vizsgálat menete

A kutatásban való részvételre jelentkező személyeknek először, még a jelenléti vizsgálat előtt ki kellett tölteniük a már korábban említett bemeneti kérdőívet, mely a leíró statisztika és a csoportok alkotása szempontjából is fontos volt. A tananyagokat és az N-vissza feladatot is számítógépen, vagy hasonló nagyságú képernyővel rendelkező laptopon teljesíthették a résztvevők. A vizsgálat ezen részének menete úgy zajlott, hogy egy rövid tájékoztató után a résztvevők elkezdték az N-vissza feladat előteszt részét,

melyben részletes instrukciók és gyakorlófeladatok is rendelkezésükre álltak, teljesítése megközelítőleg 12 percig tartott. Ezt követően vagy az interaktív e-learning tananyagot, vagy a hagyományos szerkesztésű tananyagot teljesítették, melyek 30–35 percet vettek igénybe. A tananyag befejezése után az N-vissza feladat utóteszt része következett, melyben az előteszthez hasonló nehézségű, de attól eltérő ingerekből (betűk) álló sorozatok szerepeltek, illetve gyakorlófeladatok már nem előzték meg az egyes próbákat. Végül megkértem a vizsgálati személyeket, hogy töltsék ki Multidimensional Fatigue Inventory (mentális fáradtság skála) és az Epistemically-Related Emotion Scales kérdőív általam magyarrá fordított változatait, ezek már papír alapon történtek.

Eredmények

A kapott adatokat az RStudio statisztikai program segítségével elemeztem. Magyar verzió hiányában a tananyag teljesítése után kitöltendő két kérdőívet én fordítottam le, így először ezeknek a megbízhatóságát ellenőriztem. Erre a Cronbach-alfa mutatót választottam. Az MFI mentális fáradtság skálája négy itemből áll (ebből egy fordított), megbízhatósága elfogadhatónak bizonyult ($\alpha = 0,75$). Az ERES kérdőív 7 skálája (mindegyikhez 3 item tartozik) közül a kíváncsiság ($\alpha = 0,91$) és a szorongás ($\alpha = 0,82$) nagyon jó megbízhatósággal jellemezhetők, az öröm elfogadhatónak bizonyult ($\alpha = 0,76$), az unalom megfelel, de már megkérdőjelezhető a megbízhatósága ($\alpha = 0,65$), a meglepetés ($\alpha = 0,53$) és a zavar ($\alpha = 0,52$) skálák megbízhatósága azonban szegényesnek bizonyult. A frusztráció skála ($\alpha = 0,25$) esetében érdemes megjegyezni, hogy a hozzá tartozó három itemből egy konstansnak mutatkozott, ugyanis minden vizsgálati személy 1-es értékkel jellemezte az 1–5-ig terjedő skálán.

Csoport	Skála	n	Medián	Átlag	Min	Max
Interaktív	Szorongás	10	1	1,2	1	2,33
Interaktív	Unalom	10	1	1,03	1	1,33
Interaktív	Zavar	10	1,67	1,6	1	2,33
Interaktív	Kíváncsiság	10	4,33	4,33	3,33	5
Interaktív	Öröm	10	3,17	3,47	2,67	5
Interaktív	Frusztráció	10	1	1,07	1	1,33
Interaktív	Meglepetés	10	2,67	2,6	1,67	3,33
Hagyományos	Szorongás	10	1	1,00	1	1
Hagyományos	Unalom	10	1,5	1,63	1	2,67
Hagyományos	Zavar	10	1,33	1,37	1	1,67
Hagyományos	Kíváncsiság	10	4,17	4,00	2,33	5
Hagyományos	Öröm	10	3,17	3,2	2	4,33
Hagyományos	Frusztráció	10	1	1,1	1	1,33
Hagyományos	Meglepetés	10	2	2,37	1,67	3,33

1. táblázat

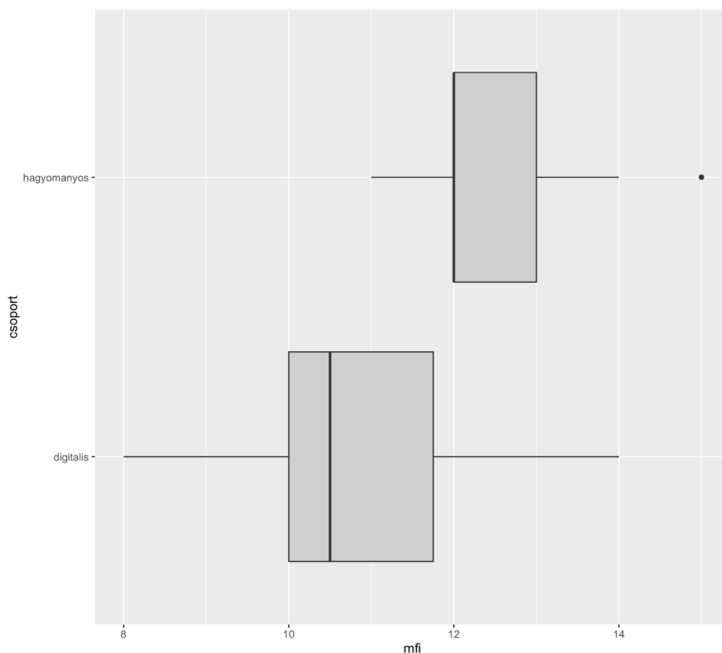
A metakognitív érzelmeket mérő skálák leíró statisztikája a két csoportban

Az első hipotézisem tesztelésére, az egyes skálaértékek és leíró statisztika (1.táblázat) kiszámolása után mindkét csoportban, Mann-Whitney próbát alkalmaztam. A próba eredményéből kiolvasható, hogy a szorongás ($U = 65$ $p = 0,078$), a frusztráció ($U = 45$; $p = 0,651$), valamint a zavar ($U = 65$; $p = 0,249$) skálákon nem mutatkozik szignifikáns eltérés a két csoport negatív metakognitív érzelmeinek intenzitása terén, az unalom ($U = 17,5$; $p = 0,006$) azonban jelentősen nagyobb intenzitással jelentkezett a hagyományos szerkesztésű tananyaggal tanulók esetében ($Mdn = 1,5$), mint az interaktív tananyaggal tanulók esetében ($Mdn = 1$). A hipotézisem így csupán részben teljesült.

Második hipotézisem teszteléséhez ugyanazt a módszert alkalmaztam, mint az elsőnél, csak ezúttal a három pozitív meta-kognitív érzélem intenzitását kifejező skálát elemeztem. Ahogy az 1. táblázatban látható mediánok sugallják, elvárásaim ellenére nem figyelhető meg szignifikáns különbség a két csoport által tapasztalt pozitív metakognitív érzelmek, kíváncsiság ($U = 61$; $p = 0,419$), öröm ($U = 56,5$; $p = 0,647$), meglepetés ($U = 61,5$; $p = 0,394$) intenzitása között.

Harmadik hipotézisem vizsgálatához kiszámoltam mindkét csoport MFI mentális fáradtság skáláján elért összpontszámait, majd Mann-Whitney próba segítségével összehasonlítottam ezeket. Az interaktív e-learning kurzust végzők ($Mdn = 10,5$) által észlelt mentális fáradtság szignifikánsan alacsonyabb volt, mint a hagyományos szerkesztésű tananyaggal tanuló csoport esetében ($Mdn = 12$), $U = 18,5$; $p = 0,017$. A hipotézisem igazolást nyert ebben az esetben (1. ábra).

Negyedik hipotézisem igazolásához a Pearson-féle korrelációs együtthatóra végeztem hipotézisvizsgálatot. Amennyiben predikcióim helyesek voltak, alacsonyabb MFI érték (azaz alacsonyabb észlelt mentális fáradtság) a „kognitív fáradás” mutató magasabb értékével fog együtt járni, ezt ugyanis úgy kapjuk, hogy az utóteszt Cohen-féle kappá együtthatójából vonjuk ki az előteszt ugyanezen együtthatóját, így minél magasabb az érték, annál kevésbé változott (vagy esetleg egyenesen javult) teljesítményünk a tananyag által indukált kognitív terhelés hatására. A Pearson-féle együtthatóra adott hipotézisvizsgálat ugyan nem jelzi szignifikánsan a kapcsolat jelenlétét ($t(18) = -1,88$; $p = 0,076$), de az erre mutató tendencia egyértelműen kiolvasható belőle, illetve a Pearson-féle korrelációs együttható 20 fős minta esetén aránylag magasnak mondható értékéből is ($r = -0,41$).

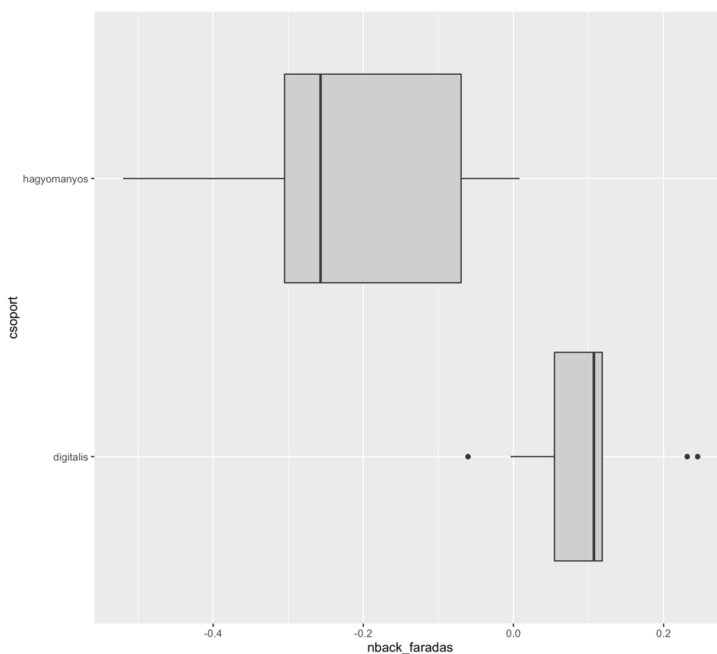

1. ábra

Az észlelt mentális fáradtság különbségei az interaktív tananyaggal tanulók (ábrán: digitalis), illetve a hagyományos szerkesztésű tananyaggal tanulók között

Ötödik hipotézisem vizsgálatához a már előbb említett módon kezdtem hozzá. Az előteszten és az utóteszten produkált teljesítmény leírására is a Cohen-féle kappa együtthatót választottam, ez ugyanis a véletlen válaszádnak megfelelő eseteket is képes korrigálni. A megszokott százalékos teljesítménymutatóval ellentétben figyelembe veszi azokat az eseteket is, mikor a résztvevő helyesen nem jelzett a szóköz billentyű lenyomásával, emellett természetesen azt is, mikor helyesen jelzett. Az így létrejövő kontingenciatábla főátlójának erőssége határozza meg a kappa együtthatót. Ezután az utóteszt eredményeiből kivontam az előteszt eredményeit, így teljesítményromlás esetén negatív értéket,

változatlanság esetén nullához közeli értéket, esetleges javulás esetén pedig pozitív értéket kapva a kognitív terhelés leírására. A két csoport ezen értékeire vonatkozó hipotézisemet Mann-Whitney próbával ellenőriztem. Eredménye alapján azt mondhatjuk, hogy az interaktív e-learning tananyaggal tanuló csoport teljesítményében (Mdn = 0,11) szignifikánsan kevésbé mutatkoztak a kognitív fáradás jegyei, mint a PDF formátumú tananyaggal tanulók esetében (Mdn = -0,26), $U = 95$; $p < 0,001$ (2.ábra). Százalék értékekkel kifejezve is látható, hogy az általunk fejlesztett tananyagot használó csoport esetében enyhe javulás (Mdn = 0,07), a kontrollcsoport esetében pedig romlás volt tapasztalható (Mdn = -0,15), mely Mann-Whitney próbával ellenőrizve ugyanúgy szignifikáns eltérést jelez, $U = 95$; $p < 0,001$.

2. ábra

Kognitív terhelés különbségei a két különböző tananyagot használó csoportban

Megbeszélés

Kutatásomban azt vizsgáltam, hogy idősök körében mennyire jól alkalmazhatóak napjaink oktatási módszerei közül talán a legnagyobb áttörést hozó interaktív e-learning kurzusok. Arra voltam kíváncsi, hogy egyrészt az általunk választott mérőeszközök mennyire működnek jól, milyen megbízhatósággal mérik a minket érdeklő konstruktumot. Az eredményekkel összességében elégedettek lehetünk, hiszen a kérdőívek skáláinak többsége megbízhatónak bizonyult a kis minta ellenére is, ám kétségtelenül szükséges az általam tapasztalt esetleges korlátok figyelembevétele a későbbi validálás során. Az N-vissza feladat megbízhatósága is megfelelőnek bizonyult, ám a jövőben érdemes lehet megfontolni a 3-vissza feltétel elhagyását a feladatból nehézsége miatt.

A fő kérdésem azonban az volt, hogy mennyire terheli le kognitívan a (vonatkozó szakirodalomban leírt jellemzők és igények alapján) általunk fejlesztett tananyag az idősebb korosztályt azáltal, hogy esetleg váratlan nehézséget okoz a használata, vagy nehéznek bizonyul a navigáció, esetleg túlságosan szokatlan feladatokat tartalmaz. Ezen kívül kíváncsiak voltunk a tanulás folyamata során tapasztalt metakognitív érzelmek intenzitására, illetve az észlelt mentális fáradtságra. Eredményeink bizakodásra adnak okot, ugyanis az interaktív tananyag által okozott kognitív terhelés kisebbnek bizonyult a hagyományos módon szerkesztett által indukáltnál, és ezzel egyenes arányban változott az észlelt mentális fáradtság mértéke is. A metakognitív érzelmek közül az unalom skálán mutatkozó különbség egyértelműen megjelent, de a pozitív érzelmekre vonatkozó skálák tendenciája is igazodik predikcióimhoz.

A nagymintás kutatás jelenleg is zajlik Debrecenben és Veszprémben. Módszertanát tekintve eszközöltünk változásokat az elővizsgálat tapasztalatait figyelembe véve, illetve bevezettünk egy új, videó-alapú érzelmek értékelési eljárást is, melynek elsődleges fókuszja az affektív állapotok dinamikájának vizsgálata, ezzel tökéletesen kiegészítve az ERES kérdőívet, és az érzelmek előfordulási gyakoriságának összehasonlítását. Ezzel a kutatási kérdé-

sek körét is tágítottam, eredményeim várhatóan a digitális és hagyományos tananyagok által előidézett kognitív és affektív folyamatok mélyebb megértéséhez vezetnek.

A jövőben vizsgálandó az is, hogy a két különböző tananyaggal tanulók teljesítményében van-e különbség a tartalomra vonatkozó kérdéssorban hetekkel a tanulás után, ezzel következtetve arra, hogy mennyire segíti az interaktív tananyag a tudás elmélyülését.

A kérdés gyakorlati jelentősége és fontossága vitathatatlan, lévén, hogy korunk társadalmának egyik legsúlyosabb és legtöbbször érintő problémájára adna részleges megoldást az élethosszig tartó tanulás bevezetése az emberek életébe. Ehhez nagyban hozzájárul és segíteni tudja a folyamatot az IKT eszközök és az e-learning robbanásszerű terjedése. Ezek használata azonban nem minden korosztálynak jelent ugyanannyi nehézséget digitális kompetenciáik különbsége miatt. Így fontos, hogy feltárjuk, és a gyakorlatban is megvizsgáljuk, hogy milyen tulajdonságokkal rendelkező tananyag a legjobban hasznosítható, legélvezetesebb, leghatékonyabb, legkevésbé megterhelő az idősebb korosztály számára.

Felhasznált irodalom

Abari K. – Polonyi T. (2017): A gamifikáció lehetőségei a nyelvtanulásban. In: Polonyi T. – Abari K. (szerk.): Digitális tanulás és tanítás. Budapest, 159–187.

Baddeley, A. D. (2003): Working memory: Looking back and looking forward. *Nature Reviews Neuroscience*, 4, 829–839.

Baddeley, A. D. (1992): Working Memory. *Science*, 255, 556–559.

Balajthy D. – Polonyi T. (2020): Kognitív változások időskorban. In: Polonyi T. – Abari K – Kiss T. (szerk.): Válságok megelőzése és kezelése. Budapest, 323–346.

Bopp, K. L. – Verhaegen, P. (2018): Aging and N-back Performance: A meta-analysis. *Journals of Gerontology*. 1–12.

Czigler I. (2012): Kellemes Öregség. *Pszichológia*. 32, 1, 3–17.

Githens, R. P. (2007): Older adults and e-learning: Opportunities and Barriers. *Quarterly Review of Distance Education*. 8, 4, 329–338.

Hablicsek L. – Pákozdi I. (2014): Az előregedő társadalom szociális kihívásai. *Esély*. 3, 87–119.

Mouzakitis, G. S. – Tuncay, N. (2011): E-Learning and Lifelong Learning. *Turkish Online Journal of Distance Education*. 12, 1, 166–173.

Paas, F. – Renkl, A. – Sweller, J. (2004): Cognitive load theory and instructional design: Recent developments. *Educational Psychology*. 38, 1–4.

Pappas, M. A. és mtsai. (2019): Cognitive-Based E-Learning Design for Older Adults. *Social Sciences*. 8, 6.

Pekrun, R. és mtsai. (2016): Measuring emotions during epistemic activities: the Epistemically-Related Emotion Scales. *Cognition and Emotion*.

Polonyi T. és mtsai. (2020): A hosszú és tartalmas élet lehetősége. In: Polonyi T. – Abari K. – Kiss T. (szerk.): *Válságok megelőzése és kezelése*. Oriold és Társai Kiadó, Budapest. 347–368.

Shi, A. és mtsai. (2021): Role of Interface Design: A Comparison of Different Online Learning System Designs. *Frontiers in Psychology*. 12.

Smets, E. M. A. és mtsai. (1995): The Multidimensional Fatigue Inventory (MFI) Psychometric Qualities of an Instrument to Assess Fatigue. *Journal of Psychometric Research*. 39, 5, 315–325.

Van Nuland, S. E. – Rogers, K. A. (2015): E-Learning, Dual-Task, and Cognitive Load: The Anatomy of a Failed Experiment. *Anatomical Sciences Education*. 9, 186–196.

Közösségi vallásgyakorlás a COVID-19 járvány idején

Hadházi Zsófia

DE, pszichológia BA, III. évf.

hadhazizsofia@gmail.com

Témavezető: Molnárné Prof. Dr. Kovács Judit (DE)

Bevezetés

Kutatásomban azt vizsgáltam, milyen tényezők befolyásolják az online térből a jelenléti hitgyakorlásra való visszatérést a református gyülekezetekben. Vizsgáltuk ezt egyrészt a hívők, másrészt a lelkészek megnyilvánulásai alapján. Emellett felmértük az online hitgyakorlás jellemzőit, annak előnyeit és veszélyeit is.

Szakirodalmi összegzés

A csoportok szerepe életünkben, különös tekintettel a vallási közösségekre

Életünkben fontos szerepet töltenek be a minket körülvevő emberek. Igényünk van arra, hogy olyan kölcsönös támogatottságú kapcsolatokat alakítsunk ki másokkal, melynek alapja a szeretet és az elfogadás. Szükségünk van arra, hogy tartozzunk valahová. (Leary és mtsai, 2012.) Ezen viszonyok kialakulása történhet két vagy több személy között, illetve csoportokon belül is. Utóbbi esetben mi magunk a csoport részévé válunk, a csoport pedig az énünk része lesz. (Tajfel, 1978.) Ha elveszítjük ezt a társas csoportba ágyazottságunkat, társas identitásunkat, védtelenné válunk.

A vallási közösségek a csoportba ágyazottságnak különösen intenzív megélését teszik lehetővé. A reformátorok szerint az egyház lényege: congregatio és communio – a gyülekezet tehát nem csak a Krisztussal, hanem az egymással való közösség. A válás, a spiritualitás tehát nem csak egyénként hat ki a hívek életére, hanem van közösségi-, csoport-szintje is. Lim és Putnam 2010-es kutatása is bizonyította a feltevést, miszerint azok, akik rendsze-

resen vesznek részt a gyülekezeti alkalmakon és szociális kapcsolatokat létesítenek más tagokkal, elégedettebbek életükkel.

A vallási gyülekezetek kihatással vannak mentális jóllétünkre is, az azonban élő kérdés a szakirodalomban, hogy ez pusztán az emberi közösségből fakad, vagy az itt átélt spirituális élményekből. Krause és Hayward (2015) összefoglalják, milyen többletet is nyújt a keresztény spiritualitás és a közösség. Az általuk létrehozott modell szerint azok, akik rendszeresen vesznek részt az egyházi alkalmakon, többször tapasztalják meg az istenfélelem érzését, ami Isten hatalmasságára adott intenzív érzelmi reakció. Ezen érzés átélői azt tapasztalják, hogy erős a gyülekezeti kohézió, így valóban a csoporthoz tartozó tagnak tartják magukat, ami erősíti a vallás és a gyülekezet szerepét életünkben.

Azonban elterjedt az az álláspont is a társadalomtudósok körében, hogy a gyülekezeti közösség nem jelent minőségi, csupán mennyiségi különbséget bármilyen más csoporthoz képest. Hatásának látszólagos egyedisége abból fakad, hogy nem sok olyan összetartó csoport van, amit egy felnőtt ember ilyen rendszerességgel látogat.

Az összetartozást azonban tovább fokozza a közös tudás, mint hivatkozási és kommunikációs bázis. A közösen felidézett történetek ugyanis fenntartják a csoportérzet folytonosságát. (Pataki, 2003.) Nem csak a közösen átélt és felidézett történetekre kell gondolnunk, hanem a hívők elé tárt bibliai történetekre, amit akár a keresztény csoportok eredettörténeteként, mítoszaként is értelmezhetünk. Ezen történetek fontossága abban is megmutatkozik, hogy annak ellenére, hogy a múlt eseményeit írják le, mégis értelmezési keretet nyújtanak a jelenre és a jövőre nézve is. (Lévi-Strauss, 1955/2001.)

A konkrétumok szintjére fordítva a szót, a vallási gyülekezetek életében a közösségi spiritualitás az egyházi szertartás több különböző pontján is megtapasztalható. Ilyen momentumok például a közös imádság, a dicsőítő énekszó, az áldáskívánás és az Úrvacsora.

A Covid-19 járvány kitörése és hatása a gyülekezeti élet szabályozására

Az említett meghatározó érzelmi kötelék átéléséhez azonban személyesen kell részt venni valamilyen interakciós rituálén. (Collins, 1993.) A járvány miatti korlátozások, így a templomok ideiglenes bezárása, éppen ezt a lehetőséget vették el a gyülekezeti tagoktól. A 2019 decemberében megjelenő járvány tehát nemcsak a hétköznapi élet, az oktatás, a termelés, a betegellátás tekintetében jelentett kihívást, de átírta a vallásgyakorlás lehetőségeit is.

Az online kommunikáció lélektani különbözősége a jelenléti kommunikációtól, különös tekintettel a gyülekezeti életre – aggodalmak

Az online kommunikáció hatásai kapcsán kérdés, hogy az vajon nem jelent-e veszélyt az élő kapcsolatokra. (Kovács, 2021.) A kutatások szerint inkább segíti, kiegészíti azokat. A járványhelyzet azonban minőségileg más helyzetet jelentett, átalakította az online tér „feladatkörét”, hiszen nem csak kiegészítette a személyes kommunikációt, hanem fel is váltotta azt. Sokakat a járványhelyzet kényszerített rá, hogy megtanulja az internet használatát, hogy elérje családtagjait, vagy éppen, hogy követhessen különböző – köztük egyházi – alkalmakat.

Vitathatatlan, hogy az online platformok lehetőséget teremtenek arra, hogy a gyülekezeti élet ne szakadjon meg teljes mértékben. A legtöbb lekipásztor élt is ezzel a lehetőséggel, és különböző alkalmakat költöztettek az online térbe. A templomi közvetítések, az ismerős környezet, a szimbólumok felidézhetővé tették a híveknek társas identitásunkat. Emellett, a Facebookon közvetített online alkalmakon láthatták, hogy rajtuk kívül kik vannak „jelen”, így – ha közvetve is, de – a társak jelenléte is felidézhetette csoportjukat és így az irántuk való elköteleződést is.

A Sárospataki Füzeteknek 2020/1. különszáma a karanténról szól. Számos lekipásztor, teológus és gyülekezeti tag fogalmazta meg véleményét, tapasztalatait a kialakult helyzettel kapcsolatban. Püski Dániel (2020. 195.) lekipásztor kiemeli:

előfordulhat, hogy a más gyülekezetek kínálta kedvezőbb és vonzóbb lehetőségek gyengítik a saját gyülekezet iránti elköteleződést. A folyóiratban publikáló lelkipásztorok részéről ez egy általánosan megtapasztalt félelem volt.

Pozitív várakozások a koronavírus-járvány egyházi életre gyakorolt hatásával, a növekedéssel kapcsolatban

Széleskörben ismert és elfogadott az az összefüggés, miszerint a vallásos személyeknek jobb a mentális egészsége. A 20. század közepétől kezdve a kutatók nagy figyelmet szenteltek a spiritualitás mentális egészségre kifejtett hatásaira. Az eredmények azt bizonyították, hogy a vallásgyakorláshoz alacsonyabb depressziószint és sikeresebb stresszkezelés társul (Pauwlik, 2008.), és a gyülekezetbe járás pozitív összefüggésben van a mentális egészséggel (Pikó – Kovács, 2009.) Coward és Kahn vizsgálata pedig azt is kimutatta, hogy a spirituális egyensúlyvesztés átélése ugyanakkora nehézséget jelenthet, mint a fizikai tünetek. (Nagy, 2009.)

De vajon mindez összefüggésben állhat-e azzal, hogy a stressz és a megpróbáltatások Isten felé fordítják az ember tekintetét? Ahogyan ifj. Csomós József (2020) fogalmaz, a történelemben már oly sokszor, amikor az emberiség valamilyen megpróbáltatást élt át és szembekerült saját mulandóságával, visszafordult az egyház és Isten felé. A lelkész éppen emiatt lát reményt arra, hogy a Covid-19 járvány következtében a történelem ismételni fogja önmagát és a templomok újra megtelnek. Hogy mit is tükröz a tapasztalat, azt kutatásom eredményei hivatottak ismertetni.

Célkitűzés

Vizsgálatunkba azzal a célkitűzéssel vágtunk bele, hogy megismerjük azokat a hatásokat melyek a hívőket a járványügyi szigorítások elmúlta után visszavitték a gyülekezetekbe és a jelenléti alkalmakra, vagy éppen akadályozták őket. A vizsgálat leíró adatokat is szolgáltat, melyek a közösségszervezés szempontjából akár a lelkipásztorok számára is informatívak lehetnek, csakúgy,

mint azoknak a gyakorlati tanulságoknak az összegzése, melyek az újszerű kommunikációs formák használatának hatásaival kapcsolatosak.

Hipotézis

Feltételezéseink szerint beszélhetünk elkötelezett tagokról, akik a leghamarabb tértek vissza a jelenléti alkalmakra. Az elköteleződés hiánya mellett, nagy visszatartó erőt tulajdonítunk a vírusfélelemnek. Úgy gondoljuk, hogy a korlátozások ideje alatt tartott online alkalmak mennyisége és minősége is befolyásoló erővel bírt a létszámok alakulását tekintve. Annak ellenére, hogy az online szolgáltatás kockázattal is járhatott, úgy véljük, a gyülekezeti tagoknak nagy szükségük volt rá.

Módszer

Vizsgálati minta

Összetett vizsgálódásunkban többféle mintáról beszélhetünk: a lelkipásztoriról, a kérdőívet kitöltő hívek mintájáról és az interjúalanyokról.

A lelkipásztorok számára készült kérdőívet 47-en töltötték ki, 25-en városi református gyülekezetben szolgálnak, míg 22-en falusi gyülekezetben.

A gyülekezeti tagok számára készült kérdőívet 240 fő töltötte ki. Közülük 5 főt zártunk ki, mivel sem lezárások alatt, sem azóta nem vesznek részt gyülekezeti alkalmakon. Így összesen 51 férfi és 184 nő vett részt a kitöltésben. Közülük 218-an református, 8-an katolikus, 4-en baptista, 1 személy evangélikus és 4-en egyéb vallásúak. A kitöltők minimum 14 és maximum 85 évesek voltak. Az átlagos életkor 42,31 év, a szórás pedig 18,11 év volt.

A kérdőívek kiegészítéseként a rögtön és a csak később vizsgatért hívók interjú válaszait is elemeztük. Csoportonként 5–5 alannyal, az első csoport átlagos életkora 52 év, a másodiké pedig 74.

Az adatgyűjtés 2022 márciusában valósult meg. Mivel a lezárások és ezek feloldása és a kérdőívek kitöltése között több hónap eltelt, illetve azóta több jelentős esemény is hatással volt életünkre – mint az orosz-ukrán háború és az energiaválság – így az emlékek torzulhattak.

Vizsgálati eszközök

Az online adatgyűjtés a pszichológiai vizsgálatokban általában limitációként jelenik meg, esetünkben azonban a céljainknak megfelelő módon leszűkítette a hívőket arra a körre, akik jártasak az online térben, ahova a gyülekezeti alkalmak is költöztek.

Elkészítettünk egy kérdőívcsomagot a lelkipásztorok, egyet pedig a hívők számára. Ezen kívül meginterjúvoltam édesapámat, aki a Debreceni Református Egyházmegye espereseként szolgál, így van rálátása a gyülekezetek életére. Az adatokat statisztikai elemzésnek vetettük alá.

A kérdőívek összeállításánál felhasználtunk standard, illetve saját szerkesztésű kérdőíveket is. Ezek tartalmát szeretném ismertetni.

Lelkipásztori kérdőív

Ebben az esetben csak saját szerkesztésű kérdéseket tettünk fel a kitöltők számára, hiszen speciális tapasztalataikra voltunk kíváncsiak. Felmértük a demográfiai adatokat, a gyülekezet létszámát, az alkalmak típusát és rendszerességét.

A lezárások időszakára térve megkérdeztük, hogy hogyan reagáltak a korlátozásokra, közvetítettek-e online tartalmakat és ha igen, akkor milyeneket, illetve, hogy mely alkalmak közvetítését folytatták esetleg a feloldások után is. Érdeklődtünk a visszajelzésekről.

Végül a feloldások utáni időszakáról kérdeztünk: arról, hogyan alakult azóta a közösség létszáma, illetve, hogy melyik korosztály hiányát érzékelik leginkább. Rákérdeztünk bizonyos tényezőkre, melyek a hívők távolmaradását magyarázhatják. Ezeket egyesével pontozniuk kellett: a vírusfélelem, a család nyomása, a

betegséggel való rossz tapasztalatok, az elköteleződés hiánya, a gyülekezet közösségébe való gyenge integráltság, a közösségi spiritualitás iránti kisebb igény és az online hitgyakorlás kényelmesége, illetve az online tartalmakkal való elégedettség.

Hívek számára készült kérdőív

Leary, Kelly, Cottrell, Schreindorfer – Need to belong skálája (2012)

Ez a kérdőív hivatott megismerni a kitöltők valahova tartozási szükségletét, azaz, hogy a személy mennyire igyekszik elkerülni a mások általi kiközösítést, megvetést és a magányt, illetve, hogy mennyire vágyik arra, hogy elfogadják őt.

Vallásosság / Spiritualitás Index (DUREL) (2010)

A kérdőív a templomba járás gyakoriságát méri fel, a személyes elcsendesedés gyakoriságát és hogy mennyire hatja át az egyén életét Isten jelenléte.

Közösségi spiritualitás (Kállai, Kéri, Kovács, 2020)

Az itt szereplő állítások a hívek közösségi spiritualitás átélésére való igényüket célozták felmérni, például, hogy mennyire éli meg azt az érzést, hogy Isten népéhez tartozik, ha gyülekezeti közösségben lehet, vagy mennyire indítja meg az együtt éneklés vagy a közös imádság.

Saját szerkesztésű kérdőív

A demográfiai adatokat felmérése után megismertük, hogy a személy milyen gyakorisággal és milyen jellegű gyülekezeti alkalmon vett részt a járvány megjelenése előtt. Érdeklődtünk, hogy milyen szívesen vettek részt szervezett és informális közösségi alkalmon. Megkérdeztük, mennyire fontos számukra a saját gyülekezetük, hány személlyel vannak szorosabb kapcsolatban, ami a gyülekezetbe való integráltságról nyújt információt. Az online hitgyakorlásban mutatkozó eltérésekre is rákérdeztünk, mint például, hogy csak a saját gyülekezete tartalmait követte-e, ha követett egyáltalán. Mikor, hogyan és mennyi részét nézte/ hallgatta meg ezeknek. Felmértük az online és a jelenléti alkalmakhoz

való viszonyulást is, azaz mennyire voltak elégedettek az online lehetőségekkel és mennyire hiányzott nekik a személyes jelenlét, melyiket találják jobbnak. A vírusfélelem és az egészségi állapot témaköreit is körbejártuk, felmérve, hogy a kitöltőknek volt-e akár közvetlen, akár közvetett tapasztalatuk a koronavírust illetően. Végül arról is tájékoztunk, hogy a kitöltő milyen alkalmon vesz részt a feloldások óta (ha egyáltalán részt vesz), illetve milyen gyülekezetbe jár azóta (saját vagy esetleg másik gyülekezetbe).

Esperesi interjú

Az interjú alapján 40 gyülekezet életére kaptunk rálátást. Rákérdeztünk a létszám alakulására, a kapcsolattartásra mind a gyülekezeti tagok, mind a lelkészek között, illetve az itt felmerülő nehézségekre. Arról is képet kaptunk, hogy a lelkészek hogyan vélekedtek az online nyújtotta lehetőségekről, illetve, hogy ezen tartalmak elkészítése mennyire terhelte meg a lelkipásztorokat.

Hívekkel elkészített interjú

Összesen 2 típusú interjút állítottunk össze, egyrészt azokat a hívőket értük el, akik a korlátozások feloldása után rögtön visszatértek (1. csoport), másrészt pedig olyanokat, akik valamilyen oknál fogva még egyáltalán nem, vagy csak szórványosan járnak a közösségbe (2. csoport). A 2 interjú alapjaiban megegyezik, kíváncsiak voltunk a demográfiai adatokra, arra, hogy milyen szerepet tölt be az egyén életében az Istennel és a gyülekezettel való kapcsolata és arra, hogy hogyan élték meg a korlátozásokat és mennyire sikerült megőrizniük pozitív hozzáállásukat. A 2. csoporttal készített interjúkban rákérdeztünk a távolmaradás okaira, hogy mennyire hiányzik neki a közössége és arra, hogy ennek ellenére mennyire érzi magát a gyülekezeti közösség szerves részének.

Eredmények és megbeszélés

Kutatásomban azt vizsgáltam, milyen tényezők befolyásolják az online térből a jelenléti hitgyakorlásra való visszatérést és így a

létszámcsökkenést. A városi lelkészek egyharmada, míg a vidékiek háromnegyed része számolt be csökkenésről, míg az esperesi interjúban 20–30%-os fogyatkozásról hallhatunk. A legtöbben az idősök hiányát emelték ki. Összevetettük a lelképásztori válaszokból kimutatható, általuk észlelt hatásokat a hívők válaszaiban mutatkozó tendenciákkal. A lelkészek több hasonló súlyú tényezőt is feltételeztek a távolmaradás mögött, így a vírusfélelmet, az egészségromlást és az elköteleződés hiányát.

A hívők válaszaiban azonban az utóbbi tényező bizonyult egyértelműen a legmeghatározóbbnak. Statisztikai értelemben jelentős, de a gyenge elköteleződésnél jóval kisebb visszatartó ereje mutatkozott meg még a vírusfélelemnek, és annak, hogy ha rászoktak az online hitgyakorlás nyújtotta kényelemre. Továbbá hamarabb visszajöttek azok a személyek, akiknek nagyobb a társas kapcsolódási szükséglete.

Mi ugyan nem számoltunk azzal a tényezővel, melyre az esperesi interjú világít rá, hogy egyesek akár azért maradnak távol, mivel más gyülekezeti tagok rossz szemmel néznek rájuk nézeteik különbözősége miatt (gondolunk itt a védőoltás kérdésére). Így ez a kérdés nyitva marad további kutatások előtt.

A kulcsfontosságúnak bizonyult elköteleződés témakörét tovább vizsgálva azt találtuk, hogy annak mértéke két változóval áll a legszorosabb kapcsolatban: a gyülekezeti tagok között fennálló hétköznapi kapcsolatok milyenségével és ezen túlmutatóan a közösségben megélt spiritualitással.

Emellett megvizsgáltuk az elkötelezett és a kevésbé elkötelezett tagok közötti különbségeket az online hitgyakorlásban. Azok, akik elkötelezettek, úgy kezelték az online közvetítéseket, mint a jelenléti alkalmakat. Tehát erre szánták idejüket és figyelmüket, abban az időpontban nézték meg a közvetítéseket, amikor azok elérhetővé váltak, és főleg saját gyülekezetük tartalmait követték. Várták a személyes alkalmakat, nem is cserélnék le azokat online-ra. Így tehát azt mondhatjuk, hogy az ő érdekükben rendkívül fontos volt, hogy az online térben is működtek a már megszokott alkalmak.

Ennek ellenére az online tér kockázattal is járhatott. Mivel az egyén felett nem tudott működni a gyülekezeti közösség normabetartást ellenőrző funkciója, az egyén akár később is megtekinthette a tartalmat, megoszthatta figyelmét a gyülekezeti tartalom és saját elfoglaltsága között, megszakíthatta és lerövidíthette a megtekintéseket, beletekinthetett mások tartalmaiba is. Az önészlelés elmélete alapján (Bem, 1967.) mindez azt a hatást kelthette számára, hogy a gyülekezeti alkalmakon való személyes részvétel nem is olyan fontos. Az online alkalmak kényelmének kedvelése elemzésünk szerint nem elhanyagolható visszahúzó tényezője volt a visszatérésnek.

Az esperesi interjúból is kiderül, hogy sok lelkész élt az ilyesfajta online lehetőségekkel, azonban megszüntették ezek közvetítését, amint eltörölték a korlátozásokat. Ez azért volt fontos, hogy a gyülekezeti tagok lehetőleg minél hamarabb térjenek vissza a gyülekezeti közösségbe. Emellett azonban sokan folytatták a hétközi igei gondolatok rendszeres közzétételét a közösségi oldalakon. Egyrészt azért, hogy a hívek a hétköznapok terhei közepette is lelki táplálékhoz juthassanak. Másrészt azért, hogy az ilyen rövidebb tartalmak által elérhessenek és megszólíthassanak olyanokat, akik még nem csatlakoztak a gyülekezethez.

A lelkészek félelmeire reagálva azt találtuk, hogy nem mutatkozott meg az „elvándorlás” jelensége, hiszen annak ellenére, hogy valaki más gyülekezet online tartalmait is nézte, jellemzően nem hagyta el saját gyülekezetét, oda tért vissza.

A lelkipásztorok azon reménységére, hogy a pandémia Isten felé fordítja majd az embereket, jelen pillanatban nem tudunk válaszolni. Ez a trend talán hosszútávú felmérések alapján lesz kijelenthető, egyelőre azonban csak visszaesésekről számolhatunk be. Összehasonlítva a gyülekezeteket, elmondhatjuk, hogy a vidéki közösségeket jobban érintette a létszámcsökkenés, igaz, vidéken az alkalmak száma is kevesebb.

Összehasonlítva azokat a hívőket, akik rögtön visszatértek, és azokat, akik csak később, vagy azóta sem, a kérdőíves eredményünkön túl, ami egyértelműen az elköteleződés különbségére

irányította a figyelmünket, az interjúk önbeszámolóik alapján kiténik, hogy a vissza nem térők könnyebben élték meg a lezárások időszakát. Változatlanul a közösség tagjának tartják magukat, annak ellenére, hogy személyesen nincsenek jelen. Így igazolást nyer az a gondolat, miszerint az online tér is felidézhetette, pótolhatta a társak és a különböző szimbólumok hiányát, nem szakította meg társas identitásunkat.

Elmondásuk alapján nem érzékelnek változást sem a személyes hitmegélésükben, sem pedig a csoporthoz tartozás megélésében, és számukra, ahogy azt mondták, az online jelenlét pótolja a személyes jelenlét hiányát. Azt, hogy ez a narratíva a részükről inkább egy önigazolás, amivel fedezik elégtelen csoporthoz tartozásukat és a kényelmi hitgyakorlás miatt való lelkiismeretfurdalásukat, vagy szívből így gondolják, nem a mi tisztünk eldönteni.

Zárszó

A tanulmányban bemutatott kutatás alapján az online hitgyakorlás hatásairól óvatos következtetéseket tudunk levonni. Ami biztosnak látszik, hogy az online hitgyakorlás kényelmessége némeleket visszatart a jelenléti alkalmak látogatásától. Továbbá, az is kijelenthető, hogy az elkötelezett hívek jelenléti hitgyakorlása nem tört meg az online alkalmak intermezzojának hatására. Arról viszont nincs hatalmunkban, és nem is szeretnénk nyilatkozni, hogy vajon mi történt volna a gyülekezetekkel és a hívekkel, ha nem lett volna, és máig sem lenne online helyettesítője a jelenléti alkalmaknak. Történelmietlen kérdés.

Felhasznált irodalom

Bem, D. J. (1967): Self-perception: An alternative interpretation of cognitive dissonance phenomena. *Psychological Review*. 74,3, 183–200.

Collins, R. (1993): Emotional energy as the common denominator of rational action. *Rationality and Society*. 5, 2, 203–230.

Ifj. Csomós J. (2020): Az igaz egyház igaz igehirdetői. *Sárospataki Füzetek*. 24, 1, 96–103.

Kállai, I. – Kéri, Sz. – Kovács, J. (2020): Vallásos/spirituális közösségek hatásának vizsgálata az egyéni jóllétre. Az előadás elhangzott a Magyar Pszichiátriai társaság XXIII. Vándorgyűlésén.

Krause, N. – Hayward, R. D. (2015): Awe of God, Congregational Embeddedness and Religious Meaning In Life. *Review of Religious Research*. 57, 2, 219–238.

Koenig, H. G. – Büssing, A. (2010): The Duke University Religion Index (DUREL): a five-item measure for use in epidemiological studies. *Religions*. 1, 1, 78–85.

Leary, M. R. és mtsai. (2012): Individual differences in the need to belong. Unpublished manuscript. Duke University, North Carolina

Lim, C. – Putnam, R. D. (2010): Religion, social networks, and life satisfaction. *American Sociological Review*. 75, 6, 914–933.

Kovács J. (2021): A közösségek társas kötelékeinek eróziója a távolságtartásban. *Alkalmazott Pszichológia*. 21, 3, 99–114.

Nagy, B. M. (2009): A spiritualitás szerepe a krónikus betegségekkel való megküzdésben. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*. 10, 1, 21–46.

Pauwlik, O. Zs. (2008): Szubjektív érték kategóriák és vallásosság/spiritualitás, mint a mentális egészség meghatározó faktorai főiskolai hallgatóknál. *Bölcsészdoktori értekezés*. Debreceni Egyetem

Pikó, B., Kovács, E. (2009): Vallásosság mint védőfaktor? Serdülők pszichikai egészségének szociális epidemiológiai vizsgálata. Orvosi Hetilap. 150, 41, 1903–1908.

Püski D. (2020): Online istentiszteletből valóságos gyülekezetbe? Sárospataki Füzetek. 24, 1, 192–198.

A perfekcionizmus, mint „kétélű kard” –a tökéletes- ségre törekvés jelenségének ismertetése pszichológiai szemszögből

Harcza Vivien Leona

DE, pszichológia MA, II. évf.

vivien.harcsa@gmail.com

Témavezető: Papp Dávid (DE)

Bevezető

A tökéletesség üldözése végigkísérheti az egész emberi életet – már egészen fiatalon, az iskolában találkozhat a teljesítményen alapuló értékelési rendszerekkel, melyekben például egy matricát, vagy külön dicséretet kaphat a tanítónénitől, ha hibátlanul oldott meg egy feladatot. Az átlagos gondolkodású egyén számára ezek az alkalmak pozitív emlékeként maradnak meg, melyekben a szokásosnál jobban teljesítettek és ezért jutalmat is kaptak, ám egy perfekcionista szemében a tökéletes feladatmegoldás a minimumot jelenti, és legbelül úgy érzik, ha nem képesek minden egyes alkalommal megfelelni ennek az elvárásszintnek, akkor elbuktak. A későbbiekben pedig ugyanez a hozzáállás jellemzi őket a munkahelyen, a magánéletükben, és gyakran a szabadidős tevékenységeik során is.

Fontos megjegyezni azonban, hogy alapvetően nem egy olyan tulajdonságról beszélünk, ami kizárólag egy kis csoportot érintene, hiszen a legtöbb emberben lakozik valamilyen formájú perfekcionista tendencia. Szinte mindenki szeretne valamiben minél jobb lenni, és ezért általában mindent meg is tesznek, ami tőlük telik. Azonban ezek a tendenciák egy „átlagos” emberben egészséges mértékűek, azaz az egyén tisztában van saját korlátaival és határaival, vágyai a realitás talaján mozognak, és nem jelent számára katasztrófális végkifejletet az, ha esetleg nem sikerül megugrania a kitűzött elvárásokat. Ellenben egy perfekcionista egyén számára egy sikertelen próbálkozás egyet jelent a teljes kudarccal, mivel elvárásai rendkívül rugalmatlanok, és úgy érzi,

nem engedheti meg magának, hogy a tökéletesnél rosszabbul teljesítsen.

De ezek alapján, mi is pontosan a perfekcionizmus definíciója a pszichológiában? A tökéletességre törekvés az egyén saját magával szembeni irreálisan magas követelmények felállítására való tendenciaként írható le, mely gyakran együtt jár az arra vonatkozó félelemmel és aggodalommal, hogy nem lesz képes megugrani ezeket az elvárásokat. Emellett jellemzi még egyfajta állandósult önkritika, és szorongás amiatt, hogy az őt körülvevő, számára fontos emberek mit gondolnak róla, ha elbukik. Az élet egészére kiterjedhet, ám leggyakrabban olyan területeken jelenik meg, amelyek fontosak az egyén számára, és ahol mindenképp szeretne minél jobb teljesítményt mutatni. (Frost és mtsai., 1990.)

Mivel a perfekcionizmus egy olyan személyiségjellemző, mely életünk legfontosabb területeire fejt ki hatását, természetes, hogy a pszichológia figyelme is ráirányult a jelenségre. Az elmúlt években rohamosan nőtt a fogalom megismerésének igénye, és minél több kutatás jelent meg a témában, annál inkább világossá vált, hogy a perfekcionizmus nem fekete-fehér, hanem egy olyan tulajdonságról van szó, melyet mélyebben meg kell vizsgálni ahhoz, hogy megérthessük. A következőkben a perfekcionizmusról alkotott elméletek fejlődésének bemutatása mentén ismertetni szeretném a fogalom összetettségét, illetve kitérnék néhány olyan jelenségre, melyek gyakran együtt járnak a tökéletességre törekvéssel; és végül a perfekcionizmus lehetséges nehézségeinek tárgyalását követően összegezném, hogy a leírtak alapján mi is lehet a perfekcionizmus pontos megítélése.

A perfekcionizmus kezdeti elméletei

A perfekcionizmus kezdeti elképzelései már egészen korán megjelentek a pszichológiában: Ellis (1962) is említést tett róla a neurotikus, szorongó személyiség leírása során. Ellis szerint a perfekcionizmussal jellemezhető egyének ideális, vágyott énjükkel kapcsolatban rendelkeznek eltorzult, valószerűtlen hiedelmekkel. Úgy gondolják, minden helyzetnek és feladatnak van egy helyes

megoldása, amit, ha nem találnak meg, az szinte katasztrófális kimenetet jelent a szemükben. Minden esetben szeretnének intelligensek, kompetensek és eredményesek lenni, emellett jellemző rájuk a gyakori általánosítás (pl.: „Mindent tökéletesen kell csinálnom.”, „Minden embernek szeretnie kell engem, csak akkor lehetek elég jó.”). Saját irreális elvárásaik frusztrálják őket, ám paradox módon úgy érzik, nem engedhetik meg maguknak azt, hogy frusztrációt éljenek meg, és nem képesek feladni ezeket a túlzó követelményeket sem. (Ellis, 1958, 1962.)

Ezen elmélet mentén Burns volt az, aki létrehozta az első perfekcionizmust mérő kérdőívet, a Burns Perfekcionizmus Skálát, mely a perfekcionizmust és annak káros következményeit tíz kérdés segítségével vizsgálta. (Bruns, 1980.) A kérdőív kidolgozását ugyan a modern perfekcionizmus-kutatás kiindulási pontjának nevezhetjük, azonban fontos megemlíteni, hogy ezen felfogás mentén a perfekcionizmust a kutatók még egy eredendően negatív jelenségnek tekintették, mely a szorongás és depresszió forrása lehet, nem véve figyelembe lehetséges pozitív hozadékait.

A modern felfogás

Hamachek volt az első olyan kutató, aki a perfekcionizmusról, mint többdimenziós fogalomról beszélt. Elmélete szerint a tökéletességre törekvésnek létezik egy egészséges, azaz adaptív, és egy neurotikus, azaz maladaptív formája is. Az egészséges perfekcionista jellemzően izgatottak az új kihívásokkal szemben, és bár magas elvárásokkal rendelkeznek, ezeket az elvárásokat képesek rugalmasan kezelni, és végül az elvégzett feladatok során nyújtott teljesítményükkel elégedettek szoktak lenni. Önbizalom, tettekeszség és pozitív hangulat jellemzi őket. Ezzel szemben a neurotikus, vagyis nem egészséges perfekcionista sosem érzik úgy, hogy az általuk nyújtott teljesítmény elég lenne, és általában már a feladatok elkezdése előtt szoronganak, ami egyfajta önhátráltató halogatásként mutatja meg magát. Önbizalmuk igen alacsony, mivel saját értéküket az alapján határozzák meg, hogy mennyire képesek hibátlanul teljesíteni. Állandóan elemzik saját magukat,

és ha mégis hibáznak, azt nagyon nehezen viselik el. Erős negatív reakciót vált ki belőlük az olyan helyzet, amiben értékeléssel kell szembenéznük (pl.: vizsgahelyzet). (Hamachek, 1978.)

A perfekcionizmus definíciójának megalkotása mellett Frost és munkatársai nevéhez fűződik az egyik legnépszerűbb perfekcionizmus-felfogás is. A kutatócsoport a perfekcionizmust hat dimenzió, vagy jellemző mentén írta le: a személyes elvárások, hibákkal kapcsolatos aggályok, szülői elvárások, szülői kritika, tettekkel kapcsolatos kételyek és a szervezés. A személyes elvárások a perfekcionizmus középpontjában álló, az egyénnek saját magával szemben felállított magas elvárásaira vonatkoznak, míg a szülői elvárások és kritika a szülők irányából észlelt elvárásokra, és az ezeknek való megfeleléssel (vagy meg nem feleléssel) kapcsolatos kritikákat foglalják magukba. A hibákkal kapcsolatos aggályok és a tettekkel kapcsolatos kételyek az egyén saját cselekedeteinek megfelelésségével kapcsolatos félelmeket és aggodalmakat takarják, együtt a hibák kudarcként való megélésére vonatkozó negatív reakciókkal. A szervezés pedig, ugyan nem teljesen képezi a perfekcionizmus fogalmának részét, mégis szorosan hozzá kötődik azáltal, hogy az egészséges perfekcionista egyének jellemzően nagymértékben szervezettek és rendezettek feladataikat illetően. Az elméletalkotók szerint a szervezés mellett a személyes elvárások is az egészséges perfekcionizmussal állnak kapcsolatban, míg a többi dimenzió inkább a maladaptív oldalhoz kapcsolódik. (Frost és mtsai., 1990.)

Egy hasonló felosztás szerint megalkotott elmélet a Hewitt és Flett-féle többdimenziós perfekcionizmus modell (1991), mely a tökéletességre törekvésnek három formáját azonosította az alapján, hogy a perfekcionista hiedelmek és viselkedések az egyénre, vagy másokra irányulnak. A szelforientált perfekcionistaakra az jellemző, hogy saját tökéletességük a legfontosabb számukra, magukkal szemben irreálisan magas elvárásokat állítanak fel, illetve szigorúan értékelik teljesítményüket. A szelforientált perfekcionizmus a tökéletességre törekvés legkomplexebb formája, mivel bár alapvetően adaptívnek tekinthető, hiszen magában

hordozza a teljesítmény iránti egészséges motivációt, mégis van egy maladaptív oldala azáltal, hogy a szelforientált perfekcionista magas önkritikája végett sosem igazán elégedett saját teljesítményével. (Hewitt–Flett, 1991.)

Azok, akik a perfekcionizmust társas elvárásként élik meg, úgy érzik, hogy a környezetükből (pl.: szülőktől, tanároktól, barátoktól) érkeznek az irreálisan magas elvárások, melyeket az egyén sokszor igazságtalanként és teljesíthetetlenként él meg. Ebből kifolyólag a kudarc élménye is fájdalmasabb számukra, mivel úgy érzik, nem csupán elbuktak egy feladat során, hanem társaiknak is csalódást okoztak. A másokra irányuló perfekcionista pedig a körülöttük lévő emberektől várják el a tökéletességet, és ha a másik félnek nem sikerül megugrania az ilyen perfekcionista által felállított magas teljesítményszintet, akkor a perfekcionista egyén kritikus és ítélkező viselkedést mutat. A társas elvárásként megélt perfekcionizmus egyértelmű kapcsolatban áll a maladaptív perfekcionizmussal, ám a másokra irányuló perfekcionizmus érdekes módon inkább az adaptív oldalhoz tartozik, tekintve azt, hogy a mások irányába elvárásokat állító perfekcionista egyén önértékelésére a perfekcionizmus ezen formája nem hat, hiszen az, hogy társai hibáznak és elbuknak, nem jelenti feltétlenül az ő személyes kudarcát is. (Hewitt–Flett, 1991.)

A legújabb perfekcionizmus-modell Gaudreau és Thompson nevéhez fűződik: a 2x2-es modellben a perfekcionista törekvések és aggodalmak kapnak központi szerepet. A perfekcionista törekvések az egyénnek a tökéletes teljesítmény elérésére vonatkozó cselekedeteit foglalják magukba, a perfekcionista aggodalmak pedig a tökéletesség vágyával kapcsolatos szorongást és a hibákra vonatkozó félelmeket takarják. Ezek mentén a kutatópáros négy perfekcionista típust azonosított. A személyes elvárású perfekcionista lényegében megfelelnek az egészséges perfekcionistaknak: magas szintű törekvés és alacsony szintű aggodalmak jellemzik őket, azaz nagy mértékű erőbefektetésre képesek a tökéletesség elérése érdekében, és ezzel egy időben nem aggodalmaskodnak azon, hogy vajon teljesítményük elegendő volt-e a céljaikhoz. Az

értékelési aggályokkal rendelkező perfekcionistaik állnak legközelebb a maladaptív perfekcionizmushoz azáltal, hogy rengeteget aggodalmaskodnak teljesítményükkel kapcsolatban, viszont nem túl törekvőek – ez a tétlenség pedig eredhet az önhátráltató halogatásból, és a rossz teljesítménytől való félelemből. A kevert perfekcionistaik mindkét dimenzió mentén magas értéket érnek el, ami azt jelenti, hogy bár magas erőfeszítéseket tesznek, sokat aggodnak amiatt, hogy esetleg mégis elbuknak. Azok, akikre alacsony szintű törekvések és aggodalmak jellemzőek, pedig a nem perfekcionistaik. (Gaudreau–Thompson, 2010.)

A teljesítmény és a kudarc megjelenése a perfekcionizmusban

A perfekcionizmus alapvetően a siker üldözése és a kudarctól való félelem köré rendeződik. A kudarctól való félelem azt takarja, hogy az egyén igyekszik kerülni az értékelő helyzeteket, mivel már előre úgy érzi, hogy szégyent fog átélni, ha kudarcot vall. (Atkinson, 1957.) Conroy és munkatársai (2002) szerint viszont fontos hozzáilleszteni az előbbi definícióhoz azt, hogy a kudarctól való félelem egyfajta fenyegetés észlelete, ha az egyén a számára nagy jelentőséggel bíró céljaiban elbukik.

Sagar és Stoeber leírják, hogy a perfekcionista törekvések és aggodalmak, kutatások szerint egyaránt kapcsolatban állnak a kudarcorientációval, ám a perfekcionista aggodalmak esetében egyértelműen erősebb együtt járásról beszélhetünk. A perfekcionista törekvések és a személyes elvárások alapvetően inkább mutattak szorosabb összefüggést a sikerorientációval és a siker reményével. Emellett a sikerrel és kudarccal járó érzelmeknek is fontos szerep jut az összefüggésben. A szégyen és büntudat a kudarccal kapcsolatosak, míg a büszkeség érzete a sikerhez kapcsolható. Ez a perfekcionistaik esetében azért releváns, mivel rájuk az jellemző, hogy az állandó önmonitorozásuk és önkritikájuk miatt gyakran élnek át olyan negatív érzelmeket, mint a szégyen vagy a büntudat, ám pont ezen okból kifolyólag szinte nem is érznek büszkeséget teljesítményükkel kapcsolatban, hiszen mindig találnak valami kivetnivalót, amit kudarcként könyvelhetnek el. Sagar

és Stoeber, sportolókkal végzett vizsgálatukban rámutattak arra, hogy a bukás miatt érzett szégyen az, ami központi szerepet játszik a perfekcionizmus és a kudarcból való félelem kapcsolatában. Ugyanis azok, akik a perfekcionista törekvések és személyes elvárások magas szintjével rendelkeznek, kevésbé féltek a szégyen és a zavar érzetétől, míg sikert követően sokkal pozitívabb érzelmek jellemezték őket. Ezzel szemben a hibákkal kapcsolatos aggályok és a szülőktől és edzőktől érkező észlelt nyomás egyaránt hozzájárultak a szégyen átélésétől való félelemhez, és a perfekcionizmusnak ezen dimenzióival jellemezhető egyének sokkal negatívabb érzelmeket mutattak kudarcot követően. (Sagar–Stoeber, 2009.)

A perfekcionizmus és a kiégés kapcsolata

A perfekcionizmus egyik legnépszerűbb kutatási területe a kiégéssel való összefüggése, tekintve, hogy a perfekcionisták többnyire az elérhetetlennek tűnő tökéletességet hajszolják, ami végül frusztrációhoz és reménytelenségérzethez vezethet, és ez a folyamat igencsak hasonlít a „kiégés lejtőjéhez”.

Hogy teljesen érthetővé váljon a két jelenség kapcsolata, pár gondolatot szánnék a kiégés rövid ismertetésének is. A kiégés hosszas fizikai, mentális és érzelmi megterhelés következtében jelentkező tünetegyüttes, mely magába foglalja a hosszasan elhúzódó fáradtság formájában megjelenő fizikai és érzelmi kimerülést, a csökkent sikerélményt és teljesítményt, valamint egyfajta cinikus, vagyis magunkra és másokra vonatkozóan közömbös hozzáállás kialakulását, amelyet deperszonalizációnak nevezünk. (Maslach, 1976; 1982.) Az élet több területén is jelentkezhet (munka, iskola, vagy akár sport), ugyanúgy, mint ahogy a perfekcionizmus is többnyire a számunkra fontos életterületeket érinti.

Egy 2015-ös metaanalízisben a perfekcionizmus és a kiégés kapcsolatát igyekeztek összefoglalni a kutatók, és több figyelemre méltó szempontot emeltek ki. Először is, mindkét jelenség terület-specifikus jellegéből adódóan érdemes arra kitérni, hogy a kapcsolat más és más formában mutatkozhat annak függvényében,

hogy az élet mely részéről van szó. A kiégésről leggyakrabban a munka vonatkozásában beszélünk, hiszen ez az a tevékenység, amellyel az egyén ideje legnagyobb részét eltölti, amelyen megélhetése múlik, és ahol leginkább jellemző a külső motiváció (fizetés). Az iskola annyiban különbözik a munka világától, hogy azok, akik oktatásban vesznek részt, többnyire még nem családfenntartók, így ez az anyagi oldalról jövő külső nyomás nem jellemző. Ám alapvetően mégis hasonló a két terület olyan szempontból, hogy a hozzájuk tartozó életszakaszban ezek a fő tevékenységek, melyeket nem kizárólag belső motiváció által, kedvtelésből űz az egyén, hanem valamilyen külső jutalommal is járnak (az iskola esetében ez lehet az érettségi bizonyítvány, vagy egyetemen már a diploma). Előbbiekhez képest a sport egy egészen más terület, mivel valaki jellemzően a cselekvés élvezete miatt jár el futni, vagy az edzőterembe. Viszont a sportolás során is jelentkeznek a magas teljesítménybéli elvárások és a társas összehasonlítás, ami a munka és az iskola világában is jellemző, ezáltal, bár a sport alapvetően szabadidős és belsőleg motivált tevékenység, mégis kitett a kiégésnek – arról nem is beszélve, mikor a sport valaki számára karrierré válik. (Hill–Curran, 2015.)

A meataanalízis eredményei szerint a perfekcionizmus úgy hatott a kiégésre, hogy a perfekcionista törekvések csökkentették, a perfekcionista aggodalmak pedig növelték a kiégés valószínűségét, illetve utóbbiak közepesen erős kapcsolatban álltak a kiégés jellegzetes tüneteivel is. A munka esetében ezek a kapcsolatok erőteljesebben mutatkoztak, mint a többi területnél, vagyis a perfekcionizmus egészséges vagy beteges volta jobban számít a munka világában előforduló kiégés kapcsán, mint az iskolában vagy sport során. Ez összességében azt jelenti, hogy a perfekcionista törekvésekkel kapcsolatos pozitív teljesítménymotiváció és az új kihívásokhoz való lelkes hozzáállás kis mértékben védelmet nyújthat a kiégéssel szemben. (Hill–Curran, 2015.)

A perfekcionizmus lehetséges veszélyei

Az eddigiekből is látható, hogy a perfekcionizmus elhatalmasodásának súlyos következményei lehetnek. Az évek alatt számos betegséggel kapcsolatba hozták már, ilyen például a szorongásos zavarok, depresszió, evészavarok (pl.: anorexia, bulimia), illetve kényszeres betegségek. A továbbiakban egy 2017-es metaanalízis alapján mutatnám be a perfekcionizmus kapcsolódó patológiáit. (Limburg és mtsai., 2017.)

Az evészavarok tekintetében a perfekcionizmus nemcsak kockázati tényezőként, hanem fenntartó tényezőként is megjelenik: az anorexiás és bulimiás betegek a perfekcionista törekvések és aggodalmak sokkal magasabb szintjével rendelkeznek. Gondolataikat és cselekedeteiket szinte teljes mértékben kitölti az általuk tökéletesnek tartott testsúly és külső megjelenés elérése, és ennek sikere érdekében bármit meg is tesznek. Sok esetben jelentkeznek náluk kényszeres viselkedések is, melyek szintén kapcsolódnak a perfekcionizmushoz, hiszen alapvetően a perfekcionizmusban is jellemzőek ezek a tünetek, már csak ha a tökéletesség állandó üldözéséről beszélünk. Illetve a perfekcionizmussal járó szervezettség és rendezettség is vehet kényszeres irányt, amennyiben az egyén számára központi fontosságúvá válik, hogy mindent úgy csináljon, hogy az (szerinte) tökéletes legyen. (Frost és mtsai., 1990; Limburg és mtsai., 2017.)

A depresszióval való kapcsolatot illetően számos, éveken át tartó, longitudinális kutatást említenek Limburgék. Ezen kutatási eredmények azért fontosak, mert általuk megfigyelhető, hogy hosszútávon hogyan alakul a két pszichológiai jelenség kapcsolata. A perfekcionista törekvések és aggodalmak magas szintje itt is egyaránt együtt járt a depresszió megjelenésével, illetve a Hewitt-Flett-féle elmélet társas elvárásként megélt perfekcionizmusa is előre jelezte a depressziós tünetek megjelenését. Továbbá, a perfekcionistaakra jellemző túlzott mértékű önkritikát is a depresszió kialakulásának előzményei között említik. (Limburg és mtsai., 2017.)

A perfekcionizmus és szorongás kapcsolata már korábban is többször említésre került, hiszen magában a definícióban is szerepel a teljesítmény megfelelésével kapcsolatos félelem és szorongás. Minél inkább jellemző az egyénre a perfekcionista aggodalmak magas szintje, és minél többet rágódik az elérni kívánt tökéletességen, annál valószínűbben fordul nála elő szorongás. Egyes kutatások szerint a perfekcionista törekvések is kapcsolatba hozhatóak a szorongással, ám itt inkább közvetett kapcsolatról lehet szó: ha valaki általánosan is magas szintű perfekcionizmussal rendelkezik, azaz jellemzőek rá a törekvések és az aggodalmak is, akkor valójában az aggodalmak azok, amelyek kifejtik hatásukat azáltal, hogy az állandó aggodalmaskodás gátolja az egyént törekvései, céljai elérésében, ami szorongáshoz vezet. Emellett a Hewitt-Flett-féle társas elvárásként megélt perfekcionizmus is szorongáshoz vezethet, mivel a perfekcionizmusnak ezen formájával jellemezhető egyének szinte állandó félelemben élnek, mivel úgy érzik, mások lehetetlen elvárásokat állítanak fel velük szemben (Hewitt–Flett, 1991.)

Összegzés

Összegezve a leírtakat, a perfekcionizmus az élet számos, az egyén számára fontos területén jelentkezik, melyek között leggyakrabban szerepel a munka, az iskola, illetve az olyan szabadidős tevékenységek, mint például a sportolás. A fő kérdés legtöbbször számára viszont az, hogy „áldás, vagy inkább átok” a tökéletességre törekvés. A válasz erre pedig nem olyan egyértelmű.

A perfekcionizmus nem egy egyszerűen besorolható „jó” vagy „rossz” személyiségjellemző, hanem egy összetett tulajdonság, melynek ugyanúgy megvan a pozitív, mint a negatív oldala, és általában nem tisztán az egyik vagy a másik véglet határozza meg az egyént, hanem az ismertetett perfekcionista jellemzők összeadódva mutatkoznak meg. A perfekcionizmus megfelelő mértékben képes az egyént minél jobb és jobb teljesítményre ösztönözni, és a céljai iránt való kitartást és a képességeibe vetett hitet adhat

számára, ám ha túlságosan elhatalmasodik a neurotikus formája, éppen ellentétes hatást fejthet ki azáltal, hogy a miatta felbukkanó állandó aggályok és kételyek megbéníthatják az egyént, visszavetve ezzel teljesítményét. Egy ilyen, ambivalens módon közismertté vált jelenség esetében tehát az a következtetés vonható le, hogy alapvetően olyan jellemzőként kell tekinteni rá, mely számos tehetséges és nagyratörő ember számára elengedhetetlen eszköz ahhoz, hogy elérhessék céljaikat, és a legfontosabb feladat megtanulni, hogyan kell vele úgy együtt élni, hogy kihasználhassuk pozitív hozadékait.

Felhasznált irodalom

Atkinson, J. W. (1957): Motivational Determinant of Risk-taking Behavior. *Psychological Review*, 64, 359–372.

Burn, D. D. (1980): The Perfectionist's Script for Self-defeat. *Psychology Today*, 14(6), 34–52.

Conroy, D. E. – Willow, J. P. – Metzler, J. N. (2002): Multidimensional Fear of Failure Measurement: The Performance Failure Appraisal Inventory. *Journal of Applied Sport Psychology*, 14, 76–90.

Ellis, A. (1958): Rational Psychotherapy. *The Journal of General Psychology*, 59, 1, 35-49.

Ellis, A. (1962): *Reason and Emotion in Psychotherapy*. New York

Frost, R. O. – Marten, P. – Lahart, C. – Rosenblate, R. (1990): The Dimensions of Perfectionism. *Cognitive Therapy and Research*, 14, 449–468.

Gaudreau P. – Thompson A. (2010): Testing a 2x2 Model of Dispositional Perfectionism. *Personality and Individual Differences*, 48, 532–537.

Hamachek, D. E. (1978): The Psychodynamics of Normal and Neurotic Perfectionism. *Psychology: A Journal of Human Behavior*, 15, 27–33.

Hewitt, P. L. – Flett, G. L. (1991): Perfectionism in the Self and Social Contexts: Conceptualization, Assessment, and Association with Psychopathology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 3, 456–470.

Hill, A. P. – Curran, T. (2015): Multidimensional Perfectionism and Burnout: A Meta-analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 20, 3, 269–288.

Limburg, K. – Watson, H. J. – Hagger, M. S. – Egan, S. J. (2017): The Relationship Between Perfectionism and Psychopathology: A Meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 73, 10, 1301–1326.

Maslach, C. (1976): Burned-out. *Human Behavior*, 5, 16–22.

Maslach, C. (1982): *Burnout: The cost of Caring*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Sagar, S. S. – Stoeber, J. (2009): Perfectionism, Fear of Failure, and Affective Responses to Success and Failure: The Central Role of Fear of Experiencing Shame and Embarrassment. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 31, 5, 602–627.

Az ukrán menekültek magyarországi munkaerőpiaci elhelyezkedését akadályozó tényezők pszichológiai komponenseinek feltárása

Román Szandra

DE, pszichológia MA, II. évf.

romanszandra9@gmail.com

Témavezető: Dr. Csukonyi Csilla (DE)

Bevezetés

Újabb sokk érte az egész világot, mégpedig a 2022 februárjában kirobbant orosz-ukrán háború. Ugyanakkor nem csak Ukrajnában érezhetőek a háború által okozott következmények, megannyi társadalmi és gazdasági hatás tapasztalható az Európai Unió tagállamaiban is. Emberek milliói hagyják el otthonukat Ukrajnában, egy részük az országon belül, másik részük pedig külföldön keres menedéket.

A háború következtében, hazájukat elhagyni kényszerülő állampolgárok sokasága nagy hatással vannak a szociális és lakhatási szolgáltatásokra, főleg az Ukrajnával szomszédos országokban. Ennek következtében fontosnak gondolom szem előtt tartani a munkaerőpiaci hatásokat is. Jelen tanulmány központi kérdése, ahogy azt már a címe is sejteti, hogy az orosz-ukrán háború okán menekülésre kényszerülő ukrán felnőttek nyelvi és kulturális különbségek ellenére, valamint a traumák után, hogyan tudnak elhelyezkedni Magyarországon a munkaerőpiacon. Ismertetem a menekültek perspektíváit, jövőbeli terveit, kitérek a múltbeli és jelenlegi helyzetükre, mentális állapotukra. Mindemellett bemutatom a munkaerőpiaci kilátásaikat, a munkavállalással kapcsolatos attitűdjeiket és motivációikat, valamint a társas támasz hatását. Szemléltetem a munkaerőpiacon történő elhelyezkedést támogató és gátló faktorokat. Mivel a kutatási eredmények lehetővé tették, ezért a dolgozatban záró gondolatként egy javaslatcsomagot fogalmaztam meg. Úgy gondolom, ezáltal hozzájárulhatok a mene-

kültek munkaerőpiaci lehetőségeinek növeléséhez és elhelyezkedési esélyeik javításához.

Szakirodalmi áttekintés

Menekült és migráns közötti különbség

A továbbiakban fontosnak tartom tisztázni a menekült és migráns fogalmát. A menekültek üldöztetés vagy fegyveres konfliktusok elől menekülők. Helyzeteik sokszor annyira kibírhatatlanok és kockázatosak, hogy átlépik a határokat és a közeli országokban remélnék védelmet. Ahogy megérkeznek egy adott országba jogosulttá válnak a támogatásra. A menedékjog megtagadása ezektől az egyénektől végzetes következményekkel járhat. Ezzel szemben a migránsok nem az életükre nézve veszély okán hagyják el az otthonukat, sokkal inkább egy jobb élet reményében. Jellemzően a migráció kiváltó oka lehet a család újraegyesítésének célja, gyakran a magasabb színvonalú élet elérése érdekében tanulni és dolgozni szeretnének. Azonban a migrációnak számtalan más oka is lehet. Ezenkívül jellemző, hogy hazatérésük szabad marad, nem áll előttük akadály. (Edwards, 2018.)

A háború, a menekülés és a letelepedés következményei

Egy vizsgálatban a háború, a menekülés és az áttelepülés következményei közé az érzelmi, kognitív, fizikai, pszichoszomatikus, viselkedésbeli, szociális és mentális zavarokat sorolták. Ezen belül azt találták, hogy érzelmi következményként a reménytelenség, félelem és a jövő iránti aggodalom jelentkezett. Ezenfelül megjelent az anhedónia, a család és az otthon iránti vágyakozás, a bizalmatlanság, a bűntudat, értéktelenség, tehetetlenség. Továbbá megjelent a hála és a remény a befogadó ország iránt. Ezenfelül a kognitív következményként megjelentek a rémálmok, a traumatikus emlékek, a pesszimizmus, illetve a szülőföldről és a családról való gondolatok. Mindemellett a leggyakrabban említett pszichoszomatikus következmények az alvászavarok és izgalmi tünetek voltak, ez utóbbira a fokozott szívverés és hidegrázás jellemző.

Továbbá viselkedésbeli következményként jellemző volt az agresszió, elzárkózás és elkerülés. Végül a mentális zavarokon belül a legjellemzőbb a depresszió volt. (Renner és mtsai., 2020.)

Társas támasz jelentősége

A szociális támogatás értékes erőforrásokat biztosít a megfelelő fizikai és mentális egészség megőrzéséhez, valamint a stresszes eseményekkel való megküzdéshez. Az akkulturációs folyamatokat kutatók azt hangsúlyozzák, hogy a szociális támogatás jelentős szerepet játszik az ismeretlen kulturális környezethez való alkalmazkodásból eredő stressz enyhítésében. Ezenkívül a fizikai és pszichológiai jólét elősegítésében a kultúrák közötti átmenetek során. Mindemellett a család, a helyi barátok és a nem helyi barátok szociális támogatása jótékony hatással van a kultúrák közötti alkalmazkodásra. Ráadásul az alkalmazkodásra gyakorolt közvetlen hatásai mellett, a szociális támogatás tompíthatja az alkalmazkodásból eredő stressz negatív hatásait. (Ng és mtsai., 2017.)

Depresszió

A menekültek gyakran vannak kitéve olyan traumatikus eseményeknek, mint a kínzás, a halálos fenyegetés, a súlyos sérülések, az éhezés és a családtagjaik eltűnése. Ezeknek a traumás élményeknek köszönhetően a menekültek nagy kockázatnak vannak kitéve a mentális problémákkal szemben. A háború és menekülés következtében megjelenik a reménytelenség, az aggodalom és a félelem érzése az emberekben, továbbá gyakori a depresszió diagnosztizálása. (Renner és mtsai., 2020.) A depresszió egy gyakori mentális zavar, mely lehet hosszan tartó vagy visszatérő. A depresszióban szenvedő egyénre jellemző a tartós szomorúság, fáradtság, az érdeklődés hiánya a korábban élvezetes tevékenységek iránt. Ezenkívül megzavarhatja az alvást, étvágyat és a koncentrációt is. A depresszió okai a pszichológiai, biológiai és társadalmi tényezők összetett kölcsönhatásai. Kialakulásához hozzájárulhatnak a

veszteségek, a munkanélküliség és a gyermekkori nehézségek. (WHO, 2022.)

Depresszió és munkamotiváció kapcsolata

A depresszió jelentős mértékben befolyásolja az információfeldolgozást, az önmagunkról, másokról és a minket körülvevő világról való gondolkodást. Ebből kifolyólag a depresszióban szenvedő egyén több időt igényel ahhoz, hogy el tudjon szakadni a negatív információk feldolgozásától. Nehézséget jelent számára egy cél elérése szempontjából az irreleváns gondolatok elfojtása, és az egyik feladatról a másikra való áthelyezése. Ezek a problémák hátráltatják a változó környezethez való alkalmazkodást, az érzelmek szabályozását, valamint a munkavégzését is. A kognitív kontroll kulcsfontosságú szerepet tölt be a célirányos és motivált viselkedésben, ezáltal a munkamotivációban is. (Grahek és mtsai., 2019.)

Akkulturációs attitűdök

Az akkulturáció alatt az eltérő kultúrából származó egyének találkozásukból fakadó pszichológiai és kulturális változásokat értjük. (Berry & Sam, 2016 idézi Nguyen, 2020.) Számos akkulturációs modellt dolgoztak ki, ezek közül az egyik, melyről véleményem szerint elengedhetetlen beszéni, mely a stratégiákat tárgyalja. Ezen modell szerint különböző stratégiák léteznek az etnokulturális csoport és a befogadó társadalom tekintetében. Ebben a tekintetben nagy jelentőséggel bír, hogy az egyén pozitívan vagy negatívan viszonyul az identitásának és hagyományainak fenntartásához, továbbá a befogadó ország tagjaihoz. Ezek mentén beszélhetünk integrációs stratégiáról, amikor az egyén mind az etnokulturális csoport hagyományaihoz, mind a befogadó társadalom csoportjaihoz pozitívan áll hozzá. Egy másik lehetséges stratégia a szeparáció, ebben az esetben a saját hagyományok pozitív, a befogadó csoport negatív fényben tűnik fel az személy számára. A következő az asszimiláció, melyben a saját hagyomá-

nyok fenntartásához negatívan, a tágabb társadalomhoz pedig pozitívan viszonyul. Az utolsó a marginalizáció stratégia, ahol mind a két aspektusra negatívan tekint az egyén. (Berry, 1997 idézi Nguyen, 2020.)

Kérdésfelvetés

A vizsgálat elsődleges célja, hogy feltárjam az ukrán menekültek magyarországi munkaerőpiaci elhelyezkedését akadályozó tényezők pszichológiai komponenseit. Továbbá célom, hogy választ találgass arra, hogy az ukrain menekültek nyelvi és kulturális különbségeik ellenére, valamint a traumák után, hogyan tudnak elhelyezkedni Magyarországon a munkaerőpiacon. Ezenkívül feltérképezem az ukrán menekültek mentális állapotát és perspektíváit.

Hipotézisek

A szakirodalmi tanulmányok átvizsgálása során, továbbá mivel a kutatásom részben egy feltáró és újszerű kutatás, így a következő kutatási hipotézisek fogalmazódtak meg bennem:

H1: Feltételezem, hogy az ukrain menekültek esetében a depresszió és az intrinzik (belső) munkamotiváció negatív kapcsolatban állnak egymással.

H2: Feltételezem, hogy az ukrain menekültek esetében a társas támasz és a depresszió között negatív kapcsolat található.

H3: Feltételezem, hogy az ukrain menekültek esetében a belső munkamotiváció és a társas támasz között pozitív kapcsolat található.

H4: Feltételezem, hogy az ukrain menekültek esetében a magyar anyanyelvűek számára egyszerűbb, továbbá nagyobb számban történik a munkaerőpiaci elhelyezkedés.

H5: Feltételezem, hogy az ukrain menekültek esetében a társas támasz és az akkulturáció integrációs formája között pozitív kapcsolat található.

H6: Feltételezem, hogy az ukrainai menekültek esetében azon személyek, akik a magyar határ átlépése előtt Ukrajnában folyamatosan dolgoztak az elmúlt két évben, azok nagyobb százá-lékban dolgoznak most Magyarországon.

H7: Feltételezem, hogy az ukrainai menekültek esetében a kivándorlás előtti nagyon magas életszínvonal és a munkamotiváció pozitív kapcsolatban állnak egymással.

Kutatás bemutatása

A kutatásom az Intézeti Kutatásetikai Bizottság UD-IP-2022/47 szám alatt engedélyezte. Az adatgyűjtéshez online kérdőívet alkalmaztam, melyet különböző internetes oldalakon, csoportokban megosztottam.

A mintába való beválasztási kritérium az volt, hogy a kitöltő 18. életévét betöltött olyan ukrán állampolgár legyen, aki kifejezetten az orosz-ukrán háború következtében hagyta el Ukrajnát és emiatt érkezett Magyarországra. A vizsgálatomban 109 fő vett részt, a nemek megoszlása egyenletlennek mondható: 77 nő és 32 férfi. Ezen belül a kérdőívet összesen 55 fő töltötte ki ukrán, és 54 fő magyar nyelven. A vizsgálatban résztvevő személyek átlagéletkora 34,35 év.

Vizsgálati módszer

Az online kérdőív kitöltés kb. 25-30 percet vett igénybe, melyet a vizsgálati személyek bármikor megszakíthattak. A kérdőív öt vizsgálati eszközből állt, amit megelőzőtt egy beleegyező nyilatkozat, ami egy részletes tájékoztató volt a vizsgálatról és annak céljáról. Az alábbiakban bemutatom a kérdőíveket.

Szociodemográfiai kérdőív

A szociodemográfiai kérdőív úgy lett összeállítva, hogy kizárólag olyan általános itemeket tartalmazzon, mellyel természetesen a vizsgálati személy nem beazonosítható. Először is demográfiai kérdések szerepeltek, mint a nem, életkor, lakóhely (mielőtt el-

hagyta Ukrajnát és Magyarországra érkezett), családi állapot. Továbbá társadalmi és kulturális tőkével kapcsolatos itemek, ilyen a legmagasabb iskolai végzettség, képzettség, nyelvtudás. Ezenkívül munkahellyel kapcsolatos kérdések, melyben kitértem a foglalkozásra, szakmai tapasztalatra.

Beck-féle depresszió kérdőív

A depressziós tünetegyüttes súlyosságának meghatározásához az egyik legmegbízhatóbb módszert, a Beck-féle depresszió kérdőívet alkalmaztam. (Beck és mtsai., 1961.) A mérőeszköz 21 itemből áll, az egyes tétel négyféle meghatározást tartalmaz. Ezek alapján a vizsgálati személy feladata, hogy a rá legjellemzőbb megállapítást válassza ki. Az állítások súlyossági sorrendben szerepelnek, mégpedig nullától-háromig, értékelés során a bejelölt megállapítások melletti számokat adjuk össze. (Eaves & Rush, 1984 idézi Kopp & Fóris, 1993.)

Többdimenziós Munkamotiváció Skála

A kutatásomban az MWMS kérdőív Martos Tamás és Matuszka Balázs vezetése által adaptált magyar verzióját alkalmaztam. A Többdimenziós Munkamotiváció Skála 19 itemből álló önjellemző mérőeszköz. A vizsgálati személynek egytől-hétig kell eldönteni, hogy az adott állítás mennyire jellemző rá. A kérdőív hat alskálát mér, az extrinzik társas szabályozáshoz tartozik a 2, 8, és 14 item, az extrinzik anyagi szabályozáshoz a 3, 9, 15, az introjektált szabályozáshoz 4, 10, 16 és 19, az identifikálthoz vonatkozik 5, 11 és 17, az intrinzikhez pedig a 6, 12, és 18, végül pedig az amotivációhoz az 1, 7 és 13. Elemzéskor azt kell figyelembe venni, hogy a személy pontszáma egy adott alskálán mennyire magas, annál inkább jellemzi őt, minél inkább magasabb az érték. (Deci & Ryan, 2000.)

Perceived Resource Questionnaire (PRQ 2000) kérdőív

A Perceived Resource Questionnaire (PRQ 2000) kérdőív az észlelt társas támasz mérésére alkalmazott kérdőív. A mérőeszköz

magyar verzióját, melyet a dolgozatomban használok, Molnárné Prof. Dr. Kovács Judit fordította. A PRQ 2000 egy 15 ítemes önbevalláson alapuló kérdőív. A vizsgálati személyeknek egy hétfokú skálán kell kifejezniük egyetértésüket egy adott állítással, ahol 1 azt jelenti egyáltalán nem értek egyet, a 7 pedig, hogy teljes mértékben egyet értek. A teszt kiértékelése során a válaszok értékét szükséges összegezni, ezek alapján minimum 15 pontot és maximum 105 pontot lehet elérni. Minél magasabb pontot ér el a személy, annál nagyobb észlelt társas támogatással jellemezhető. (Weinert, 2003.)

Akkulturációs attitűdöt mérő skála

Az akkulturációs attitűdöt mérő skálát Kim (1984) dolgozta ki. A mérőeszköz az akkulturáció négy lehetséges módját azonosítja, amelyeket az egyének és csoportok a plurális társadalmakban alkalmazhatnak: integráció, asszimiláció, szeparáció és marginalizáció. (Kim, 1984.) A kutatásom során a mérőeszközből négy területet használtam fel, melyek a társadalom, értékek, siker és érdekképviselő voltak. Minden területhez négy item tartozott, melyek megfeleltek az akkulturációs módoknak, ezáltal összesen 16 item szerepelt a vizsgálatban. A skála magyar verzióját létrehozta Molnárné Prof. Dr. Kovács Judit.

Hipotézisek vizsgálata

H1: Feltételezem, hogy a menekültek esetében a depresszió és az intrinzik (belső) munkamotiváció negatív kapcsolatban állnak egymással.

Először elvégeztem a normalitás vizsgálatot a Shapiro-Wilk normalitás vizsgálattal, ami alapján a depresszió $p < 0,001$ $W = 0,886$, továbbá az intrinzik motivációnál a $p < 0,001$ $W = 0,920$, láthatóan nem normál eloszlást követnek. Ezután a Spearman-féle rangkorreláció eredményei alapján a $\rho = -0,028$, ami egy negatív kapcsolatot feltételez, azonban a $p = 0,772$, ami $p > 0,05$, tehát nem áll fenn kettőjük között korreláció. Az eredmények alapján a

depresszió és az intrinzik munkamotiváció között nem rajzolódik ki kapcsolat.

H2: Feltételezem, hogy a menekültek esetében a társas támasz és a depresszió között negatív kapcsolat található.

A normalitás vizsgálat alapján a PRQ esetében a $p < 0,001$ $W = 0,94$, a depresszió $p < 0,001$ $W = 0,886$, láthatóan nem követnek normál eloszlást. Az állításom vizsgálatához a Spearman-féle rangkorrelációt alkalmaztam. A korrelációs mátrix eredménye $p < 0,001$ $\rho = -0,379$, ami egy gyenge, ugyanakkor említésre méltó kapcsolatot jelent. Ezáltal elmondható, hogy a második hipotézisem igaznak bizonyult, mely mindenképpen megérdemel egy nagyobb elemszámmal történő ismétlődő vizsgálatot.

H3: Feltételezem, hogy a menekültek esetében a belső munkamotiváció és a társas támasz között pozitív kapcsolat található.

A normalitás vizsgálat alapján a belső munkamotiváció $p < 0,001$ $W = 0,92$, a PRQ $p < 0,001$ $W = 0,94$, ezen eredmények alapján láthatóan nem normál eloszlást követnek. Ennek következtében a Spearman-féle rangkorrelációt használtam. Az eredmények alapján, mivel a $p < 0,01$ $\rho = 0,316$, elmondható, hogy az adott két változó között van kapcsolat, azonban gyenge. Ebben az esetben a feltételezésem alátámasztást nyert, továbbá szintén egy ismételt kutatást javasolnék a kapcsolat biztosabb megvizsgálására.

H4: Feltételezem, hogy a menekültek esetében a magyar anyanyelvűek számára egyszerűbb, továbbá nagyobb számban történik a munkaerőpiaci elhelyezkedés.

A vizsgált item: „Jelenleg dolgozik (azaz a vizsgálat időpontjában)?” és a magyar nyelvtudás volt. A hipotézisem tesztelésére a Wilcoxon-féle nem paraméteres próbát alkalmaztam. A kapott eredmények alapján az állításom nem nyert alátámasztást, mivel a $p = 0,895$, nagyobb mint $0,05$, vagyis nincs különbség a nyelvtudás és a munkaerőpiaci elhelyezkedés között.

H5: Feltételezem, hogy a menekültek esetében a társas támasz és az akkulturáció integrációs formája között pozitív kapcsolat található.

Ezen állításom tekintetében a Spearman-féle rangkorrelációs vizsgálatot hajtottam végre, mely alapján az észlelt társas támasz (PRQ) és az akkulturáció között gyenge, de biztos kapcsolat található, $p = 0,012$ $\rho = 0,238$. Összességében elmondható, hogy a feltételezésem alátámasztást nyert, mivel a társas támasz és az akkulturáció integrációs formája között valóban pozitív kapcsolat található.

H6: Feltételezem, hogy a menekültek esetében azon személyek, akik a magyar határ átlépése előtt Ukrajnában folyamatosan dolgoztak az elmúlt két évben, azok nagyobb százalékban dolgoznak most Magyarországon.

Az állításom vizsgálatához használt két itemek a következők voltak: „Dolgozott-e folyamatosan az elmúlt 2 évben, mielőtt Magyarországra érkezett?” és „Jelenleg dolgozik (azaz a vizsgálat időpontjában)?”. Elvégeztem a normalitás vizsgálatot a Shapiro Wilk próba alkalmazásával, amely alapján mind a két esetben $p < 0,01$, azaz a két változó nem normál eloszlást követ. Mivel két összetartó mintáról van szó a Wilcoxon-féle próbát használtam, amely egy nem paraméteres eljárás. Az eredmények alapján nincs különbség a két feltétel között, mivel a p értéke 0,786 volt, ami nagyobb mint 0,05, továbbá statisztikai értéke 726 volt.

H7: Feltételezem, hogy a menekültek esetében a kivándorlás előtti nagyon magas életszínvonal és a munkamotiváció pozitív kapcsolatban állnak egymással.

Az állításom vizsgálatához a két változó jelen esetben az életszínvonal és a munkamotiváció. Az életszínvonal tesztelésére használt item a következő volt: „Kérem, értékelje saját és családja kivándorlás előtti életszínvonalát egy 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol az 1 a nagyon alacsony, az 5 pedig a nagyon magas”. A továbbiakban a Wilcoxon-féle próbát használtam, amely egy nem paraméteres eljárás, mivel a két változó nem normál eloszlást követ. Az eredmények alapján a hipotézisem alátámasztást nyert, mivel a $p < 0,0001$ $V = 5995$.

A kutatás során fontosnak tartottam megvizsgálni a munkaerőpiacon való elhelyezkedés akadályait, mivel ezen feltáró kom-

ponens egyben a vizsgálatom céljához is tartozik. Ezen a ponton külön választottam az ukrán és magyar anyanyelvűek helyzetét. Először is maga a nyelv miatt, másodsor pedig a kulturális különbségek miatt. A magyar anyanyelvű menekültek 37%-a emelte ki a gyermekneveléssel kapcsolatos elfoglaltságot, az idősek és fogyatékkal élők gondozásával kapcsolatos családi helyzetet. Továbbá 33,3%-a jellemző a gyakorlat és szakmai tapasztalat hiánya. Ezenkívül 22,2%-a érzi akadályként a munkaerőpiaci igényeknek nem megfelelő képezését. Az ukrán anyanyelvűeknél a legkiemelkedőbb akadály a gyenge nyelvtudás, melyet 76,9% ukrán anyanyelvű kitöltő érez. Egy másik szintén jelentős akadályt a vizsgálati személyek 42,3%-a abban látja, hogy a tanult szakmájában nincs állásajánlás. Továbbá 26,9% jelölte meg akadályként azt, hogy túl nagy a távolság a munkahely és a lakóhely között, túl nehézkes az odajutás.

Következtetések és javaslatok

Összefoglalva a kutatásomban az első hipotézisem, miszerint azt állítottam, hogy a depresszió és az intrinzik munkamotiváció negatív kapcsolatban állnak egymással, nem nyert alátámasztást. Úgy tűnik, hogy az én kutatásomban ez nem helytálló, melyet a háborús traumával magyaroznék, hiszen ez egy teljesen új helyzet, emiatt nem a munkamotiváción van a hangsúly. A második feltételezésem alátámasztást nyert, valójában negatív kapcsolat található a társas támasz és a depresszió között. Emiatt is különösen fontos odafigyelnünk egymásra, mivel a környezetünktől kapott pozitív támasz nagyban hozzájárul a mentális egészségünk megtartásához. Továbbá a harmadik hipotézisem, ahol azt állítottam, hogy a belső munkamotiváció és a társas támasz pozitív kapcsolatban állnak egymással szintén igaznak bizonyult. A következő állításom, miszerint a magyar anyanyelvűek számára egyszerűbb és nagyobb arányban történik a munkaerőpiaci elhelyezkedés nem igazolódott be. Ebben az esetben abból az egyszerű felvetésből indultam ki, hogy az ukrán anyanyelvűek első helyre tették a magyar nyelv hiányosságát, mint akadályt az

elhelyezkedésben. Azonban az eredmények alapján a magyar nyelvtudás nem feltétlenül játszik szignifikáns szerepet a munkahelyi elhelyezkedés tekintetében. Ezen a ponton mégis javasolnék további vizsgálatokat a tanult szakma szempontjából, ugyanis vannak olyan szakmák, ahol a magyar nyelvtudás elengedhetetlen.

A következő ötödik hipotézisem az eredmények alapján alátámasztást nyert. Valójában pozitív kapcsolat található a társas támasz és az akkulturáció integrációs formája között. Az utolsó előtti hipotézisem, miszerint azok a menekültek, akik a háború előtt, valamint a magyar határ átlépése előtt Ukrajnában folyamatosan dolgoztak az elmúlt két évben, azok nagyobb arányban dolgoznak most Magyarországon. Ez az állítás szintén nem nyert alátámasztást, úgy tűnik nincs különbség aközött, hogy dolgozott előtte, vagy sem. Az alábbi eredményt azzal magyarázom, hogy egy háborús helyzet nagyon megváltoztatja az embereket, ezenkívül mindenkire máshogyan van hatással. Végül az utolsó hipotézisem, miszerint az ukrán menekültek kivándorlása előtti nagyon magas életszínvonal és a munkamotiváció pozitív kapcsolatban állnak egymással alátámasztást nyert. Ebben az esetben a magas munkamotivációt azzal magyarázom, hogy a menekültek próbálják továbbra is fenntartani a korábbi életszínvonalukat.

Végül szeretnék egy javaslatcsomagot megfogalmazni arra vonatkozóan, hogy a menekültek munkaerőpiaci lehetőségeit növelhessük és elhelyezkedési esélyeiket javíthassuk. Nagyban hozzájárulhat a munkahelyi elhelyezkedéshez a karrier coaching, a karriermenedzsment vagy az álláskeresési tanácsadás lehetőségének a biztosítása. Ezáltal az egyén az addig nem ismerettségéről, képességeiről és erőforrásairól világosabb képet kaphat, valamint a coaching folyamat során ezek megerősödhetnek és fejlődhetnek. Továbbá szerintem jelentős szerepe van a magyar és angol nyelvtanfolyamoknak egyaránt.

Összefoglalásként fontosnak gondolom kiemelni, hogy a menekültek megküzdési módjai és pszichoszociális szükségletei összefüggésben állnak a befogadó ország befolyásoló tényezőivel.

(Renner és mtsai., 2020.) Ennek következtében jelentősnek találom ezen dolgozatom további vizsgálatát figyelembevéve a magyarországi ukrajnai menekültek sajátos pszichoszociális szükségleteit.

Felhasznált irodalom

Beck, A. T. – Ward, C. H. – Mendelson, M. – Mock, J. – Erbaugh, J. (1961): An inventory for measuring depression. *Archives of General Psychiatry*, 4, 561–571.

Berry, J. W. (1997): Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5–34.

Berry, J. W. – Sam, D. (2016): Theoretical perspectives. In: D. Sam – J. Berry (ed.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 11–29).

Deci, E. L. – Ryan, R. M. (2000): The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological inquiry*, 11(4), 227–268.

https://doi.org/10.1207/S15327965PL11104_01

(Letöltve: 2023.05.09.)

Eaves, G. – Rush, A. J. (1984): Cognitive patterns in symptomatic and remitted unipolar major depression. *Journal of abnormal psychology*, 93(1), 31–40.

Edwards, A. (2018). Ahogyan a UNHCR látja: „menekült” vagy „migráns”, melyik a megfelelő.

http://www.grotius.hu/doc/pub/MDIQNN/2015-09-10_edwards-adrian menekult-vagy-migrans.pdf

Grahek, I. – Shenhav, A. – Musslick, S. – Krebs, R. M. – Koster, E. H. (2019): Motivation and cognitive control in depression. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 102, 371–381.

<https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2019.04.011>(Letöltve: 2023.05.09.)

Kim, U. (1984): Psychological Acculturation of Korean Immigrants in Toronto: A Study of Modes of Acculturation, Identity, Language and Acculturative Stress. Unpublished M.A. thesis, Queen's University, Kingston, Canada.

Kopp, M. – Fóris, N. (1993): A szorongás kognitív viselkedésterápiája. Budapest,

Ng, T. K. – Wang, K. W. C. – Chan, W. (2017): Acculturation and cross-cultural adaptation: The moderating role of social support. International journal of intercultural relations, 59, 19–30. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2017.04.012> (Letöltve: 2023.05.09.)

Nguyen, L. L. A. (2020): Az identitás és az akkulturáció (szociál)pszichológiai aspektusai. Akadémiai nagydoktori thesis, ELTE. <http://real-d.mtak.hu/id/eprint/1266> (Letöltve: 2023.05.09.)

Renner, A. – Hoffmann, R. – Nagl, M. – Roehr, S. – Jung, F. – Grochtdreis, T. – König, H. H. – Heller, S. R. – Kersting, A. (2020): Syrian refugees in Germany: perspectives on mental health and coping strategies. Journal of psychosomatic research, 129(109906). <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2019.109906> (Letöltve: 2023.05.09.)

Weinert, C. (2003): Measuring social support: PRQ2000. In Strickland, O. L. – Dilorio, C. (ed.), Measurement of nursing outcomes, 3. 161–172.

World Health Organization (WHO) (2022): Depression. https://www.who.int/health-topics/depression#tab=tab_1 (Letöltve: 2023.05.09.)

Sportolók és E-sportolók motivációjának és társas orientációinak összehasonlítása

Selejő Joó Bence Tamás
DE, pszichológia MA, I. évf.
benui1999@gmail.com

Témavezető: Dr. Csukonyi Csilla (DE)

Bevezetés

A sport az emberiség életének része már évezredek óta, hisz már ókori görögök idejében is létezett több különböző sport (gerelyhajítás, kocsiverseny, fegyveres futás). Ezeket a sportokat versenyszerűen végezték és 4 évente megrendezték az olimpiai játékaikat, ezeken a versenyeken díjazásért küzdöttek. Már itt megfigyelhető, hogy a sportolóknak volt külső motivációjuk, a díj, amiért versenyeztek. A 21. században ugyanúgy megaz olimpia, és több világtéték is létrejött a görögök óta. Az ezeken résztvevő sportolók egyik célja, hogy nyerjenek és megszerezzék a díjakat, jól érezzék magukat a sporttevékenység közben. De a 20. században a technika fejlődésével megjelentek a videójátékok, amiket elektronikus módon lehet végezni. Mára már az elektronikus sport, mint verseny és mint sportolói szakma is kifejlődött. Mivel a sportolók motivációjának vizsgálatára már több bizonyított kutatás is ismert így merül fel bennem a kérdés, hogy vajon van-e különbség a már régóta ismert fizikai sportot űzők és az e-sportolók motivációjában?

Témafelvetés

A motiváció témaköre kifejezett érdeklődéssel rendelkezik a pszichológia tudományágán belül. A sportolókkal és e-sportolókkal külön-külön is több kutatás foglalkozik, de ritka az olyan vizsgálat, ami mindkét témakörrel foglalkozik. Ezért a kutatásom során összehasonlító vizsgálatot végeztem a sportolók és e-sportolók motivációjával kapcsolatban. Eszközként már standardi-

zált kérdőíveket és egy saját demográfiai kérdőívet, a Google Forms applikációt használtam a kérdésfeltevéshez, így szereztem információt a társas orientációjukról és az amatőr sportolók, e-sportolók motivációjáról. A kutatásomat internetes platformon végeztem. Az említett csoportokhoz az egyik legismertebb social media felületen, a Facebookon és személyes megkereséssel jutottam el. A mintám 18–33 éves magyar amatőr sportolók és e-sportolók voltak. A felvetésem szerint nincs szignifikáns különbség a faktorok és az itemek szempontjából a két csoport eredményei között.

Szakirodalmi áttekintés

Motiváció

A motiváció forrása

A motiváció jelentése: az, ami mozgat, cselekvésre sarkall. Moveo, movere = mozogni, mozgatni. A motiváció kutatása az emberek és az állatok viselkedéseinek a miértjére keresi a választ. Milyen külső és belső tényezők játszanak szerepet a cselekvés megindításában, kiválasztásában, viselkedés melletti kitartásban, a viselkedés leállításában.

Mások és magunk viselkedésének a miértjeire keressük a választ, A másik viselkedésének megértésében fontos a másik motívumainak, szándékainak megértése (nem mindegy, valaki szándékosan lép-e a lábujjunkra, vagy véletlenül.) A szándék tulajdonítás megegyezik a szándék attribúcióval, társas érintkezéseinkben lépnek fel. (Bugán A. – Oláh A. (szerk). 2006)

Belső motiváció

A belső motiváció alapja az, hogy egy adott tevékenységet azért végezzük mert élvezettel tölt el bennünket. Ezek alapján a sportolók azért végeznek sporttevékenységet, hogy átlépjék saját korlátjaikat, vagyis belsőleg (intrinzik módon) motiváltak a sportágaikban. A sportolók belső motiváltsága úgy írható le, hogy a saját sportját annak szeretete miatt űzi, a sport tevékenység örömet okoz számára. Összefoglalva, ha valaki belsőleg motivált, akkor

saját maga dönti el, hogy a saját lehetőségei alapján miként cselekszik, a belső motiváció egy adott tárgyra irányul.

Vallerand és Fortier (1998) feltételezései alapján a belső motiváció 3 csoportba osztható, ami a tudásvágyra irányuló, illetve valaminek a megszerzésére irányuló, az ingeréhség csoportok.

Az első ilyen csoport tagjai a tudásvágy megszerzése esetén új ismeretet szeretnének elsajátítani, valamint a tanulási folyamat okozta öröm a motiváció fő forrása. A következő csoport célja „valami elérése”, aminek a lényege, hogy a személy fejlődjön, az adott cél megszerzéshez vezető út számít, az önmeghaladásra irányul a motiváció. Végül, de nem utolsó sorban az „ingeréhség” mely során egy adott stimulációs vágy elérése érdekében olyan szituációt keres a személy, amelyben az érzékszerveire kellemes hatást gyakorol. (Bányai – Varga, 2012.)

Külső motiváció

A külső tényezők hatása, az „eredmény” elérése (érdemjegy, díj, elismerés) motiválja az egyént, hogy elvégezze az adott tevékenységet. Ezeket az „eredményeket” incentiveknek nevezzük. Ezek a környezetünknek azok a kulcsingerei, amelyek a cselekvés megközelítésére vagy akár elkerülésére készítetik a szervezetet. Természetesen ma már a sportolók mellett megtalálhatóak edzők és akár sportpszichológusok is, akik befolyásolhatják a sportolók motivációját. Az előbb leírtak alapján egy nagy különbséget vehetünk észre a két motivációs forma között: a külső motiváció eltűnése esetén a sportoló teljesítménye csökkenhet, míg a belsónél ez nem vehető észre, mert saját maguk miatt fordítanak időt a sportjukra. (Morris, 2004.)

Sportolókra levetítve, ha egy sportoló, egy bizonyos eredmény, cél eléréseért küzd, vagyis a sporttevékenységének okát rajta kívüli okként értelmezhetjük. Ilyen ok lehet az érem, oklevél, trófea szerzése és az, hogy ezzel járó hírnévre tehet szert. Viszont a sportolók öregedésével a külső motiváló tényezők előtérbe kerülése egyre inkább számottevővé válik, melyek rontják a belső motivációjukat, mivel ez a külső tényező határozza meg az életü-

ket. De a külső motiváló tényezők nem minden esetben rosszak a sportolóknak, mert ha a cél eléréséért jutalmat kapnak az fokozhatja a teljesítményüket is. Összegezve a külső motiváció egy kényes motiváló erő, mert segítheti is a sportolót, és egyben kárt is okozhat a motivációban. (Gyömbér – Kovács, 2012.)

A fent említett negatív hatás, vagyis a belső motiváció akkor sérülhet, ha a külső erők elveszik a sportoló szabad döntési lehetőségét. Emellett az is negatív hatást okozhat, ha egy sportoló nem az ő teljesítményével arányos jutalmat kap, mert a jutalmak egyfajta visszajelzést jelentenek a sportoló értékéről és teljesítményéről. Abban az esetben lehet pozitív az elismerés, jutalom, ha a teljesítménnyel megegyező értékű, így a sportoló önértékelése és bizalma és belső motivációja is javulhat.

Amotiváció

A motivációtól egy elválaszthatatlan részlet az amotiváció, ami a motiváció teljes hiányát jelenti. Ha a motivációt úgy képzeljük el egy kontinuumon belül, hogy két végpontja van, az egyik a belső, a másik a külső motiváció, akkor az amotiváció ezen a kontinuumon kívül helyezkedik el. Az amotivációs személy úgy érzi, hogy bármilyen próbálkozása, cselekvése nincs hatással a végkimenetelre, vagyis a cselekedetei motiválatlanok és nem mutatják a személy valódi szándékait. (Ryan – Deci, 1985.)

Pelletier és munkatársai (1995) kapcsolatot vettek észre az amotivációs állapot és a tanult tehetetlenség között, ezenkívül arra az álláspontra jutottak, hogy az amotiváció csökkenti a személy cselekedeteibe való bevonódását. A motiválatlan sportolóknál megfigyelhető, hogy a személyes kontroll érzésével nem rendelkeznek, nincsen belső indíttatásuk, amiért az adott sportot folytassák, ami a tanult tehetetlenség megélését eredményezheti, ami pedig azt jelentheti, hogy a sportolók egy apatikus, érdektelen állapotba kerülhetnek. (Gyömbér – Kovács, 2012.) Ha egy sportoló ilyen helyzetbe kerül, akkor edzői és sportpszichológusi segítségre van szüksége, de ebből az állapotból való kiközlentés nem egyszerű. Azonban, ha egy sportoló az amotivációs helyzet

fennállásával együtt is folytatja a sporttevékenységét, az magas jelzésértékkel bír.

Külső és belső motiváció kapcsolata

A külső és a belső motiváció kapcsolatának vizsgálata alatt az a legnagyobb kérdés, hogy a külső motivációs tényezők milyen hatással vannak a belső motivációra. Az első hipotézis a témával kapcsolatban az, hogy a külső jutalom hatására a belső motiváció értéke megnő, ennek magyarázata, hogy a tevékenység folytatásával a személy megkedveli az adott tevékenységet. (Bányai – Varga, 2012.)

Az előbb említett hipotézist először Deci és munkatársai vizsgálták (1975), a kutatás eredménye az lett, hogy azok a személyek, akik valamilyen pénzt kapnak egy olyan cselekvésért, amit eredetileg belső indíttatásból kezdtek el akkor a belső motivációjuk csökken az adott tevékenység irányába. Deci folytatta a kutatást az adott témakörben az alapvizsgálatának a változtatásával, hogy így tudja kiküszöbölni a kritikákat, viszont ezek a kutatások is ugyanazzal az eredménnyel végződtek. Azok a személyek, akik valamiféle pénzjutalmat kapnak azok fele annyi időt töltenek a belsőleg motivált tevékenységgel, mint azok, akik nem kaptak semmiféle jutalmat. (Bányai – Varga, 2012.)

Társas orientáció

A versengő attitűdök közötti különbségeket visszavezethetjük az eltérő szocializációra, mert a szocializációs tapasztalataink megmutatkoznak a sportpályán is. A társas orientáció kérdésén belül a kollektivistá és individualista beállítottság kapott hangsúly. (Csukonyi – Münnich, 2004.)

Az individualizmus és a kollektívizmus többféleképpen is megjelenhetnek, amik kultúránként, társadalmanként is eltérhetnek. A korai kutatásokat arra alapozták, hogy a két beállítódást egymástól külön kezelték, egy dimenzió belül. De a későbbi kutatások arra világítottak rá, hogy jobb, ha két dimenzióként foglalkoznak a két beállítódással. Egy személy lehet csak individualista

vagy akár csak kollektivista, attól függően, hogy melyik értékrendszerrel ért egyet, de olyan is előfordulhat, hogy egy személy mind a két értékrendszerrel egyet tud érteni. A kétdimenziós modell azt sugallja, hogy mind az individualista mind a kollektivista értékek egyszerre lehetnek jelen egy személynél. Az ilyen személyeknél az határozza meg, hogy milyen mértékben van jelen az egyik forma, hogy milyen mértékben fogadják be inkább az adott kulturális formát. (Csukonyi – Münnich, 2004.) Csukonyi és munkatársai az alábbiak alapján a vizsgálatuk során négy féle csoportot különítettek el, a kollektivizmust, illetve az individualizmust, de azt három különböző dimenzióra bontva.

Az első a kollektivizmus, amelynek fő jellemzője a másoktól való kölcsönös függés és a szociabilitás. A kollektivista értékrendszerben az első helyen a csoporthoz való tartozás áll, vagyis a személyek magukat egy csoporthoz való tartozás alapján jellemzik. A kollektivista társadalmakban a családban is az összetartást hangsúlyozzák, az egyéni viselkedést pedig a csoportnormákhoz igazítják. Ezekben a társadalmakban nagy különbséget vehetünk észre a csoportba elhelyezkedők és a csoportba nem helyezkedő személyek között. Számukra fontos a csoportért érzett szociális felelősség, önmagukat másokkal hasonlónak látják és számukra fontosabb, hogy egy problémát inkább csoportban vagy egy társukkal közösen oldjanak meg. A csoportokhoz tartozók kevés csoporthoz tartoznak, de azok a csoportok számukra nagyon meghatározóak, befolyásolják véleményüket és cselekedeteiket. (Csukonyi – Münnich, 2004.)

Az individualista személyek számára alapvető érték az egyediség, hogy elérhessék saját céljaikat, megvalósíthassák magukat. A saját céljaikat előbbre helyezik a csoport céljaival szembe. Az individualizmus kutatásakor arra a következtetésre jutottak, hogy az individualizmust három vonás alapján lehet megkülönböztetni: a másoktól való különbözőségekre való törekvés, a versengés és a hedonizmus alapján. (Csukonyi – Münnich, 2004.)

Az első típus az egyéni individualizmus. Az ilyen személyek számára prioritást élvez az önmegvalósítás, az önállóság, és hogy másoktól eltérő egyedi személyiséget tudjanak kialakítani, ezzel kitűnve a csoportból. Emiatt nem csatlakoznak csoportokhoz, ha tehetik távol maradnak tőlük, mert magukat egyedinek szeretnék látni. Jellemző rájuk, hogy magukról úgy beszélnek, hogy saját képességeiket és értékeiket helyezik előrébb. Saját maguk hozzák meg döntéseiket, nem engedik, hogy bárki is beleszóljon cselekedetükbe, ezekért a döntésekért felelősséget vállalnak. A céljuk az, hogy minél magasabb státuszt érjenek el, így megkülönböztethetik magukat a csoporttagjaiktól. (Csukonyi – Münnich, 2004.)

A következő csoport a versengő individualisták. Számukra is az egyéni célok élveznek prioritást a csoportcélokkal szemben. A viselkedésüket nagyban befolyásolja a költség-haszonelemzés. Egyéni versengést folytatnak azért, hogy sikert tudjanak elérni. (Csukonyi – Münnich, 2004.)

Végül, de nem utolsó sorban, a hedonista individualisták csoportját említem meg. Az ilyen embereknek fontos, hogy maximális nyereséget érjenek el. Szeretnek új kapcsolatokat kialakítani, több csoportba is tartoznak egy időben, pontosan ezért a csoport hatása eléggé minimális, hiszen a több csoport egyszerre több, egymásnak akár ellentmondó elvárást támaszt a személy irányába. Az, hogy éppen melyik csoport fontos a számukra, mindig az adott szituáció határozza meg, ha pedig megfelelő helyzetben találja magát, képes akár új csoportot keresni magának. Képesek más emberekkel közös munkára, de ez az együttműködés sajnos gyenge, mert az adott helyzet könnyedén változtathatja a közös munkát. Az ilyen személyek fő célja, hogy olyan emberekkel alakíthassanak ki kapcsolatot, akik segíthetik őket a saját céljaik elérésében. Keresik az örömet okozó helyzeteket és próbálnak távol maradni olyan helyzetektől, amik fájdalmat, vagy problémát okoznának. (Csukonyi – Münnich, 2004.)

Green, Deschamps és Páez (2005) kutatása a társas orientációt vizsgálta az önállóság, a kölcsönös függés és a versengés összefüggésében. Azt a következtetést vonták le, hogy a versengés

mind az individualista, mind a kollektivista beállítódású személyek körében megfigyelhető. Az önállóság megjelenhet a kölcsönös függéssel kombinálva, illetve a versengéssel is, ezen három érték minden kombinációját észrevették. Az önállóság és a versengés főleg szegényebb országokból érkező személyeknél jelenik meg, míg a kölcsönös függés és a versengés pedig a latin-amerikai országokra volt jellemző. A kollektivistáknál is megjelentek a versengő célok, ennek oka az lehet, hogy a csoport céljait veszik előtérbe (Green – Deschamps – Páez, 2005.)

Sport, e-sport

Sport

Elsőként azt szeretném tisztázni, hogy mi is a sport és mi számít e-sportnak. A sporttal véleményem szerint mindenki találkozott már a hétköznapi során, viszont a sport fogalmát, annak sokszínűsége miatt elég nehéz definiálni. Az egyik meghatározás szerint „Mindazon szervezett és/vagy szervezetlen, csoportos vagy egyéni testedzési tevékenységek gyűjtőfogalma, amelyekben az ember biológiai mozgásigényét, szükségletét, társadalmi körülmények között kielégíti”. (Frenkl, 1978.)

E-sport

Az e-sport egy friss és gyorsan fejlődő ágazat, amit elég nehéz definiálni. Több definícióval próbálták már meghatározni, de a definíciókban közös, hogy az e-sport egy interaktív helyzetet teremtő, főként szórakozás céljából indult tevékenység. Ruvalvaba, Sculze és munkatársai (2018) úgy írták le, hogy ez egy olyan egymás elleni kompetitív élő vagy online helyzetben való videójátékozás, mely során a sportolók/játékosok trófeákért versenyeznek. Hamari és Sjöblom (2017) úgy fogalmazták meg, hogy „a sport egy olyan formája, ahol a sport fő szempontjait elektronikus rendszerek segítik elő; a játékosok és a csapatok inputjai és az e-sport outputjai egy ember-számítógép felületén zajlik”.

Több kutatás foglalkozott az e-sport és sport összehasonlításával, ugyanis azt gondolták, hogy több hasonlóság vehető észre

a kettő között. Hiszen mind a két helyzetben sportolók vesznek részt egy versenyhelyzetben, amik előre lefektetett szabályok szerint történik, melynek végén győztesek és vesztesek jönnek ki. Az e-sportot ma már elég nagy kultusz öleli át, kialakultak olyan platformok (Youtube, Twitch) melyekben a szurkolók képesek követni az eseményeket és szurkolhatnak csapatunknak, vagy sportolójuknak. A játékosok ugyanúgy edzéseken vesznek részt, hogy felkészüljenek a versenyekre, ahol nagy nyomás alatt kell teljesíteniük. (Bányai és mtsai, 2019.)

Ha az esport alapjára gondolunk, a videójátékra, akkor több embernek jut az az eszébe, hogy milyen negatív hatásai lehetnek a személyre, pedig több pozitív hatást is megemlíthetünk. A videójáték az utóbbi időben hasznos tanulási eszközként jelent meg, egyre több kutatás mutatja, hogy egyes videójátékok elősegítik a percepciót és kognitív készségek fejlődését. Fejleszti a figyelmi képességeket, a kognitív flexibilitást. Végül, de nem utolsó sorban, segíthet az Alzheimer-kórosok esetében a kognitív leépülést lassítását. (Eichenbaum – Bavelier – Green, 2014.)

Ha az e-sportra, mint mentális sportra tekintünk, a pszichológusnak az e-sportolókkal is kell foglalkozniuk. Ezzel kapcsolatban folyt egy kutatás. Csukonyi és munkatársai arra a következtetésre jutottak, hogy az „e-sport pszichológusok” és e-sportolók közös munkája mind hazai mind nemzetközi szinten gyümölcsöző lehet. Mivel a pszichológusok segíthetik a sportolók mentális állóképességét. (Csukonyi – Papp 2020.)

Kérdésfelvetés

A vizsgálatom fő célja az, hogy a sportolók és e-sportolók motivációjában milyen különbségeket vehetünk észre. A csoportosítás során két csoportra osztom a sportolókat aszerint, hogy hagyományos sportot űznek, vagy elektronikus sportot.

Hipotézisek

A szakirodalmi háttérben leírtak alapján állítom azt, hogy az e-sportolók és sportolók motivációs szintje között különbség vehető észre, ugyanis az e-sportolók úgy is tekinthetnek a sportjukra mit kikapcsolódás. Így a következő hipotéziseket állítom:

H1: Feltételezem, hogy a belső (intrizikt) motivációs értékek nem különböznek a sportolók és e-sportolók között.

H2: Feltételezem, hogy az külső motivációs értékek nem különböznek a sportolók és e-sportolók között.

H3: Feltételezem, hogy az amotivációval kapcsolatos értékek nem különböznek a sportolók és e-sportolók között.

H4: Feltételezem, hogy nincs különbség a sportolók és e-sportolók kollektivista értékei között.

H5: Feltételezem, hogy nincs különbség a sportolók és e-sportolók egyéni értékei között.

H6: Feltételezem, hogy nincs különbség a sportolók és e-sportolók versengő értékei között.

H7: Feltételezem, hogy nincs különbség a sportolók és e-sportolók hedonista individualista értékeik között.

H8: Feltételezem, hogy van kapcsolat a kollektivista beállítódásnak és a belső motivációnak.

H9: Feltételezem, hogy van kapcsolat a külső motivációnak és valamely individualista értékek között a sportolók és e-sportolók között.

H10: Feltételezem, hogy van kapcsolat az amotiváció és a társas orientációk valamely alszkálája között.

Kutatás bemutatása

A kutatás az etikai bizottság által jóváhagyott, amelynek az engedélyszáma: UD-IP2021/103 Minta. Az online kérdőívet 95-en töltötték ki, olyan személyek, akik elmúltak 18 évesek.

Amatőr szinten versenyeznek a hétköznapi sportokban (futball, röplabda, kosárlabda) és az e-sportokban is (Leage of Legends, Counter-Strike: Global Offensive, Dota2). A megkérd-

zettek átlagéletkora 23 év volt, a nemek közötti arányok pedig 24 nő és 71 férfi. Mind a 95 személy csapatsportban versenyzik.

Vizsgálat menete

A vizsgálatban egy kérdőívet kellett a kitöltőknek kitölteni, ami három részből tevődött össze. Először a kérdőív kitöltése előtt el kellett fogadniuk egy beleegyezési nyilatkozatot, amit a kutatás rövid bemutatása előzött meg. A kérdőív kitöltése körülbelül 15 percet vett igénybe. A kérdőív első részében alap demográfiai kérdésekre kellett válaszolniuk, ezt követően jött az Sport Motivaton Scale (továbbiakban: SMS) kérdéssor. Végül a Diák Karrier Tesztet kellett kitölteniük. A kérdőíveknek volt magyar változatuk így nem kellett ezen kérdőíveket lefordítani.

Kérdőívek

Demográfiai kérdőív

A kérdőívben a kitöltőknek demográfiai adatokat kellett megadniuk, köztük a nemüket, életkorukat, hogy elektronikus vagy hétköznapi sportot űznek, pontosan melyik sport az.

Sport Motivation Scale (SMS)

Sport Motivation Scale (Sport Motivációs Kérdőív), amit Vallerand és munkatársai (1995) dolgoztak ki. A kérdőívben 19 kérdés van, amik hét alskálát mérnek, amelyből három a belső motivációra vonatkozik, három a külső motivációra, egy pedig az amotivációra. A külső motivációra vonatkozó három alskála segítségével azonosítható a külsőleg szabályozott, introjektált, illetve identifikált motivációt. A belső motivációs alskálák pedig a fejlődésre, a tudás megszerzésére, illetve az ingeréhségre vonatkozó motivációt azonosítják. A vizsgálati személyeknek egy 1-től 7-ig tartó Likert-skálán kellett jelölniük, hogy mennyire találják rájuk jellemzőnek az adott állításokat.

Diák Karrier teszt

A társas orientáció vizsgálatára a Diák Karrier Teszt arra vonatkozó állításait használtam. A tesztbe dimenzióként 5 tétel tartozik, összesen 20 állítás található benne és a teszt segítségével négy dimenziót lehet vizsgálni: a kollektívizmust, az egyéni-, versengő- és a hedonista individualizmust. A vizsgálati személyeknek egy 1-től 7-ig tartó Likert-skálán kellett jelölniük, hogy mennyire találják rájuk jellemzőnek az adott állításokat.

Interjú

Vizsgálatom során interjút is alkalmaztam. Az interjúban a társas normákat vizsgáltam, az észlelt kontrollt, a szándékukat és az attitűdjüket. Az interjú 15 kérdést tartalmazott. A társas normákhoz a 9, 10, 11-es kérdések kapcsolódnak, az észlelt kontrollra utaló kérdések a 12, 13, 14. A szándékra utaló kérdések a 3, 4, 5, 7, 8 míg az attitűdre utaló kérdések a 2, 15.

Következtetések és javaslatok

A hipotéziseim szerint a sportolók és e-sportolók motivációja között nincs eltérés, és a társas orientációjuk között is hasonló értékeket érnek el. Így a kutatás folyamán ezekre a kérdésekre kívántam megtalálni a választ. Végeredményként azt kaptam, hogy a sportolók és e-sportolók motivációja között az SMS-re adott válaszaik alapján nem vehető észre szignifikáns különbség.

A második kérdőívvel, a Diák Karrier Teszttel, a társas orientációt vizsgáltam, hogy felfedezhetünk-e különbséget a sportolók és e-sportolók társas beállítottsága között. A társas beállítottság négy fajtáját vizsgáltam a sportolók és e-sportolók között, és a kapott eredmények alapján a két csoport tulajdonságai megegyeznek.

Ezenkívül nem csak az adott skálákat vizsgáltam meg, hanem a skálák közötti kapcsolatot is. Ezen hipotéziseimre érdekes eredményeket kaptam, mert a belső motiváció a legjobban a kollektivistá beállítódással korrelál, a külső motivációs tényezők szintén a kollektivistá beállítódással állnak kapcsolatban, míg az

amotiváció a hedonista beállottsággal mutatja a legnagyobb kapcsolatot.

Ezt a kutatást kis mintán végeztem el, azonban a pontosabb következtetésekhez nagyobb mintát javasolnék. A jelen mintán beigazolódtak a hipotéziseim, de egy nagyobb mintán lehetséges, hogy más eredményt kapnék. Az egyik legnagyobb probléma, amivel találkoztam a kutatásom során, a nemek megoszlása. Ezzel kapcsolatban nem tudtam következtetéseket levonni, de egy későbbi kutatás során ezt is érdemes lenne megfigyelni.

Összefoglalás

Az e-sport hatalmas népszerűségének köszönhetően az ezzel a témával foglalkozó kutatások egyre könnyben tudnak elterjedni és létrejönni. Mivel ez egy viszonylag friss téma, ezért is fontos és érdemes ezzel foglalkozni, mert ezt a területet több szempontból is meg tudjuk vizsgálni. Az e-sport mára már hatalmas teret hódított magának leginkább Ázsiában, Észak-Amerikában, Nyugat-Európában és a hazánkban is szerencsére. A terjedésének fő oka a szélessávú internet elterjedése, és a videojátékok kompetitív versenyeinek megjelenése. De nem szabad megfeledkeznünk a hagyományos sportokról sem, amik történelme több évszázadra nyúlik vissza. Ezen témakörök kapcsolatának köszönhetően készítettem el a kutatásom.

Az első fejezetben a sportot, az e-sportot, illetve a releváns pszichológiai szakirodalmat, a témákhoz releváns kutatásokat mutattam be. A sport és az e-sport közötti legnagyobb különbség az, hogy az e-sportnál a tevékenység nem humán-gép interfészen keresztül zajlik, de a sport definíciójának jellemző tényezői szintén megjelennek az e-sporton belül szinte ugyanúgy. A jelen kutatás abból az alapfelvetésből született, hogy a sportolók és e-sportolók motivációja és társas orientációja között nem vehetünk észre szignifikáns különbséget.

A vizsgálatom egy online kérdőíves vizsgálatként folyt le. A fő célom az volt, hogy kijelenthessem, a sportolók és e-sportolók között nincs különbség a motivációjukat, társas beállítottságukat

tekintve. A mintám 18–33 év közötti magyar amatőr sportolók és e-sportolók, akiket az internetes közösségi oldalon, a Facebookon és a Debreceni Egyetem sportcsapataiból toboroztam. A vizsgálat során a vizsgálati alanyoknak egy kérdőívet kellett kitölteniük a Google Forms alkalmazásán keresztül. A kérdőívet én készítettem el, amely egy demográfia kérdőívet, az SMS-H, illetve a Diák Karrier Teszt számomra releváns kérdéseit tartalmazza.

Az adatok elemzése során arra a következtetésre jutottam, hogy a kérdőívek kitöltői között szignifikáns különbséget nem vehetünk észre. Mind a sportolók, mind az e-sportolók faktorai és itemei között hasonló értékeket értek el. De ha csak az értékeket figyeljük meg már ott is észrevehetjük, hogy nincs különbség a csoportok között.

Felhasznált irodalom

Bányai É. – Varga K. (2013): Affektív pszichológia. Budapest,

Bányai, F. – Griffiths, M. D. – Király, O. – Demetrovics, Z. (2019): The psychology of esports: A systematic literature review. *Journal of gambling studies*. 35, 2, 351–365.

Bugán A. – Oláh A. (szerk). (2006): Fejezetek a pszichológia alapterületeiből. Budapest,

Csukonyi Cs. – Münnich Á. (2002): A jövő vezetőinek jelene. Budapest,

Csukonyi Cs. – Papp D. (2020): Trendek a versenysport és a szabadidősport területéről: Eljött az esport pszichológusok ideje: Avagy, szükségük van-e az esportolóknak is sportpszichológusra? Debrecen,

Deci, E. L. – Ryan, R. M. (1985): *Intrinsic Motivation and Self – Determination in Human Behavior*. New York,

E. Tóthné Kovács – J. T. Kiss (2019): E-sportra vonatkozó motivációs vizsgálatok egyetemisták körében. doi: 10.21791/IJEMS.2019.4.44

Eichenbaum, A. – Bavelier, D. – Morgan, G. (2019): PSychology skills and characteristics facilitative of youth athletes' development: A systematic review. *The Sport Psychologist*, 33, 4, 261–275. doi:10.1123/tsp.2018-0014

Lassú Zs. (2004a): Nemi különbségek a barátok közötti versengésben. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 4, 493–519.

Lassú Zs. (2004b): Barátok és barátnők-együtt és egymás ellen. Akadémia Kiadó, Budapest

Festinger L. (1976): A társadalmi összehasonlítás folyamatának elmélete. In Pataki F. (szerk.): *Pedagógiai szociálpszichológia*. Gondolat, Budapest, 259–291.

Frederick-Recascino, C. M. – Schuster-Smith, H. (2003): Competition and intrinsic motivation in physical activity: a comparison of two groups. *Journal of Sport Behavior*, 25, 699–709.

Fülöp M. (2001): A versengés szerepe. *Új Pedagógiai Szemle*. 11, 3–7.

Fülöp M. (2014): A versengés, a győzelem és a veszteség pszichológiája és kulturális különbségei. MTA Doktori disszertáció.

Hamari, J., – Sjöblom, M. (2017): What is eSport and why do people watch it? *Internet research*- 27, 2, 211–231. doi:10.1108/IntR-04-2016-0085

Green, E. G. T. – Deschamps J.-C. – Páez, D. (2005): Variation of Individualism and Collectivism within and between 20 Countries: A

Typological Analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 36, 3, 321–339.

Gyömbér N. – Kovács K. (2012): *Fejben dől el - Sportpszichológia mindenkinek*. Budapest,

Koltai M. (2009): *A röplabdázók felkészítésének és versenyztetésének szakmódszertani vonatkozásai*, Doktori értekezés. Semmelweis Egyetem, Budapest,

Pelletier, L. G. – Fortier, M. S. – Vallerand, R. J. – Tuson, K. M. – Briere, N. M. – Blais, M. R. (1995): Toward a new measure of intrinsic motivation, extrinsic motivation, and amotivation in sports: the Sport Motivation Scale (SMS). *Journal of Sports and Exercise Psychology*. 17, 35–53.

Révész L. – Bognár, J. – Trzaskoma-Bicsérdy G. – Kovács T. L. (2009): *A Perceived Motivational Climate in Sport Questionnaire-2 (PMCSQ-2) kérdőív hazai alkalmazása*. *Kalokagathia*. 2, 3.

Ruvalcaba, O. – Shulze, J. – Kim, A. – Berenski, S. R. – Otten, M. P. (2018): Women's experiences in esports: Gendered Differences in Peer and Spectator Feedback During Competitive Video Game Play. *Journal of Sport and Social Issues*. 43, 4, 295311. doi:10.11770193723518773287

Ryckman, R.M. – Hammer, M. – Kaczor, L.M. – Gold, J.A. (1990): Construction of a hypercompetitive attitude scale. *Journal of Personality Assessment*. 55, 630–639.

Seifriz, J. J. – Duda, J. L. – Chi, L. (1992): *Journal of Sport & Exercise psychology*. 14, 375–391.

Tassi, F. – Schneider, B. (1997): Task oriented versus other-referenced oriented competition. *Journal of Applied Social Psychology*. 27, 1557–1580.

Vallerand, R. J. (2004): Intrinsic and Extrinsic Motivation in Sport, In: Spielberger. C.D. (ed.) *Encyclopedia of Applied Psychology*. New York

Részvényárfolyamok, tőzsdeindexek korrelációja válságok idején

Botos Ákos

PKE, bank és pénzügyek BA, III. évf.

botos-akos@partium.ro

Témavezető: Dr. Králik Lóránd-István (PKE)

Bevezető

A részvényárfolyamokról, tőzsdeindexekről elmondhatjuk, hogy jellemző rájuk a nagy mértékű volatilitás (ingadozás). Ez részben abból eredeztethető, hogy a piacon megjelenő hírekre, információkra való reagálásuk hatásfoka magas. Ezen jellemzőjük válságok idején hatványozódik.

A dolgozatom alaptézise az, hogy a különböző részvényárfolyamok, tőzsdeindexek közötti korreláció válságos időszakokban (például: 2008-as válság, koronavírus-válság) növekedésnek indul, nagy mértékben megnő. Jelen dolgozatom célja az, hogy ezt a nagy mértékű volatilitást, ingadozást historikus tőzsdeadatokkal szemléltessem, támasszam alá.

A 2006-os évtől kezdődően historikus tőzsdeadatokat használtam fel a dolgozatom összeállításában. Összesen hat különböző indexnek és árfolyamnak az együtt mozgását vizsgáltam ezen adatok fényében, ezekre alapoztam a számításaimat, a számítások alapján következtetéseket vontam le. A válságos időszakok közül központi szerepet kapott a 2008-as jelzálogpiacról kiinduló pénzügyi válság, illetve a görög adósságválság, amely rövid időn belül megrengette az eurozónát is. Az utolsó kulcsperiódus a koronavírus okozta válság volt, amelynek két különböző hullámát is górcső alá vettem.

A dolgozatom első részében a korrelációval, árfolyamok ingadozásával, portfólióelmélettel, pénzügyi piacokkal kapcsolatos releváns szakirodalmat dolgoztam fel, amely a dolgozat elméleti háttéréül szolgál. Ezután kifejtettem az előzőekben említett válságidőszakok kialakulásának okait, módját és lefolyását.

A dolgozatom második részében a módszertan kifejtése kapott helyet. Megneveztem a vizsgált indexeket, felosztottam a különböző nyugalmi-válság periódusokat. Ezután bevezettem a Guilford-féle rendszert, amely segített a kapott korrelációs értékek értelmezésében.

A harmadik részben az indexpárok közötti korreláció meghatározása kapott központi szerepet. Összesen 6 indexből alkottam 11 indexpárt, majd az ezek közötti korrelációs kapcsolatokat vizsgáltam meg az előre meghatározott 11 periódusra, meghatároztam az R^2 értékét, a Pearson-féle korrelációs együttható négyzetét, az úgynevezett determinációs együtthatót. Ezeket az értékeket táblázatba rendeztem, ábrákat illesztettem be.

Zárásképpen a kutatási eredmények összegzése kapott szerepet, következtetések levonása a különböző periódusok korrelációs értékeire vonatkozóan, majd egy rövid összefoglaló.

Szakirodalmi összefoglaló

A részvényárfolyamokra és tőzsdeindexekre nagymértékű volatilitás jellemző. Ez leginkább, a piaci hírekre való érzékenységre vezethető vissza. Ezen jellemzőjük válságok idején hatványozódik. De mit is értünk pontosan volatilitás alatt?

A volatilitás nem más, mint változékonyság, az árak, árfolyamok ingadozásának jellemzésére használt fogalom. (Vígvári, 2017.) A volatilitás tehát kifejezi, hogy egységnyi „T” idő alatt az adott ár vagy index mennyivel nő, vagy csökken.

Néhány főbb pénzügyi index vizsgálata során kiderül, hogy a piacok magas volatilitása közvetlenül összefügg azzal, hogy bizonyos időszakokban erős korreláció mutatható ki közöttük. Ez azt jelenti, hogy a piacok, főleg válságok idején hajlamosak egységesen viselkedni. Fontos tehát annak a vizsgálata, hogy miért omlik össze egyszerre több, esetenként egymástól „függetlennek” tűnő piac. Elég csak a 2008-as jelzálogpiaci válságra gondolni, amikor egy, az USA-ban kibontakozó krízis napok alatt leforgása után világméretűvé nőtte ki magát. A közgazdász társadalom már régóta tanulmányozza a piacok összeomlásának okait, valamint a

volatilitás egyik piacról a másikra történő áterjedésnek metodikáját, pontosabban a „fertőzés” jelenségét. (Junior – Franca, 2012.) Szükséges tehát e hármas fogalomkör mélyebb definiálása.

Az euroövezet létrehozása óta az európai pénzügyi piacok három különböző fontos eseményt éltek át: az euró, mint egységes valuta bevezetése 2002-ben, a 2008-as globális pénzügyi válság, és a PIIGS1 országok (Portugália, Írország, Olaszország, Görögország és Spanyolország) 2010-es államadósság-válsága. Az egységes valuta megkönnyítette és felgyorsította a különböző tőzsdék integrációját a monetáris unióba. Továbbá megszüntette az árfolyamkorlátokat, közvetlen hozzáférést biztosított a befektetők számára az euróövezet részvénytőzsdéihez. Emellett a közös Központi Bank segítette a tagországokat abban, hogy segítsen az infláció és a stabil kamatlábak szinten tartását. (Stoupos – Kiohos, 2022.)

A 2008-as pénzügyi válság és a COVID-19 válság 2020-as kitörése még két olyan jelentős esemény, amely negatívan befolyásolta a globális pénzügyi piacokat. Akár a 2008-as globális pénzügyi válságra, vagy a világválságra gondolunk mindkettőnek rendkívüli hatása volt a hozamgörbékre, pénzpiaci indexekre. A nem alapvető fontosságú vállalatok tevékenységének hatósági felfüggesztése, az utazási tilalmak bevezetése jelentős méretű sokkot mért a gazdaságra.

Az S&P 500 index, amelyet 500 amerikai tőzsdén jegyzett nagyvállalat részvényárfolyamainak súlyozott átlaga alapján számítanak ki, három kereskedési nap alatt 7%-kal esett. Az Amerikai Egyesült Államok központi banki rendszere (FED) a gazdasági sokk és a volatilitás csökkentésére tett kísérlet során, 500 milliárd dollár értékben vásárolt állampapírokat, valamint 200 milliárd dollárt értékben jelzálog fedezetű értékpapírokat. A világválság másfél év után lecsengeni látszott, éppen ezért a bevezetett lazítások hatására elkezdett a befektetők kedv visszatérni. (Chen – Yeh, 2021.)

A hagyományos biztonságos menedékként szolgáló eszközök, mint például az arany, a nemesfémek, a valuták és a kötvé-

nyek azonban nem biztos, hogy ilyen védelmet tudtak nyújtani a COVID-19 válság idején, amikor szintén megnövekedett a biztonságos menedékeszközök iránti igény. Az elemzésekből azonban kiderül, hogy a hagyományos eszközök egy része, mint például az arany, még mindig erős biztonságos menedéknek számítanak a szélsőséges piaci visszaesés időszakában, de egyesek szerint a világjárvány okozta villámválság idején a kriptovaluták, s azok közül is elsősorban a Bitcoin rövid távon biztonságosabb befektetésnek számítottak. (Hasan, 2021.)

A 2008-as válság rendkívül gyorsan terjedt át az Egyesült Államokból a világ összes többi részére. A válságkezelési folyamatban viszonylag gyorsan reagáltak a válságra az amerikai kormány és más országok döntéshozói, mentőcsomagokkal és szabályozási változásokkal. Céljuk az volt, hogy csökkentsék a krízis államgazdaságra gyakorolt hatását. A kutatók (Forbes – Rigobon, 2002.) az 1987-es amerikai tőzsdekrachtól az 1997-es kelet-ázsiai válságig vizsgálták a pénzügyi válságok áttérjedését, és azt találták, hogy a nemzetközi részvénytőzsdék a válságok során a megnövekedett volatilitás megnövekedett korrelációval párosult. A pénzügyi világválság kezdetén az amerikai tőzsdeindex és tizenegy nagyobb részvényindex közötti entrópia növekedésnek indult, amit a volumen, valamint az Egyesült Államokból érkező hírek indukáltak. Ez az eredmény a részvénytőzsdék kockázatának előrejelzésére is alkalmazható. (Gao – Mei, 2019.)

„A volatilitás és az extrém árfolyammozgások által jelentett problémák az egyes piaci eszközök árfolyamának együtt mozgásával – vagy épp a korábban szoros együtt mozgások átmeneti fellazulásával járt. Makrogazdasági szempontból ennek a hatásait tapasztalhattuk az euro-zóna válsága során divergáló olasz és spanyol kötvényhozamok esetében, illetve a magyar és lengyel deviza alapú hiteleknel.” (Kiss, 2017.)

Azokban az időkben, amikor a piacok magas volatilitás mutatnak, és a befektetési kedv megcsappan, a befektetők alternatív befektetési módokat kereshetnek. Az ilyen alternatív befektetési mód lehet ingatlan, arany, ékszerek, vagy éppen kötvény. Az alter-

natív befektetések egy része a legtöbb alkalommal azért ölt testet materiális javak formájában, mert ilyen módon védve vannak a negatív piacgazdasági hatások alól.

A korreláció és volatilitás közötti kapcsolatra térve, a hosszú távú kockázat tekintetében aszimmetriát fedezhetünk fel. A meglévő szakirodalom nagymértékben alátámasztja a részvények volatilitása és a részvényhozamok korrelációi közötti pozitív oksági kapcsolat meglétét. A volatilitás hatásai a különböző piacokon különböző módokon nyilvánulnak meg. A jó és rossz híreknek különböző hatásai lehetnek, amiket aszimmetrikus volatilitási jelenségeknek nevezünk.

Módszertan

A dolgozatom témája a különböző részvényárfolyamok, tőzsdeindexek közötti korreláció válságok idején. Annak érdekében, hogy a korreláció mértékének változása reprezentatív legyen, megvizsgálók néhány nyugalmi időszakot, így a változás mértéke jobban érzékelhető. Ezeket a számításokat aktuális- és historikus tőzsdei adatokkal kívánom alátámasztani. Az adatokat a Bukaresti Értéktőzsde oldaláról („BVB” – Bursa da Valori București), a Budapesti Értéktőzsde („BET” – Budapesti Értéktőzsde), valamint az Investing.com oldaláról nyertem ki.

Összesen 6 különböző index adatait vizsgáltam 2006–2021 közötti időszakban. Az indexek a következők voltak: Standard and Poor's 500, vagy röviden az S&P500, amely 500 amerikai tőzsdén jegyzett nagyvállalat részvényárfolyamainak súlyozott átlagát követi; CBOE Volatility Index, vagy röviden VIX, amely a tőzsdei volatilitást vizsgálja az S&P500 index opció alapján (gyakran nevezik „félelemindexnek” vagy „félelemmérő” indexnek); arany árfolyama, GOLD; Deutscher Aktien Index, röviden DAX, amely 40 német nagyvállalat tőzsdei állapotát vizsgálja egy indexben; a román és magyar tőzsdei indexeket, BET, illetve BUX.

Az indexek adatait ezután feldolgoztam, idősorosan kiigazítottam, historikus árfolyamokat, keresztárfolyamokat számítottam annak érdekében, hogy az árfolyamokat egységesen, dollár-

ban tudjam feltüntetni. Ezek után elkülönítettünk 11 periódust a VIX index adatai alapján, nyugalmi és válság időszakokat felváltva. Az időszakok a következők voltak:

- 2006. 12. 01. – 2008. 08. 29. – nyugalmi időszak
- 2008. 09. 02. – 2009. 06. 30. – válságos időszak
- 2009. 07. 01. – 2010. 04. 30. – nyugalmi időszak
- 2010. 05. 03. – 2010. 06. 30. – válságos időszak
- 2010. 07. 01. – 2011. 07. 29. – nyugalmi időszak
- 2011. 08. 01. – 2011. 11. 30. – válságos időszak
- 2011. 12. 01. – 2020. 01. 31. – nyugalmi időszak
- 2020. 02. 03. – 2020. 06. 30. – válságos időszak
- 2020. 07. 01. – 2020. 08. 31. – nyugalmi időszak
- 2020. 09. 01. – 2020. 11. 30. – válságos időszak
- 2020. 12. 01. – 2022. 12. 01. – nyugalmi időszak

A periódusok megállapításának alapjául a VIX volatilitás-index adatai szolgáltak. Azokban az időszakokban, amikor az index értéke tartósan 40 pont fölé emelkedett az átlagos 15–25 tartomány helyett már válsághelyzetről beszélhetünk. Egyik jó példa erre az utolsó előtti válság időszak, amelyet a koronavírus megjelenése és széles körben való elterjedése jellemezte. Ebben az időszakban a VIX értéke tartósan 60–80 pont között volt, amely egyértelműen egy rendkívüli válsághelyzetet reprezentál.

Az indexet párba rendeztem, majd minden adatként alapján regressziókat számoltam. A regresszió, esetünkben lineáris regresszió, egy olyan alapvető regressziós modell, amely két változót tartalmaz, a magyarázó, valamint a magyarázott változót. A nullhipotézis ebben az esetben az, hogy a magyarázó, valamint a magyarázott változó „együtt jár”, tehát közöttük kapcsolat van, korrelálnak egymással. Az adathalmazok pontfelhőire ilyen esetekben egyenest lehet illeszteni, ún. regressziós egyenest, amely szintén a változók közötti kapcsolatot indikálja.

Tizenegy darab adatként határoztunk meg, amelyek között regressziókat határoztunk meg. Az indexpárok a következők voltak:

S&P500-DAX

S&P500-VIX
 S&P500-GOLD
 S&P500-BET
 S&P500-BUX
 DAX-GOLD
 DAX-BET
 DAX-BUX
 BET-GOLD
 BET-BUX
 BUX-GOLD

Pearson-féle korreláció

Két változó között lineáris kapcsolatot, valamint ezen kapcsolat szorosságát célszerű egy mérőszámmal jellemezni. Ezen kapcsolatot jellemzésére a legelterjedtebb mérőszám a korrelációs együttható, vagy a Pearson-féle korrelációs együttható. A Pearson-féle korrelációs együttható jelzi a két véletlen változó, x és y közötti lineáris kapcsolat erősségét. A korrelációs együttható előjele pozitív, ha a változók közvetlenül kapcsolódnak egymáshoz, és negatív, ha fordítottan kapcsolódnak. Ha $r_{xy} = 0$, akkor x és y korrelálatlanok mondhatók. Minél közelebb van az $|r_{xy}|$ értéke az 1-hez, annál erősebb a lineáris kapcsolat. (Zhou, 2016.)

Ennek a két változónak, X és Y Pearson-féle korrelációs együtthatóját úgy határozzuk meg, hogy a két változó kovarianciáját elosztjuk a standard eltéréseik szorzatával. A kovariancia a két változó együtt mozgását jellemző mérőszám

$$r = \frac{\text{kovariancia}(x, y)}{\sqrt{\text{var}(x) \text{var}(y)}}$$

A dolgozatomban az R^2 értékét, a Pearson-féle korrelációs együttható négyzetét, az úgynevezett determinációs együtthatót is használom, ez azt mutatja, hogy az x magyarázó tényezőtől való

függés mennyiben magyarázza meg az y függő változó varianciáját.

Az R^2 értéke reprezentálja a függő változó független változótól való változásának arányát. Az R^2 értékében bekövetkezett változás tökéletesen reprezentálja a nyugalmi-válság időszak közötti változást.

Több különböző megközelítés létezik a korreláció értékéből levonható következtetések kapcsán, a dolgozatomban a Guilford-féle (1950) rendszert használjuk, amely a következő intervallumokat tartalmazza:

0: nincs lineáris kapcsolat

0–0,20: nagyon gyenge, majdnem hanyagolható kapcsolat

0,20–0,40: biztos, de gyenge kapcsolat

0,40–0,70: közepes korreláció, jelentős kapcsolat

0,70 fölött: magas korreláció, markáns kapcsolat

A kutatás eredményei

A módszertan keretében 11 darab adatpárt határoztunk meg, amelyek között a lineáris regressziós kapcsolatot vizsgáltuk. Az indexpárok a következők voltak: S&P500-DAX; S&P500-VIX; S&P500-GOLD; S&P500-BET; S&P500-BUX; DAX-GOLD; DAX-BET; DAX-BUX; BET-GOLD; BET-BUX; BUX-GOLD. A VIX indexnek csak a S&P500 index-szel való kapcsolatát vizsgáljuk mivel a VIX index változásának mértéke szorosan kapcsolódik a S&P500 értékeinek változásához.

A következőkben megvizsgáljuk időszakokra (összesen 11 alperiódusra) lebontva az egyes indexpárok közötti korrelációs kapcsolatokat.

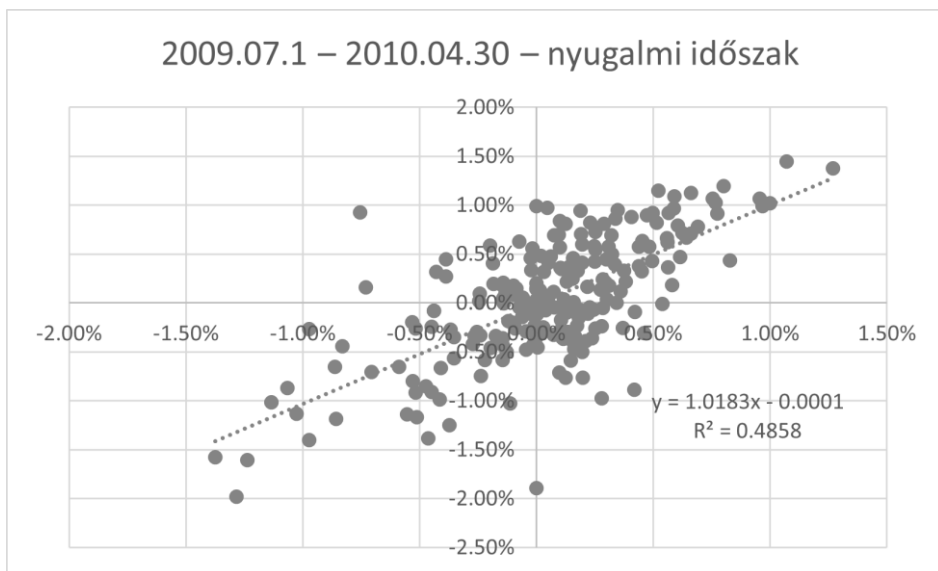
Standard and Poor's 500- Deutscher Aktien Index (S&P500-DAX)

Periódus	SP500-DAX	p-value	Következtetés
2006.12.01.– 2008.08.29.	0,4402	0.0000	közepes
2008.09.02.– 2009.06.30.	0,6623	0.0000	közepes
2009.07.01.– 2010.04.30.	0,6970	0.0000	erős
2010.05.03.– 2010.06.30.	0,6113	0.0000	közepes
2010.07.01.– 2011.07.29.	0,5337	0.0000	közepes
2011.08.01.– 2011.11.30.	0,2850	0.0071	nagyon gyenge
2011.12.01.– 2020.01.31.	0,0548	0.0105	nincs
2020.02.03.– 2020.06.30.	0,0346	0.7196	nincs
2020.07.01.– 2020.08.31.	0.0300	0.8486	nincs
2020.09.01.– 2020.11.30.	0,2392	0.0531	nincs
2020.12.01.– 2021.12.01.	0,4300	0.0001	közepes

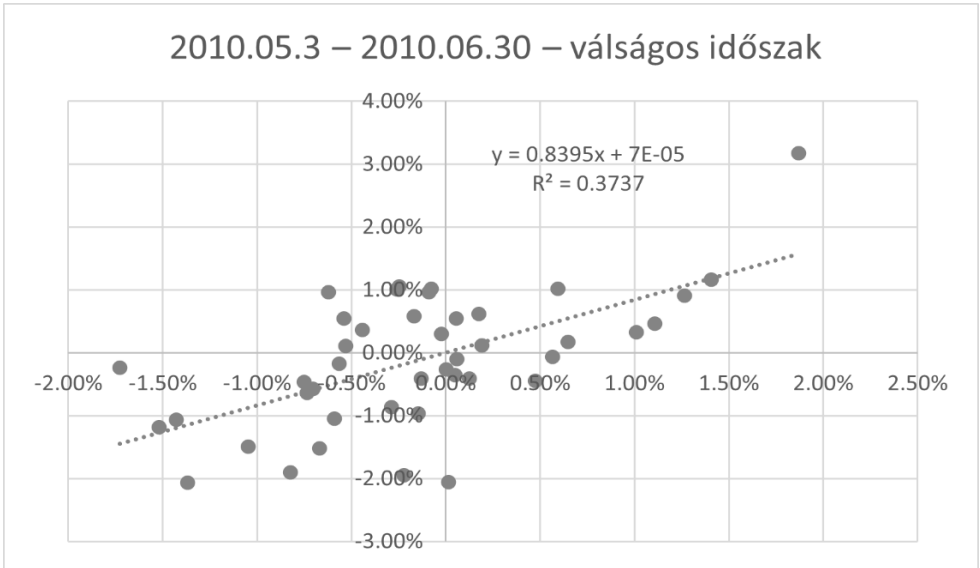
1. táblázat: S&P500-DAX korrelációja.
Forrás: Investing.com, saját szerkesztés

Az 1. táblázat tartalmazza a S&P500 és a vezető német DAX index között fennálló korrelációs kapcsolatot 11 különböző időszakra lebontva. Csak ebben a táblázatban tüntettük fel a „p” értékeit is, annak érdekében, hogy bemutassuk, hogy az 5%-os szignifikancia-szint fölötti értékek esetében úgy értékeljük, hogy nincs értelmezhető, szignifikáns kapcsolat a változók között. A többi változópár esetében csak a korreláció értékét tüntetjük fel, amennyiben szignifikáns kapcsolat létezik, illetve levonjuk a következtetést, hogy milyen erősségű a kapcsolat.

Ahogy a táblázatban látható, a két index (S&P500 és DAX) között már a 2006-os évtől kezdődően korrelációs kapcsolat áll fenn. Ez a kapcsolat a 2008-as válság idején még jobban felerősödött. A görög adósságválsággal kezdődően, amely egyben az eurozóna válság része is, a korrelációs kapcsolat gyengülni kezdett, majd később meg is szűnt. Ennek a kapcsolatnak a gyengülésére magyarázatot adhat az, hogy az eurozóna válságának egyik kulcsfigurája Németország volt, amit a DAX index is megsínylett. A koronavírus második hulláma után ez a korreláció újra megjelent, és 2022 elejére visszaállt a 2006-os értékre.

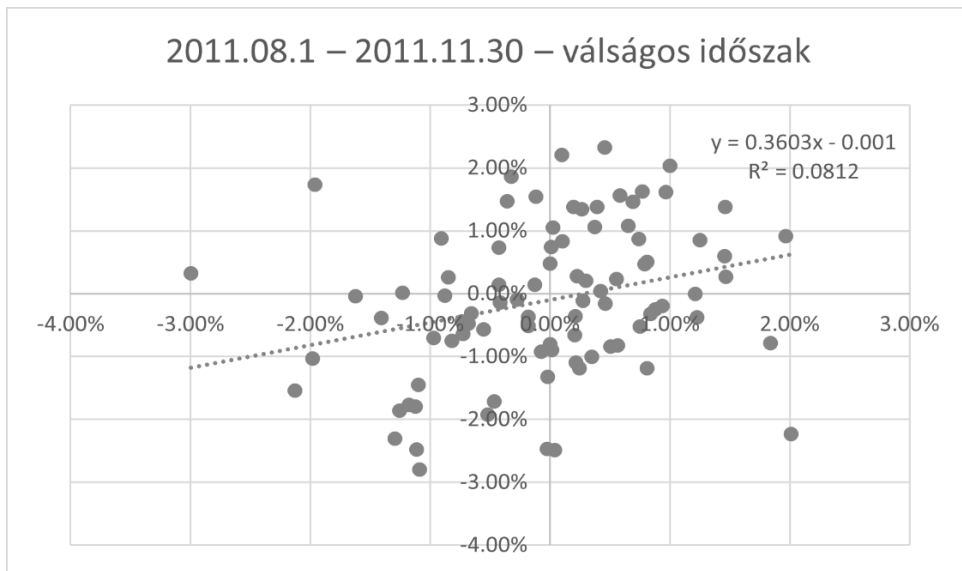

1. ábra: S&P500-DAX (Válságos időszak)
Forrás: Investing.com, saját szerkesztés

2. ábra: S&P500-DAX (Nyugalmi időszak)
 Forrás: Investing.com, saját szerkesztés

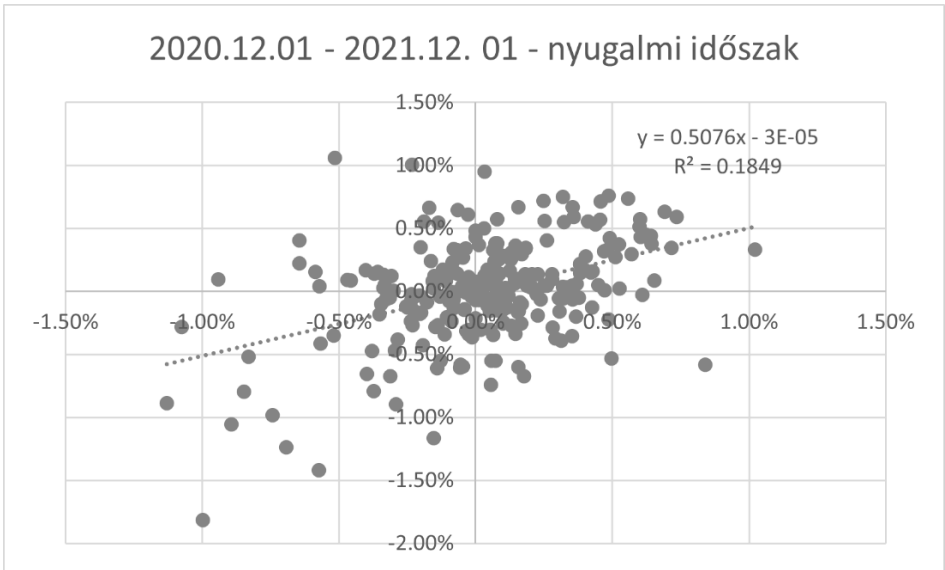
Miként az az 1. és 2. ábrán is látható, a determinációs együttható, valamint az egyenes meredeksége is csökkent a görög adósságválsággal kezdődően. Nagy általánosságban elmondható, hogy a korreláció értéke válságok időszakokban megnő, de ez a fenti esetben nem mondható el. Ez leginkább annak tulajdonítható, hogy a görög adósságválság megrengette az eurót használó országokat. Németország kulcsfontosságú szerepet játszott az adósságválság bekövetkeztében, ezért is volt rá a legnagyobb hatással is.

3. ábra: S&P500-DAX (III. periódus, válság)

Forrás: Investing.com, saját szerkesztés

A fellendülés a lazítások után következett, amikor a korrelációs érték újra a közepes szintre emelkedett, egy hosszú, 10 éves időszak után. Ebben a növekedésben tetten érhető az, hogy a befektetői hangulat erősen megnőtt, a nemzetközi piacok fellendültek, és a piacok közeledni kezdtek egymáshoz. Ennek a növekedésnek a mértéke a 4. ábrán figyelhető meg.

4. ábra: S&P500-DAX (Utolsó periódus)
 Forás: Investing.com, saját szerkesztés

Ugyanakkor meg kell említeni azt, hogy a koronavírus válság jelentős csapást mért a német indexre minden szempontból, ami után ez a fellendülési időszak egészen jelentős mértékű volt. Olyan vezető részvényárfolyamok estek 1 hónap leforgása alatt, mint az MTU Aero Engines AG 58%-os csökkenéssel, a félvezető gyártó Infineon Technologies AG 49%-os csökkenéssel, a Continental AG gépkocsigyártó 49%-kal, valamint számos biztosító társaság, és más autóiipari cég. Ezt a 5. ábra szemlélteti.

Development of the DAX 30 index

5. ábra: A DAX index mélyrepülése a vilávjárvány kezdetén

Forrás: BDO GLOBAL

Standard and Poor's 500 - CBOE Volatility Index (S&P500-VIX)

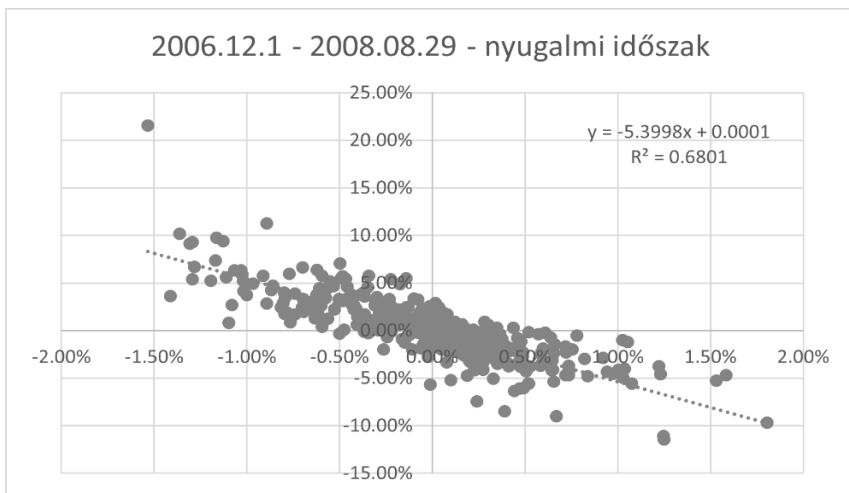
Periódus	S&P500-VIX	Következtetés
2006. 12. 01. – 2008. 08. 29.	-0.8247	erős
2008. 09. 02. – 2009. 06. 30.	-0.8482	erős
2009. 07. 01. – 2010. 04. 30.	-0.7690	erős
2010. 05. 03. – 2010. 06. 30.	-0.9315	erős
2010. 07. 01. – 2011. 07. 29.	-0.7997	erős
2011. 08. 01. – 2011. 11. 30.	-0.9130	erős
2011. 12. 01. – 2020. 01. 31.	-0.7144	erős

2020. 02. 03. – 2020. 06. 30.	0.2358	gyenge
2020. 07. 01. – 2020. 08. 31.	0.3422	nincs
2020. 09. 01. – 2020. 11. 30.	-0.0490	nincs
2020. 12. 01. – 2021. 12. 01.	0.0583	nincs

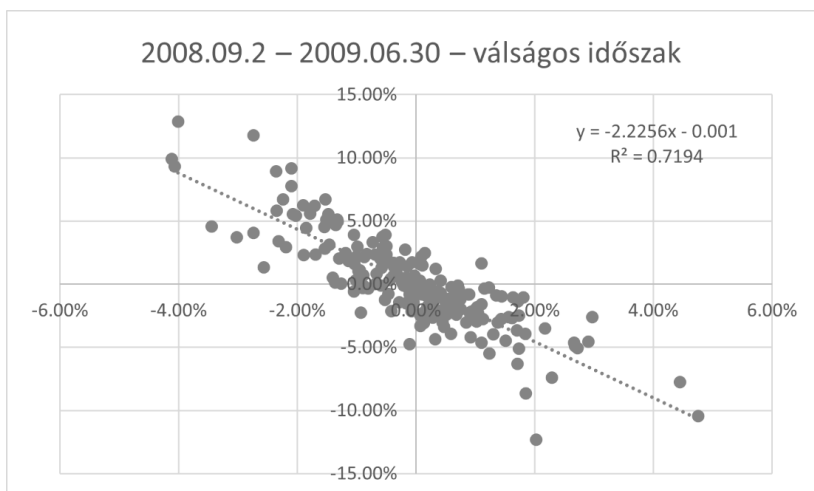
2. táblázat: S&P500-VIX korreláció
 Forrás: Investing.com, saját szerkesztés

A S&P500, valamint a VIX index kapcsolata a COVID-19 világválság kitöréséig szoros volt, amint ezt a korrelációs együttható is mutatja. A korreláció negatív előjelű volt, tehát, amikor a piacokon nőtt a bizonytalanság, amit a VIX növekvő értékei jeleztek, az amerikai tőkepiac vezető indexe erre eséssel reagált. A VIX index egyébként is a S&P500 index opcióin alapul, így nem meglepő a szoros kapcsolat. A világválság kitörése azonban elgyengítette, majd ezután meg is szüntette a kapcsolatot. A piac azóta sem találta meg azt az állapotot, hogy a két index közötti kapcsolatot visszatérjen az eredeti szintjére.

Az alábbi ábrapárokból tisztán kivehető az, hogy ez a korrelációs érték milyen mértékben és milyen irányban növekszik az időszakok során.

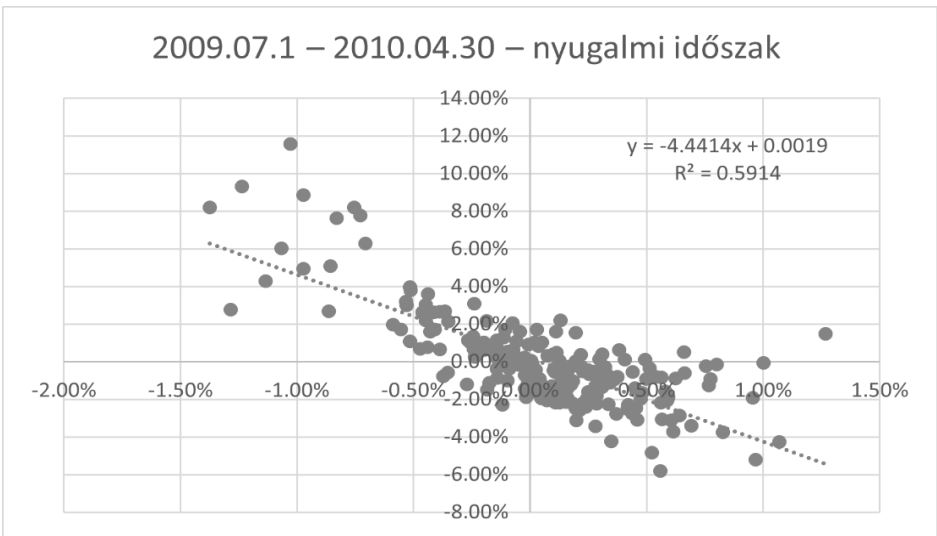
6. ábra: S&P500-VIX (I. periódus, nyugalmi)
Forrás: Investing.com, saját szerkesztés

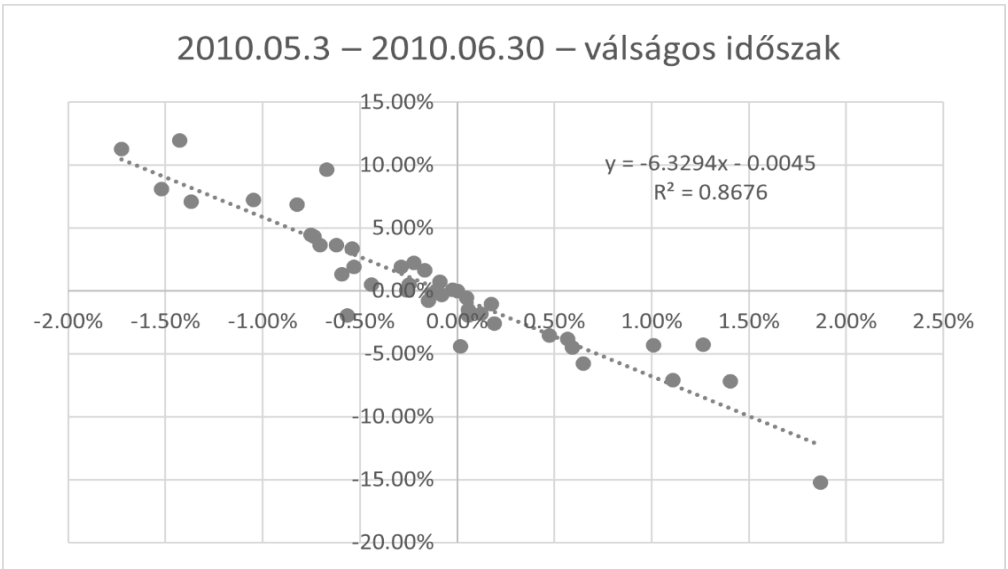
7. ábra: S&P500-VIX (I. periódus, válság)
Forrás: Investing.com, saját szerkesztés

Ahogy az első ábrapáron (6. és 7.) is látszik, még a 2008-as ingatlanválság idején is növekedett a korrelációs szint és a determinációs együttható, bár negatív irányba. Ez azért is számít kiemelkedőnek, mert az ilyen válsághelyzetek erősen próbára teszik az indexeket, és a közöttük fennálló kapcsolatokat is.

De ez a S&P500, valamint a VIX index közötti kapcsolatról nem mondható el. Ennek a kapcsolatnak a fennmaradása annak tulajdonítható, hogy a VIX index a S&P500 index opcióira van építve, ezért az együtt mozgás elkerülhetetlen. Ám ez a későbbiekben megváltozott. A koronavírus válság ezt a kapcsolatot teljes mértékben elválasztotta, amint ez a táblázatból is kiderül.

8. ábra: S&P500-VIX (II. periódus, nyugalmi
Investing.com, saját szerkesztés

9. ábra: S&P500-VIX (II. periódus, válság)
 Forrás: Investing.com, saját szerkesztés

Az arany és az amerikai, német, magyar és román index közötti kapcsolatok

Az arany, valamint az amerikai, német, magyar és román index közötti megfigyelés a szakirodalommal ellentétes eredményt hozott. A 2008-as válság idején az említett indexek közeledtek az arany árfolyamához, de szignifikáns erősödés nem volt megfigyelhető. A 2020-as koronavírus válság során sem nőtt az arany jelentősége, ez talán annak tudható be, hogy abban az időben a Bitcoin éppen nagy népszerűségnek örvendett, mint alternatív befektetési forma, a magas kockázata ellenére is. Éppen ezért nem tüntettem fel ezeket az adatokat táblázat formájában, mivel nem volt erős korreláció megfigyelhető.

Standard and Poor's - BET/BUX (S&P500-BET/BUX)

Periódus	SP500-BET	Következtetés
2006. 12. 01. – 2008. 08. 29.	0,1200	nincs
2008. 09. 02. – 2009. 06. 30.	0,3760	gyenge
2009. 07. 01. – 2010. 04. 30.	0,4326	közepes
2010. 05. 03. – 2010. 06. 30.	0,3412	gyenge
2010. 07. 01. – 2011. 07. 29.	0,2926	gyenge
2011. 08. 01. – 2011. 11. 30.	0,4731	közepes
2011. 12. 01. – 2020. 01. 31.	0,1939	nagyon gyenge
2020. 02. 03. – 2020. 06. 30.	0,6972	erős
2020. 07. 01. – 2020. 08. 31.	-0,0949	nincs
2020. 09. 01. – 2020. 11. 30.	0,3032	gyenge
2020. 12. 01. – 2021. 12. 01.	0,2555	gyenge

3. táblázat: S&P500-BET korreláció
 Forrás: Investing.com, saját szerkesztés

Periódus	S&P500-BUX	Következtetés
2006. 12. 01. – 2008. 08. 29.	0.0686	nincs
2008. 09. 02. – 2009. 06. 30.	0.0245	nincs
2009. 07. 01. – 2010. 04. 30.	0.1063	nincs
2010. 05. 03. – 2010. 06. 30.	0.2447	gyenge
2010. 07. 01. – 2011. 07. 29.	0.3419	gyenge
2011. 08. 01. – 2011. 11. 30.	0.1865	nincs
2011. 12. 01. – 2020. 01. 31.	0.1949	nagyon gyenge
2020. 02. 03. – 2020. 06. 30.	0.6204	erős
2020. 07. 01. – 2020. 08. 31.	0.2245	gyenge
2020. 09. 01. – 2020. 11. 30.	0.3592	gyenge
2020. 12. 01. – 2021. 12. 01.	0.1970	nincs

4. táblázat: S&P500-BUX korreláció
 Forrás: Investing.com, saját szerkesztés

Az amerikai S&P500 és Budapesti Értéktőzsde BUX indexe között tartósan erős kapcsolat nem volt megfigyelhető. Egyes időszakokban gyenge korrelációs kapcsolat felmerült, valamint a koronavírus okozta sokk erős szintre emelte ezt, de miután a kezdeti sokk elmúlt, a két index távolodni kezdett.

A bukaresti index ezzel szemben egészen a görög adósságválságig gyenge korrelációs kapcsolatot mutatott a S&P500-al. Ezután a két index teljes mértékben elvált egymástól korreláció tekintetében. A koronavírus a BUX-hoz hasonlóan megnövelte a korreláció mértékét, de a befektetői hangulat mérséklődése után a korreláció megszűnt.

A német DAX, valamint a román tőzsde BET indexe közötti kapcsolat

Periódus	DAX-BET	Következtetés
2006. 12. 01. – 2008. 08. 29.	0.4443	közepes
2008. 09. 02. – 2009. 06. 30.	0.6175	közepes
2009. 07. 01. – 2010. 04. 30.	0.5507	közepes
2010. 05. 03. – 2010. 06. 30.	0.6873	erős
2010. 07. 01. – 2011. 07. 29.	0.3260	gyenge
2011. 08. 01. – 2011. 11. 30.	0.3178	gyenge
2011. 12. 01. – 2020. 01. 31.	0.0640	nincs
2020. 02. 03. – 2020. 06. 30.	0.0742	nincs
2020. 07. 01. – 2020. 08. 31.	0.0624	nincs
2020. 09. 01. – 2020. 11. 30.	0.0529	nincs
2020. 12. 01. – 2021. 12. 01.	0.3007	gyenge

5. táblázat DAX-BET korreláció
 Forrás: Investing.com, saját szerkesztés

A német, valamint a román tőzsdeindex között egészen a görög adósságválságig a kapcsolat szoros volt, ami a válság csúcspontján rekordszintre emelkedett. Ezek után a két index együtt mozgása egyre gyengébb lett, míg majdnem teljesen meg nem szűnt. A világválság megjelenésének mentén a korreláció mértéke növekedni kezdett.

Ismerve a román tőzsdén jegyzett cégek összességét arra számítottam, hogy a két index közötti korrelációnak az értéke

még minimálisabb lesz, mivel a román tőzsdén kevés olyan cég van, amelynek Németországhoz kötődik (anyagállalat, vagy fő exportpiac által). Ennek ellenére a 2010-es évekig a korreláció egész magas szinten állt. Ezek után a két index teljesen együtt mozgása jelentősen gyengült, de az utolsó, koronavírus utáni periódusban ismét egy gyenge korreláció lépett fel. Ha ezt összevetjük a magyar BUX index korrelációs értékeivel arra a következtetésre juthatunk, hogy a német index sokkal inkább együtt mozog a román tőkepiac fő indexével.

A német DAX, valamint a magyar index közötti kapcsolat

Periódus	DAX-BUX	Következtetés
2006. 12. 01. – 2008. 08. 29.	0.2834	gyenge
2008. 09. 02. – 2009. 06. 30.	0.2136	nagyon gyenge
2009. 07. 01. – 2010. 04. 30.	0.1034	nincs
2010. 05. 03. – 2010. 06. 30.	0.2093	nagyon gyenge
2010. 07. 01. – 2011. 07. 29.	0.3332	gyenge
2011. 08. 01. – 2011. 11. 30.	0.1591	nincs
2011. 12. 01. – 2020. 01. 31.	0.2022	nagyon gyenge
2020. 02. 03. – 2020. 06. 30.	0.0020	nincs
2020. 07. 01. – 2020. 08. 31.	0.2010	nagyon gyenge
2020. 09. 01. – 2020. 11. 30.	0.0995	nincs
2020. 12. 01. – 2021. 12. 01.	0.2610	gyenge

6. táblázat: DAX-BUX korreláció

Forrás: Saját szerkesztés

A német, valamint a Budapesti Értéktőzsde indexe között nem volt kimutatható nagy mértékű korrelációs szint. Válságidőszakokban ez a szint átmenetileg növekedésnek indult, de jelentős értékre nem emelkedett. A két index közötti korreláció alacsony szintje többek között valószínűsíthetően a társadalmi- és gazdasági fejlettség közötti különbségben érhető tetten. Ahogyan az román index esetében is említettem, a magyar és a német vezető index közötti szignifikanciaszint összesítve sokkal kisebb, mint a

német-román viszonylatban. Ez az eredmény számomra azért is volt egészen meglepő, mert a magyar tőzsdén számos a német piacra termelő, vagy német érdekeltségekhez kapcsolódó cég működik, ennek ellenére a korreláció mértéke igazán szignifikáns szintet soha nem ér el.

A román-magyar index közötti korreláció mértéke

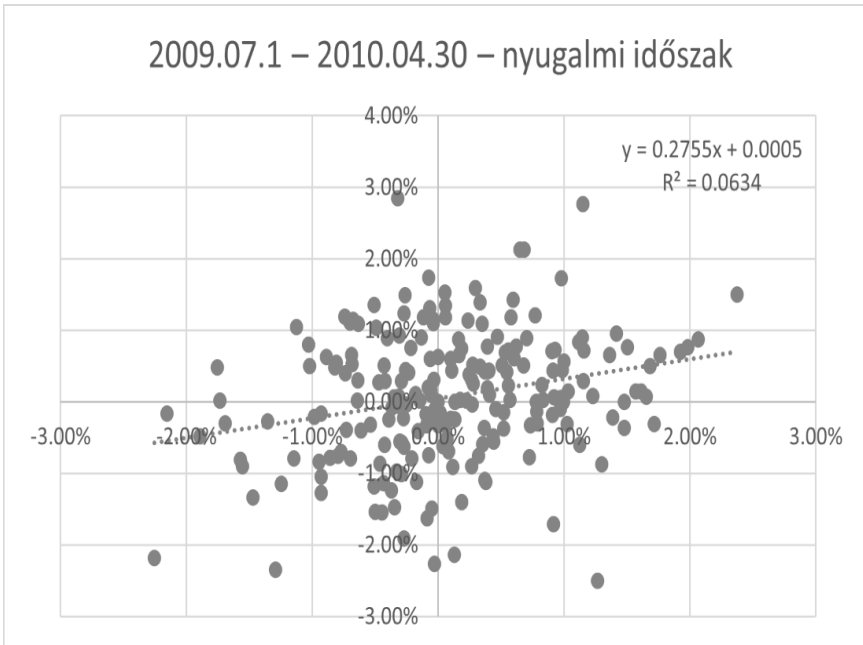
Periódus	BET-BUX	Következtetés
2006. 12. 01. – 2008. 08. 29.	0.4163	közepes
2008. 09. 02. – 2009. 06. 30.	0.3165	gyenge
2009. 07. 01. – 2010. 04. 30.	0.2518	gyenge
2010. 05. 03. – 2010. 06. 30.	0.4458	közepes
2010. 07. 01. – 2011. 07. 29.	0.4899	közepes
2011. 08.01.–2011.11.30.	0.5342	közepes
2011. 12. 01. – 2020. 01. 31.	0.1718	nincs
2020. 02. 03. – 2020. 06. 30.	0.6251	erős
2020. 07. 01. – 2020. 08. 31.	-0.0990	nincs
2020. 09. 01. – 2020. 11. 30.	0.1833	nagyon gyenge
2020. 12. 01. – 2021. 12. 01.	0.1977	nagyon gyenge

7. táblázat: BET-BUX

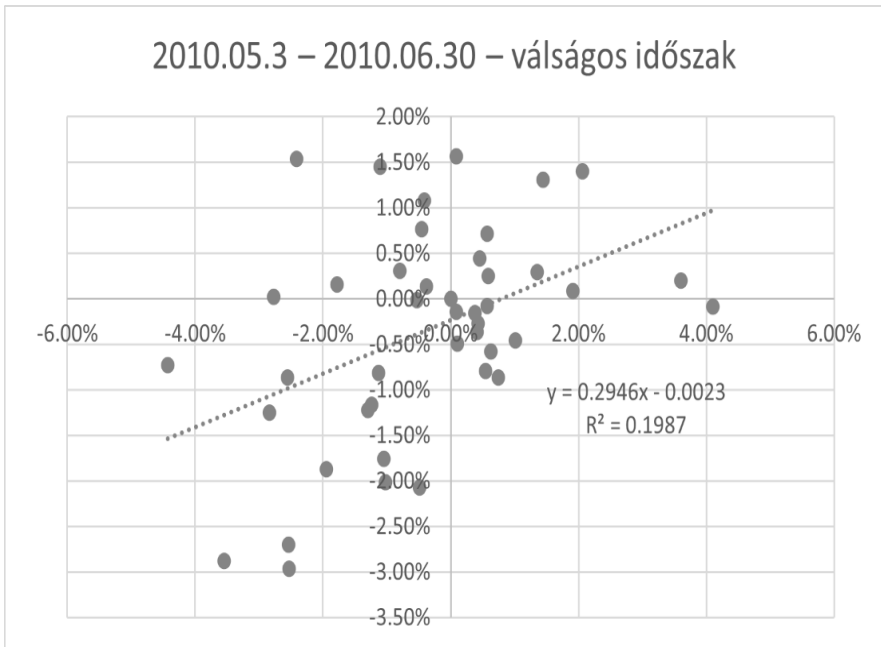
Forrás: Investing.com, saját szerkesztés

A román és magyar indexek között egy állandó korreláció áll fenn a 2006-os évtől kezdődően. Ez többek között annak is köszönhető, hogy a két ország között hasonló politikai döntések születnek, a gazdasági-társadalmi normák között is rengeteg hasonlóság található. A koronavírus megjelenésével azonban a két

index közötti korrelációs kapcsolat rendkívüli mértékben megerősödik, majd az első koronavírus-hullám levonulása után korrelációs kapcsolat nagyon gyengévé válik.

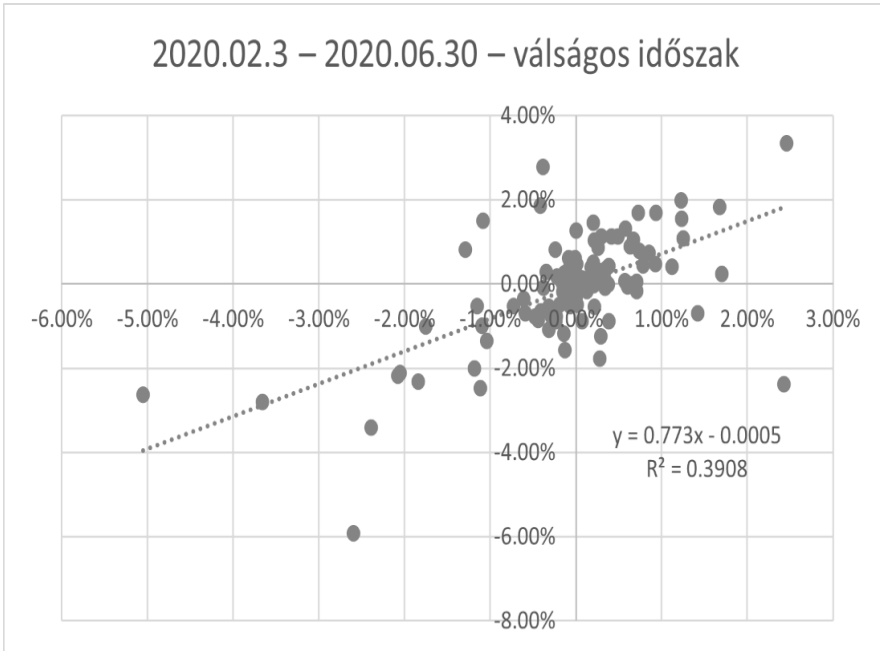

10. ábra: BET-BUX (II. periódus, nyugalmi)
Forrás: Investing.com, saját szerkesztés

11. ábra: BET-BUX (II. periódus, válság)
 Forrás: Investing.com, saját szerkesztés

A 2009–2010 közötti időszakban a korreláció értékének nagymértékű növekedés jellemezte, amelyet a fenti két ábra mutat (10. és 11. ábra). Az eurozóna válságának előszele jelentős mértékben közelítette a magyar és román piacokat egymáshoz. Ez a közepes-magas korrelációs érték egy egészen hosszú időszakra megmaradt a két piac között. Ennek a kapcsolatnak az egyik magyarázó tényező lehet az, hogy a két ország közötti politikai-gazdasági normák nagyon hasonlóak, amely ilyen módon visszaktükröződik a piacok működésén, viselkedésén is.

12. ábra: BET-BUX (IV. periódus, válságos)
Forrás: Saját szerkesztés

A koronavírus válság kitörése az előző, nyugalmi időszakhoz képest jelentős mértékben megnövelte a két index közötti korreláció szintjét, amelyet a 12. ábra szemléltet. Az első hullám kitörése, a szigorítások bevezetése, a félelem hatása eddig soha nem látott mértékben növelte meg a két index közötti korrelációnak a szintjét. Az egyenesnek a meredeksége, a pontfelhőnek a nagy mértékű szorossága szintén a korrelációnak a növekedését mutatva.

Következtetések, összefoglaló

Következtetésként azt tudom megállapítani, hogy a korrelációs kapcsolat erősségét befolyásolják a piaci sokkok, válsághelyzetek, turbulenciák: a tőzsdei indexek és árfolyamok korrelációja általában ilyenkor magasabb értékeket ér el, mint a nyugalmi periódusokban. Megfigyeltem ugyanakkor, hogy a koronavírus-válság első hulláma utáni időszakban valamennyi vizsgált index és árfolyam közötti korreláció eltűnik, inszignifikánssá válik.

A dolgozattal kapcsolatban elvégzett kutatások során a S&P500 és a VIX volatilitás-index között sikerült kimutatnom a legszorosabb összefüggést korrelációs értékek alapján. Ez az érték egészen 20 évre visszamenőleg -0.80 körül oszcillál, és csak a koronavírus okozta válság tudta ezt a kapcsolatot minimálisra csökkenteni. A korrelációnak azért van negatív értéke, mert a két index „ellentétesen” mozog: kicsúcsosodik amikor a piac esik, és laposodni kezd, amikor a piac növekedni kezd.

Az arany árfolyamának a BUX, BET és DAX indexekkel való kapcsolatának a vizsgálata is meglepő eredményt hozott. A szakirodalom alapján az arany árfolyamának válságos időszakokban szoros kapcsolatban kellene állnia a különböző indexekkel, de ennek a gyakorlat, valamint a számítások ellent mondtak. Az arany, mint menekülő eszköznek a szerepe az elmúlt évek során csökkent.

Egy másik számomra meglepő kutatási eredményt a BUX-BET-DAX „hármast” hozta. A német érdekltség jóval nagyobb a magyar tőzsdén (anyavállalat, fő exportpartner), mint a románon, ennek ellenére a korreláció a magyar, valamint a német piac között sokkal alacsonyabb, mint a román és német között. A görög adósságválság, valamint az európai indexek között is ok-okozati kapcsolatra mutató következtetéseket sikerül levonnom korrelációs érték tekintetében.

A dolgozattal kapcsolatban meghatározott hipotézist úgy gondolom, hogy alapvetően sikerült bizonyítani. A különböző időszakokra kiszámított korrelációs értékek, és ezeknek a változása, jól reprezentálják azt a nagy mértékű globalizációt, amely a

világ pénzpiacai között alapvetően fennáll. A felhasznált historikus tőzsdei kereskedési adatok rendkívül jó alapot adtak a korrelációval kapcsolatos számításaim elvégzésére, és reprezentatív eredményeket adtak, amelyek igazolták a dolgozatom alaptézisét: válságos időszakokban a korreláció értéke növekszik a különböző indexek között.

Felhasznált irodalom

Chen, H.-C. – Yeh, C.-W. (2021): Global financial crisis and COVID-19: Industrial reactions. *Finance Research Letters*. 42, 101–940.

Forbes, K. J. – Rigobon, R. (2002): No Contagion, Only Interdependence: Measuring Stock Market Comovements. *The Journal of Finance*. 57, 5, 2223–2261.

Gao, H.-L. – Mei, D.-C. (2019): The correlation structure in the international stock markets during global financial crisis. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*. 534, 122056.

Hasan, Md. B. – Hassan, M. K. (2021): Are safe haven assets really safe during the 2008 global financial crisis and COVID-19 pandemic? *Global Finance Journal*. 50, 100668.

Junior, L. S. – Franca, I. D. P. (2012): Correlation of financial markets in times of crisis. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*. 391, 1–2), 187–208.

Kiss G. (2017): Volatilitás, extrém elmozdulások és tőkepiaci fertőzések. Szeged

Stoupos, N. – Kiohos, A. (2022): Euro area stock markets integration: Empirical evidence after the end of 2010 debt crisis. *Finance Research Letters*. 46, 102423.

Vigvári A. (2017): Pénzügy(rendszer)tan. Budapest

Utazási szokások alakulása a COVID-19 kitörése óta a Partiumi Keresztény Egyetem hallgatóinak körében

Veres Dávid-Gábor
PKE, menedzsment BA, III. évf.
veres-david@partium.ro

Balla János
PKE, menedzsment, BA, III. évf.
balla-janos@partium.ro

Fazekas Florance Titanilla
PKE, menedzsment, BA, III. évf.
fazekas-titanilla@partium.ro

Témavezetők: Czuczor Krisztina (PKE), Dr. Székedi Levente (PKE)

Bevezető

Az elmúlt évtizedekben több, komoly regionális vagy világméretű válság sújtotta a turizmus szektorát. A 2008-as globális gazdasági válság, a természeti katasztrófák (például: vulkánkitörések, hurrikánok, tornádók, havazás, viharok stb.) és az egészségügyi vészhelyzetek (például: Ebola, COVID-19, MERS stb.), ha változó mértékben is, de érezhetően alakították az utazási szokásokat és mérsékeltek egyes desztinációk népszerűségét akár ideiglenesen, akár hosszabb távon is. A COVID-19 járvány olyan helyzetet teremtett a világ számára, amely sok szempontból példa nélküli a modern, fejlett turizmus történetében. A világ lakosságát multilaterálisan érintette, a nemzetközi utazási korlátozások által (példának lehet említeni az országok határának ideiglenes lezárását, a légitársaságok útvonalának ideiglenes leállítását, a nemzetközi teherforgalom ideiglenes lassítását és leállítását), illetve a közösségi összejövetelek teljes betiltásával (például: koncertek, fesztiválok) a turizmus gyakorlatilag ellehetetlenült, leállt 2020 márciusában. Hónapokkal később kezdett lassan újjáéledni a turizmus szektora, viszont nagyfokú bizonytalanság és járványügyi szabályok betartása mellett (például: csak PCR teszt elvégzésével és karanténkötelezettséggel lehetet belépni az országokba), amely

ebben az alapvető bizalomra építő ágazatban erősen visszafogta az utazási kedvet. A turisták utazási szokásait és terveit a válság teljes mértékben felülírta, áthágta, akik kénytelenek voltak az új helyzetben utazási döntéseiket az aktuális járványügyi helyzet ismeretében meghozni, legrosszabb esetben az utazást lemondani vagy későbbre halasztani.

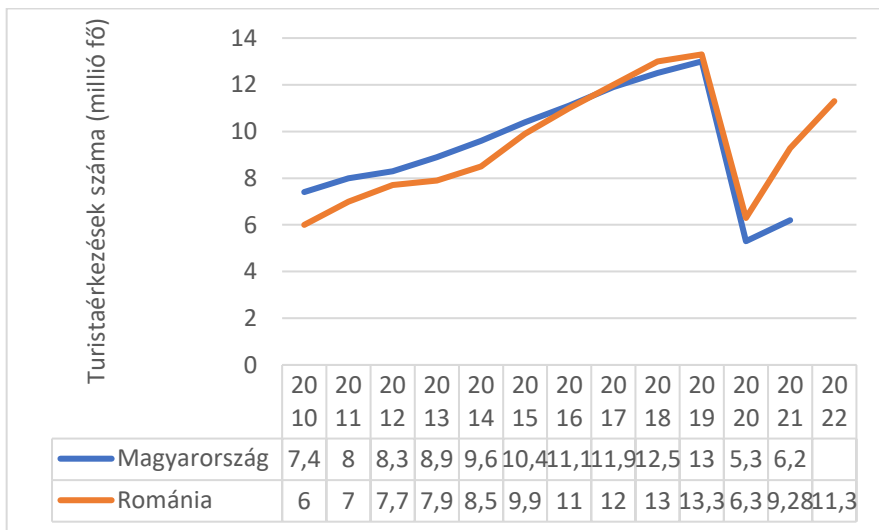
Utazás a COVID-19 világválság idején és turisztikai trendek

A turisták utazási kedvét és terveit a válság teljes mértékben felülírta, sokan kénytelenek voltak az új helyzetben utazási döntéseiket az aktuális járványügyi helyzet ismeretében meghozni, legrosszabb esetben az utazást lemondani vagy későbbre halasztani. (Raffay, 2020.)

A Turisztikai Világszervezet (UNWTO) és a Román Nemzeti Statisztikai Intézet (INSSE) adatai alapján igazolható, hogy a 2020-as év első évharmadától, a COVID-19 kitörésétől kezdődően a mai napig erősen sújtja a turizmus szektort globálisan e pandémia. Ez a vendégéjszakák és a turistaérkezések drasztikus csökkenésében is megmutatkozik.

Az 1. ábrán jól látható a Romániába és Magyarországra érkező turisták száma 2010 és 2022 között. 2010-től 2019-ig folyamatosan nőtt, 2019-ről 2020-ra Romániában és Magyarországon több mint a felére csökkent a turisták száma. 2020-tól újra növekedés látható a turisták számában.

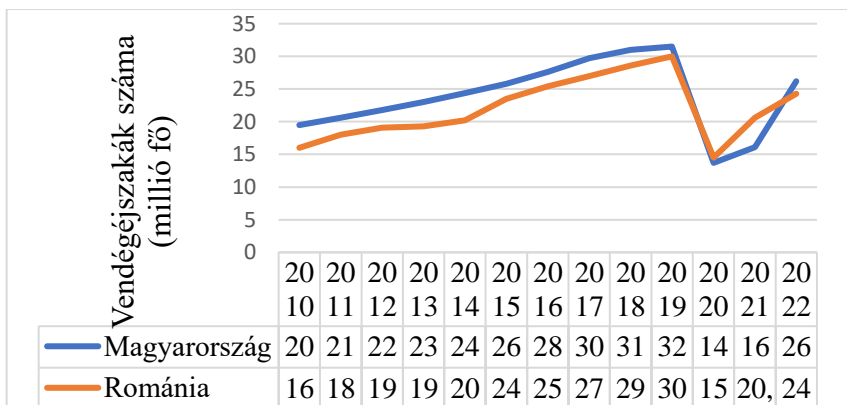
A 2. ábrán megfigyelhetjük a vendégéjszakák számának változását 2010 és 2022 között. 2019-ig folyamatos növekedést tapasztalhatunk, majd láthatjuk, hogy 2019-ről 2020-ra több, mint a felére csökkent mindkét országban. Magyarországon nagyobb mértékű volt a csökkenés, mint Romániában. Ezt követően 2021-re Magyarországon és Romániában is növekedésnek indult a számunk. 2,4 millióval nőtt 1 év alatt a vendégéjszakák száma Magyarországon, míg Romániában ez a növekedés sokkal nagyobb, 6,1 millió volt. 2022-ben Magyarországon 10,1 millió fővel volt több az előző évhez képest.

1. ábra

Turistaérkezések száma 2019–2022 között (millió fő)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (K.S.H.), Institutul Național de Statistică (I.N.S.S.E.)

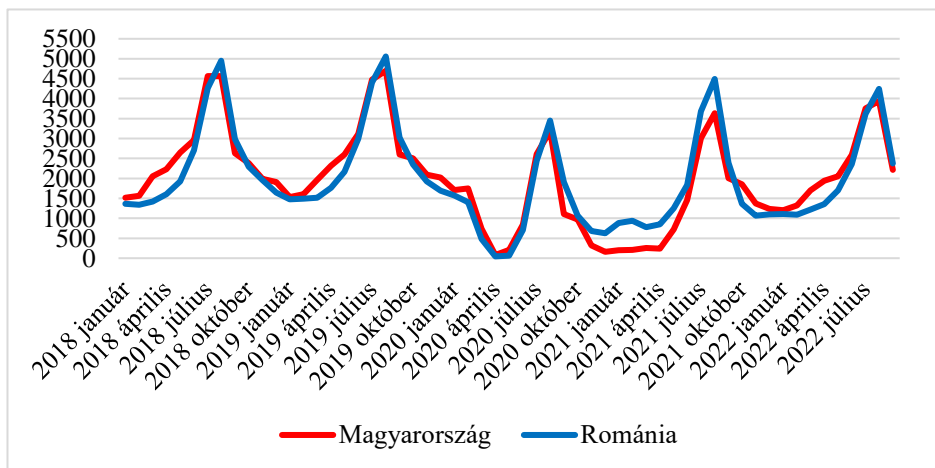

2. ábra

Vendégéjszakák száma 2019–2022 között (millió fő)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (K.S.H.), Institutul Național de Statistică (I.N.S.S.E.)

A következő ábrán a vendégéjszakák számának alakulása látható 2018. január és 2021. december között. A ábrán nagyon jól látható, hogy 2020. januárig egyenletesen alakultak a vendégéjszakák száma. A nyári hónapokban magasabbak, míg a téli hónapokban alacsonyabbak ezek a számok. 2019 áprilisához viszonyítva, 2020 áprilisában Magyarországon 81 ezerre és Romániában 45 ezerre csökkent le a vendégéjszakák száma. 2020 augusztusában látható kiugrás, de nem olyan nagy mértékű, mint az előző években. 2021 augusztusában a vendégéjszakák száma közelít a 2020-as évek előtti számokhoz.

3. ábra

A kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák 2018 és 2022 között (ezer)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (K.S.H.), Institutul Național de Statistică (I.N.S.S.E.)

Módszertan

3.1. Kutatási kérdések

Milyen desztinációkba utaztak a világvjárvány kitörése óta?

Hány alkalommal utaztak a világjárvány kitörése óta?
Milyen szempontok segítettek a döntés meghozatalában?

3.2 Kutatási terv

Az egyik legdinamikusabban fejlődő és egyben változó iparág a turizmus és ennél az iparágnál a szervezetek információigénye napról napra nő. A mindennapi működéshez és életben maradáshoz nélkülözhetetlen szempontjává vált a turisztikai területen a meghatározó információk birtoklása. A proaktív stratégia megvalósításának érdekében mindig aktuális információkkal kell rendelkezniük a menedzsereknek a környezetükről és a releváns piacról, ezért egyre több vállalat kezdi felismerni a kutatás jelentőségét és az abban rejlő lehetőségeket. (Zoltán, 2019.)

A kutatás célja és egyben fő feladata a nagyszámú információszerzés, a releváns információk kiszűrése az egyre nagyobb információdömpingből, az adatok elemzése és strukturálása, illetve a kapott eredmények megfelelő bemutatása.

A kutatási probléma függvénye a kutatási terv, amely megadja a kellő információ megszerzésének menetét, módszereit és a kapott adatok elemzését. A kutatási terv tartalmazza a kutatási módszer(ek)e)t, a mérési és skálázási módszert, az adatgyűjtési módszert, a mintavételi módszert, a kérdőív tesztelését. Ezek közül a továbbiakban a kutatási módszerekre és azok kapcsolatára, a mérésre, a skálázásra és a mintavételre térünk ki részletesen.

Kutatásunk előremeneteléhez hozzájárultak a szakirodalmi áttekintések is, melyek egy átfogó rendszert biztosítottak ötleteink letisztázásához, dolgozatunk struktúrájának felépítéséhez, ismereteink, illetve tapasztalataink kibővítéséhez.

Statisztikai módszerek segítségével a kérdőív által megszerzett információkat feldolgoztuk, adatai között összefüggéseket kerestünk, összehasonlításokat, számításokat és méréseket végeztünk.

Lineáris idősoros elemzés segítségével pedig szemléltettük, ábráztuk azokat a különbségeket, változásokat, amelyek a COVID-19 világjárvány előtti, majd utáni időkre vonatkoztak.

Célcsoport és minta

A kutatásunk célcsoportja a Partiumi Keresztény Egyetem hallgatói voltak. Alap- és mesterképzéses hallgatókat kérdeztünk meg utazási szokásaikról. A COVID-19 világjárvány megelőzési szabályai és a hallgatók gyors elérése miatt egy online kérdőívet szerkesztettünk meg. A kész kérdőív meghívóját az egyetem titkársága és diákszervezete segítségével továbbítottuk a hallgatók felé, egy kör-e-maillal. Továbbá egyéb egyetemi csoportokon keresztül is megosztottuk a hallgatókkal a kérdőívet.

Kutatási eszköz

A 17 kérdést tartalmazó online kérdőívet 2021 decemberében, 21 hónappal a COVID-19 világjárvány kitörésének elteltével végeztük. A kérdések kategóriáit tekintve, kíváncsiak voltunk demográfiai adatokra és a hallgatók utazási szokásaira.

A helyzetre való tekintettel a kérdőívet csak online formátumban lehet kitölteni, a LimeSurvey rendszerbe feltöltött online kérdőív segítségével.

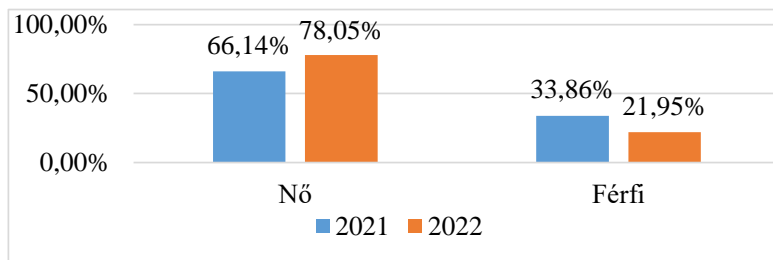
A kutatás eredményei

A minta megoszlása

A kérdőívet 165 Partiumi Keresztény Egyetemes hallgató töltötte ki, melyből 127 teljes és 36 részleges kitöltés volt.

Demográfiai adatok

A válaszadók nemi aránya nagyban eltért egymástól. A következő ábrán jól látható, hogy 2021-ben majdnem kétszer annyian töltöttek ki nők, mint férfiak. 2022-ben a kérdőívet 78,05 százalékban nő töltötte ki, és csak 21,95 százalékban férfi. A kitöltők közül a legfiatalabb 18 éves, míg a legidősebb 59 éves.

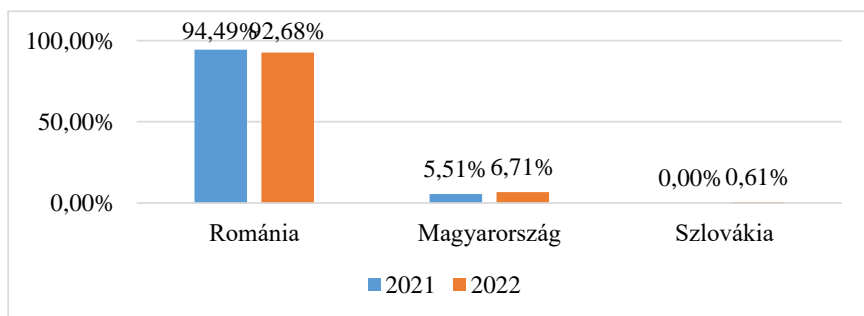

4. ábra

A válaszadók nemi arányának eltérése

Forrás: Saját szerkesztés

A területi adatokat tekintve 2021-ben a válaszadók nagyon nagy része Romániában él, de néhány választ kaptunk Magyarországról is. 2022-ben se változott ez az arány, a kitöltők nagy része romániai. 2022-ben már volt egy szlovák kitöltő is. Az ötödik ábra nagyon jól szemlélteti százalékos formában a területi eloszlásokat.

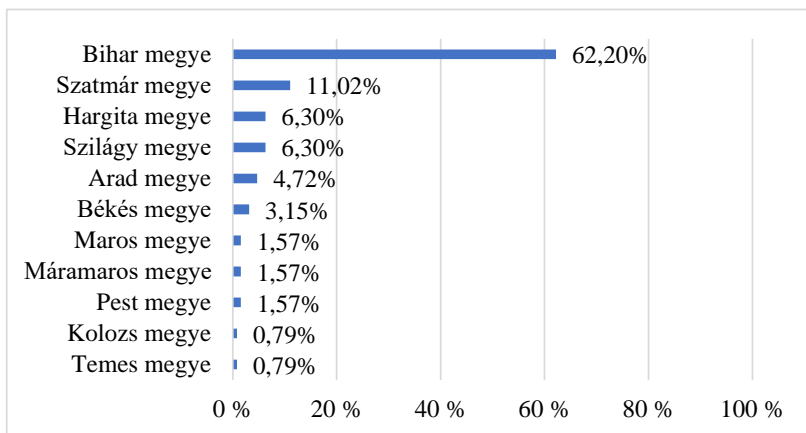
5. ábra

A válaszadók országának aránya

Forrás: Saját szerkesztés

A 6. ábrán látható, hogy 2021-ben a megyei adatokat vizsgálva kiugróan magas a kitöltők között a Bihar megyei hallgatók

száma, az összes kitöltőnek 62.20 százaléka. Említésre méltó még Szatmár, Hargita és Szilágy megye. Magyarországi hallgatóink

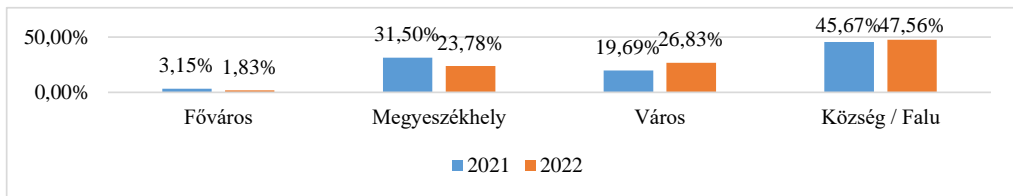
közül a legtöbben Békés megyében élnek és ezt követi Pest megye.

5. ábra

A válaszadók megyei aránya

Forrás: Saját szerkesztés

A település típusát tekintve, kitöltőink majdnem fele 2021-ben községben vagy faluban él, a maradék, közel 55 százalék pedig megyei jogú városban, városban vagy a fővárosban. 2022-es kitöltés során a községben vagy faluban élő kitöltők száma 2 százalékkal nőtt az előző évhez képest. A kitöltők közül nagyon kevesen lagnak fővárosban, ők mind magyarországiak. (lásd 7.ábra)

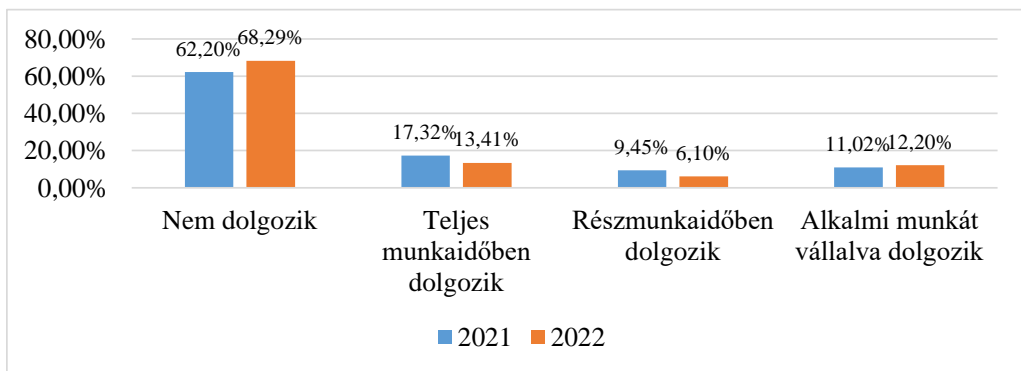

6. ábra

A válaszadók településtípus aránya

Forrás: Saját szerkesztés

A munkahelyet tekintve 2021-ben a válaszadók több, mint a fele nem dolgozik, a másik fele pedig teljes munkaidőben, részmunkaidőben vagy alkalmi munkát vállalva dolgozik (lásd 8. ábra). 2022-es kitöltésnél nem sokban változott ez az arány. Az előző évhez képest 2022-ben 6 százalékkal több az olyan kitöltő, aki nem dolgozik. 2022-es kitöltők közül kevesebben dolgoznak teljes munkaidőben és részmunkaidőben. Az alkalmi munkát vállalók száma a 2022-es kitöltők közül 1 százalékkal nőtt. A nem dolgozók aránya azért lehet ilyen nagy, mert az egyetemisták ösztöndíjban vagy sok szülői támogatásban részesülnek, egy háztartásban élnek velük.

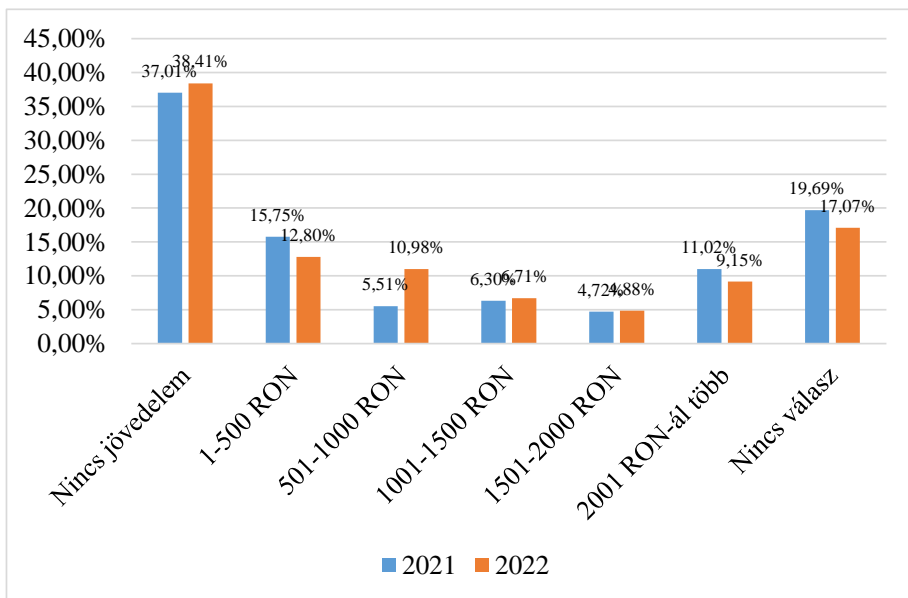
7. ábra

A válaszadók foglalkoztatottsági arány

Forrás: Saját szerkesztés

A kitöltőink számára nem volt kötelező válaszolni a havi nettó jövedelemmel kapcsolatos kérdésre, így mindösszesen 102 választ kaptunk. Válaszadóink nagyobb része 2021-ben azt jelölte, hogy nincs jövedelme, de szép százalékban voltak képviselve az 1–500 RON közötti és 2001 RON havi nettó jövedelem fölötti in-

tervállumok is (lásd 9. ábra). 2022-es kitöltés nem sokban különbözik az előző évhez képest. Egy helyen látszik nagy különbség, 2022-ben a kitöltők arányában duplája lett az 501–1000 RON, a nettó jövedelem aránya.

8. ábra

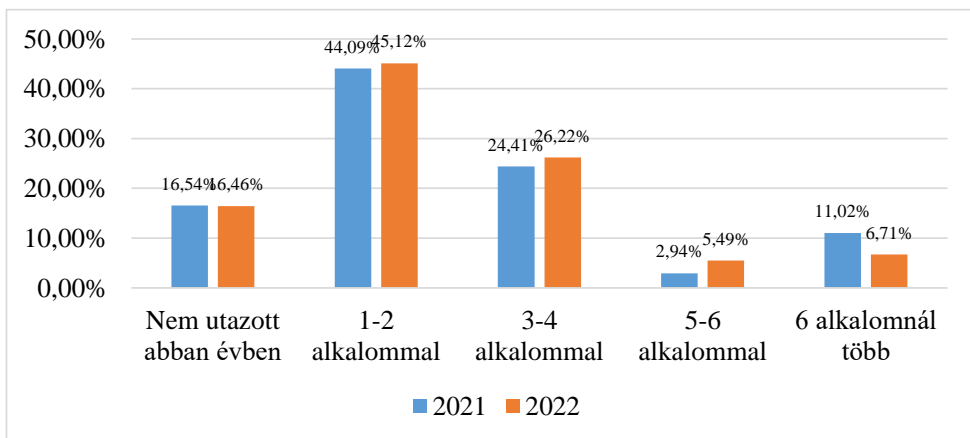
A válaszadók havi nettó jövedelmének aránya

Forrás: Saját szerkesztés

Utazással kapcsolatos kérdések

A COVID-19 világitörvény kitorése óta a 2021-es kitöltőink közel fele mindösszesen 1 vagy 2 alkalommal utazott el, nem meglepő, hiszen az enyhítések csupán nyáron léptek érvénybe. Kiderült, hogy a válaszadók közel negyede 3 vagy 4 alkalommal, míg a kitöltők hatoda a vírushelyzet óta sehova sem utazott el. A 2022-es kitöltők esetében a nem utazók, az 1–2 alkalommal utazók és a 3–

4 alkalommal utazók aránya nem változott az előző évhez képest. 5–6 alkalommal utazók aránya duplázódott, és majdnem felére csökkent a 6 alkalomnál többet utazók aránya. 2022-ben inkább 5–6 alkalommal utaztak a kitöltők.

9. ábra

A válaszadók turisztikai célú utazási számai a COVID-19 világjárvány kitörésének kezdete óta

Forrás: Saját szerkesztés

A COVID-19 világjárvány kitörésének kezdete óta a válaszadókra jellemzőbb volt, hogy utazásuk célpontjának Romániát válasszák Magyarországgal vagy egyéb külföldi országokkal szemben, ami szintén nem meglepő, hiszen hallgatóink nagyon nagy része romániai és a különböző állami intézkedések korlátozták a határokon való átlépést. Az eredményekből az is kiderült, hogy a válaszadókra nem igazán volt jellemző a hegyekbe, tengerpartra vagy neves épületekhez, múzeumokhoz tervezett utazások. A városnézés megközelítőleg majdnem mindegyik kategóriában ugyanolyan arányban volt képviselve.

	1 - 2		3		4 - 5	
	2021	2022	2021	2022	2021	2022
Költségek	3.94%	3.05%	15.75%	20.73%	80.31%	76.22%
Utazás időtartama	8.66%	9.76%	23.62%	18.90%	67.72%	71.34%
Szállás minősége	4.72%	10.37%	29.92%	29.88%	65.35%	59.76%
Az úti cél elérhetősége	5.51%	4.27%	14.96%	18.90%	79.53%	76.83%
Legyen kevésbé zsúfolt	13.39%	25.00%	25.98%	31.10%	60.63%	43.90%
Látnivalók	7.87%	3.66%	17.32%	17.07%	74.80%	79.27%
Természeti környezet	4.72%	4.88%	17.32%	18.29%	77.95%	76.83%
Helyi különlegességek, tradíciók	24.41%	24.39%	22.83%	25.61%	52.76%	50.00%

1. táblázat

A válaszadók gyakori utazási országai és helyszínei a COVID-19 világiárvány kitörésének kezdete óta

Forrás: Saját szerkesztés

Magyarázat az 1. táblázathoz:

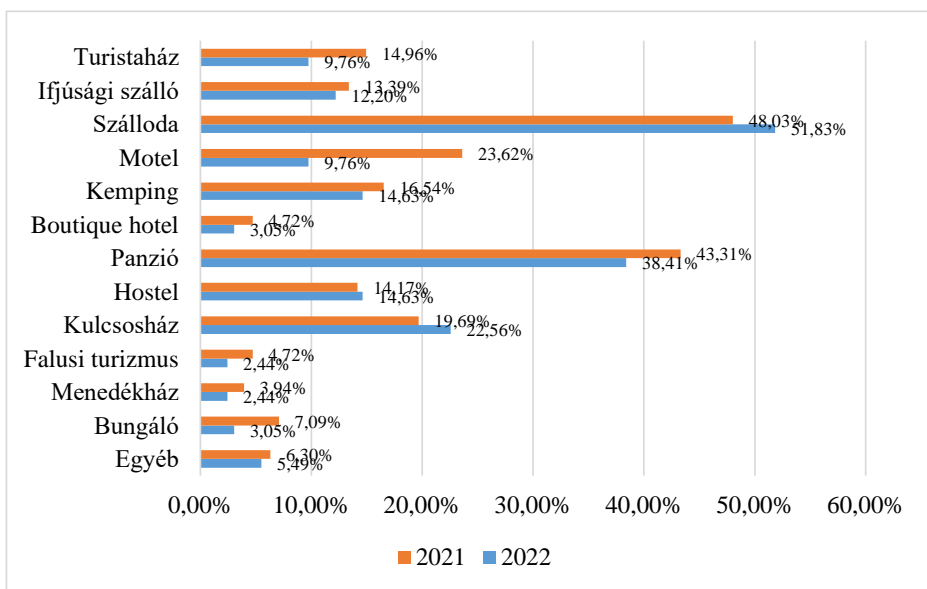
1-2: Egyáltalán nem jellemző vagy nem jellemző;

3: Semleges;

4-5: Jellemző vagy teljes mértékben jellemző.

A COVID-19 világiárvány kitörésének kezdete óta a 2021-es válaszadók leggyakrabban a szállodákat és a panziókat vették igénybe, ezt követi a motel, kulcsosház és a kemping. Körülbelül azonos arányban vették igénybe az ifjúsági szállókat, turistaházakat és a hoteleket. A 2022-es kitöltések esetében a szálloda, a panzió és kulcsosház volt a legkedveltebb szálláshely. Az eredm-

nyekből kiderült az is, hogy kevésbé preferálják, veszik igénybe a válaszadók például a boutique hoteleket, a falusi turizmusban szereplő szállásokat, mint például farmok, tanyák, illetve a menedékházakat és a bungalókat. A válaszadók kis része egyéb szállásokat is igénybe vett, mint például rokon, ismerősnél megszállás, tábor vagy Airbnb (lásd 11. ábra).

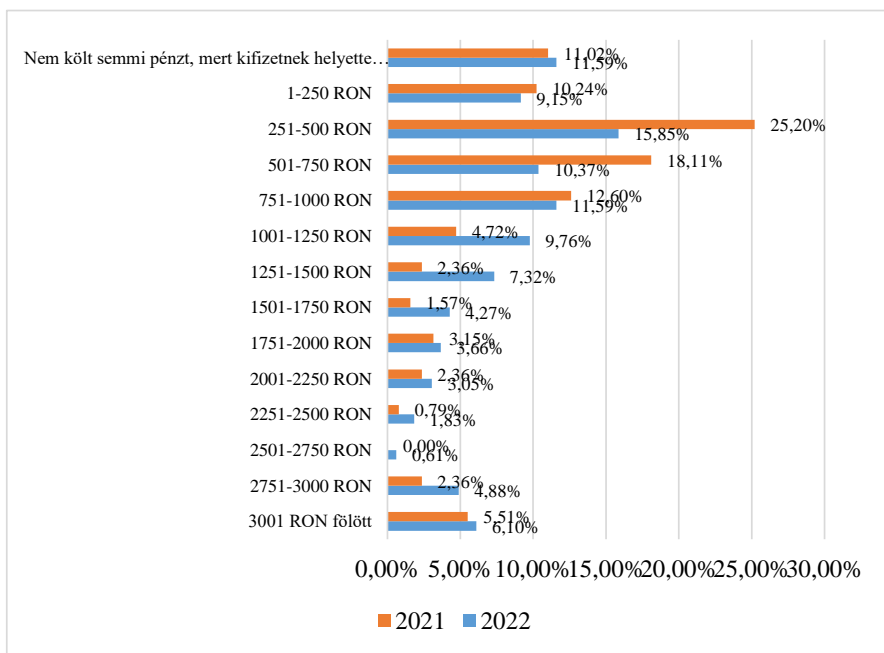
10. ábra

A válaszadók aránya, hogy milyen szállástípust vesznek igénybe a COVID-19 világjárvány kitörésének kezdete óta

Forrás: Saját szerkesztés

A 2021-es válaszadók többsége az eredmények alapján, a vírushelyzet kitörésének kezdete óta 251–500 RON és 501–750 RON között költ egy utazásra. Hasonló arányban érkezett válasz az 1–250, a 751–1000 RON és a semmit sem költők között. Az eredményekből az is kiderült, hogy kevesen szánnak egy utazásra

többet 1000 RON-nál, ami betudható annak, hogy sok egyetemista még nem dolgozik, így nincs állandó keresete (lásd 12. ábra). A 2022-es kérdőív alapján az 1001 és 1750 RON közötti kategóriák nőttek, míg 251 és 1000 RON közötti csökkent. Elmondható, hogy a diákok hajlandóak többet is fizetni utazásaik során.

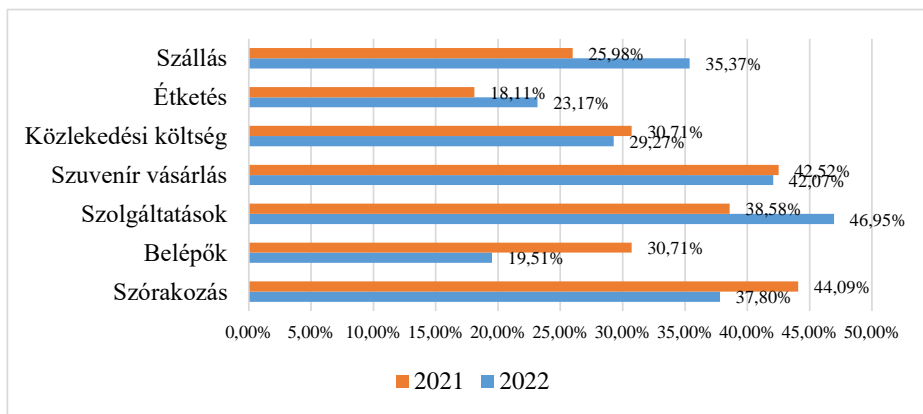
12. ábra

A válaszadók aránya, hogy mennyi pénzt költenek egy utazásra a COVID-19 világjárvány kitörésének kezdete óta

Forrás: Saját szerkesztés

Kíváncsiak voltunk arra, hogy mely tényezőkön, szempontokon spóroltak legtöbbször hallgatónk. A 2021-es válaszokból kiderült, hogy a hallgatók közel fele a szórakozáson, szuvenírek vásárlásán spórolt, míg a legkevesebben a szállás árán és az étkezésen, aminek oka lehet a járvány előtti életszínvonal fenntartása, a biz-

tonság és az alapvető szükségletek kielégítése. Fontos megjegyezni, hogy több választ is be lehetett jelölni, ezért haladja meg az összérték a 100%-t (lásd 13. ábra). A 2022-es válaszok alapján a szolgáltatásokon, szuvenir vásárláson és a szórakozáson spóroltak a legtöbbit. Az étkezésen és a belépőkön spóroltak a legkevesebbet.

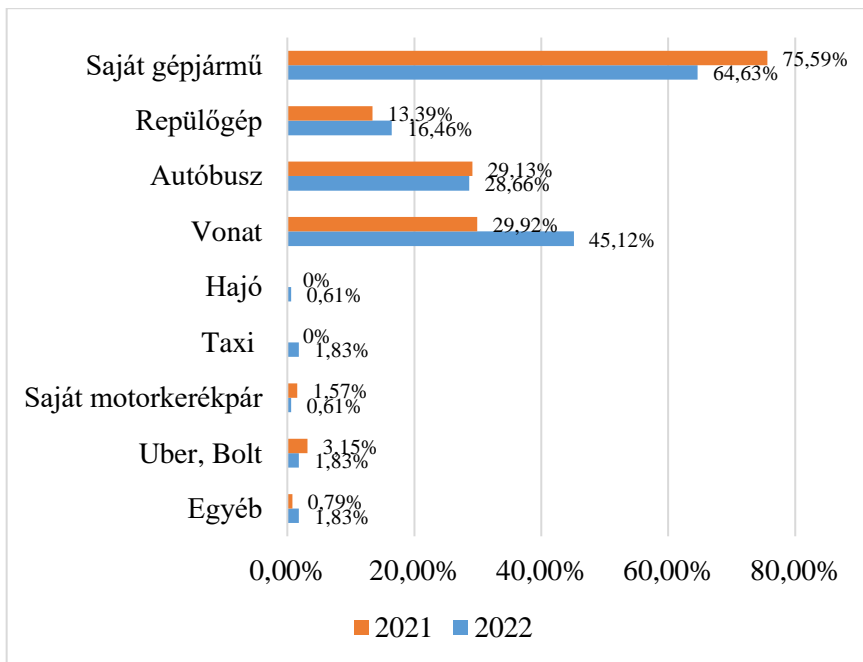
11. ábra

A válaszadók aránya, hogy hol spórolnak a kiadásaikon az utazás során a COVID-19 világjárvány kitörésének kezdete óta

Forrás: Saját szerkesztés

A világjárvány megváltoztatta az emberek életét, szokásait, ez tükröződik a közlekedési formák kiválasztásában is. A 2021-es eredményekből kiderült, hogy a válaszadók a vizsgált periódusban utazásaikat leggyakrabban saját gépjárműjükkel szervezték meg, háromnegyedük ezt jelölte be opcióként. A vonat és autóbusz szinte ugyanolyan mértékben volt jellemző hallgatónk körében. Meglepetés volt számunkra, hogy a hajót és a taxit senki sem választotta, vette igénybe utazásai során, illetve, hogy az egyéb opción belül egy válasz érkezett a gyalog történő közlekedésre. Az

előző kérdéshez hasonlóan itt is több választ jelölhettek kitöltőink (lásd 14.ábra). A 2022-es kérdőív alapján a saját gépjármű használatát az utazások során 10 százalékkal jelölték be kevesebben a 2021-es felméréshez képest. 2022-es kutatásból arra is rájöhettünk, hogy a diákok az előző évhez képest jobban kedvelik a nattal való utazást.

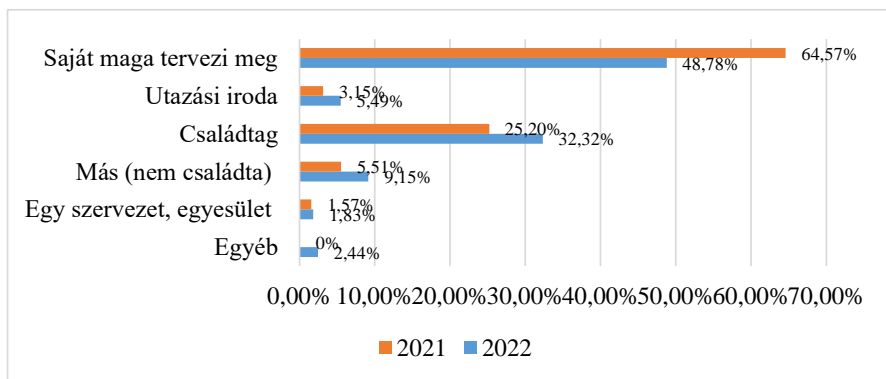
12. ábra

A válaszadók aránya, hogy milyen közlekedési formát használnak az utazásuk során a COVID-19 világjárvány kitörésének kezdete óta

Forrás: Saját szerkesztés

A 2021-es vizsgált periódusban válaszadóink nagy többsége saját maga tervezte meg az utazását, de a családtag általi szervezés is 25.20 százalékos arányt kapott. Mindösszesen a kitöltőink tizede bízott meg családján kívüli személyt az utazásainak meg-

tervezésével, ami a világvjárvány okozta bizonytalanságnak tudható be (lásd 15. ábra). A 2022-es kérdőívben ezek az eredmények nem sokban, de változtak. Már kevesebben szervezik saját maguk, és többen családtagjaikkal szervezik meg az utazásaikat.

13. ábra:

A válaszadók aránya, hogy kivel tervezik meg az utazásuk a COVID-19 világvjárvány kitörésének kezdete óta
 Forrás: Saját szerkesztés

A táblázatból, ami az utazási desztinációk kiválasztásakor figyelembe vett legfontosabb szempontokat tartalmazza, azt vehetjük észre, hogy mindegyik mérvadó kitöltőink körében, de a költségek, az úti cél elérhetősége, a természeti környezet és a látványok a legmeghatározóbbak (lásd 2. táblázat).

	1 - 2		3		4 - 5	
	2021	2022	2021	2022	2021	2022
Költségek	3.94%	3.05%	15.75%	20.73%	80.31%	76.22%
Utazás időtartalma	8.66%	9.76%	23.62%	18.90%	67.72%	71.34%
Szállás minősége	4.72%	10.37%	29.92%	29.88%	65.35%	59.76%
Az úti cél elérhetősége	5.51%	4.27%	14.96%	18.90%	79.53%	76.83%
Legyen kevésbé zsúfolt	13.39%	25.00%	25.98%	31.10%	60.63%	43.90%
Látnivalók	7.87%	3.66%	17.32%	17.07%	74.80%	79.27%
Természeti környezet	4.72%	4.88%	17.32%	18.29%	77.95%	76.83%
Helyi különlegességek, tradíciók	24.41%	24.39%	22.83%	25.61%	52.76%	50.00%

2. táblázat

A válaszadók aránya, hogy milyen fontos szempontokat vesznek figyelembe az utazás során a COVID-19 világjárvány kitörésének kezdete óta

Forrás: Saját szerkesztés

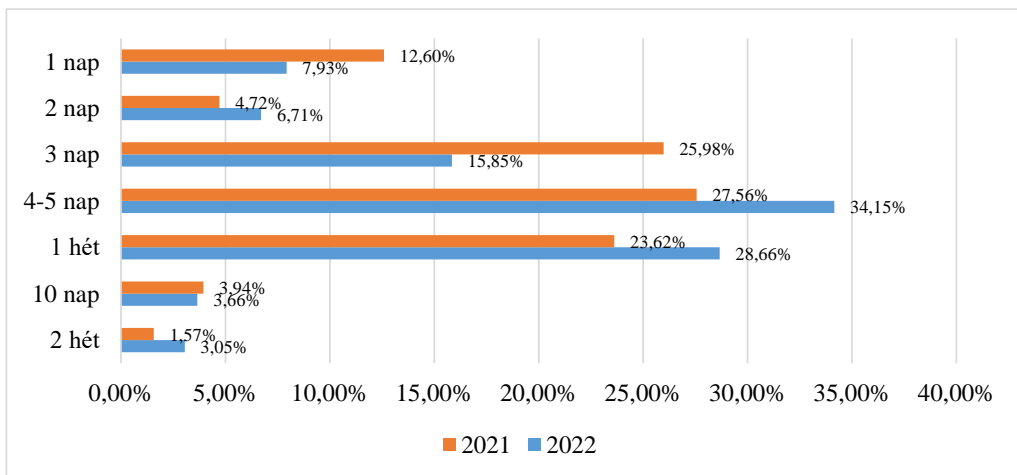
Magyarázat a 2. táblázathoz:

1-2: Egyáltalán nem fontos vagy nem fontos;

3: Semleges;

4-5: Fontos és nagyon fontos.

A COVID-19 világjárvány kitörésének kezdete óta a 2021-es és 2022-es válaszadók legjellemzőbben 3 nap és 1 hét közötti intervallumra szervezik utazásaikat, körülbelül a kitöltők ötöde tervezett ennél rövidebb vagy hosszabb időre (lásd 16. ábra).

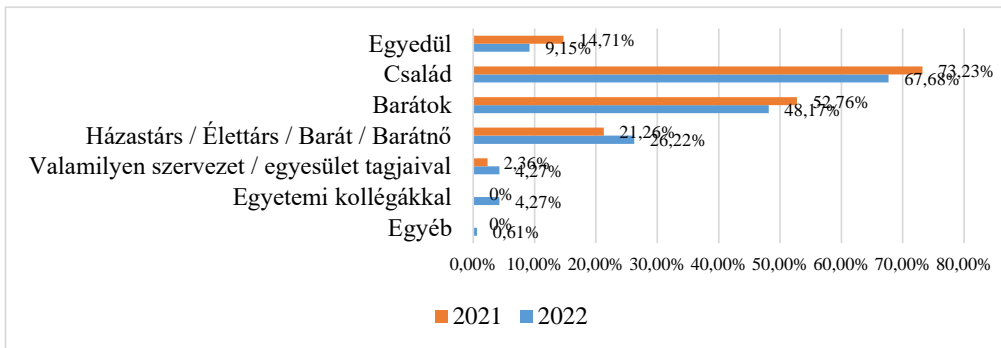

14. ábra

A válaszadók aránya, hogy hány napra szokták szervezni az utazásukat a COVID-19 világjárvány kitörésének kezdete óta

Forrás: Saját szerkesztés

Hallgatóink legtöbbször szeretteikkel, családtagjaikkal, barátakkal, szerelmükkel utazott el a vírushelyzet óta. Nagyon kevesen utaztak valamilyen szervezet, egyesület tagjaival, egyetemi kollégákkal viszont egyikük sem. Meglepő volt, hogy a kitöltők hetede egyedül szokott utazni. Ez is egy olyan kérdésünk volt, ahol több választ is be lehetett jelölni (lásd 17.ábra).

15. ábra

A válaszadók aránya, hogy kikkel utaznak a COVID-19 világjárvány kitörésének kezdete óta

Forrás: Saját szerkesztés

Számítások

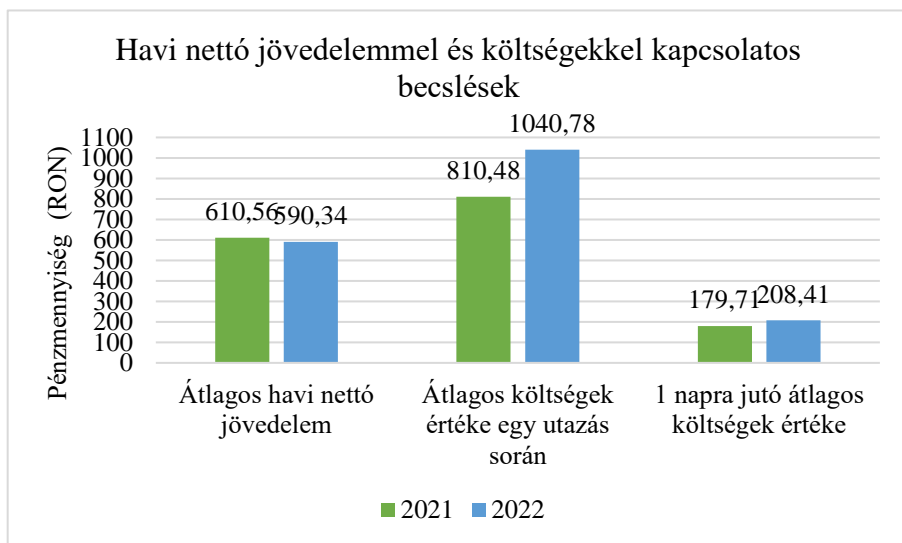
Ahogy korábban is tárgyaltuk, kutatásunk során több kérdésre is kerestük a választ, ennek érdekében pedig számításainkhoz különböző méréseket végeztünk. Először azt határoztuk meg, hogy kitöltőink elmondása alapján mennyi volt utazásaik során felmerülő költségeiknek mennyisége, illetve azt, hogy ez hogyan igazodik a havi nettó jövedelmükhöz.

Fontos megjegyezni, hogy mivel mindkét kérdésünk esetében, melyekre konkrét pénzmennyiségi intervallumokkal lehetett válaszolni, a legnagyobb kategóriájú válaszlehetőségnél nem szabtuk meg felső határt, így a számításaink egyszerűsítése végett, ugyanazzal az intervallummal kezeltük ezt a válaszopciót, mint az adott kérdésekben megjelölt többi lehetőséget is, ezért számításaink nem teljesen pontosak, csupán becslések.

Azaz míg abban a kérdésünkben, melynél arra kérdeztünk rá, hogy kitöltőink átlagosan mennyi pénzt költöttek el egy utazásuk során, a 3001 RON feletti kategóriának a 3250 RON-os felsőhatárt szabtuk meg, addig arra a kérdésünkre, amelyben a havi

nettó jövedelem értékére tértünk ki, a 2001 RON feletti kategóriában a 2500 RON-os felsőhatárral számolva végeztük számításainkat. Ennél a kérdésnél még egyszer kihangsúlyoznám, hogy mivel nem köteleztük a kitöltőket azok megválaszolására, kevesebb választ kaptunk, mint az összes többire, ezáltal még nehezebb volt pontos átlagot meghatározni. 2021-ben 127 hallgató kitöltésével dolgoztunk, ebből 102-en válaszoltak a jövedelemmel kapcsolatos kérdésre, 2022-ben pedig 164 válaszadónk volt.

A korábban említett eljárások alapján, a súlyozott átlaga a havi nettó jövedelmeknek 2021-ben 610.56 RON volt, 2022-ben pedig 590.34 RON. Meglepő módon a súlyozott átlagos költségnél már jóval nagyobb különbséget tapasztaltunk a kapott értékek között: még 2021-ben 810.48 RON-t költöttek hallgatóink egy utazásuk során, addig 2022-ben 1040.78 RON-t. Ez a megközelítőleg 25%-os különbség, viszont leredukálódott, amikor az 1 napra jutó költségek értékét néztük meg. Mindkét évre vonatkozólag kiszámoltuk, hogy átlagosan hány napot vett igénybe egy utazásuk diákjainknak, majd a korábban is említett költségértékeket elosztottuk ezekkel a számokkal. 2021-ben átlagosan 4,51 napig tartott egy utazása kitöltőinknek, 2022-ben pedig már 4,99 napig. Így a csupán egy utazás 1 napjára leosztott átlagjaink értéke, 2021-ben 179.71 RON volt, 2022-ben pedig 208.41 RON. Ennek a 16%-os átlagos növekedésnek hátterében pedig az országunkra vonatkozó 2022-es átlagos infláció mértéke is állhat. (Tranding Economics, 2022.) Egy összesítő ábrában megtalálhatóak a fentebb leírt információk.

16. ábra

Havi nettó jövedelemmel és költségekkel kapcsolatos becslések
 Forrás: Saját szerkesztés

Megvizsgáltuk azt is, hogy a különböző utazási desztinációk mennyire voltak népszerűek hallgatónk körében, azaz milyen gyakorisággal látogatták meg őket a vizsgált időszakunkban diákjaink, melyeket egy 1–5 terjedő skálán értékelhettek.

	Románia	Magyarország	Külföld	Város	Hegy	Tenger	Múzeum, neves épületek	Kitöltők száma
Község/Falu	3.57	2.57	1.64	2.95	2.81	2.07	2.45	58
Város	3.56	2.80	1.60	2.80	2.48	2.72	2.52	25
Megyeszékhely	3.73	2.45	2.28	3.28	3.20	2.88	3.00	40
Főváros	2.75	2.50	3.25	3.00	2.25	3.50	4.00	4
Súlyozott átlag	3.59	2.57	1.88	3.02	2.85	2.50	2.69	127

3. táblázat

Különböző utazási desztinációk ellátogatásának, gyakoriságának átlagban kifejezett értéke, a különböző település helyeken élők csoportjainak függvényében a 2021-es évben

Forrás: Saját szerkesztés

Megjegyzés: A táblázatban (lásd 3. táblázat) szereplő “Külföld” kifejezés a Románián és Magyarországon kívüli területeket jelenti. Minden településtípusnál legjellemzőbb, legnagyobb átlagértékek kék színnel vannak feltüntetve a táblázatban.

A bejövő válaszok alapján elmondható, hogy a 4 különböző településtípusban élő kategóriában is a Románián belüli utazás volt a legjellemzőbb választás kitöltőink körében. Ez annak is be tudható, hogy a kérdőívet kitöltők nagyon nagy része Romániában él. A számokból az is kiderülhet, hogy Magyarországon és Románián kívül nem volt jellemző más országokba való elutazás a 2021-es évben.

Ha azokat a válaszokat nézzük meg, amelyek nem valamilyen országhoz kötődnek, akkor láthatjuk, hogy nagyjából ugyanabban az intervallumban vannak az átlagértékek. Amely adatok jobban kitűnnek: a megyeszékhelyen élők szívesen utaztak el városnézésre, illetve a hegyekbe a többi csoporthoz képest, a községben/faluban élőkre nézve nem igazán volt jellemző, hogy utazási célpontjuk valamelyik tenger legyen, szemben a 4 fővárosi kitöltőnkkel, akiknél viszont népszerű választásnak számított, de ők legjellemzőbben múzeumokat, szobrokat, neves épületeket látogattak meg a 2021-es évben.

	Románia	Magyarország	Külföld	Város	Hegy	Tenger	Múzeumok, neves épületek	Kitöltők
Község/falu	3.54	2.45	2.10	3.01	2.93	2.51	2.87	78
Város	2.95	2.82	2.43	3.59	2.61	2.89	3.09	44
Megyeszékhely	3.38	2.62	2.72	3.49	2.77	2.59	3.46	39
Főváros	3.33	3.00	2.00	2.33	1.66	2.00	3.00	3
Súlyozott átlag	3.34	2.60	2.33	3.27	2.78	2.62	3.07	164

4. táblázat

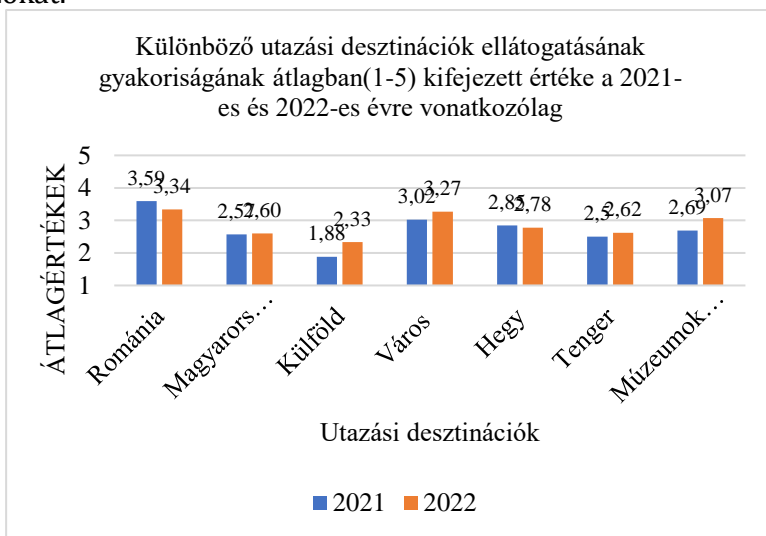
Különböző utazási desztinációk ellátogatásának, gyakoriságának átlagban kifejezett értéke, a különböző település helyeken élők csoportjainak függvényében a 2022-es évben

Forrás: Saját szerkesztés

A 2022-es évre vonatkozólag hasonló megállapításokat fogalmazhattunk meg, azzal az újdonsággal, hogy már a fővárosiak körében is a Romániában való elutazás volt a legnépszerűbb válasz, ha az első 3 kategóriát vesszük figyelembe. Ez betudható annak is, hogy ebben a tanévben már egyre több óra volt személyes jelenléttel megtartva egyetemünkön.

Ha a másik 4 válaszlehetőséget vizsgáljuk meg, azt vehetjük észre, hogy a városban való elutazás volt a legnépszerűbb választás (a 4 településtípusból 3 esetében is), a fővárosiaknál a második helyen állt a múzeumok után.

A következő ábránkban ennek a két táblázatnak az adatait összegeztük, úgy, hogy az átlagokat hasonlítottuk össze a különböző utazási desztinációk ellátogatásának gyakoriságát illetően, immáron nem bontottuk le a településtípusok alapján a választásokat.

19. ábra

Különböző utazási desztinációk ellátogatásának, gyakoriságának átlagban kifejezett értéke a 2021-es és 2022-es évre vonatkozólag.

Forrás: Saját szerkesztés

Az ábrán észrevehetjük azt, hogy 2 kategória kivételével mindegyik esetében növekedés volt tapasztalható az előző évhez képest. Érdekes módon az egyik pont a "Románia" válasz volt, amelyik kisebb átlagértéket kapott az azt megelőző évhez viszonyítva, pontosan 0.25 századnyi értéket veszítve, bár azt is hozzá kell tenni, hogy még mindig ez volt a legnépszerűbb, legnagyobb pontszámot elérő választásuk hallgatóinknak a 2022-es évben. A hegyre való elutazás volt még kevésbé gyakoribb ebben az évben, de ebben az esetben már sokkal kisebb csökkenésről beszéltünk, csupán 0.07 századnyiról. Ha már szó esett a vizsgált években való eltérések mértékéről, akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a legnagyobb változás a "Külföld" opció esetében történt, mely válasznak népszerűsége 0.55 századdal nőtt 2022-ben, az azt megelőző évhez képest, viszont mindezek ellenére az összes válaszlehetőség közül még mindig ez kapta a legkisebb átlagértéket. A növekedés utalhat arra, hogy a 2022-es évben a COVID-19 korlátozásai már enyhébbek voltak, de a szomszédságban kitörő háborús helyzet tovább súlyosbította, nehezítette országunk gazdaságát, ugyanúgy az emberek biztonságérzetére sem volt pozitív hatással, így optimálisabbnak tűnhetett a belföldön való kikapcsolódás.

Szintén kíváncsiak voltunk arra, hogy melyek az úti célok kiválasztásakor figyelembe vett főbb szempontok a férfi és a női kitöltőink körében. A következő táblázat azt mutatja meg, hogy nemek szerint milyen átlagértékeik voltak ezeknek a szempontoknak.

2021	Költség	Utazás időtartama	Szállás minősége	Úti cél elérhetősége	Zsúfoltság	Látnivalók	Természet	Helyi különlegességek
Férfi	4.28	3.86	4.07	4.23	3.72	4.21	3.93	3.53
Nő	4.24	3.93	3.82	4.17	3.77	4.15	4.29	3.49
Különbség	0.04	0.07	0.25	0.06	0.05	0.06	0.36	0.04

5. táblázat

Utazások tervezésekor kiválasztott, figyelembe vett főbb szempontok átlagolva nemek szerint a 2021-es évre vonatkozólag

Forrás: Saját szerkesztés

A táblázat alapján elmondható, hogy míg a férfiak szempontjából a legfontosabb szempontok az úti cél kiválasztásakor: a költség, az úti cél elérhetősége és a látnivalók voltak, addig a nők körében a természeti környezet, a költségek és az úti cél elérhetősége a 2021-es évben. A táblázatból észrevehetjük, hogy nagyon minimális különbségek, eltérések voltak az átlagértékek között az adott kategórián belül, egyedül a szállás minőségére érkezett a férfiak körében 0.25 ponttal több, 0.36 százalékkal pedig a nők körében számított jelentősebbnek a környezeti természet az úti cél kiválasztásakor az ellenkező nemhez képest. A táblázatból az is lezűrhető, hogy mindkét nem esetében a helyi különlegességek alapján való úticél kiválasztás volt a legkevésbé gyakori, annak ellenére, hogy az átlagértékek azt mutatják, hogy ez is egy mérvadó, fontos szempontnak számított.

2022	Költség	Utazás időtartama	Szállás minősége	Úti cél elérhetősége	Zsúfoltság	Látnivalók	Természet	Helyi különlegességek
Férfi	4.14	4.14	3.67	3.92	3.61	4.36	4.22	3.47
Nő	4.25	3.88	3.64	4.15	3.28	4.20	4.11	3.38
Különbség	0.11	0.26	0.03	0.23	0.33	0.16	0.11	0.09

6. táblázat

Utazások tervezésekor kiválasztott, figyelembe vett főbb szempontok átlagolva nemek szerint a 2022-es évre vonatkozólag

Forrás: Saját szerkesztés

Az alábbi táblázat a 2022-es adatokat összesíti. Külön érdekesség, hogy mindkét esetben, mind a férfiak, mind a nők terén, azok a szempontok, amelyek 2021-ben a legfontosabbak voltak számukra (férfiak esetében a költségek, nők esetében pedig a természeti környezet), ebben az évben már nagyobb pontszámot kaptak az ellenkező nem tagjaitól. Az úti cél kiválasztását 2022-ben a férfiak esetében a látnivalók határozták meg legjobban, a nőknél pedig a költségek. Ha a lista utolsó helyeire tekintünk, akkor azt láthatjuk, hogy a férfiak számára továbbra is a helyi külön-

legességek számítottak legkevésbé mérvadónak, míg a nők esetében a zsúfoltság. A 2021-es évben azt vehettük észre, hogy a felsorolt szempontok népszerűségei nagyon kis mértékben tértek el a nemek esetében, nagyobb különbség csak a szállás minőségénél és a természeti környezetnél volt észlelhető, erre az évre vonatkozóan viszont nagy meglepetésünkre alig volt észrevehető különbség a szállás minőségét illetően, amelynél egyébként a legkisebb eltérés volt az idei évben. A természeti környezet is olyan szempont volt, ahol a vélemények nagyjából megegyeztek mindkét nem esetén. 2022-ben a legnagyobb véleményeltérés a zsúfoltságot tekintve volt tapasztalható.

Ezek mellett összehasonlítottunk különböző szempontokat is egymással, figyelve arra, hogy milyen arányban teljesülnek a megadott feltételek kitöltő hallgatóink körében. Érdekelt bennünket, hogy a saját gépjárművel utazóknak hány százaléka szervezte meg saját maga utazását, amelyet következő táblázatokban összesítettünk, előbbiben a 2021-es évre vonatkozólag, utóbbiban pedig 2022-re:

2021	Saját maga szervezi		Nem ő szervezi		Összesen	
Saját gépjárművel utazik	62	48.82%	34	26.77%	96	75.59%
Nem saját gépjárművel utazik	20	15.75%	11	8.66%	31	24.41%
Összesen	82	64.57%	45	35.43%	127	100%

7. táblázat

Összesítő táblázat a saját gépjárművel utazók és a saját maguk által szervezett hallgatóink számáról 2021-ben

Forrás: Saját szerkesztés

A táblázatból észrevehető, a kitöltőink közel 65%-a saját maga szervezte meg utazását, 75%-uk pedig saját gépjárművel utazott. A 127 kitöltő hallgatónkból 62-re igaz volt az a kijelentés, hogy saját gépjárművével utazott és saját maga is szervezte meg utazásainak részleteit, amely állítás a válaszadók közel felére volt igaz. Ezzel szemben 11 olyan hallgató töltötte ki a kérdőívünket, akik nem saját gépjárművel utaztak, és nem is ők szervezték meg kirándulásukat.

2022	Saját maga szervezi		Nem ő szervezi		Összesen	
Saját gépjárművel utazik	53	32.32%	53	32.32%	106	64.63%
Nem saját gépjárművel utazik	27	16.46%	31	18.90%	58	35.37%
Összesen	80	48.78%	84	51.22%	164	100%

8. táblázat

Összesítő táblázat a saját gépjárművel utazók és a saját maguk által szervezett hallgatóink számáról 2022-ben

Forrás: Saját szerkesztés

2022-re már észrevehetjük, hogy változtak az arányok. Ugyanebben az évben is többen utaztak saját gépjárművel, de a korábbi megközelítőleg $\frac{3}{4}$ -es arány helyett, ekkorra már csak $\frac{2}{3}$ -os arányban képviseltek ezt a kategóriát. A szembetűnőbb változás viszont a szervezést illetően vehető észre, ugyanis itt nem csak a saját maguk által szervezett utak aránya csökkent, de még többen is voltak azok, akik nem maguk szervezték utazásukat, hanem mást megbízva valósították meg az utazást megelőző folyamatok részleteit. Azokból, akik saját gépjárművel utaztak ugyanabban az arányban oszlottak el a szervezés kérdéséről, így erre az évre, már csak 32.32%-ra a kitöltőinkre volt igaz az

a kijelentés, hogy saját maguk szervezték utazásukat és saját gépjárművel utaztak a kiválasztott célpont felé.

2021	Vonattal vagy busszal utazik		Nem utazik vonattal vagy busszal		Összesen	
Spórol a közlekedési költségen	19	14.96%	20	15.75%	39	30.71%
Nem spórol a közlekedési költségen	43	33.86%	45	35.43%	88	69.29%
Összesen	62	48.82%	65	51.18%	127	100%

9. táblázat

Összesítő táblázat az utazási költségeken spórolók és a tömegközlekedéssel utazó hallgatóink számáról a 2021-es évben

Forrás: Saját szerkesztés

Arra a kérdésünkre, amelyben a spórolási tényezőkre, szempontokra kérdeztünk rá, 39-en jelölték azt, hogy a közlekedési költség volt az egyik olyan terület, ahol óvatosabban bántak a pénzükkel a 2021-es évben, ami a kitöltőink 30.71%-át tette ki. Kiderült, hogy ezekből a hallgatókból 19 tömegközlekedéssel utazott. 20 olyan hallgató töltötte ki a kérdőívünket, aki nem tömegközlekedéssel utazott, mégis úgy gondolta spórolt közlekedési költségein, ők mind saját gépjárművel utaztak, kivétel 1 esetben, aki saját motorkerékpárral. A táblázatból azt is észrevehetjük, hogy 43-an nem úgy vették igénybe a vonat vagy buszszolgáltatásokat, hogy arra gondolnának, hogy spórolnak utazási költségeiken. Külön megszeretnénk jegyezni, hogy bár a repülőgéppel, vagy a hajóval való utazási formát is ki lehetett választani a megadott opciókból, mi főként azt szerettük volna megvizsgálni, hogy a szárazföldön használatos tömegközlekedési lehetőségekkel mi-ként éltek hallgatóink.

2022	Vonattal vagy busszal utazik		Nem utazik vonattal vagy busszal		Összesen	
Spórol a közlekedési költségen	32	19.51%	16	9.76%	48	29.27%
Nem spórol a közlekedési költségen	65	39.63%	51	31.10%	116	70.73%
Összesen	97	59.15%	67	40.85%	164	100%

10. táblázat

Összesítő táblázat az utazási költségeken spórolók és a tömegközlekedéssel utazó hallgatóink számáról a 2022-es évben

Forrás: Saját szerkesztés

A 2022-es adatokból azt láthatjuk, hogy megnőtt az aránya azoknak, akik vonattal vagy busszal utaztak, ugyanakkor a spórolással kapcsolatos arány majdnem megegyező volt az előző évhez képest. 2022-ben 16-an voltak, akik úgy spóroltak közlekedési költségeiken, hogy nem vonattal vagy busszal utaztak, viszont 65-en voltak azok, akik valamelyik közlekedési formát választották utazásuk során, úgy, hogy mégsem gondolták azt, hogy spórolnának költségeiken. Ebben az évben ezt a kategóriát képviselték a legtöbben.

Összefoglalás

A kérdőív kitöltéseinek a száma akkor ugrott meg, mikor Facebook-os csoportokon keresztül is megosztottuk a hallgatókkal a kérdőívet, hiszen egy ismert platform, főleg, a fiatalok, egyetemisták körében. A kitöltők közül nagyon sokan voltak Bihar megyeiek. Ez nem meglepő, hiszen a környező településekről nagyon sokan jönnek a Partiumi Keresztény Egyetemre tanulni. A kérdőív kitöltőink nemének aránya pedig ugyanolyan eloszlású volt, mint a teljes egyetemi közösségnek nemi megoszlása.

A hallgatók nagyrésze Romániába szervezte utazásait a kutatott periódusban, mivel nagyon nagy részük itteni származású, a COVID-19 korlátozások, intézkedések is megnehezítették a kül-

földre való kimenetelt, ugyanakkor az orosz-ukrán háború is rettegésben tartotta Európa keleti részét. Igaz már többet utaztak külföldre, de még most sem jelentős mértékben. A hallgatók jobban kedvelik a szállodákat és panziókat, amelyeket a mai világban az internet segítségével nagyon könnyen le lehet foglalni, ki lehet bérelni. Nem igazán jellemző, hogy ezen a szemponton spórolnának válaszadóink, ahogy az étkezésen sem, hiszen az alapvető szükségletek közé tartozik a napi étkezés, alvás, pihenés.

Hallgatóink utazási költségeiknek szokását illetően azt vehetjük észre, hogy a 2022-es évre kiszámolt nagyobb érték is csak annak tudható be, hogy az infláció, és a gazdasági krízisek megrágitották a mindennapi élethez szükséges, felmerülő költségeket, ami kihatott az utazások szervezésére is. Az elmúlt két évnyi kutatásunk során az is elmondható, hogy leginkább 4–5 napra tervezték meg utazásaikat hallgatóink.

Míg tavaly azt a konklúziót vontuk le, hogy a hallgatóinkra a másoktól való független utazás a jellemző, addigra idén már észrevehettük azt is, hogy többen használtak valamilyen tömegközlekedési szolgáltatást utazásuk során, bár ugyanúgy mérvadó maradt a saját gépjárművel való utazás is. Az is elmondható, hogy arányaiban már jóval kevesebben foglalkoztak azzal, hogy saját maguk szervezzék meg utazásaikat, ami betudható annak, hogy már nem kellett az intézkedések miatt olyan körülményesen körüljárni az utazás részleteit, a vállalatok kezdtek visszaállni a világjárványt megelőző ritmusba, és több választási lehetőség vált elérhetővé az utazás célpontját illetően.

Felhasznált irodalom

Csapó J., – Törőcsik M. (2020): A turizmus jövője, a nemzetközi és hazai turizmus legújabb trendjeinek elemzése elméleti és gyakorlati megközelítése. Pécs,

Jancsik A. – Jászberényi M. – Kökény L. (2019): Az utazásszerzés új dimenziói. Budapest

<https://doi.org/10.1556/9789630599535>(Letöltve: 2023.05.09.)

Lőrincz, K. (2017): Turizmusmarketing. In: S. Judit (szerk.), Turizmusmarketing. Budapest, <https://doi.org/10.1556/9789634540601> (Letöltve: 2023.05.09.)

Pierburg, M. (2021): Reisen während der COVID-19-Pandemie: die Erosion alltäglicher Gewissheiten. Forum Qualitative Sozialforschung. 22, 1, 2. <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/3581/4671> (Letöltve: 2023.05.09.)

Raffay, Z. (2020): A COVID-19 járvány hatása a turisták fogyasztói magatartásának változására. https://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/images/008_A%20COVID19%20jarvany%20hatasa%20a%20turistak%20fogyasztoi%20magatartasanak%20valtozasara.pdf (Letöltve: 2023.05.09.)

Szabó K. (2019): A téli utazási szokások hatása az utazásszervezésre. http://dolgozattar.repozitorium.unibge.hu/21948/1/szabo_klau dia_RI4QXA.pdf (Letöltve: 2023.05.09.)

Trading Economics (2022): Romania Inflation Rate <https://tradingeconomics.com/romania/inflation-cpi> (Letöltve: 2023.05.09.)

Zoltán, M. (2019): Kutatásmódszertan a turizmusban. Akadémiai Kiadó, Budapest <https://doi.org/10.1556/9789634544135> (Letöltve: 2023.05.09.)

Zselatin alapú aerogél alkalmazása hidartált Pd(II) szelektív megkötésére

Bukta Balázs József, Pércsi Dániel, Forgács Attila, Madalina Ranga,
Fábián István, Kalmár József, Herman Petra

Bukta Balázs József

DE, vegyészmérnök BA, II. évf.

buktabalazsjozsef@gmail.com

Témavezetők: Dr. Herman Petra (DE), Dr. Kalmár József (DE)

Bevezetés

Napjainkban egyre nagyobb problémát jelentenek a környezetünkben megjelenő toxikus fémionok. A világszerte növekvő iparosítással és városiasodással kéz a kézben járó környezet szennyezés károsan hat nem csak a természetre, hanem ránk, élőlényekre is. Súlyos károkat szenvednek az erdők, termőföldek, valamint a felszíni és felszín alatti vizeink is. (Goel, 2006.) A szennyezéshez főként nehézipari ágazatok, mint a kohászat, bányászat vagy a vegyipar járulnak hozzá. Ezen ipari tevékenységekből eredő, nem megfelelően kezelt szennyvizek eljutnak a létesítményt körülvevő természetes vizekbe, szennyezve a helyi élővilágot. A bioakkumuláció folyamata során, a szennyezőanyagok képesek felhalmozódni a tápláléklánc alsóbb szintjein elhelyezkedő élőlényekben, majd magasabb szintre lépve megjelenhetnek táplálékunkban, ezzel közvetett veszélyt jelentenek mindennapi életünkre. A szennyezőanyagok közül kiemelt figyelmet érdemlenek a toxikus fémionok, úgymint a Hg(II), Cd(II), Pb(II), As(III). A toxikus fémionok biológiai hatásukra jellemző, hogy bizonyos koncentráció alatt nem befolyásolják az életfolyamatokat, azon egy bizonyos határértéket meghaladva toxicitásuk a koncentrációjukkal arányosan növekedik. Számos nehézfém ionra a szervezetünknek szüksége van. A kobalt (Co), réz (Cu), króm (Cr), vas (Fe), magnézium (Mg), mangán (Mn), molibdén (Mo), nickel (Ni), szelén (Se) vagy a zink (Zn) elengedhetetlenek a szervezet normál működéséhez, ámbar túlzott bevitelük vagy

teljes hiányuk különbözőféle betegségekben nyilvánulhatnak meg. Mind a szerves mind a szervetlen fémvegyületek között található az élőlények számára rendkívül mérgezőek, ezáltal eltávolításuk létfontosságú a bioszféra számára. (Fu –Wang, 2011. 92.)

Irodalmi áttekintés

Toxikus fémion szennyezés

Vizeinkbe kerülő ipari hulladékok, valamint az ipari tevékenységből eredő szerves és szervetlen eredetű természet- és környezetkárosító anyagok napjainkban is komoly vízszennyezést okoznak. A legsúlyosabb szennyező források közé sorolható a bányászat, kohászat és egyéb nehézipari tevékenységek során keletkező szennyvizek. A nem megfelelő tárolás vagy gondatlanság miatt a természetes vizekbe kerülve, nagy mennyiségű és nagy koncentrációjú toxikus fémion kerül a környezetbe. A réz, cink és kadmium tartalmú szennyvizek elsősorban ipari vagy mezőgazdasági tevékenység során keletkeznek. Az üzemi állapotból kivont akkumulátorok nem megfelelő tárolása vagy megsemmisítése során számos szervetlen ólomvegyület kerül szemétkerakók környezetébe. Ezen vegyületek az évek alatt átalakulhatnak és bekerülhetnek a talajvízbe, onnan pedig a vízhálózatba. A higanyszennyezés súlyos problémát jelent nemcsak a fejlődő, hanem a fejlett országokban is. (Tchounwou – Sutton, 2012. 101.) Jelentős Hg(II)-ion és elemi higany szennyezés forrása a klóralkáli ipar, amely korszerűsítés hiányában még mindig a higanykatódon alapuló technikát alkalmazza. Az eljárás és a nem megfelelő hulladékgazdálkodás következtében számottevő elemi higany és higanyvegyület került az előállító üzem környezetébe. A higanyvegyületek oxidációs számtól függően különbözően hatnak a szervezetünkre. A szervetlen higany sók a vesét, míg az elemi higany és a szerves higanyvegyületek (pl.: metilhigany) a központi idegrendszert támadják meg. Többek között tüdőgyulladást, emlékezetkiesést, hajhullást és látászavart is okozhatnak. (Lavoie, 2013. 47.)

Felszíni vizek kezelése

A kutatók számos technológiát fejlesztettek ki és alkalmaznak mind a lakossági mind az ipari szennyvízben oldott toxikus fémionok hatásos eltávolítására. (Hua – Zhang, 2012. 211.) A legelterjedtebb szennyvíz tisztítási módszerek a csapadékképzésen, ülepítésen, szűrésen vagy fordított ozmózisra alapuló technikák. Hátrányuk ezen módszereknek, hogy nem képesek szelektíven megkötni egy bizonyos fémiont vagy vegyületet. A szorpciós módszereken alapuló technikák kiemelkednek a többi szennyvíztisztítási módszer közül, nagy hatékonyságuknak, nagy fajlagos felületük és porozitásuknak köszönhetően. Nagyüzemi alkalmazás során a költséghatékonyság kulcsfontosságú szempont, így a szorbensek regenerálhatóságuk miatt szintén érdekesek. Egyedülálló tulajdonságuk az, hogy könnyen szelektívvé tehetőek, amely ipari viszonylatban vizsgálva a tisztítási lépések számának csökkenését eredményezi.

Elektronikai hulladék

Az elektronikai cikkek robbanásszerű elterjedésével a gyártás során keletkező és az elavult készülékekből származó hulladék mennyisége 2021-re elérte az évenkénti 57,4 millió tonnát. „Az egyik ember szemete a másik ember kincse, [...]” (Yotam Ottolenghi). Vagyis az elektronikai hulladéknak is van értékes része. Az elektronikai cikkeinkben használt értékes fémek, fémvegyületek kinyerése és visszaforgatása környezetbarát alternatívát nyújtana a mélyműveléses bányászat helyett, valamint a környezetbarát eljárás megfelel a körforgásos gazdaság feltételeinek. A nyomtatott áramkörök (printed circuit board, PCB) forrasztásánál és alkatrészeinél használt értékes fémek visszanyerhetőek. Több kísérleti eljárás is létezik, melyet hatékonyan alkalmaztak palládium elektronikai hulladékból történő kinyerésére, például többrétegű kerámia kondenzátorokból (multi-layer ceramic capacitors, MLCC). (Bourgeois – Meyer, 2020. 191.) Az eljárás első lépése a savas feltárás, mely segítségével oldatfázisba juttatjuk az értékes fémionokat, majd egy, a fémiont szelektíven kötő funkcióval csoportosítjuk.

tok segítségével kinyerjük az értékes komponenseket a folyékony fázisból. E cél eléréhez, az iparnak egy könnyen, gyorsan, hatékonyan és olcsón működő megoldásra van szüksége. Ehhez kiváló lehetőséget nyújthatnak a nagy hatékonyságú, szelektív szorbensek, melyek között az oldatfázisban jelenlévő palládiumionok megkötésére alkalmas alternatívákat is találhatunk. (Soylak – Dogan, 2000. 33.)

Aerogélek a Debreceni Egyetemen

Kutatócsoportunk évek óta foglalkozik különféle típusú (szervetlen-oxid, biopolimer, szintetikus polimer és ezek hibridjei) aerogélek előállításával, szerkezetvizsgálatával és felhasználásával. Az aerogélek a világ legkisebb sűrűségű anyagai, nyitott mezopórusos szerkezetűek, nagy porozitásúak, könnyen funkcionálizálhatóak. Általánosságban elmondható, hogy az előállított aerogél szerkezete és tulajdonsága nagyban függenek az előállítás menetétől. Az aerogélek előállítására alkalmazott manapság alkalmazott leggyakoribb módszer az a sav vagy bázis katalizált hidrolízissel és polikondenzációval létrejövő, szol-gél eljárás. Az eljárás során előállított hidrogélt többlépéses oldószerzésre útján a kívánt oldószerbe viszik át, amely lépés célja a gél vázszerkezetét erősítése, valamint a reprodukálhatóság biztosítása. A végső lépés során el kell távolítani a gél pórusaiból az oldószer nyomokat, anélkül, hogy a törékeny vázszerkezet sérülne. Erre számos különböző eljárás alkalmas, mégis a szuperkritikus szárítás bizonyul a legmegfelelőbbnek, mivel ez őrzi meg legjobban az eredeti gél-szerkezetet. Az aerogélek változatos felhasználása kiterjed a szigetelőktől, csontpótlási lehetőségeken át a gyógyszerhordozó rendszerekig. Egyedülálló tulajdonságaik, mint a nagy fajlagos felület és az, hogy szelektívvé tehetőek, mind-mind alkalmassá teszik az aerogéleket szorbensként való alkalmazásra. Mindezen tulajdonságok alapján tartottuk az aerogéleket megfelelőnek egy olyan nagy hatékonyságú szorbens fejlesztésére, amellyel szelektíven képesek vagyunk vizes közegben szolvatált fémionok megkötésére.

Kísérleti körülmények és vizsgálati módszerek

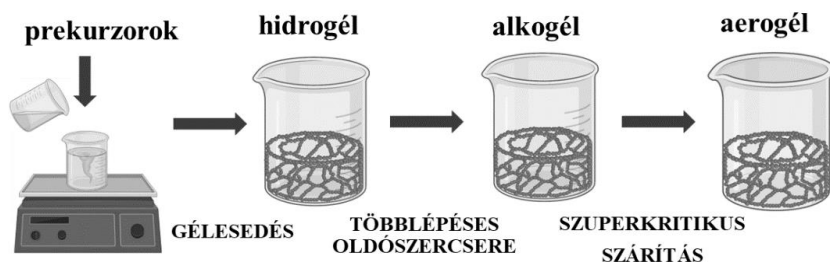
Anyagok és módszerek

Az aerogélek előállításához és a szorpciós kísérletekben alkalmazott szilárd $(\text{Pd}(\text{NO}_3)_2, \text{PtCl}_4, \text{K}_2[\text{PtCl}_6], \text{Cu}(\text{NO}_3)_2 \times 3\text{H}_2\text{O}, \text{Cd}(\text{NO}_3)_2 \times 4\text{H}_2\text{O}, \text{Co}(\text{NO}_3)_2 \times 6\text{H}_2\text{O}, \text{Pb}(\text{NO}_3)_2, \text{AgNO}_3, \text{Ni}(\text{NO}_3)_2 \times 6\text{H}_2\text{O}, \text{Zn}(\text{CH}_3\text{COO})_2 \times 2\text{H}_2\text{O}, \text{Fe}(\text{NO}_3)_3 \times 6\text{H}_2\text{O}, \text{NaNO}_3, \text{KNO}_3, \text{Mg}(\text{NO}_3)_2, \text{La}(\text{NO}_3)_3 \times \text{H}_2\text{O}, \text{C}_5\text{H}_{11}\text{NO}_2\text{S})$ és folyékony vegyszerek ($\text{HNO}_3, \text{CH}_3\text{OH}$) mindegyike reagens minőségű (Sigma-Aldrich). Felhasználásukat megelőzően további tisztítást nem alkalmaztunk. Az oldatok elkészítéséhez és hígításához minden esetben ioncserélt és ultraszűrt vizet használtunk. A tömegméréseket Precisa 360 ES típusi analitikai mérlegen végeztük. A hibrid aerogélek előállításához Dr. Oetker márkájú, A típusú háztartási zselatint használtunk a termék garantált minősége miatt. A szuperkritikus CO_2 előállításához 99,5+%-os tisztaságú gázt használtunk (Linde). A pH-mérésekhez Metrohm 888 Titrandó típusú, double-junction (6.0255.100) elektróddal felszerelt automata titrátort használtunk. A double-junction elektród kiegészítő sóhídja KNO_3 oldattal volt feltöltve. A kívánt pH-értékek beállítását megfelelő mennyiségű HNO_3 vagy NaOH hozzáadásával értük el. Mivel a nehézfémionok többsége hajlamos klorid-csapadékok vagy komplexek képzésére, sósav és a hagyományos KCl elektrolitot tartalmazó elektródok alkalmazását kerültük kísérleteink során. Az összes elemanalitikai célra alkalmazott üvegeszközt használat előtt 24 órára 1:5 arányú salétromsav és ioncserélt víz elegyében áztattuk, majd ioncserélt vízzel alaposan átöblítettük és szárítószekrényben szárítottuk. Az elroncsolt minták elemtartalmát Agilent Technologies ICP-OES SVDV 5100 típusú induktív csatolású plazma optikai emissziós spektrométerrel határoztuk meg. Elemanalitikai vizsgálatokhoz a minta-előkészítéstől kezdődően analitikai tisztaságú vegyszereket alkalmaztunk. A mérések során automata mintaadagolót (Agilent SPS4) és Meinhard® típusú porlasztót alkalmaztunk. A minták elemtartalmának meghatározásához összehasonlító oldatsorozatot (standardokat) alkalmaztunk. Ezek tagjait 1000 mg/l Merck ICP IV standard oldatból

hígítottuk. Minden elem emisszióját legalább három hullámhosszon mértük, majd a kapott spektrum alakja, a kalibráló görbe illeszkedése és a jel/zaj viszony alapján választottuk ki a mérések elvégzéséhez legalkalmasabb hullámhosszt. Az emissziós intenzitás értékeket a standard oldatok koncentrációjának függvényében ábrázolva mérőgörbéket szerkesztettünk. (Türkmen, 2007. 103.

A zselatin alapú aerogélek szintézise

Mind a tisztán zselatint tartalmazó mind a glutáraldehiddel keresztkapcsolt aerogélek előállítására a szol-gél eljárás történik (Migneault – Waldron, 2018. 37).

1.ábra

A szol-gél eljárással készült aerogélek szintézisének sematikus ábrája

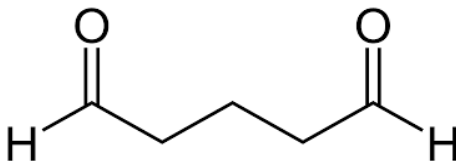
A glutáraldehidet nem tartalmazó aerogéleket összetétel szerint az 2. ábrán tüntettük fel. Első lépésben a zselatin lapokat apró darabokra tördeltük, majd zselatintartalomtól (20–63%) függetlenül, a kimért mennyiséget 20 ml ioncserélt vízben feloldottuk. A teljes homogenitás elérése végett a keveréket 65°C-on kevertettük a mágneses keverővel (VWR VMS-C7) 15 percig, majd újabb 10 percig. A teljes oldódást követően az elegyet addig kevertettük, amíg el nem érte a szobahőmérsékletet. Ez után az elegyet egy levágott végű fecskendőbe töltöttük. Végül parafilmmel fedtük le a fecskendő nyitott végét majd egy éjszakán keresztül hűtőszekrénybe helyeztük a gélesedés teljes lejátszódása végett.

Aerogél	Hozzáadott zselatin (g)	Hozzáadott víz (ml)	Zselatin tartalom (V/V %)
RM01	6	20	30
RM02	6	20	30
RM03	12.6	20	63
RM04	4	20	20

2.ábra

A szintetizált zselatin aerogélek összetétele zselatin tartalom szerint

A zselatinhoz adott glutáraldehid (3. ábra) célja, a poliamid láncok között létrejövő keresztkapcsolások létrejötte, amelynek vázszerkezet erősítő szerepe van a szintézisben. A glutáraldehid-del keresztkapcsolt gélek a tisztán zselatint tartalmazó gélekhez hasonlóan készültek.

3.ábra

A glutáraldehid molekula vonalképlete

Az RM04-es aerogél összetételében történt változtatásokat a 4. ábrán foglaltuk táblázatba. A szobahőmérsékletű keverékhez változó mennyiségű glutáraldehidet adtunk. A keresztkapcsolás teljes lejátszódása végett a keveréket magas fordulatszámú 45 másodpercig kevertettük, majd fecskendőbe töltöttük, parafilm-mel lefedtük és a hűtőszekrénybe helyeztük 12 órára.

Aerogél	Hozzáadott zselatin (g)	Hozzáadott víz (ml)	Glutáraldehid tartalom (V/V%)
RM05	4	20	2
RM06	4	20	2.5
RM07	4	20	3.3
RM08	4	20	5

4.ábra

A keresztkapcsolt aerogélek összetétele növekvő glutáraldehid tartalom szerint

24 óra elteltével a megszilárdult géleket egy lyukacsos alumínium formába helyeztük át az oldószercsere elvégzéséhez. A lyukacsos lemez lehetővé teszi az oldószermolekulák szabad áramlását a folyadék és szilárd fázis között. Az oldószercsere öt részlépésben zajlott le: desztillált víz, desztillált víz-metanol 1:3 elegye, desztillált víz-metanol 1:1 elegye, desztillált víz-metanol 3:1 elegye, végül az utolsó lépésben tiszta metanolra cseréljük le az oldószert. Minden részlépés során a gélek 24–48 órát töltöttek az egyes oldószer elegyekben. Az oldószercsere egy erre a feladatra kifejlesztett oldószercserélő berendezésben játszódott le. A többlépéses oldószercsere biztosítja az elkészített aerogélek mikro- és makroszkópikus szerkezetének reprodukálhatóságát.

Az aerogélek szintézisének utolsó lépése a szuperkritikus szárítás CO₂-dal. A szuperkritikus szárítás megkezdése előtt fontos a pórusokban található oldószernyomok eltávolítása, amelyet szobahőmérsékleten, 5,4 MPa nyomáson, folyékony széndioxiddal többszöri öblítéssel távolítottuk el az acetont a gél szerkezetéből. A gél végső szárítása 14 MPa nyomáson, 80°C-on történt szuperkritikus széndioxiddal. (Lázár – Fábián, 2016. 2.) A szintetizált aerogélekről készült felvételek az 5. ábrán láthatóak.

5.ábra

A szintetizált aerogélekről készült felvételek (balról jobbra: RM01 (30 V/V% zselatin tartalom), RM04 (20 V/V% zselatin tartalom), RM06 (20 V/V% zselatin tartalom, 3,3 V/V% glutáraldehid tartalom).

Az előállított aerogélek közül előkísérleteink alapján az RM06 jelölésű aerogél bizonyult a leghatékonyabbnak fémionok megkötésére, így a továbbiakban erre az aerogélre vonatkozóan vizsgáltuk a szorpciós tulajdonságokat.

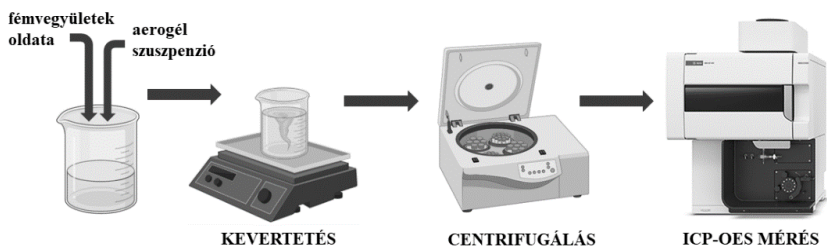
Az aerogél szerkezetének vizsgálata

A szorpciós tulajdonságok megértése végett fontos az aerogélek szerkezetének vizsgálata. Az aerogélek morfológiájának vizsgálatához Hitachi S-4300 típusú pásztázó elektronmikroszkóppal (scanning electron microscopy, SEM) készítettünk felvételeket. Az aerogél mintákat szénszalaggal rögzítettük a mintatartóhoz, az alkalmazott gyorsító feszültség jellemzően 1–2 kV. Quantachrome Nova 2200e készülék alkalmazásával N_2 szorpciós porozimetria méréseket végeztünk az aerogél fajlagos felületének és pórusméret eloszlásának vizsgálatához. A fajlagos felület kiszámítását többpontos BET módszerrel végeztük, a pórusméret-eloszlást BJH-módszerrel a deszorpciós görbéből határoztuk meg.

Szorpciós tulajdonságok vizsgálata

Az aerogélek különböző hidratált fémionok iránt mutatott affinitását kevert reaktoros kísérletekben (6. ábra) vizsgáltuk. Ehhez

olyan mintaoldatokat készítettünk, melyek az aerogél szuszpenziót (320 mg/l), valamint a vizsgálandó fémionokat (10–200 mg/l) együttesen tartalmazzák. Az állandó pH érték biztosítása érdekében a kísérlet során minden oldat, szuszpenzió elkészítéséhez egy ellenőrzött pH-jú (pH = 2,0) híg HNO_3 oldatot használtunk. Minden kísérlet során kontroll mintákat készítettünk, amelyek aerogél szuszpenziót nem tartalmaztak. A szuszpenziók adagolása során figyelmet helyeztünk az állandó kevertetésre, amellyel elkerülhetjük a kísérlet alatt az esetleges aggregátumok kialakulását. A szorpciós kísérletek mintái minden esetben 4,00 ml szuszpenzió és 4,00 ml szolvatált fémiont tartalmazó oldatból készültek. A szorpciós egyensúly eléréséhez a mintákat 2–4 óráig kevertettük. 4700 rpm-es fordulatszámom 20 perc centrifugálást követően a felülúszó oldatokat eltávolítottuk az aerogél pelletekről. A vizes fázist, a szükséges hígítást követően. (Park – Seo, 2016.)

6.ábra

A kevert reaktoros kísérlet lépéseit szemléltető folyamatábra

Az ismertetett kevert reaktoros kísérleti elrendezést alkalmaztuk az aerogél különböző fémionok (Pd(II), Pt(II), Pt(IV), Cu(II), Ag(I), Cd(II), Co(II), Ni(II), Zn(II), Pb(II), Mn(II), Fe(III), Na(I) és La(III) megkötésére mutatott affinitásának vizsgálatára.

A szorpciós kapacitás meghatározásához több pontból ($c_M = 10 - 200$ mg/l) álló izotermát vettünk fel. A pontokra illesztett

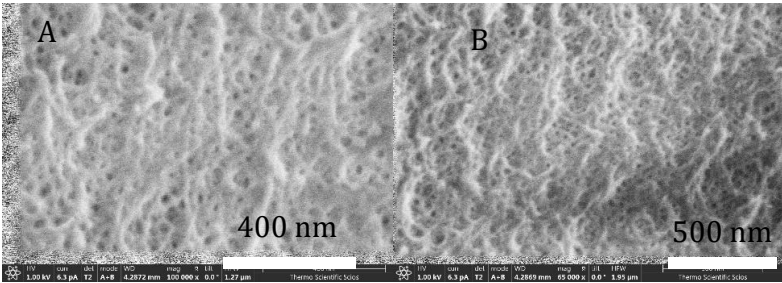
Langmuir-izotermából meghatározható a szorbens által maximálisan megköthető szolvatált fémionok mennyisége.

A kontaktidő változtatásával meghatározható a szorpciós egyensúly beállásához szükséges idő. A kísérlethez a vizsgált fémiont ($c_M = 50 \text{ mg/l}$) és az aerogélt ($c_{\text{Agél}} = 320 \text{ mg/ml}$) tartalmazó mintákat készítettünk a kevert reaktoros kísérletben bemutatott módon. Az azonos kiindulási koncentrációjú, de különböző ideig (15–240 perc) kevertetett mintákat elemanalitikai vizsgálatnak vetettük alá, majd a kapott eredményeket ábráztuk.

Az aerogél szorpciós tulajdonságának megismerésében fontos a szorpciós folyamat reverzibilitásának a vizsgálata. A minta regenerálásának vizsgálata elengedhetetlen, hiszen a gyakorlati alkalmazás akkor oldható meg költséghatékonyan, ha többször egymás után újra felhasználható a szorbens. A regenerálással visszanyert pellet biztosítja a szorbens újra felhasználhatóságát. Ennek vizsgálatához a már ekvibráltatott aerogél mintákat 5 mM-os metionin oldattal kevertettünk 2 óra kevertetési időt biztosítva, majd a visszanyert pelletet újabb szorpciós folyamatnak vetjük alá. Az alábbi 3 fő lépés jelent egy szorpció-regenerálás ciklust: első lépésben a fentebb taglalt szorpciós folyamat kevert reaktoros kísérletben játszódik le, majd a második lépésben egy úgynevezett mosóoldattal regeneráljuk a mintát. A regenerálás során használt mosóoldat általában egy jó kelátképző anyagot tartalmaz. Végül egy vizes mosásnak vetjük alá a pelletet, a regenerálószer nyomainak eltávolítása érdekében. Ezt követően egy újabb szorpciós folyamatnak vetjük alá a gélt.

Eredmények és értékelésük

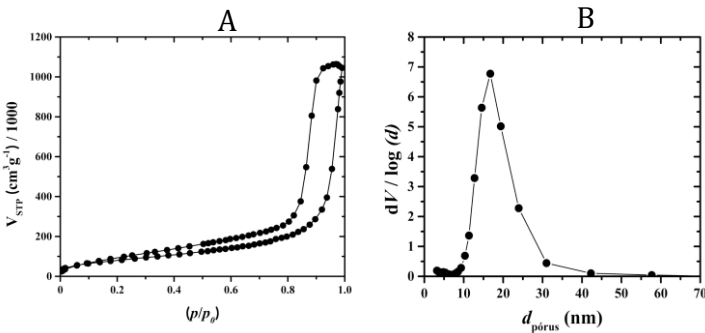
Az aerogélek szerkezeti és morfológiai tulajdonságai
Az RM06 aerogélről pásztázó elektronmikroszkóppal készített felvételen (7/A és 7/B ábrák) látható, hogy az aerogél oszlopszerű, egymáshoz kapcsolódó alapegységekből áll.

7.ábra

Az aerogél (RM06) pásztázó elektronmikroszkópos felvétele 100k (A) és 65k (B) nagyítással.

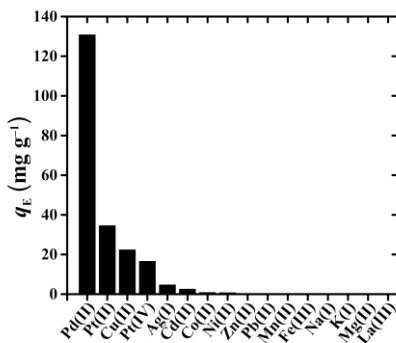
Az aerogél nitrogén szorpciós izotermája az IUPAC osztályozása szerint IV-es típusú görbe H3 típusú hiszterézis hurokkal (8/A). Ez a főként mezopórusokkal rendelkező anyagokra jellemző. Az aerogél pórusainak mérete szűk tartományban oszlik el (8/B ábra), átlagos pórusmérete $d_{\text{pórus}} = 16$ nm, ami szintén alátámasztja az aerogél döntően mezopórusos jellegét. A BJH-izoterma alapján meghatározott látszólagos fajlagos felülete $303 \text{ m}^2 \text{ g}^{-1}$ -nak bizonyult.

8.ábra

BJH pórusméret eloszlási görbe (A), N_2 -porozimetria mérés során nyert adszorpciós-deszorpciós izoterma(B).

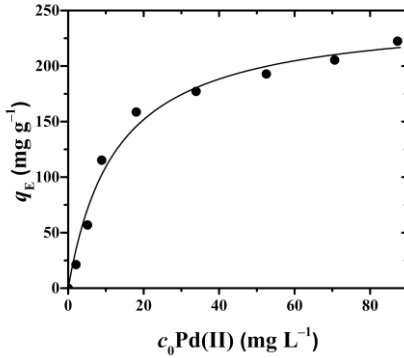
Az aerogél fémion megkötési affinitásának vizsgálata
 A zselatin aerogélek oldott Pd(II), Pt(II), Pt(IV), Cu(II), Ag(I), Cd(II), Co(II), Ni(II), Zn(II), Pb(II), Mn(II), Fe(III), Na(I) és La(III) ionok iránti affinitását kevert reaktoros kísérletekben vizsgáltuk. Kiemelendő, hogy a fémionok szorpcióját egyesével, illetve az egy oldatban, egymás mellett egyaránt vizsgáltuk. A kevert reaktoros kísérlet eredménye (9. ábra) egyértelműen azt mutatja, hogy a zselatin aerogélek rendkívül Pd(II)-szelektívek. Kis mértékű affinitást mutatott a minta Hg(II) ionokra, ez azonban a Pd(II)-hoz viszonyítva elhanyagolható.

9.ábra

Az RM06 aerogél által szorbeált fémionok mennyisége egyensúlyban. (pH = 2,0; c₀M=50 mg/l; c_{Agél}=320 mg/l; T=25 °C).

Az aerogél minta szorpciós kapacitásának meghatározása
 A szorpciós kapacitás meghatározásához szükséges a szorpciós izoterma felvétele. A mérési pontokra illesztett görbéből számolható a szorbens elméleti telítési kapacitása (10. ábra). A kísérletileg mért szorpciós izotermából az aerogél szorpciós kapacitását az egymással ekvivalens kötőhelyeket feltételező legegyszerűbb egyensúlyi modellel, azaz a „Langmuir modell”-el számítottuk. A „Langmuir” modell alkalmazásával S = 248 mg/g szorpciós kapacitás becsülhető K_L = 0,08 l/mg egyensúlyi állandó mellett pH = 2,0-es értéken.

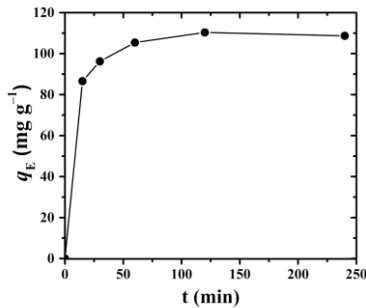

10.ábra

A Pd(II)-ionok RM06 aerogélen való szorpciójának izotermája. (pH = 2,0; $c_0 \text{Pd(II)} = 10\text{--}200 \text{ mg/l}$; $c_{\text{Agél}} = 320 \text{ mg/l}$; $T = 25 \text{ }^\circ\text{C}$).

A szorpció folyamat időfüggése

Az aerogél szorpció tulajdonságainak feltárásához következő lépésként a szorpció egyensúly beállításához szükséges időt vizsgáltuk. A 11. ábrán az RM06-os minta által megkötött fémionok mennyisége látható az alkalmazott kevertetési idők függvényében. A Pd(II) ionok közel 80%-a az első 40 percben megkötődik az aerogél felületén, majd kb. a 120. perc után áll be a szorpció egyensúly.

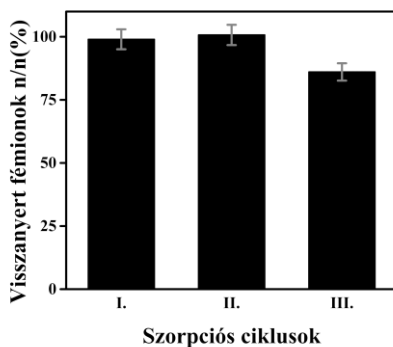

11.ábra

Hidratált Pd(II)-ionok az RM06 aerogélen történő szorpciója az idő függvényében. ($c_0 \text{Pd(II)} = 50 \text{ mg/l}$; $c_{\text{Agél}} = 320 \text{ mg/l}$; pH=2,0; $T = 25 \text{ }^\circ\text{C}$).

Az aerogél regenerálhatóságának vizsgálata

A szorbens regenerálásának vizsgálata elengedhetetlen, hiszen egy gyakorlati felhasználásra szánt szorbens akkor használható költséghatékonyan, ha azt akár több szorpciós ciklusban is szinte változatlan szorpciós kapacitással alkalmazni tudjuk. Az első mérési eredményeink alapján a megkötött fémionokat $99\pm 2\%$ -os hatékonysággal visszanyertük. Ezt követően újabb kísérletsorozatban, több egymást követő szorpció-regenerálás ciklusnak vetettük alá az aerogél szorbent. A mérés eredményeit a 12. ábrában tüntettük fel. Az aerogél két szorpció-regenerálás ciklus elvégzése után megtartotta szorpciós kapacitásának $98\pm 2\%$ -át.

12.ábra

Az aerogél többkörös, egymás utáni használata. A szorpciós egyensúly beállta után az aerogélt 5 mM-os metionin oldattal regeneráltuk, majd egy újabb szorpciós ciklusban teszteltük. Az ábrán az egyes ciklusokban visszanyert Pd(II)-ionok százalékban kifejezett értéke látható. ($c_{\text{Pd(II)}}=50 \text{ mg/l}$; $c_{\text{Agél}}=320 \text{ mg/l}$; $\text{pH}=2,0$; $T=25 \text{ }^\circ\text{C}$).

3 szorpciós-regenerálás ciklus után azonban már szignifikáns szorpciós kapacitás csökkenést mutatott. Ez valószínűleg a savas oldatokban az aerogél alapvázának és a felületi funkciók csoportok kémiai lebomlásának tulajdonítható. Ezek az eredmények azt is igazolják, hogy a Pd(II) kötődése reverzibilis, és a fémionok nem redukálódnak az aerogél felületén.

Összefoglalás

Összegzésként elmondható, hogy munkánk során olyan környezetbarát toxikus és értékesfém megkötésre alkalmas szorbens fejlesztése volt a célunk, amely megfelel a körforgásos gazdaság feltételeinek is. Egy glutáraldehiddel keresztkapcsolt zselatin aerogélt alkalmaztunk szolvatált fémionok megkötésére. A mérési adatokból megállapítottuk, hogy az aerogél rendkívül szelektív Pd(II)-ionokra. A 2,5 V/V% glutáraldehidet tartalmazó gél 2-es pH-n a „Langmuir” modellt követve $K_L = 0,0789$ l/mg egyensúlyi állandó mellett $S = 247,97$ mg/g szorpciós kapacitást mutat Pd(II)-re. A kinetikai vizsgálatokból belátható, hogy a szorpciós egyensúly a 120. perc után áll be. A szorbens 5 mM A oldattal 120 perc alatt kvantitatívan regenerálható. A szorbens többszöri szorpció-regenerálás ciklus során sem veszít jelentősen a szorpciós kapacitásából. Minden mérési eredmény arra enged következtetni, hogy az aerogél kiválóan alkalmazható Pd(II)-ionok szorpciójára ipari keretek között.

Felhasznált irodalom

Bourgeoise D. – Meyer D. (2020): A simple process for the recovery of palladium from wastes of printed circuit boards. Hydrometallurgy. 191, 105–241.

Fu, F. – Wang, Q. (2011): Removal of heavy metal ions from wastewaters: a review. Journal of environmental management. 92, 407–418.

Goel P. (2006): Water pollution: causes, effects and control: New Age International.

Hua M. és mtsai. (2012): Heavy metal removal from water/wastewater by nanosized metal oxides: A review. Journal of hazardous materials. 211–212, 317–331.

Migneault I. és mtsai. (2018): Glutaraldehyde: behavior in aqueous solution, reaction with proteins, and application to enzyme crosslinking. *Biotechniques*. 37.

Park J.H. és mtsai. (2016): Competitive adsorption of heavy metals onto sesame straw biochar in aqueous solutions. *Chemosphere*. 42.

Lavoie R. A. és mtsai. (2013): Biomagnification of Mercury in Aquatic Food Webs: A Worldwide Meta-Analysis. *Environmental Science & Technology*. 47, 13385–13394.

Lázár I. – Fábrián I. (2016): A continuous extraction and pumpless supercritical CO₂ drying system for laboratory-scale aerogel production. *Gels*. 2, 26.

Türkmen M. – Ciminli C. (2007): Determination of metals in fish and mussel species by inductively coupled plasma-atomic emission spectrometry. *Food Chemistry*. 103, 670–675.

Soylak, M. és mtsai. (2000): A Sorbent Extraction Procedure for the Preconcentration of Gold, Silver and Palladium on an Activated Carbon Column. *Analytical Letters*. 33, 3, 513–525.

Tchounwou P. B. és mtsai. Heavy Metals Toxicity and the Environment.

Boroszilikát-PVA hibrid aerogélek hidratációs mechanizmusának vizsgálata

Ecsédi Bertold

DE, kémia BA, II. évf.

ecsediberti@gmail.com

Témavezetők: Dr. Forgács Attila (DE), Dr. Kalmár József (DE)

Bevezetés

Az aerogélek a világ legkisebb sűrűségű szilárd anyagai ($0,003\text{--}0,500\text{ g/cm}^3$), amelyek hatalmas fajlagos felülettel (akár $500\text{--}1200\text{ m}^2/\text{g}$) és rendkívül nagy porozitással ($> 90\%$) rendelkező, mezopórusos anyagok ($d_{\text{pórus}} = 2\text{--}50\text{ nm}$). Nagyon jó hő- és elektromos szigetelők. Tulajdonságaik alapján használják őket szigetelőanyagként, a gyógyszertechnológiában gyógyszerhordozó segédanyagként, de felhasználhatók a katalízis (heterogén katalizátor) és a szövetpótlás (pl.: csontpótlás) területén is. (Zhao S. és mtsai., 2018.)

Az első aerogélt 1931-ben Samuel Stephens Kistler állította elő, aki fogadott egy kollégájával, Charles Learneddel abban, hogy képes-e olyan zselét előállítani, amiben folyadék helyett gáz található a pórusokat kitöltő anyagként. (S. Kistler – A. Caldwell, 1934.) Ennek a problémának a nehézsége ugyanis abban rejlik, hogy szárítás során a folyadékok által kifejtett kapilláris erőknek köszönhetően a gél szerkezete összeesik, zsugorodik. A fogadást Kistler megnyerte, mikor elkészítette vízüvegből a világ első szilika aerogéljét. A siker abban rejlik, hogy a megszokott atmoszférikus körülmények közötti szárítás helyett (levegőn történő szárítás) szuperkritikus szárítást alkalmazott.

Az anyagok halmazállapotát csupán két fizikai mennyiség, a nyomás és a hőmérséklet határozza meg. Ez azt jelenti, hogy ha ismerjük a nyomást és a hőmérsékletet, akkor meg tudjuk mondani, hogy az anyag milyen halmazállapotú.

A három legismertebb halmazállapot a szilárd, a folyadék és a gáz. Minden anyag esetében meg van határozva, hogy milyen

hőmérsékletűek, illetve nyomástartományban milyen halmazállapotúak. Ám létezik egy ún. szuperkritikus pontja az anyagoknak, amelynél, ha nagyobb nyomást vagy hőmérsékletet alkalmazunk, akkor egy kevésbé köztudott halmazállapotba kerülnek, amit szuperkritikus fluidumnak nevezünk.

Ennek lényege, hogy szuperkritikus állapotban megszűnik a folyadék-gáz határfelület, így szárítás során nem lépnek fel a gél szerkezetét roncsoló hatások. (Lázár –Fábián, 2016.)

Az aerogélek széleskörű felhasználhatóságuknak köszönhetően sok esetben kapcsolatba kerülnek vízzel vagy vízpárával. Emiatt fontos tudni, hogyan viselkednek vizes közegben, hidratációjuk milyen mechanizmus szerint megy végbe, illetve történnek-e morfológiai változások (molekuláris vagy makroszkópikus változások az aerogélek szerkezetében) a hidratáció következtében.

Természetesen a hidratáció vizsgálatához elengedhetetlen az anyag felépítésének ismerete. Az aerogélek karakterizálása során a mintákat többféle módszer segítségével vizsgáltuk kutatócsoportunkban. A száraz aerogélek karakterizálása során használtunk pásztázó elektron mikroszkópiát (SEM) az anyagok felszínének vizsgálatához; a pórusméret eloszlást és a fajlagos felületet N_2 adszorpciós-deszorpciós porozimetria eljárással határoztuk meg.

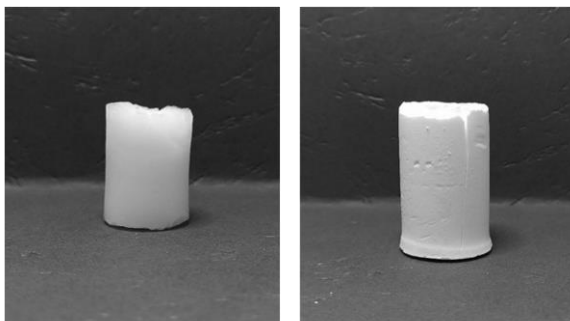
Munkám során két, boroszilikát és polivinil-alkohol (PVA) hibridjeként előállított aerogél (BZ10 és BZ18) hidratációs mechanizmusát vizsgáltam. Az aerogéleket kutatócsoportunk más tagjai állították elő. Ezek közül a BZ18 aerogélben mikroszkópikus hidroxilapatit ($Ca_5(PO_4)_3(OH)$) szemcsék is találhatóak, aminek köszönhetően ígéretes csontpótló anyagként lehetséges felhasználni a későbbiek során. [1] A hidratációs mechanizmus felderítése saját munkám, amiben különféle folyadékfázisú mágneses magrezonancia spektroszkópia (NMR) alapú módszereket használtam (NMR krioporozimetria, NMR relaxometria).

Az aerogélek előállítása

Az aerogélek szintézisének főbb lépései a gélváz kialakítása, az öregítés, a többlépéses oldószercsere és a szuperkritikus szárítás.

Első lépésként a gélvázat alakítjuk ki szol-gél eljárással, ami után állni hagyjuk egy ideig a géleket, hogy maradéktalanul végbe menjenek a kémiai reakciók. Ezt nevezzük öregítésnek. Ezek után többlépéses oldószercserét hajtunk végre, amire azért van szükség, hogy a szuperkritikus CO₂-dal jól elegyedő oldószert tartalmazzon a minta, amit a szárítás során könnyen el tudunk távolítani. Ezek általában az etanol (C₂H₅-OH), a metanol (CH₃-OH) és az acetone (CH₃-C(O)-CH₃). Végül a géleket szuperkritikus CO₂-dal öblítjük és szárítjuk ki. (Lázár –Fábián, 2016.)

Az első aerogélek szilika alapúak voltak, viszont manapság már szinte bármilyen adott oldószerben gélesedő anyagból lehet aerogélt előállítani, ha az adott anyag alávethető a szol-gél eljárásnak. Ezek alapján az aerogélek készülhetnek szervetlen (pl.: SiO₂, Al₂O₃) vagy szerves (pl.: alginát, kazein, zselatin) anyagokból, illetve ezek együttes gélesítésével hibrid aerogéleket is elő lehet állítani. Ilyen hibridek az általam vizsgált boroszilikát-PVA aerogélek. Tehát az aerogélek egy anyagcsaládot alkotnak.

1. ábra

A vizsgált aerogélek (BZ10 balra, BZ18 jobbra)

Aerogélek karakterizálása

Száraz aerogélek vizsgálata

N₂ adszorpciós deszorpciós porozimetria:

A pórusos anyagok fajlagos felületét és pórusméret-eloszlását különböző szorpciós technikákkal lehet meghatározni. A vizsgálati módszer megválasztása az anyag pórusméret-tartományától függ. Mivel az aerogélek főként mezopórusos anyagok, ezért az általunk is használt leginformatívabb módszer a N₂ szorpciós porozimetria. A mérés során N₂-molekulák adszorpciója majd deszorpciója játszódik le a pórusfalakon a folyékony nitrogén hőmérsékletén, azaz 77 K-en.

Pásztázó elektronmikroszkópia (SEM)

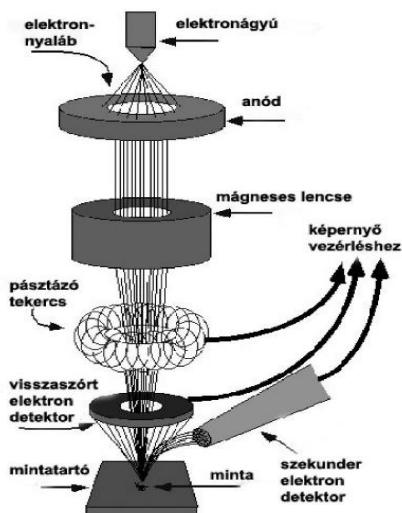
Az aerogélek felszínének vizsgálatához nem elegendők a mindennapos használatban lévő fénymikroszkópok, mivel felbontásuk (μm) nem elég nagy ahhoz, hogy láthatóvá tegye számunkra az aerogélek nanostruktúráját. Ezért az aerogélek felületének vizsgálatánál a pásztázó elektronmikroszkópiát (Scanning Electron Microscopy, SEM) alkalmazzuk. A tipikus készülék felépítésének vázlatos rajza a 1. ábrán látható.

A SEM módszer során egy elektronnaláb pásztázza végig a minta felületét, és a visszaszóródó ún. szekunder elektronokat detektálja, amelyből egy szoftver megalkotja a képet. Az elektronokat egy anódból és katódból álló elektronágyú szolgáltatja. A kilépő elektronokat egy elektromos tér 2–30 keV energiával gyorsít fel.

Ennél a módszernél elengedhetetlen, hogy a vizsgálandó minta valamennyire vezesse az elektromos áramot. Mivel az aerogélek kitűnő elektromos szigetelők, ezért régebben vékony grafit vagy aranybevonattal vezetővé tették a felületüket, így meg lehetett vizsgálni őket.

Kutatócsoportunk azonban észrevette, hogy a felszínre felvitt aranyréteg torzít, azaz a kapott képek eltérnek a valóságtól, és a felvitt réteg vastagodásával a helyzet csak egyre rosszabb. Ezért

a vezetőréteg felvitelét megkerülve a mintákat nagyobb távolságból, kisebb gyorsítófeszültség alkalmazásával vizsgáljuk. (Juhász és mtsai. 2021.)

2. ábra

A pásztázó elektronmikroszkóp (SEM) készülék sematikus ábrája

Hidratált aerogélek

Az aerogélek hidratációs mechanizmusának vizsgálata során a mintákat a megfelelő mennyiségű desztillált víz hozzáadásával készítjük elő. A hidratációs mechanizmust és a hidratáció során bekövetkező morfológiai változásokat különböző fázisú NMR-technikákkal vizsgáljuk.

Mágneses magrezonancia (NMR) spektroszkópia

Az anyagok szerkezetének vizsgálatakor és új anyagok azonosításakor előszeretettel használják az NMR spektroszkópiát (nuclear magnetic resonance).

Az atommagot alkotó nukleonok (protonok és neutronok) az elektronokhoz hasonlóan rendelkeznek spinnel, ami egy olyan fizikai paraméter, mint a tömeg vagy a töltés. Az atommagban az egyes részecskék spinje itt nem részletezett módon összegződik és megadja a mag mágneses momentumát, melyeket vektorokkal szoktak ábrázolni. Ezek a mágneses momentumok külső mágneses tér hiányában véletlenszerűen orientálódnak, mágneses térbe helyezve azonban beállnak a mágneses tér irányába (alacsonyabb energiájú állapot), vagy azzal ellentétes irányba (magasabb energiájú állapot). Azok az atommagok, ahol ez lejátszódik NMR aktív magoknak nevezzük. Ilyen például a ^1H , ^3H , ^{15}N , ^{19}F , ^{31}P atomok magjai. Ezekben a magspin értéke $\frac{1}{2}$. A két energiaállapotot a magok kb. egyenlő arányban töltik be. Azonban van egy kis eltérés a két energiaszint betöltöttségében, mivel az alacsonyabb energiaszinten egy kicsit több atommag található. Ezt a kismértékű eltérést használják ki az NMR spektroszkópiában. A mérés során a magokat rádióhullámokkal gerjesztik, ezáltal kiegyenlítik a két energiaszint betöltöttségét, majd megvárják, míg a magok visszatérnek az eredeti állapotukba. Ezt a folyamatot különböző relaxációs időkkal jellemzik. A mérés eredményeként kapott spektrumból pedig meg lehet határozni a molekulák szerkezetét.

Munkám során mindvégig a vízmolekulák hidrogén atommagjait vizsgáltam ^1H -NMR módszerekkel.

NMR relaxometria

Az NMR relaxometriás vizsgálat során a részben hidratált aerogél pórusaiban található vízmolekulák ^1H spin-spin relaxációs idejét (T_2) mérjük. Ez az időtartam, ami alatt a gerjesztett spinek x-y síkban lévő mágnesezettsége nullára csökken egy 90° -os rádiófrekvenciás impulzust követően. A T_2 idők meghatározásához a

vízmolekulák $^1\text{H-NMR}$ jelintenzitását mérjük CPMG szekvenciával (Carr-Purcell-Meiboom-Gill) (melynek lépéseit ebben a cikkben nem részletezem).

Az aerogélek hidratációs elméletének legegyszerűbb modellje alapján a rendszerbe belépő vízmolekulák először a pórusfalakhoz koordinálódnak másodlagos kötőerők segítségével. Ha már erre nincs lehetőség, akkor a további vízmolekulák már csak más vízmolekulákhoz kapcsolódhatnak. Ez már jóval gyengébb kötődést biztosít, mint az előbbi. Tehát a két esetben más-más a vízmolekulák kémiai környezete. Az azonos kémiai környezetbe tartozó molekulák egy doménhez tartoznak relaxációs szempontból. A pórusok teljes telítéséhez közeledve már megjelenik a kvázi tömbfázisbeli víz, ahol már jóval gyengébb a kötődés a falhoz. (Simina és mtsai., 2011.)

A kiértékelés során két paramétert vizsgálunk. Az egyik az egyes doménekhez rendelhető amplitúdó, a másik a domének transzverzális relaxációs ideje (T_2). Végül a kapott paraméter értékeket ábrázoljuk az aerogélhez hozzáadott víz mennyiségének függvényében. (Lázáer és mtsai., 2020.)

NMR krio-porozimetria

Az NMR krio-porozimetriás módszer alkalmazása során a hidratált aerogél pórusaiban található vizet fagyasztjuk meg majd olvasztjuk ki, miközben CPMG szekvenciával mérjük a még folyadékfázisban lévő víz $^1\text{H-NMR}$ jelintenzitását. Végül a mért jelintenzitásokat a hőmérséklet függvényében vizsgáljuk.

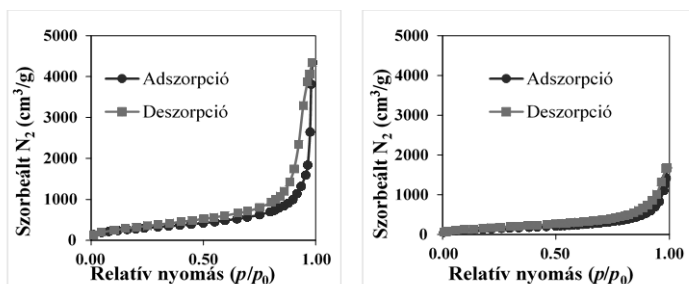
Az NMR krio-porozimetriában is a két ellentétes fázisátalakulás (olvadás-fagyás) mechanizmusa nem egyezik meg, ezért az olvadás és fagyásgörbék között hiszterézis alakul ki, vagyis a két görbe közrefog egy területet. Ebből a megfelelő elméletekkel következtetni tudunk a pórusgeometriára. Az aerogélek pórusai általában gömbi, hengeres vagy hasábszerű geometriát mutatnak. (Petrov – Furó, 2009.)

Eredmények és értékelésük

Száraz aerogélek

N₂ adszorpciós-deszorpciós porozimetria

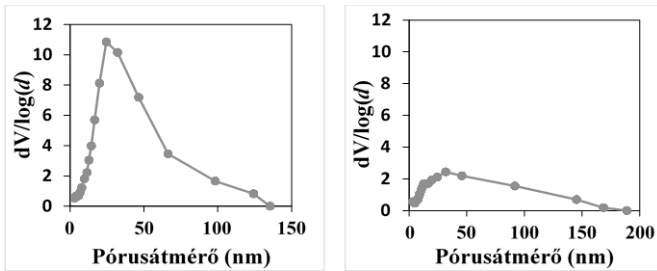
A N₂ szorpciós mérések során azt kaptuk eredményül, hogy a BZ10 aerogél fajlagos felülete jóval nagyobb a BZ18 aerogéléhez képest. Ez látható a mérési görbéken is, mivel a megkötött nitrogén mennyisége a BZ10 esetében nagyobb. A deszorpciós szakasz kiértékelésével a száraz aerogél pórusméret-eloszlásáról kaptunk információt, miszerint mindkét aerogél főként mezopórusos, azonban a BZ18 aerogél esetében nagyobb arányban vannak jelen makropórusok is ($d_{\text{pórus}} > 50$ nm).

3. ábra

A N₂ szorpciós porozimetriás mérés során kapott izotermák. Az adszorpció során kötődnek meg a nitrogén molekulák, a deszorpció során pedig eltávoznak. (BZ10 balra, BZ18 jobbra)

A pórusméret-eloszlások jó egyezést mutatnak a fajlagos felületek nagyságával, mivel a nagyobb pórusok keletkezése esetén hasonló kémiai szerkezetű anyagoknál általában csökken a fajlagos felület. Ez jól megfigyelhető a BZ18 aerogél viszonylatában.

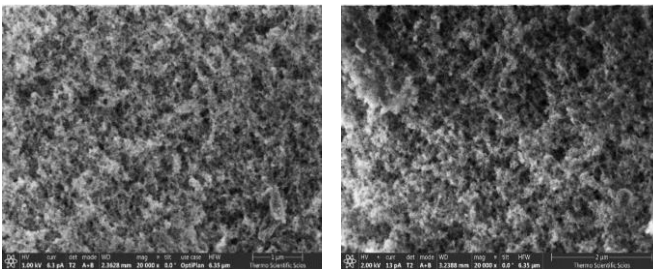

4. ábra

A deszorpciós ágból számolt pórusméret eloszlások (BZ10 balra, BZ18 jobbra)

Pásztázó elektronmikroszkópia (SEM)

A pásztázó elektronmikroszkóppal való vizsgálatokból láthatjuk (4. ábra), hogy mindkét aerogél jelentős porozitással és nyitott pórusrendszerrel rendelkezik. A két aerogél felületének morfológiája hasonló, a pórusméretek eltérése nem látványos a felvételeken. Mindkét aerogél a tipikusan gömbalakú nanorészecskék összekapcsolódásával létrejövő mezopórusos szilika aerogélek alaki jegyeit mutatja.

5. ábra

Az aerogélek felszínéről készített SEM képek (BZ10 balra, BZ18 jobbra).

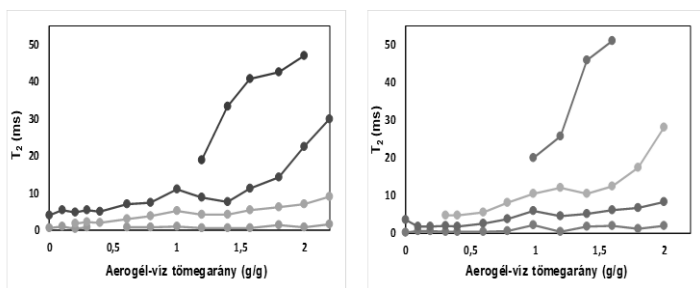
Nedves aerogélek

NMR relaxometria

Az NMR relaxometriás mérések alapján azt mondhatjuk, hogy a vizsgált aerogélek egymáshoz hasonlóan viselkedtek fokozatos hidratációjuk során.

Egy adott minta esetén a kapott spin-spin relaxációs idők, illetve a hozzájuk tartozó intenzitás értékek száma megegyezett a három különböző ekhó idő alkalmazásával. Ezeket az értékeket átlagoltuk, majd ábrázoltuk a hozzáadott vízmennyiség függvényében.

Mindkét aerogél esetén a legelőször beépülő vízmolekulák két különböző, kicsi spin-spin relaxációs idővel rendelkező doménben ($T_{21} = 0,5 - 1,7$ ms; $T_{22} = 1,8 - 9,0$ ms) helyezkednek el. A BZ10 aerogél esetében 0,2 g/g, míg a BZ18 aerogél esetében 0,3 g/g aránynál megjelenik a harmadik relaxációs domén, aminek már nagyobb a spin-spin relaxációs ideje ($T_{23} = 4,7 - 30,0$ ms). A BZ10 aerogél esetében 1,2 g/g, míg a BZ18 aerogél esetében 1,0 g/g aránynál jelenik meg a negyedik relaxációs domén ($18,9$ ms $< T_{24}$). (5. ábra)

6. ábra

A relaxometriás mérések eredménye. Az egyes minták spin-spin relaxációs idejei vannak ábrázolva az aerogél-víz tömegarány függvényében (BZ10 balra, BZ18 jobbra).

A relaxációs idők szisztematikusan nőnek a víz-tartalommal mindkét aerogél esetén. A harmadik, újabb relaxációs domén megjelenésével enyhe növekedést mutatnak az ekkor már jelenlévő domének T_{21} és T_{22} értékei. A legkisebb spin-spin relaxációs idővel rendelkező első domén esetén kisebb a változás, mint a második domén esetében. A hidratáció során megjelenő harmadik, illetve negyedik relaxációs doméneknél nagyobb ütemű a növekedés a víztartalommal. A pórusok teljes telítését elérve a negyedik relaxációs doménhez rendelhető relaxációs idő értéke hirtelen ugrást mutat, ezzel jelezve a teljes hidratáció elérését. A pórusok teljes telítődése a BZ10 aerogél esetében 2,2 g/g, míg a BZ18 aerogél esetében 2,0 g/g aránynál történik meg.

A BZ10 aerogél esetében úgy tűnik, mintha a harmadik relaxációs domén kissé előbb jelenne meg, mint a második domén, ez azonban a kiértékelés matematikai bizonytalanságán belül van, ezért nem bizonyítható.

A kísérleti relaxációs görbék exponenciális amplitúdói megadják az egyes doménekhez rendelhető $^1\text{H-NMR}$ jelintenzitást. Ezek az egyes transzverzális relaxációs időkhöz rendelhető intenzitások az adott doménben található vízmolekulák számával arányosak. Tehát ahhoz a spin-spin relaxációs idővel rendelkező doménhez tartozik nagyobb intenzitás, amelyekben több vízmolekula található.

Az első relaxációs domén intenzitása mindvégig kicsi marad. A második és harmadik domének intenzitásai nagyobbak, nőnek a hidratáció előrehaladtával, és mindvégig erősen korrelálnak egymással. A negyedik domén intenzitása a harmadik és az első domén között helyezkedik el, enyhén növekszik a víztartalommal, de mindvégig kicsi marad. A relaxációs doménekhez tartozó intenzitásgörbék vizsgálata során arra a következtetésre jutottunk, hogy az első, illetve a negyedik relaxációs domén jól elkülönül a többitől, míg a második és harmadik domének között egy közepesen gyors kémiai csere játszódik le (a vízmolekulák vándorlása egyik doménből a másikba, és vice versa). A lassabban relaxáló domének között jelentős a vízcsere, ami miatt az intenzitások meny-

nyiségi kiértékelése nem lehetséges, pontosan nem lehet megmondani, mennyi víz található az egyes doménekben.

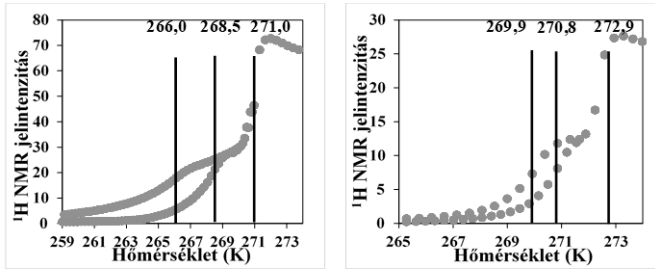
Az egyes relaxációs domének jól meghatározott helyzetben lévő vízmolekulákhoz rendelhetők az aerogélek pórusos szerkezetében. Fontos tudni, hogy egy vízmolekula minél erősebben kötődik a szilárd falhoz, arányosan annál kisebb a hozzá rendelhető relaxációs idő. Tehát a legkisebb T_2 -vel rendelkező első domén a boroszilikát részhez erősen kötődő vízmolekulákhoz tartozik. A második domén valószínűleg a PVA polimerszálakat hidratáló vízmolekulák jele. A hidratáció előrehaladtával már nincs lehetőség a vízmolekuláknak ahhoz, hogy a pórusfalakhoz kötődjenek, ezek a helyek telítődnek, így kisebb „pocsolyák” kezdenek el kialakulni, ahol már gyengébbek a másodlagos kötőerők. Ez feleltethető meg a harmadik relaxációs doménnek.

A pórusok feltöltődésének előrehaladtával megjelenik a pórusokat végül majd teljes mértékben kitöltő, kvázi tömbfázisbeli víz is. A negyedik relaxációs domén ehhez rendelhető hozzá. Itt a vízmolekulák már messze helyezkednek el a pórusfaltól és a nanoméretű cseppekben csak gyenge kötéseket tudnak kialakítani egymással, ezért vesz fel ilyen nagy értékeket a doménhez tartozó spin-spin relaxációs idő.

NMR krio-porozimetria

A teljesen hidratált (BZ10 2,2 g/g, BZ18 2,0 g/g víztartalmú) aerogélek az NMR krioporozimetriás vizsgálatok során szintén hasonlóan viselkedtek.

A mérési eredmény két adatsort tartalmaz, az egyik az olvadás, a másik a fagyás görbéje, ahogyan az a 6. ábrán látható. Mindkét görbénél megfigyelhető, hogy a hőmérséklet csökkenésével monoton csökkennek a ^1H -jelintenzitások, és az ellentétes fázisátalakulási folyamatok egy jól definiált hiszterézist mutatnak.

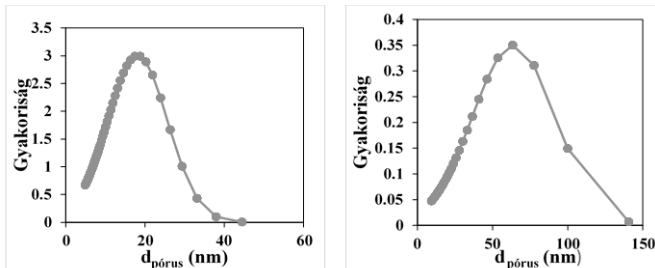

7. ábra

A krio-porozimetriás mérések fagyás és olvadásgörbéi, ahol a folyadékfázisú víz ^1H -jelintenzitását ábrázoltuk a hőmérséklet függvényében. A függőleges vonalak a görbék inflexiós pontjait jelölik. (BZ10 balra, BZ18 jobbra).

Mindkét görbe rendelkezik egy-egy inflexiós ponttal. Ha meghatározzuk ezek helyét és távolságát az olvadásponttól, tudunk következtetni a pórusgeometriára, ugyanis az inflexiós pontok távolságának aránya jellemző a pórusok geometriájára. Ez alapján a BZ10 aerogél esetében inkább a hengeres, a BZ18 aerogél esetén inkább a gömbi szimmetria jellemző a pórusokra.

A kapott görbéket különféle matematikai eljárásoknak alávetve meghatároztuk a nedves aerogélek pórusméret-eloszlását. (7. ábra)

8. ábra

Az olvadásgörbékéből számolt, nedves aerogélekre jellemző pórusméret-eloszlások (BZ10 balra, BZ18 jobbra).

Mindkét hidratált aerogél esetében láthatjuk, hogy porozitástuk tekintve főleg mezopórusos anyagok, bár a BZ18-ban sok

a makropórus is. A pórusok átlagos átmérője a BZ10 aerogél esetében $d_{\text{pórus}} = 18$ nm, míg a BZ18 esetében $d_{\text{pórus}} = 63$ nm. Az eredmények jól egyeznek a száraz aerogél vizsgálatánál kapott pórusmérettel, illetve azok eloszlásával (N_2 adszorpciós-deszorpciós porozimetria). Ez azt jelenti, hogy jelentős morfológiai változásokon nem estek át a vizsgált anyagok a hidratáció során. Ez a viselkedésük hasonló a szilika és a hibrid szilikakazein aerogélekkel. (Lázár és mtsai. 2020.) A pórusrendszer hidratáció hatására nem zárul be, hanem nyitott és átjárható marad még vízzel telítve is.

Összefoglalás

A munkám során egy boroszilikát-PVA hibrid aerogélt és ennek hidroxilapatittal adalékolt változatát vizsgáltam. Ahhoz, hogy megértsük vizes közegben mutatott viselkedésüket, szükséges volt felderítenünk hidratációs mechanizmusukat.

A száraz anyagok morfológiájának megismerése után több módszerrel vizsgáltuk a részlegesen hidratált anyagokat. A száraz aerogélek felszínéről pásztázó elektronmikroszkópia által alkotott képek alapján láthattuk, hogy nyílt pórusszerkezettel rendelkeznek. A N_2 -szorpciós vizsgálatok alapján meghatároztuk a száraz aerogélekre jellemző pórusméret-eloszlást, fajlagos felületet.

Folyadékfázisú NMR technikákkal vizsgálva fényt derítettünk az aerogélek hidratációs mechanizmusára, vagyis, hogyan alakul ki a hidratburok és töltődnek fel a pórusok vízzel. Az NMR krioporozimetriás mérések alapján megállapítottuk, hogy a nedvesedés hatására nem mennek keresztül jelentős morfológiai változásokon a vizsgált aerogélek. Ez igen fontos, mivel az emberi szervezet egy alapvetően vizes közeg, és nem lenne ideális, ha olyan anyagot használnánk (jelen esetben például csontpótlóként), amelyben nedvesedés hatására bezáródnak a pórusok. Munkám során megállapítottuk, hogy a BZ18 aerogél e tekintetben alkalmas lehet erre a feladatra.

Felhasznált irodalom

Zhao, S., és mtsai. (2018): "Biopolymer aerogels and foams: Chemistry, properties, and applications." *Angewandte Chemie International Edition*. 57, 26, 7580–7608.

Kistler, S. – Caldwell, A. (1934): Thermal conductivity of silica aerogel. *Industrial & Engineering Chemistry*. 26, 658–662.

Lázár I. –Fábián I. (2016): "A continuous extraction and pumpless supercritical CO₂ drying system for laboratory-scale aerogel production." *Gels*. 2, 4, 26.

Allen, S. G. – Stephenson, P. C. L. – Strange, J. H. (1997): "Morphology of porous media studied by nuclear magnetic resonance." *The Journal of chemical physics*. 106, 18, 7802–7809.

Juhász, L. és mtsai. (2021): "False morphology of aerogels caused by gold coating for sem imaging." *Polymers*. 13, 4, 588.

Kéri Mónika (2012): Szilárd anyagok jellemzése folyadék fázisú NMR spektroszkópiával.

Simina, M. és mtsai. (2011): "Saturation-dependent nuclear magnetic resonance relaxation of fluids confined inside porous media with micrometer-sized pores." *Magnetic Resonance in Chemistry*. 49, 6, 314–319.

Lázár István, és mtsai. (2020): "Mechanism of hydration of bio-compatible silica-casein aerogels probed by NMR and SANS reveal backbone rigidity." *Applied Surface Science*. 531, 147232. 1–13.

Petrov, O. – Furó, I. (2009): "NMR cryoporometry: Principles, applications and potential." *Progress in Nuclear Magnetic Resonance Spectroscopy*. 2, 54, 97–122.

The Ambiguities of Charlotte Bartlett in E. M. Forster's A Room with a View

Törzsök Réka

DE, anglistika BA, III. évf.

t.reka33@gmail.com

Témavezető: Prof. Dr. Bényei Tamás (DE)

E. M. Forster's *A Room with a View* (1908) is a turn-of-the-century novel set at the beginning of the 1900s, in the transitory Edwardian period between the Victorian era and the reign of George V. Among Forster's characters, the most noteworthy embodiment of Victorian morality is Charlotte Bartlett. Her view of life, coupled with her love towards her rebellious cousin, Lucy Honeychurch, drives Charlotte to at first hinder the developing relationship between Lucy and George Emerson, the world-weary young man they meet in Florence, where Charlotte is present as Lucy's chaperone. When we first meet them in the Bertolini boarding house in Florence, these two female characters seem to represent conflicting attitudes – no doubt partly as a result of their different upbringing. Given her role as chaperone, it is not surprising that Charlotte feels the need to stand up for the conservative Victorian views concerning women's lives, especially when it comes to young women's interactions with young men.¹ In contrast, Lucy represents the more emancipated – or at least laxer – sentiments of the Edwardian era, which was also the heyday of the suffragette movement. It is important that the setting for the first conflict of these two sets of values is Italy. When the novel begins, Lucy is on her Grand Tour, visiting "abroad" like most upper-class women of the period as part of their education.

¹ "Girls were warned to maintain a strict propriety in all their relationships with males. As a writer of the 1850s

put it: 'Many a girl has been ruined in consequence of a very slight deviation from propriety, which has led to others of a more serious nature'". (Nicholson qtd. in Gorham, 2013. 115.)

According to Suzanne Roszak, Forster's "Italian novels are stories of accidental social non-conformists: Englishwomen whose families send them abroad in hopes of eliminating their aimless and often inconsistent appetites for social rebellion, but who instead become dramatically more distanced from English norms upon quitting their home country". (Roszak, 2014. 169.) Lucy travels to Italy with Charlotte as her "chaperone and mentor" (Heath, 1994. 397.), but she is not the only one who starts to leave behind Victorian norms during their stay – Charlotte, too, undergoes a great change as a result of what happens in Italy. The present essay tries to understand the contradictory roles she plays in the narrative, concluding that she is capable of adjusting to the new era for Lucy's sake and of allowing her to choose her partner.

When they encounter the Emersons for the first time, Charlotte is prejudiced against the father: "She knew that the intruder was ill-bred, even before she glanced at him". (Forster, 1990. 2.) Her suspicion causes her to promptly decline the Emersons' offer of exchanging rooms, as she feels that she and Lucy "could not be under an obligation". (Forster, 1990. 6.) "[R]ight from the start, she 'represses' and interrupts Lucy in the interests of suitable conduct" (Heath, 1994. 397.), because her role as chaperone requires that she "evaluate men's rank and character". (Mitchell, 2009. 156.) More exactly, Charlotte finds it inappropriate for young ladies to accept such proposals because she feels that they would have to meet some demand of the Emersons in the future, which would reflect badly upon them. However, there might be another explanation for the "repressed and repressive" (Mitchell, 2009. 397.) Charlotte's refusal: Victorian manners consider the slightest reference to bodily functions indecent. Similarly to how she finds the mention of sleeping arrangements disagreeable, she is offended – is "unequal to the bath" (Forster, 1990. 10.) – when George mentions his father taking one.² While Lucy does not con-

² Charlotte is not present when Miss Alan, an older spinster lady with a very traditional outlook who takes a liking to Lucy, tells the story of Mr Emerson giving

verse with the Emersons at the beginning of the novel – she stays in the background, letting Charlotte handle the situation – she still appears to be more accepting of them, in turn representing the increasingly liberal views of the era she grew up in. Albeit somewhat reluctantly, after her “adventures” in Santa Croce (Forster, 1990. 36.), she admits that “she thought the Emersons were nice”. (Forster, 1990. 36.) While Charlotte at first declines the offer of rooms with a view and for most of the novel prefers upholding the traditional notions of what is proper for young women, her attitude slowly changes during the course of the narrative, allowing her to step outside her role as the austere upholder of propriety.

The earliest example of such a shift in Charlotte’s mindset and at the same time a sign that she would be susceptible to becoming more lenient towards Lucy occurs after she is convinced by an old acquaintance, Mr Beebe. Charlotte agrees to accept the rooms because she thinks Mr Beebe will guarantee that they will not be taken advantage of. She takes George Emerson’s room for herself, believing that if Lucy was to accept a favour from him, it would be unappealing to Lucy’s mother. (Forster, 1990. 11.) However, and more importantly, Charlotte says that her cousin’s wishes are more important than her own. (Forster, 1990. 10.) This can be viewed as an instance of displaying the Victorian code which defined the woman’s role as one of unselfishness and self-sacrifice (cf. Mitchell, 2009. 267.; Gorham, 2013. 19.); thus, Charlotte is allowed to concede on a point without seeming to give up her morality. Jeffrey Heath notes that Charlotte “repeatedly assumes her favorite role as prematurely aged martyr”.³ (Forster paraphrased in Heath, 1994. 399.)

one of the guests staying at the Pension advice regarding her stomach problems (Forster, 1990. 34.), however, she would probably be equally upset.

³ Other examples of this include when Charlotte says “I seem to bring nothing but misfortune wherever I go” (Forster, 1990. 162.) and “I am used to Tunbridge Wells, where we are all hopelessly behind the times”. (Forster, 1990. 8.)

Determined to keep Lucy safe during their stay in Florence, Charlotte is increasingly suspicious of the developments between her and the young Mr Emerson. When she witnesses their passionate hillside kiss in Fiesole, she convinces Lucy that it would be best to keep quiet about what happened. She does not want her to discuss it with George and also warns her against telling her family about the incident. She argues that this must be done, as she has “met the type before” and because George is “thoroughly unrefined”. (Forster, 1990. 73.) It should be noted that when it comes to Charlotte’s attitude, it is difficult to separate her genuine care for Lucy from her Victorian prudery. Nevertheless, she believes that George’s behaviour is highly inappropriate and that he belongs to a certain “type” of men who approach women in an improper way. Therefore, it might seem likely that at this point of the narrative she still disapproves of George, and this explains why she is not supportive of Lucy’s interest in him – or, at the very least, she is uncertain about George’s motivations and finds it safer to take Lucy home in the same state she arrived in Italy. I would argue that Charlotte’s views on George are more complex, and, borrowing an adjective used frequently in the novel by Forster, they might be more appropriately referred to as “muddled”.⁴ Although Lucy feels Charlotte, “like a great artist [...] presented to [Lucy] the complete picture of a cheerless, loveless world in which the young rush to destruction until they learn better” (Forster, 1990. 77–78.), it is important to note that Charlotte does not seem to wholly dislike George: “At the moment when [Lucy] was about to judge him her cousin’s voice had intervened, and, ever since, it was Miss Bartlett who had dominated”. (Forster, 1990. 77.) Therefore, for reasons not entirely clear, preserving Lucy’s good opinion about George is a priority of Charlotte’s.

According to Alexandra Peat, Lucy is “seek[ing] self-discovery through moments of extraordinary experience”. (Peat,

⁴ “Muddle is what results when people ignore their deepest promptings and respond dishonestly and indirectly to experience as they are expected or told to do”. (Heath, 1994. 396.)

2003. 140.) Randall Stevenson likewise writes that *A Room with a View*, like some of Forster's other novels, "show[s] brief yet intense experiences dominating entire lives". (Stevenson, 2007. 215.) These are exactly the kinds of encounters that Miss Bartlett is determined to prevent in Italy – the Victorian "perfect lady[']s [...] social and intellectual growth was confined to the family and close friends" (Vicinus, 2013. ix.), although travel did, in theory, give women "an opportunity to enjoy 'liberating' experiences". (Korte, 2012. 159.) Lucy "begins to bloom under the guidance of Mr Emerson in Santa Croce", [but Charlotte's] arrival causes her to relapse". (Heath, 1994. 400.) For example, when Miss Alan asks "[...] aren't they always waylaying you to go out with them" (Forster, 1990. 36.), Lucy responds that this happened "[o]nly once.⁵ Charlotte didn't like it, and said something – quite politely, of course". (Forster, 1990. 36.) When Lucy suggests "popp[ing] off to Rome tomorrow – straight – to the Vyses' hotel", Charlotte calls her a "droll person", and they proceed to laugh at her "unpractical suggestion". (Forster, 1990. 56.) Charlotte presents Lucy with no choice after her kiss with George: in contrast to her earlier reluctance to leave Florence, she starts packing immediately to leave for Rome the next day. It must be noted that in Italy, she is the one who talks to George on behalf of Lucy – as the narrator remarks afterwards, "the chaperone had done her work". (Forster, 1990. 78.)

In Italy, Charlotte's behaviour is governed by the fear that they would go against the time-tested values of the Victorian era and that this would have a negative impact on young Lucy's character, especially her moral nature. (see Gorham, 2013. 111.) If Lucy were to develop a tendency of going against her family's expectations, it might affect her social status, and thus reduce her chances of an advantageous marriage – something which "defined

⁵ "In a series of increasingly expansive 'outings,' she escapes from the frame of the Pension Bertolini and, driven by a new discontent, rebels against the convention that ladies ought to gain their experiences indirectly, through gentlemen". (Heath, 1994. 400.)

a woman's entire future" (Mitchell, 2009. 267–268.; see also Vicinus, 2013. x.) – such as the one she is set to have with Cecil Vyse, a family friend of the Honeychurches and a gentleman from the higher social circles of London. Mrs Honeychurch approves of the match:⁶ she says that Cecil is “good”, “clever”, “rich”, “well connected” and “has beautiful manners” (Forster, 1990. 82.) while she and Lucy's brother, Freddy, are waiting for the result of the third time Cecil proposes to Lucy. Perhaps this is why Lucy goes along with Charlotte's wish to keep her kiss with George a secret both in Florence and Windy Corner and continually lies about her true feelings to herself—the chapter titled “Lying to George” begins with the line “she was now better able to stifle the emotions of which the conventions and the world disapprove”. (Forster, 1990. 159.) Lucy knows her mother would never approve of her choosing George over someone like Cecil. As is evident by the novel's ending – Lucy eloping with George against the wishes of her family – Charlotte's teachings did not prevent Lucy from diverging from what is typically expected of young upper-class women at the turn of the century.

When, before the Fiesole trip, Lucy wants to explore Florence on her own, Charlotte “could not allow” it (Forster, 1990. 14.), making this another one of those “moments of extraordinary experience” that Charlotte aims to prevent Lucy from having. Thus, the fact that Charlotte leaves Lucy unsupervised during the trip to Fiesole might seem out of character for her. On the other hand, we might suppose that Charlotte's negligence in Fiesole might have been intentional. This might be, as George suggests at the end of the novel, one of the ways she was trying to help the young couple all along. Her paying the carriage driver to keep quiet about the kiss as well as her alternating between comforting Lucy and telling her off might likewise suggest that she is secretly

⁶ Due to the time skip between Part One and Two, not much can be known about Charlotte's behaviour in Rome, however, we would likewise expect her to prefer Cecil's careful and more “proper” style of wooing Lucy to George's spontaneity.

in favour of Lucy and George's relationship. Finally, if we interpret Charlotte leaving Lucy alone not as her being forgetful and unintentionally being a bad chaperone, Charlotte's panic over what happened could hint at a more complicated internal conflict: she might be regretting having deliberately left Lucy unsupervised – regretting having decided not to “do her work” as a chaperone.

During the second half of the novel, as the focus shifts to England, Charlotte changes her mind when it comes to her cousin's potential relationship and also lets her act more freely. Before they meet again in Lucy's home, Charlotte suggests to Lucy in one of her letters that perhaps Lucy should talk to her mother about her history with George. She repeats her suggestion in person as well, however, Lucy refuses her both times. This demonstrates the weakening of Charlotte's influence over her. Whereas in Italy, Lucy “was in her cousin's power” (Forster, 1990. 74.), meaning she had no one but Charlotte to rely on as the sole representative of family and society, back in England, Charlotte is relegated to her role as a spinster relative living in genteel poverty. The significance of Charlotte's social class has been foreshadowed by Lucy already at the beginning of the narrative: “[...] It is so dreadful for Charlotte, being poor”, she thinks. Another example of this is when, towards the end of the novel, Charlotte stays at Windy Corner because of a broken boiler – indeed, such matters are one of the reasons Cecil looks down upon the inhabitants of the countryside. By the time Charlotte allows Lucy to talk to George herself (Forster, 1990. 160.), she has probably realised the limited nature of her authority over Lucy, but in fact this inferior position gives her more freedom to represent her own opinion and feelings.

These changes take place in the background, as Charlotte is absent for most of the second half of the novel, only returning when Mrs Honeychurch makes Lucy – who has since Italy begun

to dislike Charlotte because she is “tiresome” ⁷ (Forster, 1990. 137.) – invite her to Windy Corner. Charlotte feels terribly guilty for gossiping, and, in turn, unwittingly giving Eleanor Lavish, an acquaintance from Florence she considered trustworthy, material for her book: “She had done wrong – she admitted it; she only hoped that she had not done harm; she had told Eleanor in the strictest confidence”. (Forster, 1990. 160.) She is also concerned that Lucy’s family will discover the truth about Florence, which could harm her young cousin’s reputation as well as her own: people might think of her as a failed chaperone. She becomes distressed and when Lucy asks what could be done to fix the awkward situation, tells her cousin that she will “never forgive [herself]” due to the extreme remorse she is experiencing (Forster, 1990. 161.) – an honest but exaggerated exclamation, which can be viewed as a further example of her martyr-like tendencies. Her words make Lucy realise that she is the only one who can take action, so she decides to confront George and lie about her feelings.

The roles of the two women are reversed here compared to what had happened earlier, as before they left for Rome, Charlotte was the one who had dismissed him. While previously she would not let Lucy deal with the “muddle” (Forster, 1990. 46.) herself, now she is not only allowing but also encouraging her to solve her own issues. The novel suggests that Lucy is aware of her newfound freedom, because she realises that confronting George herself “was what her cousin had intended all along” (Forster, 1990. 162.) during the conversation they have about him. Even while their discussion is in progress, Charlotte is still trying to come to terms with the fact that Lucy is capable of acting maturely: Charlotte’s mental struggles cause her to shake her head “as though demolishing some invisible obstacle”, the “obstacle” (Forster,

⁷ Another instance of Lucy expressing her disdain at Charlotte is when Lucy is “pierced [...] by a vivid pain” (Forster, 1990. 192.) after her mother suggests that she reminds her of Charlotte. “Charlotte and I are not the very least alike” (Forster, 1990. 192.), she responds.

1990. 165.) being Charlotte's own attachment to Victorian norms and the enforcement of them on Lucy, which stands in the way of allowing her to choose George. Heath writes that "[u]nder her chaperone's influence, Lucy breaks off her 'extraordinary intercourse' with George". (Forster qtd. in Heath, 1994. 398.) Instead, I would suggest that Charlotte's mannerisms during this conversation and her subsequent display of a more liberal mentality are further signs showing that George has made an impact on her to some extent – George's passionate confession and speech on Cecil's sexism could have been the convincing she needed to allow Lucy to choose him over Cecil. While George is talking about the control Cecil wants to have over Lucy, Charlotte realises that this is the very same thing she has been trying to accomplish by hindering Lucy and George's relationship.

Afterwards, Charlotte tells Lucy that she was "so sensible and brave – so unlike the girls of [Charlotte's] day". (Forster, 1990. 166.) She finds Lucy's rejection "sensible" even though she no longer considers George an unsuitable partner for her: Charlotte might be facing an inner struggle concerning what to do with Lucy and George. After Lucy has called off her engagement with Cecil, a parallel is suggested between the two women – "the night received her, as it had received Charlotte thirty years before" – meaning that she nearly rejects the possibility love for ever, just like Charlotte had done once in her past.⁸ (Forster, 1990. 170.)

In the last chapter, George declares that his father had seen Charlotte before he met Lucy in Mr Beebe's study (Forster, 1990. 207.), which means that Charlotte has to be aware that her cousin would meet the liberal-minded father of her young suitor. She also had to be conscious of the fact that Mr Emerson would probably manage to convince Lucy to follow her heart and accept

⁸ Little is known about Charlotte's past (in fact about the past of most of the characters), but Forster does include small pieces of information throughout the novel which suggest that Charlotte became a spinster because she had her heart broken as a young girl and refused to find love again. (see Forster, 1990. 73–74.; 166. and 172.)

George:⁹ back in Florence, Charlotte found out that Lucy had been abandoned by Miss Lavish near Santa Croce, indirectly enabling her to meet the Emersons inside and converse with them, which affected Lucy to a great extent. As Charlotte and the Emersons also spent time together in the Pension and on the way to Fiesole, she knows of Mr Emerson's tendency to speak his mind without regard for social conventions. Considering Charlotte's personality, her wanting to go to the sermon and leaving Lucy to meet Mr Emerson can only be intentional if she had completely reconsidered her opinion of the young couple's relationship between the time when Lucy rejected Cecil and when Lucy entered the rectory. Stevenson writes that in *A Room with a View*, "the moral and spiritual education of central figures" leads to the "conventional comedic conclusion of marriage" (Randall, 2007. 210.), while Phyllis Bentley, among others, also recognises "the happy marriage-bell ending" (Bentley, 1948. 351.) of the novel. In the last chapter, George suggests the following in connection with Charlotte: "[...] from the very first moment [Lucy and George] met, she hoped, far down in her mind, that we should be like this [...] she fought us on the surface, and yet she hoped. I can't explain her any other way". (Forster, 1990. 208.) Thus, Lucy is not the only one being educated, as it is suggested by her being chaperoned by Charlotte, constantly being directed by the other characters as to how she should act, and, finally, by Mr Emerson leading her to discover that she can and should be honest to herself about her own feelings: based on George's theory, Charlotte can also be said to undergo a kind of education. As I have argued, this is possible because upon returning to England, Charlotte has to step down as Lucy's chaperone, resulting in the loss of her authority.

While Charlotte is talking with Mr Beebe at Windy Corner, he asks if Lucy should join her mother or come with them. (Forster, 1990. 183.) She responds that they should leave her cousin

⁹ Mr Emerson tells Lucy "you must not scold [George]" (Forster, 1990. 195.), similarly to how Charlotte refused to let Lucy say anything bad about him in Florence. (see Forster, 1990. 77.)

alone (Forster, 1990. 183.), because she must be aware of the conflicting feelings Lucy is experiencing after having rejected both of her admirers. Charlotte has also learned from her previous mistake with Miss Lavish, because when Mr Beebe wants to talk about the freshly broken off engagement, she says that she “implore[s]” absolute secrecy. “A chance word to a chattering friend, and –”. (Forster, 1990. 182.) She knows that the best way to let the situation boil over is to give Lucy time to think instead of gossiping about what happened. This explains why she offers to keep Lucy company at Tunbridge Wells. (see Forster, 1990. 184.) Additionally, this is a significant step in her development as a character as well as a great contrast to her telling Miss Lavish about Lucy and George’s kiss after having made Lucy promise not to talk about it to anyone, including her own mother, with whom Lucy generally shares everything. (Forster, 1990. 77.) Finally, Charlotte convinces Mr Beebe to help persuade Mrs Honeychurch to allow her daughter to join the Miss Alans on their trip to Greece. This shows that despite Lucy’s soured feelings towards her (which Lucy, after returning to England, makes clear to her on several occasions), she never stops caring about her cousin and realises that in order to help her find love and not remain unmarried like herself, she has to become more lenient about the enforcement of Victorian norms. As Roszak puts it, Charlotte is “ultimately deflect[ed] from the path of the prim chaperon’ in encouraging the match”. (Forster qtd. in Roszak, 2014. 176.) “She tore us apart twice, but in the rectory that evening she was given one more chance to make us happy”, George says to Lucy. (Forster, 1990. 208.) Thus, by the end of the novel, Charlotte becomes an unlikely Eros figure.¹⁰

¹⁰ While the focus of this essay has been the extent to which we can suppose that Charlotte did help Lucy and George get together, it should be noted that Mr Beebe also plays a small part in facilitating a happy ending. More liberal-minded than the other religious figure of the novel, Mr Eager, he makes “a gentle effort to introduce the Emersons into Bertolini society” (Forster, 1990. 36.), feels “responsible for [Lucy] in the absence of [Charlotte]” (Forster, 1990. 37.), keeps George and

During the course of *A Room with a View*, Charlotte Bartlett both helps and hinders the flourishing of Lucy Honeychurch and George Emerson's relationship. Although the conventional values of the Victorian era are deeply ingrained in her, and she wants to make Lucy act according to them, Charlotte eventually realises that if she truly wants her cousin to be happy, she has to let go of some of her profound convictions. The loss of her role as chaperone along with her lower position as a member of English countryside society leads to the loss of her authority over Lucy – a loss which, as I have argued, enables her to act more according to what she feels right rather than trying to conform to and uphold social expectations. Additionally, if Lucy goes from “ignorance about herself to enlightenment” (Turk, 1973. 430.), the same might also be said of Charlotte: taking advantage of the fact that, in the Edwardian period, the increasingly liberal circumstances enable young women to act more freely with the “type” of man George belongs to, she accepts that she has to adjust her own attitude according to these changing conditions. Consequently, by the end of the novel, she expresses her support in her own way and lets her cousin live life on her own terms.

Bibliography

Bentley, Phyllis (1948): *The Novels of E. M. Forster*. *The English Journal*. 37, 4, 163–170.

Forster, E. M. (1990): *A Room with a View*. London

Freddy company at the Sacred Lake, and, while Lucy is conversing with Mr Emerson, enters saying that he “counted on you two keeping each other company”. (Forster, 1990. 199.) As Charlotte and Mr Beebe helped Lucy with the trip to Greece, it is quite possible that they are working together to help Lucy on this occasion too: Charlotte could have asked Mr Beebe at the end of the sermon to eavesdrop and intervene. Mr Beebe says Lucy is going to Greece with the Miss Alans, leading Mr Emerson to figure out that Lucy has broken off her engagement with Cecil—information she has been deliberately withholding from him. When Mr Beebe enters the room for the second time, he explicitly tells Lucy to marry George. (Forster, 1990. 203.)

Gorham, Deborah (2013): *The Victorian Girl and the Feminine Ideal*. Oxon

Heath, Jeffrey (1994): *Kissing and Telling: Turning Round in A Room with a View*. *Twentieth Century Literature*. 40, 4, 393–433.

Korte, Barbara (2012): *Travel Writing in The English Woman's Journal (1858–1864): An Area of Leisure in the Context of Women's Work*. *Victorian Periodicals Review*. 45, 2, 158–174.

Mitchell, Sally (2009): *Daily Life in Victorian England*. Westport

Peat, Alexandra (2003): *Modern Pilgrimage and the Authority of Space in Forster's A Room with a View and Woolf's The Voyage Out*. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*. 36, 4, 139–153.

Roszak, Suzanne (2014): *Social Non-Conformists in Forster's Italy: Otherness and the Enlightened English Tourist*. *Ariel*. 45, 1–2, 167–194.

Stevenson, Randall (2007): *Forster and modernism*. In: David Bradshaw (ed.): *The Cambridge Companion to E. M. Forster*. Cambridge

Turk, Jo M. (1973): *The Evolution of E. M. Forster's Narrator*. *Studies in the Novel*. 5, 4, 428–440.

Vicinus, Martha (2013): *Introduction: The Perfect Victorian Lady*. In: Martha Vicinus (ed.): *Suffer and Be Still: Women in the Victorian Age*. vii–xv. Oxon

A halomnévadás motivációi Nádudvar helynévanyagában

Végh Darinka

DE, angol nyelv és kultúra tanára – magyar nyelv és irodalom szakos tanár OMA, IV. évf.

veghdarinka001@gmail.com

Témavezető: Prof. Dr. Hoffmann István (DE)

A nádudvari helynevek kutatása

A halomnevek vizsgálata részét képezi annak az átfogó kutatásnak, amely az egész nádudvari határt hivatott névtani szempontból feltérképezni. Alapvetően a nádudvari határ helyneveinek vizsgálatával foglalkozom, célom pedig a település helynévszótárának elkészítése és helynévrendszerének nyelvi elemzése. Motivációm az, hogy ezen a településen élek, így jól ismerem a helyet és lakóit. Fontosnak tartom, hogy ezt a helynévkincset dokumentáljam annak érdekében, hogy mások számára is elérhetővé váljon és fennmaradjon.

Eddig több mint kétezer névvel megjelölt nádudvari objektumot sikerült azonosítanom és adatbázisba vennem: ez több mint kétezer-kétszáz helynévadatot jelent, ami száztizenöt halomnevet tartalmaz. Jelen tanulmányban egyetlen helynévfajta, a halomnév komplex vizsgálata kerül előtérbe, azonban jelen helynévfajta elemzésén keresztül a település teljes névanyagának összefüggései és sajátosságai is vizsgálhatók. Azért esett a halomnevekre a választásom, mert meglepőnek tartom, hogy ezen a sík vidéken ilyen nagy számban fordul elő ez a névfajta; valamint a halomnevek jól elemezhető egységet alkotnak, sokkal jobban lokalizálhatók és elkülöníthetők, mint például a település időben erősen változó víznevei.

Betekintés Nádudvar történelmébe és földrajzi jellemzőibe

Nádudvar kisváros Hajdú-Bihar megyében, Debrecentől körülbelül negyvenöt kilométerre található, környező települései Kaba, Püspökladány és Hajdúszoboszló. A település területe 228.61 km², lakosainak száma pedig a 2022-es adatok szerint nyolcezer-hatszáz főre tehető. Nagy kiterjedésű határral rendelkezik, mely fontos szerepet tölt be a helyiek életében, ugyanis a lakosok nagy részének van itt földje, és sokan dolgoznak a mezőgazdaságban: főleg kukoricát, búzát, napraforgót termesztnek. Régebben jellemző volt a rizs és a cukorrépa is.

Nádudvar első említése a maival lényegében megegyező névformában (Naduduor) a Várad Regestrumban található, 1213-ban. (Kabos, 1898. 255.) Annyi bizonyos, hogy a település ennél már jóval korábban is létezett, viszont nem tudni, hogy pontosan mikor és melyik népcsoport hozhatta létre. Érdekesség, hogy magának a településnek az elhelyezkedése sokat változott az évszázadok során: a belterület mai helye meglehetősen messze van attól, ahol eredetileg feküdt.

A területen az első birtokrendezés 1489-ben zajlott le, majd 1876-ig Nádudvar Szabolcs vármegye alsó járásának székhelye volt, tehát jelentős szerepet töltött be a vármegye életében. (Balázs, 2001. 48.)

A határ alakulása történelmi eseményekhez kötődik: a város állandóbb határa csak a XIV-XV. században körvonalazódott; azután, hogy Nádudvar járási székhely lett. Néhány határrészért a környező településekkel perbe kellett bocsátkozni: erre utal a Peres helynév is, mely a Püspökladánnyal való vita emlékét őrzi. A saját kutatásom szempontjából releváns külterületeket először az 1793-1795. évi határrendezéskor mérték fel, az első katonai felmérés térképe tehát megelőzi ezen folyamatokat. (Balázs, 2001. 99.)

Nádudvar egészen 1868-ig rendelkezett mezővárosi státusszal, majd 1920-ig nagyközségként tartották számon, ma pedig ismét városi ranggal rendelkezik. A tanyavilág kezdetét az 1863-as tagosítás jelentette, így a második katonai felmérés térképe –

mely hasznos forrás a névanyag tekintetében – két-három évvel előzi meg ezt az állapotot. A tanyavilág közel egy évszázadig volt meghatározó a település külterületén; a helynévanyagban pedig a mai napig élnek ennek az emlékei, annak ellenére, hogy ma már nagyon kevés tanya van a határban. A tanyanevek általában személynévi előtaggal bírnak, mivel nevüket a tulajdonosukról kapták. Ez a jellegzetesség a halomnevek esetében is tapasztalható.

A tanyavilágnak a téészesítés és az államosítás vetett véget a huszadik század közepén, a téesz időszaka új neveket is létrehozott a határban, melyek ma is megtalálhatók a beszélt nyelvben. (Balázs, 2001. 99.)

A nádudvari határ alapvetően két nagyobb egységre bontható, a hortobágyi és a dél-hajdúsági részre. A két terület talaja markánsan eltér egymástól, ez jól kivehető már az interneten bárki számára elérhető légi felvételeken is: a löszös, szikes részek egyértelműen elkülönülnek a gazdag, fekete földtől. Emiatt a határnak nem minden része alkalmas az eredményes mezőgazdasági művelésre sem. Vannak olyan területek, amelyek kiválóan művelhetők, de vannak olyanok is, amelyeken szinte semmi nem terem meg, és ezért legelőként hasznosítják. Elsősorban szarvasmarhát legeltetnek (ehhez a tevékenységhez kapcsolható például a Tekeszarva-halom név), de számos helynév őrzi a sertéstenyésztés emlékét is, például a Disznó-halom. A határ egy része a Hortobágyi Nemzeti Parkhoz tartozik, e térség szerkezetét elsősorban a vízrajza határozza meg: a térség fő folyója a Hortobágy, de ennek mellékfolyói, a Kösely és a Kadarcs is jelentősek a szerkezeti tagolódás szempontjából. (Bihari-Horváth, 2018. 10–11.)

Nádudvar halomnevei

A nádudvari határban ma csupán nagyon kevés valódi kiemelkedés van: a mezőgazdasági művelés, főként szántás céljából a halomok földjét elegyengették, vagy pedig útépitésekhez használták fel, így ezek a talaj szintjével váltak azonossá. A legtöbb név ennek ellenére őrzi a halom földrajzi köznevet magában: csupán a Tekeszarva-halom és a Sándorok-halom esetében figyelhető meg,

hogy kezd kikopni a köznévi elem, tehát csak Tekeszarva-ként vagy Sándorok-ként említik. Tényleges kiemelkedést csak a következő nevek által jelölt helyeken találunk: Tök-halom, Borsóshalom, Vajda-halom, Papa-domb, Lövő-domb.

A helynévadás motivációja

A névadásról általánosságban elmondható, hogy analógián alapszik, tehát a már létező nevek mintájához igazodik. Ez alapján helynevek adásakor az újonnan kialakuló nevek beilleszkednek a már meglévő helynevek alkotta modellbe. (Hoffmann, 2007. 30.)

A nádudvari helynevek között az egy- és a kétrészes nevek jellemző módon helyfajták szerint is elkülönülnek: egyrészes név például minden folyónév (Kadarcs, Kösely, Hortobágy), és kétrészes minden halomnév: ezek a nevek egy alap-, illetve egy bővítésményrészből állnak. Megtalálható bennük egy földrajzi köznévi utótag, mely a helynév típusát, fajtáját adja meg; valamint egy előtag, mely a hely valamely sajátosságát megnevezve azonosít, és kiemeli azt az egyet a típusból. Megfigyelhető tehát a helynevek névrészei közt egy földrajzi köznévi, mely a fajtajelölő funkciót tölti be, illetve egy „sajátosság”-szó, mely a sajátosságjelölő funkciót látja el. Az olyan helynevek, melyek közszói elemet tartalmaznak, transzparensnek tekinthetőek. A halomnevekben megjelenő földrajzi köznévi elem általában a halom, de más közszók is megjelennek a kiemelkedések megnevezésében, ilyen például a hegy vagy a laponyag. (Hoffmann – Rácz – Tóth szerk., 2018. 153.)

A halomnevek előtagját alkotó „sajátosság”-szónak számos fajtája van: a helynévadás gyakorta alapszik személyneveken, egyéb helyneveken, a terület valamely jellegzetes tulajdonságán vagy történelmi eseményen. Személynév található például a Boda-halom nevében. A hely valamely tulajdonsága jelenítődik meg az olyan nevekben, mint a Fás-halom, a Kék-halom és a Hegyeshalom. Történelmi eseménynek, jelen esetben egy tizenhatodik században lezajlott, magyarok és törökök közötti csatának állít emléket például a Török-halom és Török-laponyag.

Számbeli arányaikat tekintve a leggyakoribbak a tulajdon-ság által motivált (61), ezt követi a helynévalapú (24) és a személynévi háttérű (24), végül pedig a történelmi eseményre visszavezethető halomnevek (6). A továbbiakban ezek bővebb jellemzését végzem el, konkrét névpéldákkal szemléltetve az egyes halomnévtípusokat.

A személynéven alapuló helynévadás

A személynéven alapuló előtaggal rendelkező halomnevek az alábbiak: Ágota-halom, Arezu Péter-halom, Boda-halom, Borzas-halom, Csépe-halom, Csépe-laponyag, Csontos-laponyag, Deme-halom, Halász-laponyag, János-halom, Kun-halom, Lovász-halom, Lovász-laponyag, Mátyás-halom, Mihály-halom, Mónus-halom, Nagy-Szalka-halom, Német-halom, Nyéki-halom, Rab-halom, Sándorok-halom, Szabolcs-halom, Szent Iván-halom, Vavar-halom.

Fényes Eleknek a tizenkilencedik század közepén írott geográfiai szótárában a Nádudvarról szóló részben számos olyan személynév található, melyek a halomnevekben is megőrződtek, például a Deme (Deme-halom), a Mómus (Mónus-laponyag), a Mihályi (Mihály-halom) és a Virágos (Virágos-laponyag).

A Boda-halom a község nyugati részén, a karcagi határ mentén helyezkedik el, közel a Kösely és a Hortobágy találkozásához és a Kék-halomhoz. Egykor szántó volt, a Boda-család birtokához tartozott, innen kapta a nevét. Egy 1850-ből származó kataszteri birtokösszeírás dokumentuma Bota családnevet szerepeltet (MNL HBML V.181/ggg 3.): kérdéses, hogy ez ugyanazon családnév két eltérő változata-e. A Szabolcs-halom Szabolcs nagyfejedelem után kaphatta a nevét: eredeti funkciója a fejedelem téli és nyári szállása közötti pihenőhelye lehetett, ez a feltevés azonban nem igazolható. (Bihari-Horváth, 2018. 483.)

A Mihály-halom esetén a Mihály családnév nádudvari jelenlétére bizonyítékul szolgál ugyancsak az 1850-ből való kataszteri birtokösszeírás dokumentuma. (MNL HBML V.181/ggg 3.) Ez a Serház-zugtól délre, a Püspökladányi-úttól jobbra fekvő halom neve. A kommunizmus idején sokan ide voltak kitelepítve, körül-

belül hetven-nyolcvan család; azok az emberek, akiket a rendszer az osztályellenségnek minősített, például a Dunántúlról internált németajkú emberek, a svábok. Állami gazdaság volt az ötvenes évek elején, ahol az emberek elszigetelten éltek, és úgy működött, mint egy önálló település. Később az oroszoknak laktanyájuk volt itt az 1980-as évekig. Ma már nem kiemelkedés, csak a nevében maradt meg a halom révén.

Ezek a tulajdonnévi, pontosabban személynévi névrészek grammatikai értelemben is birtokviszonyt fejeznek ki. A személynévi elemek lehetnek családnevek (Boda-halom), keresztnévek (Ágota-halom), illetve szentnevek is (Szent-Iván-halom). (Hoffmann, 2007. 70.)

Érdekes ezeket a családneveket tartalmazó halomneveket más szempontból is megvizsgálni: ezen adatok alapján ugyanis átfogó képet kaphatunk az adott kori nádudvari társadalomról is. Jól tükröződik a helynévadás aktusaiban, hogy mely családok voltak a dominánsak, kik rendelkeztek a legtöbb földdel és ezáltal nagyobb befolyással a településen. Egyértelmű tehát, hogy a határ neveiben nagyon nagy szerepet játszanak a nádudvari földbirtokosok nevei, számos helynév őrzi az egykori birtokos családok emlékét.

Történelmi motiváción alapuló helynévadás

Egyes halomnevek bizonyos történelmi eseményekre vezethetőek vissza, ilyenek például a következők: Akasztó-halom, Lövő-halom, Koronás-halom, Török-halom, Török-laponyag, Vajda-halom.

Az Akasztó-halom régen szántó volt, Bihari-Horváth szerint a nevét onnan kapta, hogy Nagysándor József itt akasztatott fel egy német kémeket, akit Nádudvaron fogtak el a szabadságharc idején. (Bihari-Horváth, 2018. 470.) Földjét azóta már útépítéshez használták fel.

A Lövő-domb egy nagy földhalom, valódi kiemelkedés az Iván-dűlőben, a település határában. Nevét onnan kapta, hogy a második világháború előtti időkben a levették itt gyakorolták a lövészetet, mielőtt katonának mentek. Az első világháború után

építették, itt vannak a téglavető-helyek, a földgáz-csapok és a földkunyhók is.

A Szent Iván-halom a köznyelvben a Papa-domb elnevezésével is rendelkezik, mivel a halom közelében régen egy öreg remete lakott. (Bihari-Horváth, 2018. 473.) Érdekes lehet ezt Kiss magyarázatával összevetni: az 1973-as adatokban már nincs utalás a Papa-domb névvariációra, viszont megjegyzi a Szent Iván-halomról, hogy feltehetően egészen 1440-ig önálló település volt. (Kiss, 1973. 62.)

A Török-halom és a Török-laponyag előtagja ugyancsak történelmi motiváción alapul, mivel a hagyomány szerint, mely Kiss László szakdolgozatában is olvasható, az 1580-ban itt lezajlott törökök elleni győztes csata helyén található. A mai nyelvben nem használatos elnevezés, a hagyomány viszont élénken él. (Kiss, 1973. 64.)

A Koronás-halom a Kadarcs mellett található, a Kis-Álomzugtól délkeletre és a Vajda-halomtól északra. A tizenkilencedik században lejegyzett hagyomány szerint Károly Róbert koronázásának idején három napig volt itt látható a korona. (Balkányi, 1865. 51.)

Balkányi leírása szerint a Vajda-halom név Apor László erdélyi vajdához köthető, aki a történet szerint nem engedte át a koronát azoknak, akik Károly Róbertet királlyá akarták koronázni. A hely arról kaphatta szerinte a nevét, hogy itt állt a vajda sátra. (Balkányi, 1865. 50–51.)

A más helyneveken alapuló helynévadás

Az előtagként szereplő helynév ezekben a nevekben a halom pontos elhelyezkedését jelöli: Bengecsek-halom, Bojár-halom, Búte-halom, Csécs-halom, Csege-halom, Ecse-halom, Hangács-halom, Hangács-laponyag, Kadarcs-halom, Korpád-halom, Makkod-hegy, Makkodi-halom, Nagy-ág-halom, Ózes-halom, Ózes-laponyag, Rév-halom, Sebes-ér-halom, Síter-halom, Síter-laponyag, Sulymos-halom, Sulymos-laponyag, Szelencés-halom, Szelencés-laponyag, Virágos-laponyag.

A Makkod-halmot régen makkos erdő borította, a gazdák télen itt makkoltatták sertéseiket, ez indokolhatja névadását. A forrásokból kiderül, hogy a terület már a tizenkilencedik században is kaszáló volt, és még ma is az. A Sulyomos elnevezését az itteni vizekben honos sulyom inspirálta. Kiss erről így ír: „A múlt században a Hortobágy folyó ezen részén bőven termett a nép kedvenc eledele, a sulyom. Májusban virágzott, augusztusban érett. Lisztes belsejü termését főve fogyasztották. Ócska bundát végighúzták a folyó felszínén és a sulyom tüskéje beleakadt, majd a padlason megszáráították a nedves sulyomot. Lisztjéből kenyeret sütöttek”. (Kiss, 1973. 60.)

A Szelencés-halom a nevét onnan kaphatta, hogy a számadó gulyás szelencébe gyűjtötte össze a kifizetendő járandóságot, más források szerint a szelencét a juhtej tárolására használták. (Balázs, 2001. 106) Kiss a szelencét szintén tejtartó edényként nevezi meg. (Kiss, 1973. 62.)

A tulajdonság alapján való helynévadás

Helynevek esetén nagyon gyakori, hogy a nevet viselő terület a sajátosságairól kapja a nevét, természetes névadáskor általában az objektum valamely sajátossága fejeződik ki. (Hoffmann, 2007. 53.) „A népi (természetes, spontán, belső, közösségi) névadást az ösztönösség jellemzi: az elnevező ember a névadás tárgyának valamely jellegzetes vonását foglalja nyelvi formába”. (Hoffmann, 2007. 31.) Ezek az elnevezések a közösség által használt névmin-tákon alapulnak. Erre számos példát találhatunk nádudvari helynevek között is.

A tulajdonságon alapuló előtaggal rendelkező halomnevek a következők: Ásott-halom, Ásott-laponyag, Belső-halom, Borsóshalom, Cifra-halom, Csibe-halom, Csibe-laponyag, Disznó-halom, Égett-halom, Égett-laponyag, Eperjes-halom, Fás-halom, Fás-laponyag, Fekete-halom, Fél-halom, Halas-laponyag-halom, Hármashalom, Hármashalom, Határ-halom, Határ-laponyag, Hegyes-halom, Hegyes-laponyag, Hegy-halom, Járó-halom, Kalapos-halom, Kegyes-halom, Kék-halom, Két-halom, Kettős-halom, Ket-

tő-halom, Kincses-laponyag, Kis-Cigány-halom, Kun-halom, Nagy-Cigány-halom, Kis-Darvas-halom, Nagy-Darvas-halom, Nagy-Fás-halom, Kopasz-laponyag, Köves-halom, Kurta-halom, Külső-halom, Lapos-halom, Lószér-halom, Mérge-s-halom, Mérnöki-halom, Nádas-halom, Nagy-halom, Parajos-halom, Pis-halom, Sas-halom, Sebes-halom, Szász-halom, Szék-laponyag, Tar-halom, Teke-szarva-halom, Tetves-halom, Tetves-laponyag, Tök-halom, Vászár-halom, Vászár-laponyag, Zsoldos-halom.

A Fél-halom onnan kapta a nevét, hogy az Angyalházi útfél kettémetszette. A Kis-, és Nagy-Darvas-halmok valószínűleg a darvak fészkelőhelyei voltak: „A hortobágyi pásztorvilág idején esőben a pásztorok ezen a részen fogdosták a darvakat. A darvak átázott tolluk miatt nem tudtak elrepülni. A kihúzgált darutollat díszítésre használták”. (Kiss, 1973. 54.)

A Köves-halom, mely ma már nem használatos név, a községtől északkeletre volt található, Kövesháztól délre, a Hortobágyhoz közel. Zámon van, rajta áll a zámi csőszház, a halom maga pedig a hagyomány szerint kilenc sornyi holttestet takar; a hely arról volt híres, hogy Szapolyai János Zsigmond hada itt táborozott, illetve el is vesztett egy csatát. (Balkányi, 1865. 28.) Az elnevezést indokolhatja a Kiss által gyűjtött szájhagyomány, mely szerint a honfoglalás korából maradt templomos halom, amelyet abban az időben is kő borított. (Kiss, 1973. 49.) Balkányi ezzel szemben azt írja, hogy nem volt kő a halom környékén, sem benne vagy rajta. (Balkányi, 1865. 28.)

A Teke-szarva-halom legelő Angyalházától északra, a Hortobágy folyó közelében, a zámi, nádudvari és angyalházi határok találkozásánál. Kiss magyarázata szerint a teke-szarv régi magyar nyílvevő tartó neve volt. (Kiss, 1973. 63.) Balkányi helynév-magyarázata szerint maga a domb gömbölyű, teke alakú, „mely alatt a Hortobágy folyója két szarv alakú kanyarodást csinál”. (Balkányi, 1865. 47.) Előtagja tulajdonságon alapul. A mai köznyelvben gyakori, hogy csak Teke-szarva néven illetik, ma már nem kiemelkedés, így kezd kikopni a név halom utótagja.

A Tök-halom elnevezésének meglehetősen egyszerű oka van: területén régen „bőven termett a halom melletti Hortobágyon a vízitök”. (Kiss, 1973. 64.) A községtől nyugatra, a Sulymosi hídnál, a Kis-Lóré és a Bomba-tér mellett található legelő, széna-kaszáló és lucernaföld, szemben a Piros-tanyával. Egy nóta is őrzi a nevét: „a Tök-halmon csinálják a gomolyát”. Vannak rajta nyári szállások is, nyáron a gulyát hajtják oda.

A halomnevek előtagjainak eredetének magyarázata természetesen nem minden esetben megbízható, mivel etimológiájukat ennyi idő elteltével nehéz akár bizonyítani, akár cáfolni. Ezekkel a ma már nem igazolható, viszont azért fontos és érdekes számot vetni, mert a nép tudatában ezek az információk élnek.

A halmokat jelölő földrajzi köznevek

A FKnT. szerint a halom egy néhány méter magas, mesterséges dombszerű emelkedés, „széles, háttas, enyhe kiemelkedés a belterületen” vagy „nagyobb, meredekebb domb” vagy „mesterséges földhányás”. (Bába – Nemes szerk., 2014. 171.) Hefty a következőképpen definiálja: „szelidebb talajkiemelkedés”, „a népnyelvben a természetes és mesterséges, vagy annak tartott kisebb talajkiemelkedés”. (Hefty, 1911. 20.)

A halom földrajzi köznévi szórványosan az egész nyelvterületen előfordul, de leginkább a Nagy-Alföldön jellemző a szó használata, mely eredetileg az ellenség megfigyelésére alkalmas természetes vagy mesterséges földhányást, temetkezési helyet vagy sírhalmot jelölt. Az Alföld halmjai a földtani szerkezetükben is hasonlítanak a sírhalmokhoz. (Hefty, 1911. 20.)

Az azonban kérdéses, hogy a nádudvari halmok esetében mennyire játszott szerepet a temetés, vagyis a felsorolt halmok közül hányat emelhettek sírhalom gyanánt. Régészeti adatokkal erről nem rendelkezem. A halom emelésének funkciója lehetett a település határának jelölése is.

A halmok megnevezésére szolgáló egyéb földrajzi köznevek Nádudvar helynévanyagában a laponyag, a domb és a hegy. Érdekes, hogy míg Nádudvar esetében a történeti forrásokban egy-

általán nem szerepelnek domb-utótagú nevek, addig az élőnyelvi gyűjtésekben ez a köznév jellemzően előfordul. Ezzel ellentétben pedig a hegy köznév nem használatos a mai nyelvben, míg a történeti térképeken igen.

A halom és a laponyag mind a múltban, mind a jelenben produktív névelemnek bizonyulnak, viszont a beszélt nyelv különbséget tesz köztük: a laponyag szó a halomnál kisebb kiemelkedésekre használatos, jelentése egy „árterületből vagy mocsárból kiemelkedő, rendszerint kör alakú, enyhén lejtős oldalú lapos domb” vagy „mocsárból kiszáradt legelő”. (Bába – Nemes szerk., 2014. 225.) Hefty kisebb földkiemelkedését hivatkozik rá, és azt is kifejti, hogy ez a földrajzi köznév az országban Hajdú-Bihar, Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megyében a leggyakoribb. (Hefty, 1911. 29.)

Az ÚMTSz. alapján a laponyag egy „a környező alacsonyabban fekvő területből, árterületből, mocsárból kiemelkedő, rendszerint kör alakban szétterülő, enyhén lejtős oldalú, természetes vagy mesterséges, lapos domb, esetleg régi halomsír, kunhalom”. (B. Lőrinczy – Hosszú szerk., 2002. 256.)

Összegzés

A nádudvari halmok vizsgálata során száztizennégy objektum és száztizenöt halomnév nyelvi elemzését végeztem el. A nevek alakulását a tizennyolcadik századtól napjainkig követhetjük végig. A nyelvészeti szempontú vizsgálat a következő eredményekkel szolgált: az összes név kétrészes és transzparens, előtagjukat tekintve pedig a tulajdonság alapján történő helynévadás bizonyult a legproduktívabbnak, hiszen hatvanegy esetben erre volt visszavezethető a névadás motivációja; a többi név előtagja pedig helynéven, személynéven vagy történelmi eseményen alapul. A névanyagban tizenhat olyan név fordul elő, amely csak az utótagjában tér el egymástól: például a Vásár-halom és Vásár-laponyag, Hangács-halom és Hangács-laponyag, Tetves-halom és Tetves-laponyag. Ezek méretüket, jellegüket illetően eltérő kiemelkedéseket jelölnek. Annak ellenére, hogy a legtöbb halomnév

ma már nem kiemelkedést jelöl, csupán két név esetében figyelhető meg, hogy a nyelvhasználat során kezd kikopni a köznévi elemük.

Felhasznált irodalom

Balázs Sándor (2001): Nádudvar története. Tarsoly, Budapest

Balkányi Szabó Lajos (1865): Debrecen helynevei. 100 helynévnek történeti, szájhagyományi és szónyomozási magyarázata. Debrecen

Bihari-Horváth László (2018): Nádudvar monográfiája. Nádudvar

Fényes Elek (1851): Magyarország geographiai szótára. Budapest

FKnT. = Bába Barbara – Nemes Magdolna (szerk.) (2014): Magyar földrajzi köznevek tára. Debrecen

Hefty Gyula Andor (1911): A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. Magyar Nyelvőr 40. 155–462.

Hoffmann István (2007): Helynevek nyelvi elemzése. Budapest

Hoffmann István – Rácz Anita – Tóth Valéria (szerk.) (2018): Régi magyar helynévadás, A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai. Budapest

Kabos Kandra (1898): A váradi regestrum. Budapest

Kiss László (1973): Nádudvar földrajzi nevei. Debrecen

ÚMTSz. = B. Lőrinczy Éva – Hosszú Ferenc (szerk.) (2002): Új magyar tájszótár 4. Budapest

Felhasznált levéltári források

MNL HBML V.181/ggg 3. (1850): Hajdú-Bihar megyei Levéltár,
Nádudvar Határleírás

A templomi ülésrend mint a lokális társadalom leképeződése három bihari falu vizsgálata alapján

Vadász Márton

DE, néprajz PhD, I. évf.

vadaszmarci@gmail.com

Témavezető: Dr. Kavecsánszki Máté (DE)

Bevezető

Bihar egyike volt a történeti Magyarország legnagyobb kiterjedésű vármegyéinek. Nem véletlenül nevezték „Biharországnak”, hiszen az Alföld és Erdély határán elhelyezkedve sok nemzetiségnek volt otthona. A megye síksági és dombvidéki (Bihari-Sík, Sárrét, Érmellék, Bihari-Hegyköz) részén a magyarság volt a dominánsabb, ezzel szemben a hegyvidéken – főleg a Bihar-hegység vidékén – elsősorban a románok alkottak többséget. Mellettük éltek németek és szlovákok (Sólyomkő és környéke) is a vármegyében, illetve jelentős a cigány és zsidó közösségek hatása is a térség népi kultúrájára.

Ez a multietnikusság vallási sokszínűséget is jelentett, ami az esetek többségében etnikus színezetet is hordozott, és meghatározta egy adott közösség tagjainak szokásait, hagyományait, az egyén életének majd minden aspektusára befolyást gyakorolva. A magyar lakosság döntően református, kisebb részben római katolikus, a románság ortodox, illetve görögkatolikus hitű, mellettük kis számban élnek római katolikus szlovákok is az egykori Bihar vármegye területén. Ez a felosztás nagy vonalakban igaz, azonban tovább finomíthatnánk a képet, ha kitérnénk a magyar vagy ruszin identitású görögkatolikusokra, esetleg arra a folyamatra, amely során a 19. század végétől megjelenő kiségházak a falvakban is komoly társadalmi bázist építettek ki.

Ebből a sokszínűségből jelen dolgozatban a református magyarság vallási és társadalmi szokásainak egy aspektusát, a templomi ülésrendet fogom vizsgálni három esetpéldán keresztül, különös tekintettel arra, hogy az milyen formában képezi le a helyi

közösség társadalmi struktúráját. Kutatásom tárgyköre egyaránt része a vallási néprajznak és a társadalomnéprajznak, hiszen egyházközségek tagjainak a szakrális térben való elhelyezkedését vizsgálom, ugyanakkor mindezt profán, a helyi társadalom értékrendszere által befolyásolt szempontok határozták meg: a feudális társadalmi struktúrában elfoglalt hely, vagyoni különbségek, a falu világi és egyházi önkormányzatában betöltött pozíció döntötte el azt, hogy a szakrális térben az egyén hol foglalhatott helyet.

Az ülésrend mint az egyének társadalmi rangsorának megtestesítője a szűkebb család szintjén is megjelent, ennek legjobb példája az étkezések idején az asztalt körülülők – vagy éppen az asztaltól távolabb étkezők – viszonyrendszere. Tágabb, több családra, akár több falura is kiterjedő alkalom volt az esküvő, ahol a vendégek ültetési rendje szintén szigorú szabályokhoz kötődött, a nem megfelelő hely kiválasztása konfliktusokhoz vezethetett. Ezekhez hasonlóan a templomi ülésrend is hierarchikusan, a helyi társadalom viszonyrendszerét leképezve épült fel.

Dolgozatomban három bihari, többségében református lakosságú falut vizsgálok – Szentpéterszeget, Váncsodot és Toldot. Mindhárom község esetében korábbi levéltári kutatásaim során találtam adatokat a templomi ülésrendre, esetenként az ülésrend körül kialakult konfliktusokra vonatkozóan. Váncsod és Told esetében ezek a források a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában (későbbiekben TTREL), Szentpéterszeg esetében pedig helyben, a Szentpéterszegi Református Egyházközség irattárában kutathatóak. Röviden ismertetem a három falu történetét és társadalmát, majd bemutatom és elemzem az ülésrendre vonatkozó forrásokat. Társadalomnéprajzi keretbe helyezve ezeket az adatokat összefüggést láthatunk a falu társadalmi rendszerre és a templomban kialakult ülésrend között, dolgozatom célja tehát bemutatni azt, hogy a templomi ülésrend miként képezi le egy-egy közösség társadalmi hierarchiáját.

A templomi ülésrend, mint a helyi társadalom hierarchiájának leképeződése

A templomi ülésrend a vallási néprajz egyik fontos kutatási területe, kutatástörténeti összefoglalása ezért túlmutat jelen dolgozat keretein, mégis szeretnék röviden kitérni néhány kutatóra, akik egy-egy térségre vagy falura vonatkozó munkáik segítségével mintát adhatnak a bihari kutatások számára is.

Az egyik ilyen Faggyas István Lakosság és templomi ülésrend című műve, mely regionális szinten foglalkozik a templomi ülésrenddel. (Faggyas 1990. és Faggyas 1991.) A szerző a történeti Gömör vármegye településeinek templomi ülésrendjét vizsgálta, és alapvetően leíró jelleggel közre is adta, térképeken ábrázolva a templomban helyet foglalók falun belüli elhelyezkedését is. Jelentőségét véleményem szerint az adja, hogy egy teljes régiót vizsgált egy olyan korszakban, amikor bár már felbomlóban voltak a hagyományos falusi közösségek, a kutató még hitelesen tudta felgyűjteni a templomi ülésrend emlékeit. Faggyas Istvánhoz hasonlóan egy tájegységre koncentrált Csiszár Árpád is, aki a Felső-Tiszavidék templomainak és temetőinek nemzetségi rendjét mutatta be tanulmányában. (Csiszár, 1985. 157–198.)

Kós Károly a Hunyad megyei Rákosdon kutatva talált rá a nemzetségi szervezet nyomaira, melyeket a településszerkezetben és a temetői renden túl a templomi ülésrendben is megtalált. (Kós, 1972. 238–253.) Rákosdon minél előkelőbb volt egy család, annál közelebb helyezkedett el a széke a templom centrumához – az úrasztalhoz és a szószékhez – képest. Kós munkáját azért tartottam fontosnak kiemelni, mert Biharban is jelen volt az a nemzetségi-nemesi székhasználat, melynek nyomait Rákosdon megtalálta a kutató.

Bihar vármegye református magyar falvairól nem született Faggyas István és Csiszár Árpád munkájához hasonló, összefoglaló jellegű mű, és a községszintű vizsgálatok is nagyon ritkák. Ugyanakkor a levéltári források és helyenként még az öregek emlékezete is olyan forrásbázissal szolgálhat, amelynek segítségével rekonstruálhatjuk az egykori templomi ülésrendet.

Szentpéterszeg, Váncsod és Told társadalma

Szentpéterszeg a Berettyó mentén elhelyezkedő, Árpád-kori eredetű falu, ami a 16. század közepén került a Váradai Káptalan birtokába. A 16-17. században a református hitre tért Biharban a Káptalan nem mindig tudta érvényesíteni birtokjogát, így a falu lakói ebben az időszakban viszonylag nagy szabadságban éltek – ahogy Osváth Pál írja, „elkényeztették” a péterszegieket az erdélyi fejedelmek idején (Osváth, 1996. 357.), a jobbágysorból azonban nem emelkedtek ki, sem egyéni, sem kollektív kiváltságot élvező lakókról nem tudunk Szentpéterszeg esetében. A 18. század elején, a Rákóczi-szabadságharc bukása után a falu újra visszakerült a Váradai Káptalan tulajdonába, lakói azonban megmaradtak református hitük mellett, melyet a 16. század első felében vettek fel. Bár kizárólag jobbágyok lakták a falut, de az erős egyházi és világi önkormányzat viszonylagos szabadságot biztosított a falu lakóinak. A 19. század közepétől kezdve részben megbomlik a korábban tisztán református falu vallási egysége, ekkor kis létszámban zsidók, és a Váradai Káptalan révén katolikusok érkeznek a településre, mindkét közösség azonban a református törzslakosságtól elkülönülten élt, nem voltak vegyes házasságok. Összességében Szentpéterszeg egy tipikus református jobbágyfalu volt, melynek lakói az egyházi és világi önkormányzat révén bizonyos fokú önállóságot élveznek, még a földesúri hatalom alatt is, ez pedig lehetőséget biztosított arra, hogy paraszti társadalma vagyoni alapon differenciálódásnak induljon, ami az 1848-as jobbágyfelszabadítás után éreztette igazán a hatását.

A Szentpéterszeggel átellenben, a Berettyó másik partján fekvő Váncsod sokszínű társadalmi képének kialakulása már a középkorban megkezdődött. Míg a környékbeli falvak sok esetben nagybirtokosok kezén voltak, addig Váncsod kis- és középnemesi családok birtoka volt az Árpád-kortól kezdve. (Nyakas, 2000. 460–461.) A leányági örökösödések révén ezek a birtokok gyorsan aprózódtak, így a török hódoltság végére, a 18. század elejére már legalább egy tucatnyi nemesi család élt a faluban, létszámuk pedig a beházasodások, öröklések, birtokmegosztások révén csak

nőtt, 1840-ben Osváth Pál 59 nemes vagy agilis családot említ. (Osváth, 1996. 377.) A nagyszámú nemesség a Hadnagyi Székben tömörült, és – bár számbeli többségben nem voltak a faluban élő jobbágysághoz képest – a település életét, a világi és egyházi intézményeket ők irányították. A nemesség és a jobbágyság nagy része magyar nemzetiségű és református vallású volt, azonban a faluban éltek román eredetű jobbágyok is, akik az ortodox vagy görögkatolikus hitet követték. Az anyakönyvek alapján a 18. századig visszakövethetően egyértelműen éltek cigányok is a faluban, ők reformátusként lettek anyakönyvezve, illetve jelentős lélekszámú zsidó lakosság is élt itt, akik mind vallásuk, mind foglalkozásuk révén elkülönültek a falu jobbágyi vagy nemesi származású lakosságától.

Váncsodhoz és Szentpéterszeghez hasonlóan Told is Árpád-kori eredetű falu, a 16-17. század folyamán azonban, a környék több településével együtt elpusztult, így 1617-ben már, mint pusztta birtokot adja el gróf Bethlen Sámuel berekböszörményi nemeseknek, (Nyakas, 2000. 450.) akik innentől kezdve egészen 1848-ig birtokolják a területet. Told még az 1732-es összeírásban is pusztabirtok, (Nyakas, 2000. 450.) és még az első katonai felmérés sem jelöli faluként. A toldi pusztán majorságokat építő nemesek feltehetően a 18. század végén telepítik újra a falut református magyar lakossággal. A többségében kis-és köznemesek lakta település Hadnagyi Székének iratai 1810-től maradtak ránk, (MNL HBML V.676/a. 1.k.) innentől kezdve követhető részletesebben a falu élete.

Az eddig elmondottak alapján a három vizsgált falu társadalmának szerkezete részben eltér, azonban sok hasonló jeget mutat. A rétegződés egyik alapja mindhárom helyen az a földbirtok volt, melyet egy-egy család művelt. Ez a birtok 1848 előtt csak a nemesek esetében volt magántulajdon, Szentpéterszegen – és sok esetben Váncsodon is – a jobbágyság a feudális rend megköttöttségei között tudott gazdálkodni úrbéres földjén. A jobbágyfelszabadítás és a paraszti polgárosodás korszaka részben egységesítette a három falu társadalmát, bár nem tüntette el egyik napról

a másikra a feudális rend maradványait. A társadalom két végétét alkották a föld nélküli családok, akik napszámból, alkalmi munkákból próbáltak megélni, illetve a 40-50 hold, vagy annál nagyobb birtokkal rendelkező parasztgazdák, akik sok esetben már a 19. század modern eszközeit is felhasználták gazdálkodásuk során (vasúti szállítás, gépesítés, motoros malmok). Mindkét csoportban találhatunk egykori jobbágyokat és nemeseket, a vagyoni helyzet tehát nem feltétlenül eredt a korábbi társadalmi helyzetből.

A földtulajdon mellett a feudális eredetű kiváltságok jelentettek differenciáló erőt Váncsod és Told társadalmában: mindkét faluban nagy lélekszámú és a helyi közigazgatásban (legyen az egyházi vagy világi) jelentős erőt képviselő kismanesek határozták meg a társadalmi hierarchiát, a feudális eredetű kiváltságaikkal esetenként az anyagi hátrányokat is leküzdve magasabb társadalmi pozíciót érhettek el. Szentpéterszeg esetében erre nem volt példa, hiszen a falu teljes lakossága jobbágyi származású volt, körükben nem voltak feudális eredetű különbségek.

Ákárhogy is alakult egy-egy község társadalomnéprajzi képe, a vallásos alkalmak mindig lehetőséget adtak arra, hogy családok, egyének reprezentálják a társadalomban betöltött szerepüket. Váncsod és Told esetében különösen fontos kiemelni itt is a nemesség szerepét. Bár a történeti Biharban nem jött létre annyi kuriális falu, mint Szatmár vagy Gömör vármegyében, léteztek falvak, melyek esetében a lakosság jelentős részét nemesek alkották – ilyen volt a 19. században a körülbelül negyedrészt nemesek lakta Váncsod,¹ illetve a majdnem teljesen nemesi lakosságú Told.² Ezekben a falvakban a világi és egyházi irányítás egyaránt többségében a nemesség kezén volt, ezért jelenlétük meghatározta a templomi ülésrendet is.

¹ Saját kutatásaim alapján Váncsod lakóinak körülbelül negyede nemesi származású családból származott, ez az arányszám az agilisokkal (anyai ágon nemesek) csak növekedhetett.

² Fényes Elek leírása szerint Told „Birtokosai felette számos nemesek, ki részint helyben, részint más vidékeken laknak” (Fényes, 1851. 207.).

Székperek Váncsodon

Váncsodon – hasonlóan sok más kisnemesi lakosságú községhez – élt a családi székek használatának szokása, ami egyes esetekben konfliktusokhoz, perlekedésekhez vezetett. (Kósa, 2012. 164–178.)

A nemesi családok templomi padjaikat feltehetően pénzen váltották meg – erről tanúskodik egy 1869. évi székperben írt panaszos levél, amelyben nemes Fodor Ambrus panaszolja, hogy bár „nagy atyám fizetett azon székér, és mégis mások ülik be...”. (TTREL I.446.d.2.) Bár a református egyház sokszor tiltotta és ellenezte a rang szerinti ülésrendet, (Kósa, 2012. 171–172.) a nemesség gyakran 1848 után is ragaszkodott a családok szerinti templomi székhasználathoz (Kósa, 2012. 171.). Hasonló volt a helyzet Váncsodon is: két székper is ránk maradt, mindkettő 1848 után keletkezett. Az első, 1869-es esetben (TTREL I.446.d.2.) a már említett Fodor Ambrus írt a váncsodi presbitériumnak rokonai érdekében: unokahúgát, Fodor Rozáliát jogos székétől „csúfosan akarják (...) el idegeníteni...”, ráadásul a Fodorok családi székébe olyanok járnak, „a’kiknek ott hejek nincs”. A panaszos nem kéri, hogy őket tiltsák ki a székéből, viszont hivatkozva arra, hogy a helyért a nagyapja fizetett, kéri az egyháztanácsot, orvosolja az unokahúgán esett sérelmet, biztosítsa helyét a családi székben.

Bár nem láthatunk bele a levélíró gondolataiba, feltételezés-ként megengedhetjük, hogy a mentalitás változásának egy mozzanatát lássuk ebben a panaszlevélben. A családi székhez való ragaszkodás és a család előkelőségének reprezentatív térben való megőrzése feudális eredetű hagyomány, ugyanakkor az, hogy a „jog nélküli” székhasználókat már nem akarja kitiltani, arra utalhat, hogy a nemesi előjogokon túllépve elfogadja azt, hogy a székhasználat szokásjogát már nem csak a rendi előjogok határozzák meg.

1. ábra

A váncsodi református templom. (Saját felvétel, 2022.)

A második eset 1887-ből való. Húsvét első napján, a délutáni istentisztelet alkalmával Balogh Lajosné Szűcs Eszter nem engedte be a székébe Domokos Lászlóné Gönczi Zsuzsánnát, ezért utóbbi székpert indított. Az ügyben öt tanút hallgattak ki, vallomásuk alapján a következők történhettek. Megérkezve a templomba Gönczi Zsuzsánna szokott helyére szeretett volna ülni, ekkor azonban Szűcs Eszter így szólt hozzá: „Eredj a Domokosszékbe”. (Máté Jánosné Nagy Zsuzsánna tanúvallomása.) Erre a sértett fél „nem szólt semmit, csak beült a másik oldali első székbe.” (Máté Jánosné Nagy Zsuzsánna tanúvallomása.) Az esetet tovább árnyalja, hogy „csak hárman voltak a székben s könnyen megfért volna még Domokosné.” (Vas Andrásné Szalkai Sára tanúvallomása.) Az ügy végkifejletét nem ismerjük, az eset azonban rávilágít arra, hogy a polgári jogegyenlőség 1848-as kihirdetése és

az egyházi tiltás ellenére sem változott a váncsodi nemesek mentalitása a templomi ülésrend kérdésében – akár a 19. század végén is sor kerülhetett székperekre.

A toldi hadnagy feleségének „Festett karos széke”

Told lakói majdnem teljes egészében nemesi származásúak voltak, ennek oka, hogy a falu Berekböszörmény határában alakult ki a 18. században, faluvá váló uradalmi majorságként: a szintén jelentős nemesi lakossággal bíró Berekböszörményből több család költözött ki az akkor még pusztán álló Told területére, előbb csak ideiglenes, később állandó jelleggel. (Fényes, 1851. 207.; Módy, 2000, 450. és Nyakas, 2000. 450–451.) A falu lakossága túlnyomó részben református volt, még a 18. század végén is Berekböszörmény leányegyházaként tartották számon Toldot, első templomukat 1800-ban építették. (Nagy, 1939. 95.)

1843 decemberében a toldi nemesek hadnagyának, Balogh Imrének a felesége a templomba egy festett karosszéket vitt, amelyben az istentisztelet alkalmával szeretett volna ülni, ezzel hangsúlyozva rangját, előkelőségét. (TTREL I.424.b.1.) Hegyesy Mihály lelkész azonban közbeavatkozott: „a következő viszállyok eltávoztatása tekintetéből” a karosszéket kivitette a padok közül, és a templom tornya alá, a bejárat közelébe tette. Az ügy elintézésére összehívták a presbitériumot, ami úgy határozott, hogy mivel „az illy dolog, sok rendetlenségre s zűrzavarokra szolgáltatna alkalmat; a fent említett székek betevése semmi szín alatt meg nem engedődik.”

A toldi eset eltér a váncsodi székperektől, hiszen itt nem a templomi padok miatt zördülnek össze egyes családok. Jelen esetben egy ember, a falu egy tisztségviselőjének a felesége érezte úgy, hogy a templomi ülésrendben egy sajátos módszerrel – saját karosszéke behozatalával – foglalhatja el a neki járó helyet. A lelkész azonban ezt megakadályozta, és döntésében a presbitérium is támogatta. Ennek oka többek között talán az is lehetett, hogy a presbitérium szintén nemesi származású tagjai is sértve érezhették magukat, hiszen még ha a közülük választott világi

előjáró, a hadnagy számára esetleg biztosítottak volna magasabb presztízsű ülőhelyet a templomban, felesége számára bizonyosan nem engedtek volna meg egy olyan karosszékot, amit még nemes családők sem használhattak a templomban.

A későbbi forrásokból következtethetünk arra is, hogy ekkoriban a hadnagy nem csak világi tisztségviselő, hanem az egyházi főgondnokkal megegyező szerepkörű egyházi előjáró is volt. Négy évvel a karosszék esete után, 1847 áprilisában Hegyesy Mihály lelkész indítványozta, hogy más egyházközségek mintájára Toldon is válasszanak főgondnokot, korábban tehát valószínűleg nem volt meg ez a pozíció. (TTREL I.424.d.1.) Ekkor egy helyi birtokost, Csapó Ferencet választották meg erre a tisztségre.

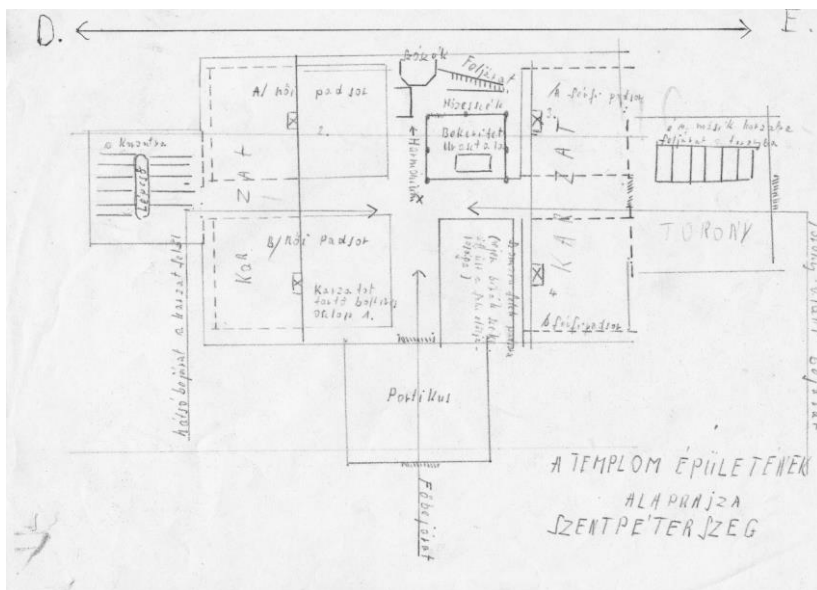
A presbiteri testület tagjainak kiválasztásában is erős volt a Hadnagyi Szék hatása: egy évvel a főgondnokválasztás után a nemesség hadnagya, Balogh Mihály választás nélkül került be a presbitériumba. Bár pozícióját ekkor jóváhagyták, a jegyzőkönyvbe az is bekerült, hogy a későbbiekben csak választás útján kaphat bárki is tisztéget az egyháztanácsban. (TTREL I.424.d.1.)

Ezek az esetek a nemesi mentalitás egy szegmensén túl rávilágítanak az ekkor még fiatal, mindössze néhány évtizedes múltra visszatekintő toldi református egyházközség helyzetére is. A források alapján úgy tűnik, hogy a Hadnagyi Szék és a helyi nemesség erősen befolyásolni igyekezett az egyházközség mindennapi életét. Feltehetően a hadnagyi és főgondnoki pozíciót sokáig azonos személy töltötte be, illetve a presbitériumba is – választás nélkül – bekerült a közbirtokosokat képviselő hadnagy.

Ülésrend Szentpéterszeg

Szentpéterszeg a Berettyó folyó jobb partján fekvő község. Lakói a Váradai Káptalan jobbágyai voltak, így feudális eredetű alá-fölé rendeltségi viszonyok nem differenciálták a társadalmát, főleg a családi tulajdonban lévő földbirtok nagysága jelentette a társadalmi helyzet alapját. (Varga, 1996. 89–122.) A település templomának ülésrendjéről egy dátumozatlan, feltehetően az 1970-es,

1980-as években készült tollrajz szolgál forrásként, melyet nagy valószínűséggel a falu lelkésze készíthetett.

2. ábra

A szentpéterszegi templom ülésrendje. A rajtot feltehetően az 1970-1980-as években készítette a falu lelkésze

Szentpéterszeg belső öngazgatását két szervezet intézte: a lelkész és az egyházgondnok vezetésével működő presbitérium, és a bíró vezetése alatt működő tanács. E két egység tagjait a falu földdel bíró gazdái közül választották, alapvetően demokratikus módon, hiszen minden, a közösség által rátermettnek tartott családfő indulhatott presbiteri vagy tanácsosi tisztségért. A módosabb gazdák természetesen előnyöket élvezhettek, hiszen anyagi helyzetüknél fogva a ranglétrán is magasabb helyet foglaltak el, jobb érdekérvényesítő képességgel rendelkeztek. Így gyakran előfordult, hogy a világi és egyházi öngazgatás testületeinek tagsága részben megegyezett. (Varga, 1996. 93.)

Ez hatással volt arra is, hogy kik használhatták az úgynevezett „bírák székét” a templomban. Ez a hely volt a legelőkelőbb, a portikuszból a templomba lépve jobb kéz felől az első padsorokat jelentette ez a megnevezés. Amint említettem, az előljáróság tagjai a jobb módú gazdák közül kerültek ki választásos úton, ezért a részükre fenntartott templomi széket sem örökölték, hanem hivatali idejükre kapták. Ettől függetlenül előfordulhatott, hogy apáról fiúra „öröklődött” a hely a „bírák székében” – ezt azonban nem a vérségi kapcsolat indokolta, hanem az, hogy egyes családokban a presbiteri vagy tanácsosi tisztség is öröklődött, az adott család számára fontos volt, hogy helyet foglaljon a falu vezetőségében.

A templom többi padjának beosztása a következőképpen alakult: belépve a templom hajójába a (portikusz felőli bejáraton át érkeztek a hívek, a torony alatti bejárat nem volt általános használatban) bal oldalt ültek a nők, a bal oldali karzaton pedig az iskolás korú lányok. Jobb oldalt a férfiak ültek, a már említett „bírák széke” is itt volt, közvetlen mögötte pedig a gyászolóknak fenntartott „szomorú felek padsorát” találjuk. A karzat az iskolás korú fiatalok helye volt.

Összességében a szentpéterszegi templom ülésrendje alapvetően nemi és életkori elkülönülést mutat, nem volt családok részére fenntartott pad, így ebből eredő konfliktusokról sem maradt fenn forrás. A társadalmi hierarchia azonban itt is jelen van, hiszen az előljárók részére elkülönítettek padsorokat, és a gyászolók számára is fenntartottak egy padsort, melynek reprezentációs célja is volt: az egyéni gyászon túl az itt ülők tudathatták az egész községgel, hogy közeli hozzátartozójukat gyászolják.

Kitekintés

Dolgozatomban három református bihari falu templomi ülésrendjét vizsgáltam. Arra kerestem a választ, hogy egy szakrális térben miképp jelenik meg a helyi társadalom profán értékek által befolyásolt hierarchiája.

Váncsod esetében egy dominánsan kismemesi falu székpereinek segítségével mutattam be, hogy a nemesi falvakban fennálló

családi székhasználat miképp jeleníti meg a családok falubeli hierarchiáját, és ennek milyen konfliktusai alakulhattak ki.

Toldon a nemesek hadnagyának felesége vitt be a szakrális térbe egy festett karosszéket, mellyel feltehetően saját előkelőségét akarta hangsúlyozni. Az akciót azonban a lelkész és a presbiterium egyaránt elítélte, a közösség fellépett a szokatlan és a templom terében illetlen viselkedés ellen.

Szentpéterszegen nem éltek nemesek, ezért a templomi ülésrendben nem érvényesült családszinten differenciált székhasználat. Azonban itt is megfigyelhetjük, hogy a tisztségviselők külön padokban ülnek a templomban, és a gyászolók számára is kialakítottak egy padsort, tehát a társadalmi helyzet itt is befolyásolja a templomi ülésrendet.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a vizsgált települések esetében a templomi ülésrend minden esetben leképezi az adott falu társadalmát: a kisenemesi lakosságú falvak esetében a templomi székek családonként oszlanak meg, jobbágyi lakosságú településeken pedig a világi és egyházi előjárók kapnak külön széket, míg a falu lakosságának többsége nemi és életkori csoportok szerint foglal helyet. Utóbbi esetben tehát nem örökölhető, családi székhasználatról van szó, ugyanakkor nem szabad elfelejteni azt sem, hogy – amint Szentpéterszeg példáján is látjuk – egy család a falu életében több generáción át tölthet be vezető szerepet, ezáltal generációról generációra „öröklődik” a kiemelt templomi helyhasználatának joga is.

A bihari néprajzi kutatások során eddig nagyon kevesen foglalkoztak a templomi ülésrend kérdésével, melynek bizonyára oka lehet az is, hogy a terepen, interjú módszerrel gyűjthető anyag első sorban már csak a 20. század derekára, második felére tud csak reflektálni, a korábbi esetpéldák levéltári anyagokban, vagy az egyházközségek irattáraiban lappanganak. Nem lehetetlen tehát, hogy a jelenleg is folyó további kutatások újabb adatokat hoznak felszínre a három falu templomi ülésrendjével kapcsolatban, így a fentebb elmondottakat a későbbiekben bizonyára újabb esetpéldák árnyalhatják, színesíthetik. Mindezek mellett túllépve

a három település adta kereteken céloim, hogy a történeti Bihar más településein is hasonló vizsgálatokat végezzek, újabb forrásanyagokkal színesítve a térség társadalomnéprajzi képét.

Felhasznált irodalom

Csiszár Árpád (1985): A régi nemzetségi rend a felső-tiszavidéki templomokban és temetőikben. In: Dankó Imre – Küllős Imola (szerk.): Vallási néprajz 1. Budapest. 157–198.

Faggyas István (1990): Lakosság és templomi ülésrend I. Debrecen

Faggyas István (1991): Lakosság és templomi ülésrend II. Debrecen

Fényes Elek (1851): Magyarország geographiai szótára IV. Pest

Kós Károly (1972): Népélet és néphagyomány. Budapest

Kósa László (2012): Hét szilvafa árnyékában. Debrecen

Módy György (2000): Told. In: Angyal László András (szerk.): Hajdú-Bihar évszázadai. Debrecen. 450.

Nagy Károly (szerk.) (1939): Told. In: Ifj. Nagy Károly (szerk.): A Tiszántúli Református Egyházkerület Története II. Egyházközségek Adattára. Debrecen

Nyakas Miklós (2000): Told. In: Angyal László András (szerk.): Hajdú-Bihar évszázadai. Debrecen. 450–451.

Osváth Pál (1996): Bihar vármegye sárréti járása leírása. Ethnica, Debrecen

Varga Gyula (1996): Gáborján, Hencida és Szentpéterszeg történeti néprajza. In: Rácz Zoltán (szerk.): Örökségünk Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg. Debrecen

Felhasznált levéltári források

MNL HBML V.676/a. 1.kötet. Toldi Hadnagyi Szék és Tanács jegyzőkönyve, 1810 – 1918.

TTREL I.424.d.1.Toldi református egyházközség igazgatási iratok, 1804 – 1905.

TTREL I.446.d.2. Váncsodi református egyházközség igazgatási iratok, 1793 – 1929.

A magyarországi kisüzemi sörgyártás földrajzi vizsgálata

Kovács Dávid

DE, földrajztanár – történelemtanár és állampolgári ismeretek tanára, OMA, VI. évf.

E-mail cím: kovacs.david990327@gmail.com

Témavezető: Dr. Pénzes János (DE)

Magyarországon az 1990-es évek elején indult újra a kisüzemi sörgyártás. A nagyüzemi sörgyárak megjelenése előtt kis mennyiségeket termelő főzdek szolgálták ki lokálisan a fogyasztói igényeket, azonban a söripar modernizációja révén létrejött nagyüzemi sörgyárak mellett csődbe mentek a XX. század elején. Az ehhez kapcsolódó fogyasztási és gyártási trendek kutatása hazai viszonylatban átfogó vizsgálatokat jelentett, azonban az 1990-es évektől népszerűvé váló kisüzemi sörgyártással foglalkozó tanulmányok nem terjednek ki a főzdek gazdasági lehetőségeit meghatározó földrajzi adottságokra, illetve működésük területi aspektusú elemzésére. Ezért a kutatás célja a magyarországi kisüzemi sörfőzdekkel kapcsolatos földrajzi elemzések bővítése. Mindezek alapján összehasonlító vizsgálat keretében 6 kisüzemi sörfőzde – Ugar Brewery, Mad Scientist, Zirci Apátsági Manufaktúra, Szent András Sörfőzde, Fehér Nyúl, Viharsarok – gazdaságföldrajzi elemzésére kerül sor.

A tanulmány célja a hat vizsgált kisüzemi sörfőzde összehasonlítása földrajzi elhelyezkedésükből adódó előnyök és hátrányaik, strukturális jellemzőik, alkalmazottaik száma és gyártókapacitásuk alapján, profiljuk meghatározása termékeik, márkájukat érintő karakterük szerint, söreik összevetése típus és átlagár alapján a főzdek webshopjaira építve, megvilágítva ezáltal a jogilag egységes magyarországi kisüzemi sörgyártás diverzitását.

A hat kisüzemi sörfőzde összehasonlításának alapját a vizsgálatban szereplő főzdek ügyvezető tulajdonosaival, sörfőzőivel,

egyéb alkalmazottjaival készített interjú adja, amelyeket 2020. november és 2022. január hónapok között végeztem. Az interjúalanyok anonimitásának megőrzésének érdekében sorszámmal láttam el őket és a sörfőzdeket (pl.: Interjúalany 1, Sörfőzde 1).

A gyártók egységáraitól számolt átlagárakra vonatkozó vizsgálatát a főzdek saját webshopjaiban megvásárolható termékei alapján készítettem, 2021. december 1. és 2022. március 5. között. Azonban a Zirci Apátsági Manufaktúra termékei nem kerültek be a vizsgálatba, mivel nem rendelkezik saját webhoppal. A sörök árainak feldolgozását a Microsoft Excel program segítségével végeztem, a vizsgálatban szereplő térképeket pedig a QGIS szoftverrel hoztam létre.

A magyarországi sörgyártás történeti áttekintése

Magyarország söriparát jelenleg is meghatározó nagyüzemi sörgyártás a XIX. század második felében alakult ki, mivel az új gyártási és hűtési technológia lehetővé tette az alsóerjesztésű¹ lagerek készítését, amely sörtípusnak megindult a tömegtermelése. A kedvező természet- és társadalomföldrajzi körülmények hatására – jó minőségű víz, árpatermő vidékek, nagy felvevőpiacok közelsége – sorra alakultak sörgyárak Budapesten – Kőbánya –, a Kisalföldön, a Bánságban és Erdélyben is. (Erdősi, 1970. 3–5.; Katona, 2018. 217–227.)

¹ A felsőerjesztésű élesztőgombák a fermentáció során összetapadnak, ezáltal az erjedés során keletkező szén-dioxid a sörlé felszínére emeli ezeket, innen ered a neve. A felső erjedésű élesztőgombák jellemzően 15–20 Celsius-fokos hőmérsékleten erjesztenek, ezért az így készülő sörök hűtésigénye alacsony. Az alsóerjesztésű élesztőgombák viszont az erjedés során nem kapcsolódnak egymáshoz, ezért a felfelé áramló szén-dioxid nem tudja a sörlé felszínére terelni. Az így készülő sörök kb. 9–14 Celsius-fok körül fermentálódnak, amelyet hosszú, akár hónapokig tartó, 0 Celsius-fok körüli hőmérsékleten történő ászokolás, lagerelés követ, míg ez a felső erjesztésű söröknél kimarad, így sokkal gyorsabb ezek készítése. Éppen ezért az alsóerjesztésű sörök eltarthatósága jobb, viszont az elkészítési idejük hosszabb, mint a felsőerjesztésű söröké (Bajkai és mtsai., 2016. 45.; Seresi (ford.), 2015. 31–32.).

A szocialista időszakban államosították a sörgyárakat, létrehozva 1948-ban a Magyar Söripari Vállalatok Trösztjét. (Erdősi, 1970. 7.; Fertő és mtsai., 2016. 40.) A megnövekedett fogyasztói igények kiszolgálását tervszerűen végezték, ellátóközetekre osztva az ország területét. A nagy mennyiségek előállításának következtében a sörgyárak termékeire a folyamatosan romló minőség volt jellemző. Ráadásul a keleti országrész sörrel való kiszolgálásának egyenlőtlenségét csak az 1970-es években sikerült megoldani, a Borsodi Sörgyár felépítésével Böcsön. (Erdősi, 1970. 28–30.; Fodor és mtsai., 2013. 105.)

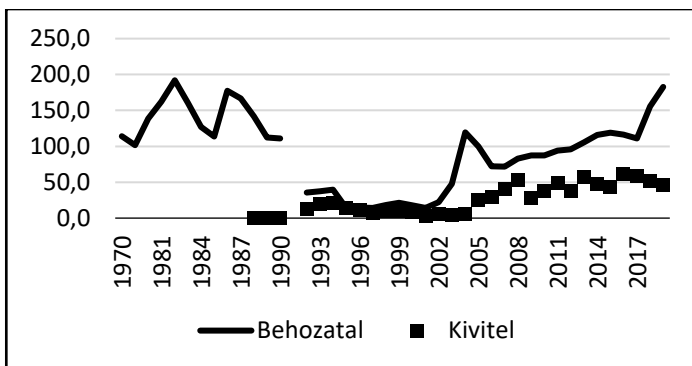
A rendszerváltást követően megtörtént a nagyüzemi sörgyárak privatizációja, ennek eredményeképp modernizációjuk is, viszont a termelés jelentősen visszaesett, mivel lecsökkent a korábban nagy létszámú, bányászokból, ipari munkásokból álló fogyasztóréteg. (Fodor és mtsai., 2013. 104–165.) Azonban a piaci liberalizáció révén a söripari szereplők egymás riválisává váltak. (Major, 2015. 459.)

Az 1990-es évek elején a liberálissá váló piaci körülmények hatására megjelentek az ún. első generációs kisüzemi sörfőzdék a nagyüzemi sörgyárak mellett. A trend az Egyesült Államokból és Nyugat-Európa országaiból érkezett, ahol már Magyarországot évtizedekkel megelőzve működtek kisüzemi sörfőzdék. (Major, 2015. 454.; Csörögi és mtsai., 2018. 74.) Az első generációs főzdek termékeire azonban alacsony minőség volt jellemző, a nagyüzemi sörgyárak által előállított sörtípusokat készítették. Több száz kisüzemi sörfőzde alakult, viszont a piaci körülmények és az alacsony minőség hatására, ezek jelentős része csődbe ment az évtized végére. (Interjúalany 6, Sörfőzde 6)

A 2010-es évek elején ismét legálissá vált a házi sörfőzés, ami magával hozta a korábban elfeledett sörtípusokkal való kísérletezést, mint az IPA², a különböző sour ale típusú sörök³, vagy a

² Fajttától függően keserű- vagy aromakomló-hangsúlyos stílus, ami a komlóhasználatától, alkoholfoktól, erjedési mechanizmustól függően több, különböző stílusra osztható fel. (Strong-England, 2021. 38.)

stout⁴. A házi sörfőzők gerilla sörgyártókként kezdtek működni – saját sörfőzdével nem rendelkező sörgyártó cég –, majd erre alapozva létrehozták önálló sörfőzdéiket, ezáltal létrejöttek az ún. második generációs, „újhullámos” sörfőzdek, vagyis nyugati trendeket követő sörgyártók. Termékeik magasabb minőséget képviseltek, mint az első generációs kisüzemi sörgyártóké, és az általuk főzött sörtípusok jobban illeszkedtek a nyugatról érkező trendekhez, termelésük csak kis részét tették ki hagyományos, alsóerjesztésű lagerek. (Bajkai és mtsai., 16-17.; Interjúalany 6, Sörfőzde 6)

1. ábra

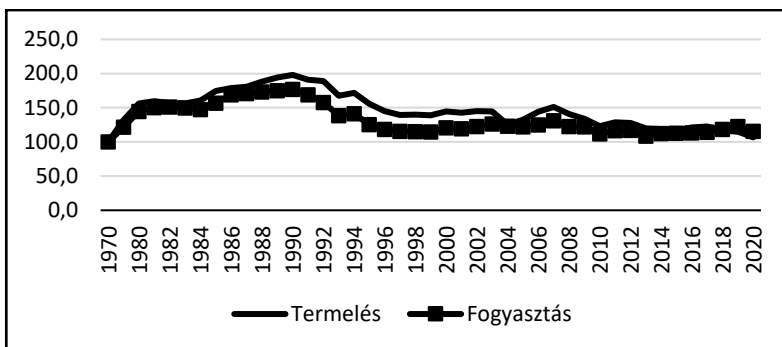
Magyarország sör exportja és importja 1970 és 2019 között (millió literben)

Forrás: saját szerkesztés a 1. link adatai alapján

³ A természetes, illetve mesterséges savanyítási eljáráson keresztül eső savanyú sörök összefoglaló neve. Elsősorban mesterséges savanyítással készülő söröket értünk alatta. (Strong–England, 2021. 45.)

⁴ Testes, pörkölt ízjegyeket hordozó, malátahangsúlyos, felsőerjesztésű, sötétbarna/fekete színű sör, amely malátázatlan pörkölt árpát is tartalmaz. (Strong–England, 2021. 29.)

A KSH adatainak jelmagyarázata alapján a szocialista időszakban Magyarország nem tudott sört exportálni, ami magyarázható a megnövekedett fogyasztói igények kielégítésével. Az export és az import változó értékeket mutat, látványosabb kilengések a rendszerváltás utáni piaci visszaesésnél, illetve a 2004-es Európai Unió csatlakozásánál tapasztalhatók, amikor olcsó, dobozos német sörök jelentek meg a magyar sörpiacon. (Győrfi, 2006. 30.)

2. ábra

Magyarország sörgyártásának és fogyasztásának bázisindexe 1970 és 2020 között (százalék)

Forrás: Az 1. link adatai alapján saját szerkesztés

A sörfogyasztás és sörgyártás volumene közel azonos tendenciákat mutat, tapasztalhatóak a szocialista éra magas fogyasztási értékei, illetve a rendszerváltás utáni visszaesés. Míg 1990-ben az egy főre jutó fogyasztás meghaladta a 100 litert, 2011-ben ez az érték már csak 60 liter volt. (Fodor és mtsai., 2013. 104–165.)

A magyarországi kisüzemi sörfőzdek definiálása

Az Egyesült Államokban az 1980-as években megjelentek olyan kisüzemi sörfőzdek, létesítmények, amelyek egyedi stílusú vagy ízű söröket állítottak elő. Az elmúlt 30 évben több, mint 2300 kisüzemi sörfőzde jött létre az Egyesült Államokban. A globális tér számos pontján elterjedtek, viszont rendkívül egyenlőtlenül. (Poelmans – Ostyn, 2020. 179.; Schnell – Reese, 2014. 167.; Watson – Broemel, 2020. 68.) Pontos definiálásuk nehéz, mert országonként eltér a meghatározás alapja. (Poelmans – Ostyn, 2020. 180.) Az Egyesült Királyságban a minősülés felső határát az évi maximum 5 ezer hektoliter előállított sör jelenti, Olaszországban ez az érték 60 ezer hektoliter. (Cabras, 2020. 149.) Csehországban 4 kategóriát állítottak fel, ahol a kisüzemi minősülés felső határa évi maximum 10 ezer hektoliter. (Wojtyra és mtsai., 2020. 4.)

Magyarországon a 2017. július óta érvényben lévő szabályozás alapján kisüzemi sörfőzdeknek számítanak azok a sörgyártó cégek, amelyek éves termelése nem haladja meg a 200 ezer hektolitert. A 2017. évi szabályozást megelőzően a felső határ 8 ezer hektoliter előállított sör volt. A kisüzeminek minősülő gyártók jövedéki adójának mértéke kedvezőbb, mint a nagyüzemi sörgyáraké, 810 forint hektoliter-fokonként (2. link).

A jogi meghatározáson felül számos egyéb tényező is megkülönbözteti a kisüzemeket a nagyüzemi sörgyáraktól, mint az egyediségre való törekvés, gyakran saját kocsmával, ún. taproommal is rendelkeznek, folyamatosan innovációra törekszenek, különleges termékeket állítanak elő, kihasználva a sörgyártásban lévő piaci rést. (Schnell – Reese, 2014. 167.; Panyor és mtsai., 2019. 21.) Népszerűségüket növelheti a globalizációra adott válaszreakcióként megjelenő neolokalizmus, amelynek következményeként a helyi termékek vásárlása felértékelődik, háttérbe szorítva a söripar globális szereplőit. (Hasman és mtsai., 2021. 168.)

A vizsgált kisüzemi sörfőzdek összehasonlítása

A főzdek 2020. évi erjesztőkapacitásának, előállított mennyiségének és foglalkoztatotti létszámának adataiból következtethetünk a földrajzi elhelyezkedésből származó előnyökre és hátrányokra, hiszen az előállított mennyiség függ a fogyasztók számától, vásárlóerejétől, a fővárosi piac megközelíthetőségétől stb. (1. táblázat).

		2020		
Sörfőzde	Alapítási dátum	Erjesztőkapacitás	Előállított mennyiség	Foglalkoztatotti létszám fő
Mad Scientist	2016	36 ezer liter	kb. 420–432 ezer liter	16
Fehér Nyúl	2017	23 ezer liter	kb. 200 ezer liter	10
Ugar Brewery	2015	10,8 ezer liter	kb. 60 ezer liter	5
Viharsarok	2017	26 ezer liter	kb. 60 ezer liter	13
Zirci Apátsági Manufaktúra	2015	32 ezer liter	kb. 100–125 ezer liter	7
Szent András Sörfőzde	1993	100 ezer liter	kb. 850 ezer liter	32

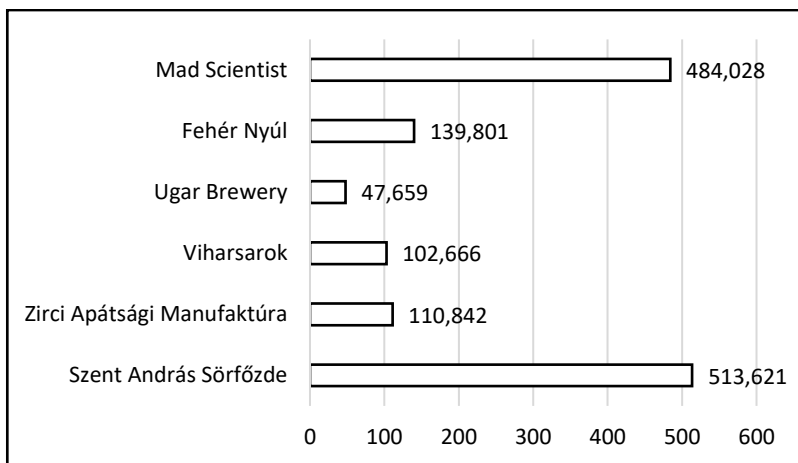
1. táblázat

A vizsgált sörfőzdek infrastrukturális jellemzői (2020)

Forrás: saját szerkesztés az interjúalanyok válaszai és az Opten adatai alapján (3. link)

Az erjesztőkapacitás mérete nem feltétlenül egyenesen arányos a termelt mennyiséggel, mivel a Fehér Nyúl, bár csak 23 ezer literes erjesztőtérrel rendelkezett, mégis a Szent András Sörfőzde és a Mad Scientist után a harmadik legnagyobb mennyiségű sört állította elő 2020-ban. A Viharsarok és a Zirci Apátsági Manufaktúra kapacitásainak nagysága ellenére nem készült kiemelkedően nagy mennyiségű sör a 2020-as évben, míg az Ugar Brewery sze-

rény erjesztőtere mellett is képes volt a Viharsarokéhoz hasonló mennyiséget előállítani. A Viharsarok előállított mennyiségéhez képest magas foglalkoztatotti létszáma magyarázható azzal, hogy az Opten adatbázisban nem különül el a főzde és a tulajdonában álló étterem alkalmazotti létszáma – ez az árbevétel esetén is valószínűsíthető (4. ábra). A Szent András Sörfőzde kiemelkedő adatai magyarázhatók a közel 30 éves működésükkel (6. ábra). Azoknak a főzdeknek lehet magas az éves előállított sörmennyiségük – függetlenül tehát az erjesztőkapacitástól –, amelyek a legnépszerűbbek a fogyasztók körében.

3. ábra

A vizsgált sörfőzdek árbevétele 2020-ban (millió Ft)

Forrás: saját szerkesztés a 3. link adatai alapján

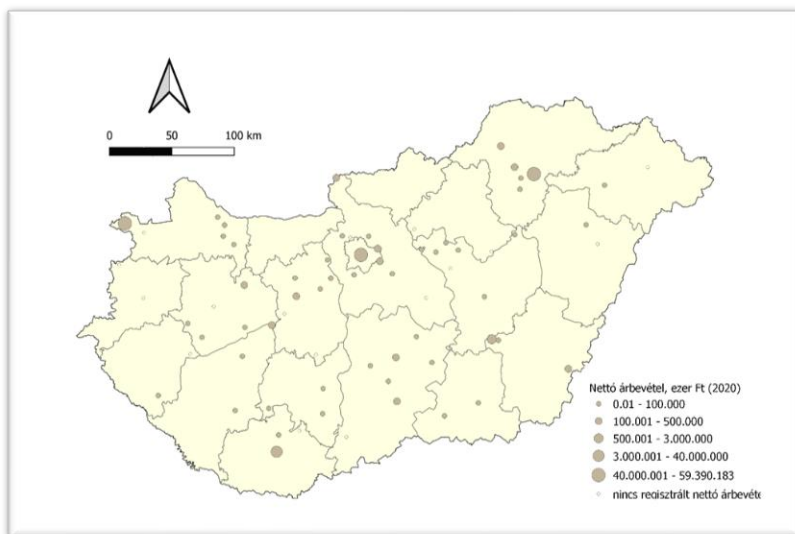
Az interjúkból kiderült, hogy a legnagyobb éves termeléssel a Szent András Sörfőzde rendelkezik, ezt követi a Mad Scientist, majd a Zirci Apátsági Manufaktúra, a Fehér Nyúl, míg a legkisebb mennyiséget az Ugar Brewery és a Viharsarok állítja elő. Ezt a 2020. évi árbevétel is visszaadja. A Szent András kb. dupla annyi sört állít elő évente, mint a Mad Scientist, azonban az árbevétele csak kevéssel előzi meg a budapesti főzdet. Ennek oka lehet az

eltérő árszabás, mivel a Mad Scientist magasabb áron értékesíti termékeit, mint a Szent András Sörfőzde, illetve az új sörök megjelenésének gyakorisága, mivel a Mad Scientist kb. hetente debütál új főzettel, a Szent András Sörfőzdnél ennek gyakorisága több hét, hónap is lehet. A árbevételi adatok alapján nem egyértelműsíthető a Fehér Nyúl budapesti elhelyezkedéséből adódó előnye (Interjúalanyok 1-6, Sörfőzdek 1-6).

A sörfőzdekre jellemző gyártási volumen, alkalmazotti összetétel jelzi az eltérő karaktert, ami lehet tudatos, vagy a piaci helyzet által kényszerű. A sörfőzdek elképzelései, motivációi az elsődleges befolyásolói a gyártási profilnak, azonban erre több tényező gyakorol hatást, mint a fogyasztók és viszonteladók igényei, a piaci helyzet, a versenytársak (Interjúalany 6, Sörfőzde 6). A főzdek maguk által kialakított karaktere is megnehezíti az összehasonlítást, vagy egy fejlődési ívre történő felírásukat, hiszen nem ugyanaz a motivációjuk. A Zirci Apátsági Manufaktúra a Közép-dunántúli régió egyik legfontosabb sörfőzdejévé szeretne válni, a budapesti piacon való értékesítést kevésbé tartja fontosnak, mint a Mad Scientist vagy a Fehér Nyúl (Interjúalany 5, Sörfőzde 5). A fővárosi kisüzemi sörfogyasztók igényeinek kiszolgálására alkalmasabbak lehetnek az újhullámos stílusokkal kísérletező főzdek, mint egy apátsági karakterrel rendelkező sörfőzde. Ezért a földrajzi elhelyezkedés megalapozhatja az alapított főzde karakterét.

A sörfőzdek elhelyezkedését több természet- és társadalomföldrajzi tényező is befolyásolhatja, mint a bérleti díj, ami a regionális központokban, megyeszékhelyeken magasabb lehet, mint ezeken a településeken kívül. A telepítésre pozitív hatást gyakorolhat a nagyvárosokban jelentkező magas vásárlóerő, kifejezetten Budapesten (Törőcsik, 2016. 19.), vagy a térség turisztikai szerepköre. Azonban a sörfőzde is generálhat idegenforgalmi vonzerőt a sörkóstolók, sörvacsorák, sörfesztiválok révén. (Wetzel és mtsai., 2016. 4-8.) Bajorország sörfőzdei telepítő tényezőinek vizsgálatában kirajzolódott, hogy a malátagyárak nagyobb hatást

gyakorolnak a főzdealapításra, mint a komlótermő vidékek. (Bert-ram és mtsai., 2021. 13.)

4. ábra

A magyarországi kisüzemi sörgyártó cégek éves nettó árbevétele, ezer Ft (2020)

Forrás: Az Opten adatai alapján saját szerkesztés (3. link)

Az Opten adatai szerint a 2020-ban működő sörgyártó cégek közül a nagyüzemi sörgyárak rendelkeztek a legnagyobb nettó árbevétellel, a kisüzemek értékeiket tekintve elmaradnak a nagyüzemektől. A kisüzemek közül a pécsi, illetve a békésszentandrásai sörfőzdék emelhetők ki, a többi kisüzemi sörgyártó cég között viszont nincs éles eltérés.

A térképen több olyan település is van, amelyen több sörgyártó cég működik, azonban ezek összevonva kerültek ábrázolásra. Az ilyen települések listája a következő: Budapesten 23 db, Fótton 2 db, Győrben 3 db, Kaposváron 3 db, Kecskeméten 2 db, Kiskunhalason 2 db, Miskolcon 2 db, Nagykanizsa 2 db, Nyíregyházán 2 db, Pécsen 3 db, Sopronban 2 db, Székesfehérváron 3 db.

Az adatok alapján egyértelműsíthető Budapest előnye, az ott működő 23 sörgyártó cég alapján. Kirajzolódik Budapest, a Sajó-völgy, illetve a közlekedési tengelyek – M7-es autópálya – telepítésre gyakorolt pozitív hatása.

A kutatásba bevont sörfőzdek telephelyválasztását különböző telepítőtényezők indokolják, mint a fogyasztópiaci közelség, vagy azoknak a településeknek a kihasználása, mint piaci rés, ahol korábban nem működött sörgyártással foglalkozó cég (5. ábra).

5. ábra

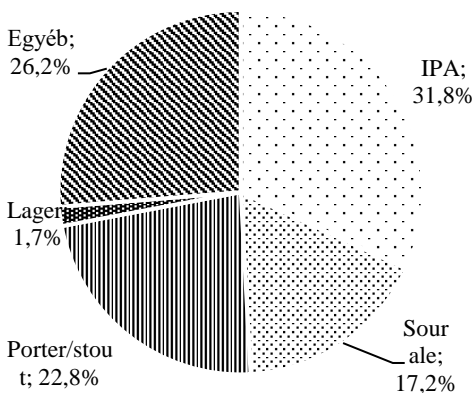
A vizsgálatban szereplő sörfőzdek elhelyezkedése

Forrás: saját szerkesztés az interjúalanyok válaszai alapján

A vizsgálatban szereplő sörfőzdek elhelyezkedésénél fontos szempont volt a termékek eladhatósága, a megfelelő minőségű felvevő piac közelsége, viszont a főváros telítettsége nehezíti a

budapesti telepítést. Egyéb tényezők is meghatározóak voltak, mint a személyes kötődés, kapcsolatok révén szerzett főzdeépület, a történelmi múlt, vagy pont a sörfőzdek hiánya az adott térségben. Azonban nem mindegyik főzde a budapesti piacot tekinti elsődlegesnek, a Zirci Manufaktúra a Közép-dunántúli régióban akar elsőszámú főzdevé válni, de a budapesti piacon értékesítő, elsősorban „újhullámos” sörfőzdek fővárostól való távolsága nehezíti a termékek célpiacra jutását (Interjúalanyok 1-6, Sörfőzdek 1-6).

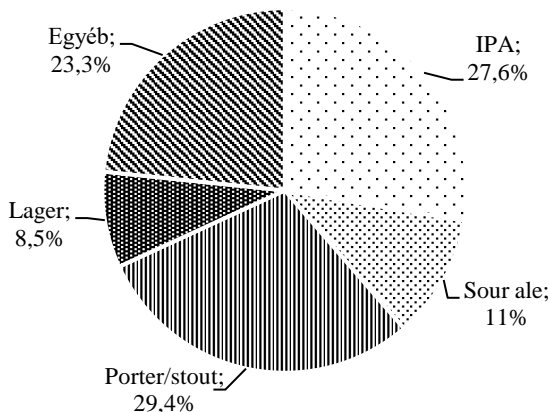
A vizsgálatban szereplő főzdek mindegyike kisüzemi sörfőzde, azonban az általuk előállított termékek minőségében, mennyiségében jelentős különbségek vannak. Vannak hasonló típusokat gyártó főzdek, mint a Mad Scientist, Fehér Nyúl, vagy az Ugar Brewery, kissé eltérő a Viharsarok, míg a Zirci Apátsági Manufaktúra hagyományos sör típusokból álló kínálata eltér a többi-től, ahogy a Szent András Sörfőzde vegyes kínálata is. A termékek összehasonlításánál a legfontosabb sör típusokat vontam össze a könnyebb érthetőség érdekében, például az IPA kategóriába minden IPA alapú sör típus beletartozik (6-11. ábrák).

6. ábra

A Mad Scientist söreinek megoszlása típus szerint (százalék)

Forrás: saját szerkesztés a 4. link adatai alapján

7. ábra

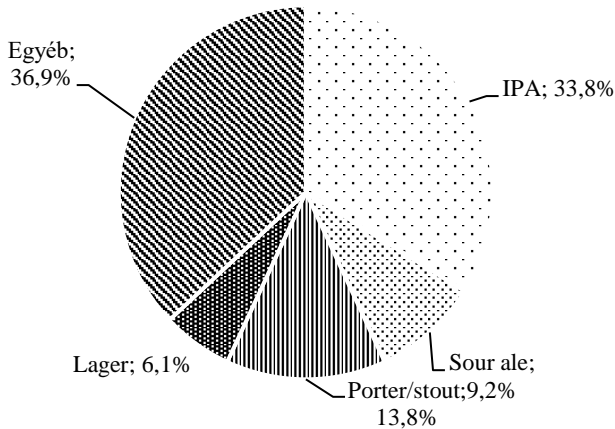
A Fehér Nyúl söreinek megoszlása típus szerint (százalék)

Forrás: saját szerkesztés az 5. link adatai alapján

A Mad Scientist főmárka mellett 2 almárka működik, Mead Scientist és MadX néven. A Mead Scientist-ben mézsöröket készítenek, a MadX-ben spontán erjedésű söröket.⁵ Azonban terjedelmi okok miatt csak a főmárka sör típusai kerültek bele a vizsgálatba (6. ábra). A két sörfőzde sör típusainak megoszlása nagyon hasonló egymáshoz, a magas „egyéb” kategória jelzi, hogy ezeken felül számos egyéb sör típusot is készítenek, míg a lagerek aránya rendkívül alacsony.

⁵ Természetes módon, vadélesztők és különböző baktériumkultúrák segítségével erjesztett és savanyított sör. (Strong-England, 2021. 62.)

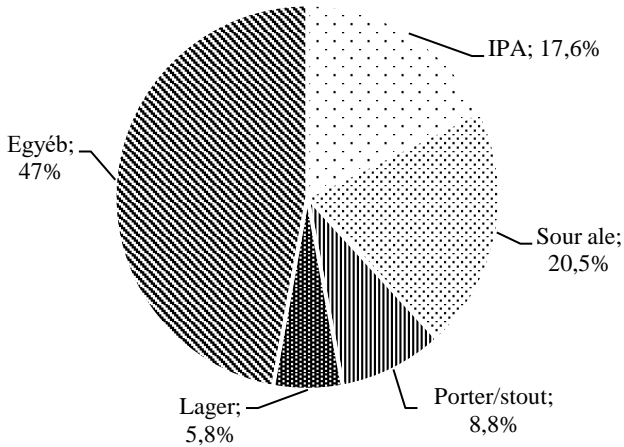
Az Ugar Brewery és a Viharsarok sör típusainak megoszlása eltéréseket mutat a budapesti főzdek adataihoz képest, azonban az „újhullámos” főzdekre jellemző típusok gyártása ezeknél is kimagasló, míg a lagerek értéke elmarad. Megfigyelhető még az „egyéb” kategória szélessége mindkét főzde esetén, különösen a Viharsaroknál, ahogy az IPA kategória keskenysége is, aminek oka lehet a többi főzde IPA, sour ale, porter/stout hangsúlya mellett a piaci érvényesüléshez szükséges más típusokkal való kísérletezés (9. ábra).

8. ábra

Az Ugar söreinek megoszlása típus szerint (százalék)

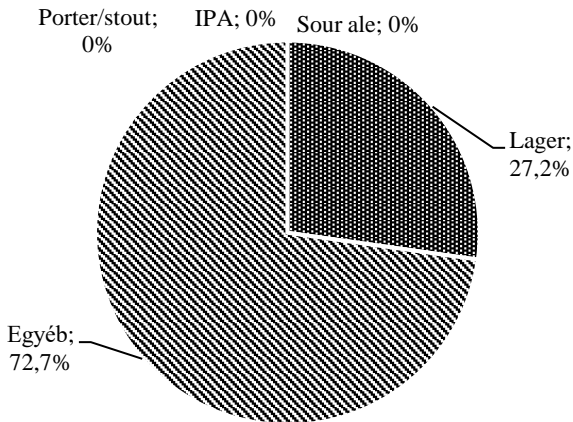
Forrás: saját szerkesztés a 6. link adatai alapján

9. ábra

A Viharsarok söreinek megoszlása típus szerint (százalék)

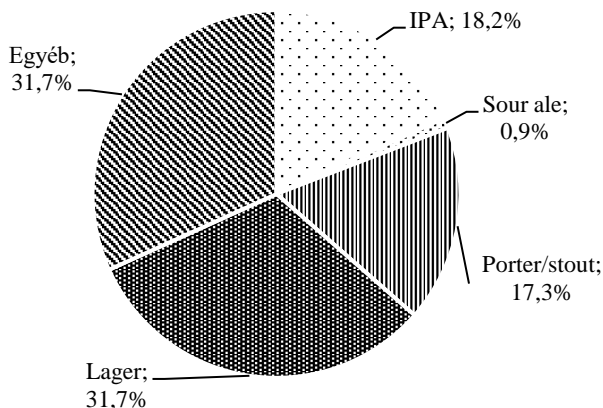
Forrás: saját szerkesztés a 7. link adatai alapján

10. ábra

A Zirci Apátsági Manufaktúra söreinek megoszlása típus szerint (százalék)

Forrás: saját szerkesztés a 8. link adatai alapján

11. ábra

A Szent András Sörfőzde söreinek megoszlása típus szerint (százalék)
 Forrás: saját szerkesztés a 9. link adatai alapján

A Zirci Apátsági Manufaktúra egyáltalán nem gyártja a második generációs sörfőzdek sör típusait, ennek oka az apátsági karakter, ami csökkenti az „új hullámos” sör típusok eladhatóságát. A főzde ezért elsősorban belga típusú söroket készít, de a különböző lagerek aránya is jelentős (10. ábra). A Szent András Sörfőzde kínálata rendkívül diverz, a legtöbb típust gyártják, azonban a sour ale típusú söroek aránya alacsony, ennek oka lehet a főzde hagyományosabb karaktere, amit jól jelez a lagerek magas rátája (11. ábra). A vizsgálatban szereplő kisüzemek sör típusainak összehasonlítása is mutatja, hogy a kisüzemi sörfőzdek, de még a második generációs főzdek sem lehet homogénnek tekinteni.

A legfontosabb értékesítési platformjaik különbözősége tovább mélyíti a különbségeket (2. táblázat).

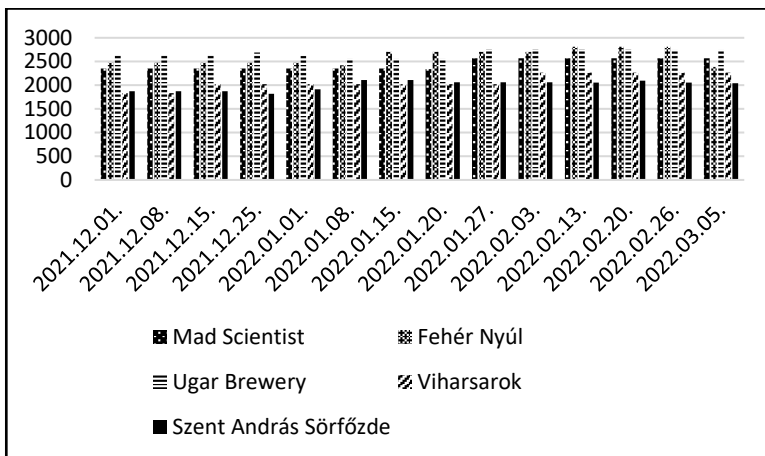
Sörfőzde	Legfontosabb értékesítési platform
Mad Scientist	HoReCa szektor/külföldi export
Fehér Nyúl	HoReCa
Ugar Brewery	HoReCa
Viharsarok	HoReCa
Zirci Apátsági Manufaktúra	Kis- és nagykereskedelmi láncok
Szent András Sörfőzde	Kis- és nagykereskedelmi láncok

2. táblázat

A vizsgált sörfőzdek legjelentősebb értékesítési platformjai
 Forrás: saját szerkesztés az interjúalanyok válaszai alapján

Azoknak a főzdeknél lehet a legmagasabb a HoReCa – Hotels, Restaurants and Cafés – szektorba történő értékesítése, amelyek kapacitásaik jelentős részét egyszeri, kísérleti főzetek elkészítésére használják, amelyekből nem tudnak folyamatosan nagy mennyiségeket előállítani, ezért a kis- és nagykereskedelmi üzletláncok állandó kiszolgálását nem tudják megoldani. A HoReCa szektorba történő értékesítés alatt elsősorban a vendéglátóhelyek, kisüzemi sörök forgalmazására szakosodott kocsmákat lehet érteni. A Zirci Manufaktúra és a Szent András Sörfőzde, mivel termelésük döntő hányadát az állandó söreik gyártására fordítják, így folyamatosan el tudják látni a kis- és nagykereskedelmi üzletláncokat (Interjúalanyok 1-6, Sörfőzde 1-6).

A sörfőzdek egységáraitól számolt átlagárakra vonatkozó vizsgálati eredményei szemléletesebbé teszik a főzdek közti különbségeket. A 13. és 14. ábrákon külön kezeltem a főzdek állandó/alap és egyszeri termékeinek átlagárait, a pontosabb meghatározás érdekében.

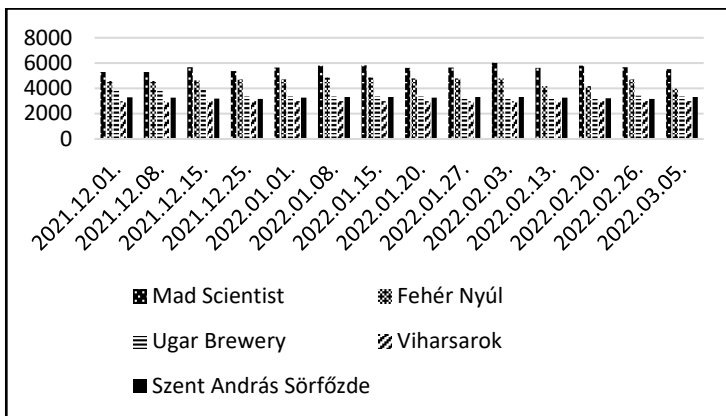
12. ábra

A sörfőzdek elérhető állandó söreinek egységáráiból számolt átlagárai (liter/Ft)

Forrás: saját szerkesztés a 10. link adatai alapján

Az állandó termékek átlagárát tekintve nincs nagy különbség a sörfőzdek között, a fővárosi sörfőzdek állandó söreinek átlagára magasabb, de nem kimagaslóan a többi főzdehez képest (12. ábra). Ez magyarázható azzal, hogy az állandó tételek jellemzően a legolcsóbbak is, a folyamatos értékesíthetőség, hozzáférhetőség érdekében. A főzdek alapsöreinek stílusában sok különbség nem mutatkozik, többnyire ugyanazokat a típusokat készítik.

A nem állandó, egyszeri, kísérleti sörök átlagáráiban nagyobb eltérés figyelhető meg. Az értékek ingadozásában meghatározó a főzdek által gyártott egyszeri sörök mennyisége, illetve a fogyasztók vásárlásainak száma (13. ábra).

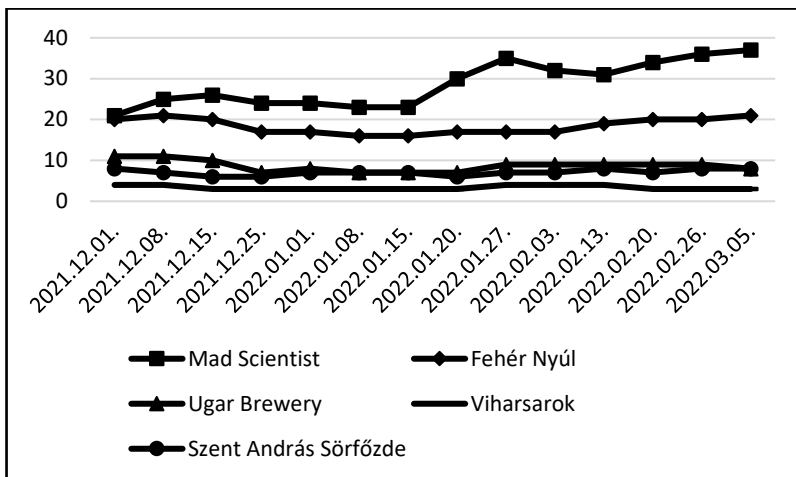
13. ábra

A sörfőzdek elérhető nem állandó söreinek egységáraiból számolt átlagárai (liter/Ft)

Forrás: saját szerkesztés a 10. link adatai alapján

A vizsgált időszakban egyértelmű a budapesti sörfőzdek előnye a kísérleti sörök átlagárát tekintve (13. ábra). Ennek oka lehet a fővárosi elhelyezkedés, illetve a gyakori sörpremier. A vizsgált fővárosi főzdek akár hetente is kijöhetnek új termékekkel, míg az ezen a körön kívül eső főzdek gyakran több havonta jelentkeznek új tétellel (14. ábra). Az átlagárát növelheti a nagyon magas hozzáadott értéket képviselő, hordóban utóérlelt sörök mennyisége, amelyek a legdrágább termékei a sörfőzdeknek (Interjúalanyok 1-6, Sörfőzdek 1-6).

A 14. ábrát kiegészítik a vizsgált sörfőzdek termékei megjelent mennyisége (14. ábra).

14. ábra

A sörfőzdek elérhető nem állandó söreinek száma (darab)

Forrás: saját szerkesztés a 10. link adatai alapján

A vizsgált időszakban a legtöbb kísérleti főzettel a Mad Scientist – Mead Scientist, MadX adataival együtt –, majd a Fehér Nyúl jelentkeztek, a legnagyobb kilengések a Mad Scientist esetében láthatók, ami magyarázható a vásárlási hajlandósággal is a főzde termékeit illetően. Míg a vizsgálatban szereplő, nem fővárosi sörfőzdek megjelent kísérleti söreinek száma és az azokban jelentkező változás elmarad a budapesti kisüzemek értékeitől. Azonban a nettó árbevételi adatok és a sörfőzdek átlagárai között nem jelentkezik egyértelmű egyenes arányosság, mivel az a Szent András Sörfőzde termékeinek átlagára az egyik legalacsonyabb, viszont a vizsgált sörfőzdek közül a legmagasabb nettó árbevétellel rendelkezett 2020-ban (3. ábra).

A vizsgálatban szereplő kisüzemi sörfőzdek különböző szempontok alapján történő összehasonlításának eredményei jelzik, mennyire heterogén gazdasági szereplők. Számuk folyamatosan gyarapszik, amely az utóbbi években meghaladta a 100 darabot (3. link). Mint piaci szereplők, konkurenciái egymásnak,

azonban a heterogenitásukból adódóan részben eltérő fogyasztóközönséget céloznak meg termékeikkel, kihasználva a kisüzemi sörgyártásban lévő rengeteg piaci rést. Például a Zirci Apátsági Manufaktúra és a Mad Scientist célközönsége a gyártott sör típusok alapján csak részben fedheti egymást, hiszen a Manufaktúra fogyasztói a belga típusú sörök miatt keresi a főzde termékeit, azonban ezek a sörök a Mad Scientist termékeinek csak minimális részét teszik ki. Meghatározó a budapesti elhelyezkedés, nem véletlen fővárosi főzdek magas száma, mivel magas vásárlóerő jellemzi, az emberek nyitottak az újdonságokra, illetve rengeteg kisüzemi sörtet forgalmazó vendéglátóhely működik itt, azonban ezen a körön kívül is lehetnek, sikeresek a kisüzemek, ennek példája a Szent András Sörfőzde, aminek alapját a 30 éves működés és a kiépült, stabil fogyasztóbázis adja, illetve a hagyományos sör típusok mellett az „újhullámos” sörökkel való kísérletezés. A kisüzemi sörfőzdek eredményességében meghatározó a nyugati trendek követése, viszont emellett a főzde által választott egyedi karakter is eredményezheti a sikerességet.

Felhasznált irodalom

Bajkai T. – Barla R. – Jenei B. – Róth Z. (2016): Sörfőzés otthon, egyszerűen. Budapest.

Bertram, D. – Chilla, T. – Wilhelm, C. (2021): Short Value Chains in Food Production: The Role of Spatial Proximity for Economic and Land Use Dynamics. In.: Land. Institute of Geography, University of Erlangen-Nuremberg. 10, 979. <https://www.mdpi.com/2073-445X/10/9/979> (Letöltve:2022.05.12.)

Cabras, Ignazio (2020): Craft Beer in the EU: Exploring Different Markets and Systems Across the Continent. In: Patterson, Mark W. – Hoalst-Pullen, Nancy (szerk.): The Geography of Beer, Culture and Economics. 149–157.

https://www.researchgate.net/publication/282685114_The_Geography_of_Beer_Regions_Environment_and_Societies (Letöltve: 2022.03.24.)

Csapó J. – Pintér R. – Wetzl V. (2016): A sörgyártás, mint ipari örökség turisztikai hasznosítási lehetőségei Magyarországon. Pécs <https://journals.lib.pte.hu/index.php/tvt/article/view/4291> (Letöltve: 2020.10.05.)

Csörögi E. F. – Neulinger Á. – Gyulavári T. (2018): A sörfogyasztás élmény szerepe a kézműves sörök népszerűségében. In.: Marketing & Menedzsment 2018, 3-4, 73-85. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/mm/article/view/1063> (Letöltve:2020.10.05.)

Fodor M. – Mészáros-Pintér Sz. – Medve A. (2013): Hogyan adjunk el valamit Másnak, ami valójában ugyanaz – Sört a nőknek?! In.: Vállalkozásfejlesztés a XXI. században, Budapest, 103-116. http://kgk.uni-obuda.hu/sites/default/files/06_Fodor-Meszáros-Pinter-Medve.pdf (Letöltve:2020.10.05.)

Panyor Á. – Balogh S. – Hampel Gy. (2019): Élelmiszer – gazdaság. Szeged <http://eta.bibl.u-szeged.hu/2105/1/%C3%89lelmiszer-gazdas%C3%A1g.pdf> (Letöltve:2020.10.05.)

Erdősi Ferenc (1970): A magyar söripar földrajzi problémái. In.: Magyar Tudományos Akadémia, Dunántúli Tudomány Közlemények, 10., Pécs http://realj.mtak.hu/6900/1/MTA_DunantuliTudIntKozlemenyek_10.pdf (Letöltve:2020.10.16.)

Fertő I. – Major A. – Podruzsik Sz. – Fogarasi J.(2016): Be- és kilépés egy érett iparágban: A magyar kisüzemi sörfőzdék esete. In.: Élelmiszer, Táplálkozás és Marketing, XII. éve, 1/2016, 39-46.

<https://journal.uni-mate.hu/index.php/etm/article/view/183>

(Letöltve:2020.10.05.)

Győrfi Zoltán (2006): A hazai söripár átalakulása a nemzetközi tendenciák tükrében. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Környezettudományi Intézet, Agrárközgazdasági és Vidékfejlesztési Tanszék. <https://docplayer.hu/3863221-Gyorfizoltan-a-hazai-soripar-atalakulasa-a-nemzetkozi-tendenciak-tukreben.html> (Letöltve:2020.10.05.)

Hasman, J. – Hána, D. – Materna, K. (2021): Regional brands produced beyond the region: An analysis of beer brands from recently closed breweries in Europe. In.: Moravian Geographical Reports. The Czech Academy of Sciences, Institute of Geonics. 29 (3): 168–183.

Katona Csaba (2018): Az első világháború hatása a sörgyártásra és a fogyasztásra Magyarországon. In: Gläser Norbert – Mód László (szerk.): A Nagy háború hatása a mindennapok kultúrájának változására. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 217–213.

http://acta.bibl.uszeged.hu/67629/1/vallasi_kulturakutatas_konvevi_035.pdf (Letöltve:2020.10.16.)

Major Anita (2015): Sörpiaci helyzetkép Magyarországon: versenyképesség a sörszektorban. In.: Gazdálkodás- 59, 5, 453–474. <https://ageconsearch.umn.edu/record/253434/> (Letöltve:2020.10.16.)

Poelmans, E. – Ostin, Thomas P. G. (2020): On the Existence of Belgian Craft Breweries: Explorative Research at the Microlevel. In: Patterson, Mark W. – Hoalst-Pullen, Nancy (szerk.): The Geography of Beer. 179–200.

https://www.researchgate.net/publication/282685114_The_Geography_of_Beer_Regions_Environment_and_Societies (Letöltve:2022.03.24.)

Schnell, Steven M. – Reese, Joseph F. (2014): Microbreweries, Place, and Identity in the United States. In: Patterson, Mark, Hoalst-Pullen, Nancy (szerk.): The Geography of Beer, Regions, Environment and Societies. Springer Science+Business Media Dordrecht. 167–189.

https://www.researchgate.net/publication/282685114_The_Geography_of_Beer_Regions_Environment_and_Societies (Letöltve:2022.03.24.)

Strong, Gordon – England, Kristen (2021): Beer Judge Certification Program, 2021 Style Guidelines, Beer Style Guidelines. <https://www.bjcp.org/bjcp-style-guidelines/> (Letöltve:2022.03.24.)

Törőcsik Mária (2016): A fogyasztói magatartás új tendenciái. In.: Vezetéstudomány, XLVII. Éve 2016, Marketingtudományi Különszám. 19–25.

<http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2325/1/VT2016n4p19.pdf>
(Letöltve:2020.10.05.)

Vogel, Wolfgang (1984): Házi sörfőzés. (ford. Seresi Frigyes 2015.), Budapest

Watson, April A. – Broemel, Erin T. (2020): Planting the Seed: Innovation Diffusion of Craft Breweries in Florida. In: Patterson, Mark W. – Hoalst-Pullen, Nancy (szerk.): The Geography of Beer, Culture and Economics. Springer Nature Switzerland AG 2020. 67–85.

https://www.researchgate.net/publication/282685114_The_Geography_of_Beer_Regions_Environment_and_Societies (Letöltve:2022.03.24.)

Wojtyra, B. – Kossowski, T. M. – Březinova, M. – Savov, R. – Lančarič, D. (2020): Geography of craft breweries in Central Europe: Location factors and the spatial dependence effect. In.: Applied Geography. 123 (2020) 102325.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S014362282030388X> (Letöltve:2022.05.12.)

Internetes források

1.link:

https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/elm12.html (Letöltve: 2022.01.26.)

2.link:

<https://turizmus.com/szallashelyvendeglatas/megduplaztak-termelesuket-a-kisuzemi-sorfozdek-1163000> (Letöltve:2021.11.26.)

3.link:

<https://www.opten.hu/dijitalanszolgalatasok/cegtarlight/lista>(Letöltve: 2022.05.12.)

4. link: <https://untappd.com/MadScientistBeer> (Letöltve: 2023.02.21.)

5. link: <https://untappd.com/FeherNyul> (Letöltve: 2023.02.21.)

6. link: <https://untappd.com/UGAR Brewery> (Letöltve: 2023.02.21.)

7. link: <https://untappd.com/ViharsarokBrewery> (Letöltve: 2023.02.21.)

8. link: <https://untappd.com/ZirciAptsgiManufaktra> (Letöltve: 2023.02.21.)

9. link: <https://untappd.com/w/szent-andras-sorfozde/139276> (Letöltve: 2023.02.21.)

10. linkek: <https://madscientist.hu/>; <https://feheryul.hu/>; <https://www.ugarbrewery.hu/termekeink/>; <https://www.viharsaroksor.com/shop/>; <https://szentandrassorfozde.hu/> (Letöltve:: 2022.04.04.)

A NEET-fogalom értelmezésének lehetőségei és a csoporttényezők bemutatása

Papp Kitti Mária

DE, szociálpolitika MA, I. évf.

pkittikem@gmail.com

Témavezető: Dr. Mohácsi Márta (DE)

Bevezetés

A NEET¹-generáció vagy NEET-fiatalok kifejezés egyre elterjedtebb fogalom napjaink társadalmában. A fogalmat nemcsak a társadalomtudományokban, de a médiában és munkaerőpiaci jelenségként is használják. A jelenség során azt tapasztaljuk, hogy egyre több fiatal esetében valamilyen válság bontakozik ki a pályakezdésük alkalmával. A NEET fogalom a Not in Education, Employment or Training mozaikszó rövidítése, vagyis olyan fiatalokat jelöl, akik nem vesznek részt oktatásban, nincsenek jelen a munkaerőpiacon és nem tanulnak, vagyis nem vesznek részt képzéseken sem. A NEET mint kifejezés Nagy-Britanniából indult az 1980-as években, majd Japánban lett nagy hagyománya ennek kutatása, de később megjelent Kínában és Kanadában is. Európában a 2008-as világgazdasági válság okozta gazdasági és társadalmi problémák hívták életre a széleskörű kutatási vizsgálatokat. Azóta számtalan nemzetközi és hazai kutatást végeztek a NEET-generáció körében.

Az Eurofound (2022) adatai szerint jelenleg az Európai Unióban élő 15-29 éves korosztály 14,2 százaléka, vagyis nagyjából hétmillió fiatal tekinthető NEET-nek. A NEET-ek különösen veszélyeztetett csoportnak számítanak munkaerő-piaci szempontból, hiszen főként olyan fiatalokat érint, akik nem rendelkeznek piacképes végzettséggel, kellő munkatapasztalattal, vagy csak egyszerűen nem képesek tartósan elhelyezkedni a munkaerőpiacon. Az

¹ "Not in Education, Employment, or Training", „foglalkoztatásban, oktatásban vagy képzésben részt nem vevő”.

Európai Unió tagországai között egyenlőtlen mértékben oszlanak el a NEET-fiatalok. Magyarországon tíz százalék körüli ez az arány, ami javuló tendenciát feltételez az elmúlt évekhez képest, s ezzel Európa középmezőnyében szerepel (Sólyom, 2015.), ugyanakkor az is igaz, hogy az elmúlt évek válságai jelentős számban növelték az Európai Unió országaiban a NEET-fiatalok számát.

Miért kell foglalkoznunk a NEET-ekkel?

A fiatalok munkanélkülisége szinte minden fejlett társadalomban fontos problémát jelent az országok számára. Az Európai Unióban a munkanélküliek közel negyven százaléka a 18–29 éves korosztályból való. 2013-ban a fiatalok közel 25 százaléka számított munkanélkülinek. 2019-re 14 százalék körül volt ez az arány, majd a koronavírus-járvány okozta pandémiás helyzet miatt 18 százalékra ugrott. 2021 májusára 17,2 százalékra mérséklődött. (Európai Parlament 2021.)

A NEET-generáció tagjai esetén nem beszélhetünk egységes csoportról, sokkal inkább egy heterogén, változó összetételű közösséget értünk alatta, azonban kiemelhetőek olyan ismertetőjegyek, amelyek mindannyiukra érvényesek és minden érintett társadalomban egységesen megfigyelhetőek.

Bokányi és Szabó (2015) szerint a fejlett országokban jellemző tendencia a korfa eltolódása, az elöregedő társadalom és a munkaerő-piacon aktívak számának fokozatos csökkenése. Emellett a munkanélküli fiatalok számának növekedésével megnő az eltartási ráta is, vagyis jelentősen kevesebb aktív munkaerő-piaci szereplő feladata lesz ellátni az inaktívakat és munkanélkülieket, mint az korábban jellemző volt. Ugyanakkor az is jellemző, hogy a NEET-ek számának növekedésével egyfajta szélsőséges polarizáció alakul ki a kortársak között alul- és túlképzettség tekintetében, amely magával vonja a társadalmi csoportok és a társadalmi státuszok egyértelmű és áthidalhatatlan elválasztódását is.

A NEET-generáció tagjai közül a legveszélyeztetettebbek azok a fiatalok, akik nem fejezték be iskolai tanulmányaikat (leginkább azok, akik az általános iskolai nyolc osztályt sem végezték

el), de jelentősen hátrányos helyzetben vannak a munkaerőpiacon azok is, akik az általános iskola után megkezdték középfokú tanulmányaikat, de azt nem végezték el, és nem szereztek szakmát vagy képesítést. Ugyanakkor a NEET-fogalma nem terjeszthető ki csupán a munkanélküli fiatalok csoportjára, az viszont kijelenthető, hogy a mai társadalmi viszonyok között Magyarországon a NEET-generációnak ez a csoportrésze tűnik a legveszélyeztetettebb kategóriának, hiszen hazánkban jelentős hányada a munkanélküliek csoportjának a fiatal, hiányos képességekkel rendelkezők közül kerül ki. (Sánta, 2017.) Mindazonáltal más veszélyeztető faktorok is vannak a NEET-té válás kapcsán. Ilyen a túl korai szülővé válás, a szenvedélybetegségek (közülük is leginkább a drog- és az alkoholfüggőség), a kriminalizálódás, vagy az iskolából való lemorzsolódás. (Sánta, 2021.)

A NEET fogalmának értelmezési lehetőségei

A NEET kifejezés a több évtizedes szociálpolitikai kutatások eredménye, amelyeket azért folytattak az Egyesült Királyságban (1980), hogy felderítsék a fiatalok társadalmi szintű problémáit. A NEET fogalma ekkoriban azokat a 16–18 éves korú munkanélküli fiatalokat foglalta magában, akik nem jutottak jóléti ellátásokhoz és a munkaerőpiacon sem voltak képesek belépni. Széleskörben ismertté a NEET-fogalma az Egyesült Királyságban és a világ számos más pontján 1999-ben vált, amikor a Social Exclusion Unit kiadta a „Szakadék áthidalása” című jelentését, amelyben a NEET-et, mint oktatásban, képzéseken és munkaerőpiacon részt nem vevő 15–24 éves korosztályként írta le. (Bokányi – Szabó, 2015.) A fogalom elterjedése azonban országonként eltérő jelentéseket is magával vont, amelyek nehézkessé tették a különböző országokban tapasztalható körülmények és jellegzetességek összehasonlíthatóságát. Ráadásul egyes társadalmak bizonyos problémái révén válhatnak a fiatalok társadalmilag dezintegrálttá. Ugyanis a NEET életforma egyfajta társadalmilag kirekesztett élethelyzetet is magával von, Sánta (2018) szerint legalább is Magyarországon mindenféleképpen.

Az Európai Unió kiemelt kérdésként tekint a NEET-ek helyzetére a tagországaikban, ezért az Európai Bizottság az Európa 2020 keretein belül bevezette a NEET-indikátort, amely lehetővé teszi, hogy egységes feltételek mellett lehessen mérni és egymáshoz viszonyítani a tagországok NEET-populációjának arányát és problémáit. (Bokányi – Szabó, 2015.), valamint az Európai Jogok Szociális Pillére cselekvési tervébe foglalták, hogy 2030-ra az EU-ban 9% alá kell csökkenteni az arányukat. (Európai Bizottság, 2017.)

A NEET kutatások Európán kívüli másik nagy bázisa Japán. Japánban a NEET vizsgálatok előhívója az előregedő társadalom és az a nálunk nem szokványosnak tekinthető foglalkoztatási rendszer volt, amelyet a szeniorátuson nyugvó bérezési struktúra határozott meg. Ez azt jelenti, hogy akik beléptek a munkaerőpiacra, azok ugyanarról a munkahelyről vonultak nyugdíjba, ahol mindent elkezdtek. Ugyanakkor a vállalatok biztosították továbbképzésekkel és egyénre szabott biztosításokkal a fejlődés és előrelépés lehetőségét. A probléma és az átrendeződés akkor kezdődött, amikor a '90-es években a gazdasági visszaesés hatására a cégek egyre kevesebb diplomást kezdtek alkalmazni, és egyre kevésbé vált biztossá, hogy egy egész életre tudják biztosítani a munkavállalóknak az állásukat. Ugyanakkor az idősek továbbra is rendkívül széleskörű támogatása egyfajta biztonságot teremtett a fiatalok számára is, hiszen a család idősebb tagjai ebből az ellátásból képesek voltak támogatni a pályakezdés előtt állókat is. Ezzel tovább nőtt a fiatalok munkaerőpiac felé való érdektelensége, továbbá nem állt fenn egy gazdaságilag kiszolgáltatott helyzet, amely a munka világa felé kényszeríthette volna őket. (Csaplár, 2009.)

A japánok által elfogadott NEET-fogalmat Genda Yuji (2007) alkotta meg. Az ő meghatározása szerint NEET-fiatalnak tekinthető minden olyan 18 és 34 év közötti, akinek nincs munkaviszonya, önellátó és oktatásban sem vesz részt. Fontos különbség az európai fogalommal szemben, hogy Genda Yuji szerint azok a fiatalok, akik bár munkanélküliek, de aktívan tesznek azért, hogy mielőbb

munkába álljanak, nem sorolhatók a NEET-ek közé, hiszen nekik feltett szándékuk mihamarabb adózó állampolgárrá válni.

Más társadalomtudósok Japánban más nézőpontból közelítették meg ezt a kérdést. Kosugi Reiko (2006) Genda Yuji elméletével szemben arról írt, hogy szerinte Japánban a NEET-ek olyan fiatalok, akik nem a társadalmi, gazdasági vagy munkaerő-piaci struktúra vesztesei, hanem egyszerűen csak olyan deviánsok, akik nem voltak képesek az iskolai tanulmányaik után megfelelően integrálódni a munka világába, mert antiszociálisok, csak szórakozásra pazarolják az idejüket, nem képesek egyértelmű állást foglalni amellet, hogy milyen jövőképet kívánnak kialakítani maguknak, vagy nincs elég önbizalmuk, és nem bíznak abban, hogy képesek a fejlődésre, hogy feljebb kerülhetnek az idők során a ranglétrán, ezért inkább nem is próbálkoznak. Következtetésképpen Reiko (2006) szerint a NEET-ekre nem, mint rosszul működő rendszerek veszteseire kell tekintenünk, hanem mint az önmaguk hibáinak elszenvetőire.

Magyarországon teljes, átfogó kutatás nem készült a NEET-ekkel kapcsolatban, azonban több szerző is foglalkozott vele², és más-más elnevezéseket találtak az érintett fiatalok körülírására. Mindaddig azonban nem született egyezményes megállapodás azzal kapcsolatban, hogyan kellene magyarul kifejezni a NEET-fogalmát. Borbély-Pecze Tibor Bors (2013) a TÁDÉ kifejezést vezette be, mint „társadalmilag tétlen fiatalok”, míg Artner Annamária (2013) a NEET mozaikszónak a tükörfordításaként az MIKK betűszóval dolgozott, vagyis a „munkán, iskolán, képzésen kívüliek” kifejezéssel. Mivel konszenzusos megállapodás nem született ezidáig a NEET magyar megfelelőjéről, leggyakrabban az eredeti, angol mozaikszóval szokás jellemezni a vizsgálandó csoportot.

² Ilyen szerző volt Sánta Tamás, aki 2021-ben a Debreceni Egyetemen folytatott tanulmányai során publikálta doktori disszertációját a magyarországi NEET-jelenséget vizsgálva.

Kikből lesznek NEET-ek?

Az *Social Exclusion Unit*-jelentés (1999) után Brynner és Parsons 2002-ben már az elfogadottá vált NEET-fogalom köré szerveződő kutatásban megállapították, hogy a kedvezőtlen anyagi és lakás-körülményekkel rendelkező, alacsony kulturális tőkével bíró családok gyermekei jelentősen nagyobb eséllyel válnak NEET-fiatallá, mint a tehetősebb családokból érkezők. Ezen megállapításokhoz kapcsolódóan Furlong 2006-ban publikálta vizsgálati eredményeit, amelyből kiderült, hogy a NEET-jelenséget elkerülő fiatalok sokkal kevesebb negatív élménnyel rendelkeznek az iskolarendszerről, mint a NEET-társaik, és nagy valószínűséggel olyan szülők gyermekei, akiket sosem fenyegetett munkanélküliség, stabil lakhatással és munkaerő-piaci státusszal rendelkeznek. (Bokányi – Szabó, 2015.)

Senki sem előre elrendeltetetten válik a NEET-generáció tagjává, de vannak olyan veszélyeztető faktorok, amelyek hatására valaki sokkal nagyobb eséllyel válik NEET-té, mint mások. Coles és munkatársai (2010) a 16–18 évesekre állítottak fel kockázati tényezőket, ám ezek a faktorok kiterjeszthetők az egész NEET-generációra. Coles és munkatársai (2010) szerint jelentősen veszélyeztetettebbnek tekinthetők azok, akiknek:

- a szülei vagy gondviselői hátrányos helyzetűek és munkanélküliek;
- nélkülözésben élnek és iskolai teljesítményük az átlagnál alacsonyabb volt;
- nem képesek önellátásra;
- valamilyen fogyatékkal élnek együtt;
- fiatalon vállalnak gyermeket;
- különleges nevelési igényűek;
- arra kényszerülnek fiatalként, hogy valamilyen hozzátartozójukat gondozzák;
- hajléktalanok;
- valamilyen mentális eredetű betegséggel élnek együtt;
- valamilyen szenvedélybetegségben szenvednek;
- törvénytelen cselekmény elkövetésében vettek részt;

- rendszertelenül jártak iskolába vagy valami miatt az oktatásból kizárták őket;
- nincs tizenhat éves korukra képzettségük;
- a tanulányaikkal véglegesen felhagytak a tankötelezettségi kor elérése után.

Az Eurofound (2022) ezzel szemben azonban csak hat kategóriát különböztet meg, amely alapján valaki NEET-té válhat, és ezekhez a kategóriákhoz arányokat is közzétettek. Eszerint megkülönböztetnek újrabelépőket (7,8%), akik bár jelenleg a NEET tagjai, de hamarosan újra részt fognak venni oktatásban vagy belépnek majd a munkaerőpiacra. A rövid távú munkanélküliek csoportját 29,8%-ra becsülik, és azt állapították meg, hogy ezek a fiatalok csak ideiglenesen estek ki a munkaerőpiacról, és kevesebb, mint egy éve nem tudnak munkát találni. A hosszú ideje munkanélküliek csoportja 22%-át teszi ki a NEET-eknek. Ők több, mint egy éve nem tudnak munkába állni, ami miatt nagy kockázata van annak, hogy társadalmilag leszakadnak és elszigetelődnek. Betegség vagy fogyatékoság miatt 6,8% nem tud részt venni az oktatásban vagy a munkaerőpiacon. A családért felelősségvállalók a NEET-ek 15,4%-át alkotják. Ők azok, akik gyermeknevelés vagy egyéb családtagok gondozása és ellátása miatt nem tudnak tanulni, vagy dolgozni. Ennek a csoportnak döntő részét, 88%-át nők teszik ki. A csüggedtek vagy passzívak (5,4%) olyan fiatalok, akik abban a hitben élnek, hogy nincs számukra elég lehetőség, nem elég képzetek, ezért nem tudnának helytállni a munkaerőpiacon. Az ő esetükben nagyon nagy a kockázata annak, hogy visszafordíthatatlanul a leszakadó társadalmi rétegbe csúsznak és tartósan elszigetelődnek a munka világától. A további NEET-ek, akik nem bekegatorizálhatók egyik korábban említett csoportba sem egy népes, 12,5%-os csoport, akik esetén nagyfokú heterogenitás figyelhető meg. Az Eurofound (2022) szerint ők olyan fiatalok, akik nem a hagyományos újtát választották a munkának, hanem alternatív jövedelemforrásokból tartják fenn magukat, mint például a művészek.

A kutatók megfogalmazták vizsgálataik alapján egyéb tényezőket is, amelyek a veszélyeztetettséget befolyásolhatják. Így, ha valaki már legalább hat hónapja a NEET tagja, akkor sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy nehezebben tud kikerülni belőle, mint aki éppen csak most került ebbe a csoportba. A férfiak száma szinte mindig, mindenhol és minden NEET értelmezési kategóriában magasabb, azonban a nők az életkor előrehaladtával nagyobb arányban vannak jelen. (Coles és mtsai., 2010.)

Ezzel együtt Sánta (2018) felhívja a figyelmet arra, hogy Magyarországon a legjelentősebb NEET-té válási tényező még mindig valamilyen deprivációból eredeztethető. Kutatásai szerint a legfontosabb tényező a szülők gazdasági, iskolázottsági és munkaerőpiaci státusza. De nem a szegénység az valójában, ami NEET-té teszi ezeket a fiatalokat, hanem az a szocializáció során belsővétt minta, amit a szüleiktől láttak. Vagyis, hogyha nem volt előttük az a kép, hogy a szülők rendszeresen dolgozni jártak, bejelentett, presztízst jelentő munkahelyre, akkor számukra sem ez lesz az ideális és elfogadott, és nem lesz ösztönző erő a tanulásra vagy a képzéseken való részvételre sem.

Hasonló eredményre jutott Rumberger (2012) is, aki az iskolai lemorzsolódás okait vizsgálta. Több száz a témában készített kutatást megvizsgálva azt a megállapítást tette, hogy a lemorzsolódás kétféle ok következtében történhet: egyéni és intézményi okokból kifolyólag. Egyéni tényezőnek a tanulmányi eredményeséget, a korosztálytól eltérő viselkedést (korai gyermekvállalás, függőségek kialakulása, bűnözés, munkaerőpiacra való belépés), az attitűdöket (értékek, hiedelmek, világszemlélet) és a szociokulturális jellemzőket tekintette. Az intézményi okok közé a családot mint visszatartó erőt, az iskolát mint szervezeti jellegzetességet vagy mint hibásan működő rendszert és a közösségeket mint társadalmi csoportokat, mint gyermekvédelmi intézményeket sorolta ide. A kutatások azonban arra mutattak rá, hogy a lemorzsolódás egy hosszabb idejű folyamat, és általában több az előbb felsorolt tényező eredménye. (Rumberger, 2012.)

A magyarországi kutatások is arról számoltak be, hogy a lemorzsolódás nem azonnal bekövetkező jelenség, hanem általában már az általános iskolában elkezdődik, és a közép fokú oktatási intézményekben fejeződik be, ott is leggyakrabban a szakiskolákban, ami egy magyar sajátosság. Az is egyértelműen kimutatható, hogy a szakiskolákban történő lemorzsolódás oka az, hogy szinte csak és kizárólag a gyenge képességű, szocioökonomiai szempontból hátrányos helyzetű fiatalok járnak az ilyen típusú oktatási intézményekbe, közülük is nagy arányban romák. (Kertesi – Kézdi, 2012.) Ezeket a középiskolásokat az jellemzi, hogy általában alacsony a szüleik iskolázottsága, rossz lakáskörülményekkel rendelkeznek, negatívak az iskolai élményeik, sok testvérük van, kényszerűségből választottak egy szakmát vagy egy adott intézményt és alacsony a motivációjuk. (Fehérvári, 2015.)

Magyarországon a NEET-ek jelentős részét alkotják azok az egyének, akik a lemorzsolódás vagy a korai iskolaelhagyás miatt nem képesek integrálódni a munkaerőpiacra. Fontos azonban azt is látni, hogy nálunk jelentősen magasabb a NEET-ek között a nők aránya, mint Európa más országaiban, amiben szerepet játszhat a nem megfelelően képzett nők korai gyermekvállalása is. (Fehérvári 2015)

Magyar, európai és japán tendenciák

Magyarországon az Európai Unióban megszokott módon méri az Eurostat a NEET-ek számát, vagyis a 15–24 éves fiatalokra vonatkozóan közöl adatokat. Eszerint 2001-től a 2008-as gazdasági világválságig egyértelműen lassú, de csökkenő tendencia volt mérhető.

Míg 2001-ben 14,6% volt a NEET-ek aránya, addig 2007-ben 11,3%-os érték mutatkozott. A recesszió hatására azonban újabb növekedés következett, amely meghaladta a kiindulási év adatait is (14,7%). 2013-ban további növekedés következett, ekkor a NEET-ek aránya már elérte a 15,4%-ot, ami 2,4%-kal meghaladta az Unió országok átlagát. 2015-re a NEET-ek aránya újra csökkenést mutatott, ekkor már az Európai Unió átlaga (12%) körül mozgott,

és megközelítette a 2007-es magyarországi átlagot is (Sánta, 2017.). Az Eurostat (2022) adatai alapján 2017-ben még alacsonyabb lett a Magyarországon a NEET-ek aránya, a legjobb eredmény pedig 2018-ban mutatkozott, akkor már csak 10,6% volt. 2020-ra a koronavírus-járvány hatására újra 12% fölé ugrott az arány, de 2021-re újra mérséklődő tendencia állt be. (Eurofound, 2022.)

Ugyanakkor Sánta (2017) arra hívta fel a figyelmet, hogy a százalékos csökkenés nem azt jelenti, hogy a veszélyeztetettek száma is csökkent volna. Szerinte nem az történt, hogy a munkaerő-piacra sikeresen integrálódott több fiatal az évek során, hanem csak megnövekedett a 25 év alatti közfoglalkoztatottak száma (Sánta, 2016.), illetve azok is jóval többen lettek, akik Magyarország helyett külföldön vállalnak munkát.

Az Európai Unióban 2021-ben a NEET-ek aránya 13,2% volt. Az mondható el, hogy a tagországok között jelentős különbségek mutatkoznak ebben a tekintetben. Míg például Hollandiában 5,5% csupán a NEET-fiatalok aránya, és a skandináv országok mind-egyikében 8,5% alatt alakultak a trendek, addig Olaszországban és Romániában a 20%-ot is meghaladta. (Eurostat, 2022.) Hogy milyen káros hatásai lehetnek gazdaságilag is a NEET-fiatalok magas számának, jól mutatja, hogy az ő inaktíváguk okozta kiesés csak 2013-ban 119 milliárd euró volt. (Bokányi – Szabó, 2015.)

A Japánban mért adatok a fogalom nagyfokú eltérése miatt nehezen összehasonlítható az európai NEET-adatokkal, ezért erre a kutatók nem is szoktak kísérletet tenni. Az azonban látható, hogy Japánban egyenletesen növekvő ütemben változik a NEET-fiatalok száma. A japán Egészségügyi Minisztérium beszámolója szerint míg 1993-ban 400 ezer fiatal tartozott a NEET kategóriába, addig 2004-re ez a szám már 640 ezer volt, vagyis bő egy évtized alatt a másfélszeresére nőtt. (Csaplár, 2009.)

Nők a NEET-társadalomban

Sánta (2020) arról ír, hogy Magyarországon a XXI. század második évtizedére a 15–19 évesek és a 20–24 évesek csoportjában is beérte, sőt meghaladta a női NEET-ek száma a férfiakét, vagyis mára a nők jobban ki vannak téve a lecsúszás lehetőségének, mint a férfiak. A 15–19 évesek korcsoportját tekintve a magyar átlag (5,8%) az EU-s átlag alatt van (6,1%), azonban jelentős különbség mutatkozik a férfiak és a nők aránya között. Míg az Európai Unió átlag a férfiak esetében 6,3%, a nők esetében pedig 5,9%, addig Magyarországon ez a férfiaknál 5%, a nőknél pedig 6,7%. A 20–24 évesek korcsoportjában is hasonló kép bontakozik ki. Az uniós és a magyar átlag szinte megegyezik egymással (15,5%), de a magyar férfiak átlaga (10,4%) alacsonyabb, mint az EU-s férfiak átlaga (14,9%). Azonban a magyar NEET-nők aránya (20,9%) jelentősen magasabb, mint az Európai Unió átlag aránya (16,2%).

Bene, Krémer és Pintye (2018) arra a megállapításra jutott, hogy a magyar női NEET-eknek mindkét korcsoportban (a 15–19 és a 20–24 évesek) a legmeghatározóbb oktatástól és munkaerőpiactól való távolmaradási indoka valamilyen családi kötelezettséghez köthető (gyermeknevelés vagy hozzátartozókról való gondoskodás). Ugyanakkor jelentős arányban vannak azok is, akik a férfi NEET-ek legfőbb indokához hasonlóan bár szeretnének dolgozni, de valamilyen okból kifolyólag nem találnak saját maguk számára megfelelő munkát.

A statisztikákból régóta az látszik, hogy a nőknek magasabb az iskolázottsága, többen vesznek részt gimnáziumi képzésben és kevesebben járnak szakiskolába. Az sem magyarázza a nők felülreprezentáltságát a NEET-generációban, hogy alapvetően többen lennének a vizsgált korcsoportban, mint a férfiak. Miért van tehát Magyarországon több nő a NEET-ek között, mint az Európai Unió más országaiban? Egyrészt azért, mert az állami közfoglalkoztatási program jelentősen több 25 év alatti férfit szív fel a kezdetek óta, mint nőt, ráadásul a külföldön dolgozók többsége is inkább férfiakból áll. (Sánta, 2020.).

Kapitány és Spéder (2018) továbbá arra hívta fel a figyelmet, hogy míg sokan arra helyezik a hangsúlyt, hogy kitolódott a gyermekvállalás ideje, addig arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy vannak a társadalomnak olyan csoportjai (főként azok a nők, akik csak az általános iskolát vagy még azt sem végezték el), akik nem várnak ezzel a harmincas éveikig. 2000-től kezdve 2018-ig a 15–19 éves korosztályban 25%-kal nőtt a gyermekvállalási hajlandóság, amely hosszú távon társadalmi egyenlőtlenségeket alakíthat ki.

Összefoglalás

A tanulmányban a NEET-generáció fogalmát és egyes csoportbontásait mutattuk be.

NEET-fiatalnak lenni nemcsak azt jelenti, hogy valaki nem talál magának hosszútávon biztos munkahelyet, de magába foglal fogalomértelmezéstől függően olyan fiatalokat is, akik bár rendelkeznek akár felsőfokú képzettséggel is, de az a tudás, amit maguknak tudnak, nem piacképes. NEET az is, aki az egészségi állapota miatt nem tud részt venni az oktatásban vagy a munkaerőpiacon, de NEET az is, aki nem rendelkezik elég magabiztossággal ahhoz, hogy belépjen a munkaerőpiacra.

Ugyanakkor azt is megállapítottuk, hogy Magyarországon a legfontosabb NEET-té válási tényező még mindig a szociodemográfiai tényezőkből fakad, és láttuk azt a magyarországi sajátosságot is, hogy nálunk egyre nagyobb ütemben növekszik a női NEET-ek aránya, ami egészen szokatlan folyamatnak tekinthető az Európai Unióban, de más országban belül is. Bemutattuk, milyen tényezők állhatnak ennek a hátterében, és milyen következményekkel járhat ennek a tendenciának a tartós fennállása.

Számos intézkedést hozott az Európai Unió és Magyarország azért, hogy csökkentse ezt az egyre nehezebb problémát. Az elsődleges mobilitási csatorna még mindig az oktatás.

Felhasznált irodalom

Artner Annamária (2013): A fiatalok munkanélküliségének kérdéséhez Európa példáján keresztül. *Közgazdasági Szemle*. 60, 12, 1370–1392.

Bene V. – Krémer B. – Pintye Zs. (2018): A 15–29 éves korosztály foglalkoztatásáról és munkaerőpiaci perspektíváiról – a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatainak tükrében. In: Nagy Ádám (szerk.): *Margón kívül. Magyar Ifjúságkutatás 2016*. Budapest

Bokányi Z. – Szabó Á. (2015): NEET-fiatalok. Egy fogalom nyomában. *Kapocs*. 14, 1, 28–39.

Brynner, J. – Parsons, S. (2002): Social Exclusion and the Transition from School to Work: The Case of Young People Not in Education, Employment, or Training (NEET). *Journal of Vocational Behavior*. 60, 2, 289–309.

Csaplár Zita (2009): Az olajozottan működő rendszer hátulütői: Japán fiatal munkanélküliek. *Kül-Világ*. 6, 2, 20–36.

Coles, B. – Godfrey, Ch. – Keung, A. – Parrott S. – Bradshaw, J. (2010): Estimating the Life-time Cost of NEET: 16–18 Year-olds Not in Education, Employment or Training. York

Fehérvári Anikó (2015): Lemorzsolódás és a korai iskolaelhagyás trendjei. *Neveléstudomány*. 3, 3, 31–47.

Furlong, A. (2006): Not a Very NEET Solution: Representing Problematic Labour Market Transitions Among Early School-leavers. *Work, Employment and Society*. 20, 3, 553–569.

Genda Yuji (2007): Jobless Youth and the NEET Problem in Japan. *Social Science Japan Journal*. 10, 1, 23–40.

Kapitány B. – Spéder Zs. (2018): Gyermekvállalás. In: Monostori J. – Óri P. – Spéder Zs. (szerk.): Demográfiai portré 2018. Budapest

Kertesi G. – Kézdi G. (2012): A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. *Közgazdasági Szemle*. 59, 7–8, 798–853.

Kosugi Reiko (2006): The Problems of Freeters and "NEETs" Under the Recovering Economy. *The Asia-Pacific Journal*. 4, 5, 1–5.

Rumberger, R. W. (2012): *Dropping out*. Cambridge

Sánta Tamás (2016): NEET-Kutatás – Szegedre vonatkozó statisztikai adatok tükrében. In: Jancsák Cs. – Krémer A. (szerk.): *Kisvárosi fiatalok, kisebbségek, új sebezhetőségek*. Szeged

Sánta Tamás (2017): Ha tovább maradsz, beleragadsz!: NEET-es fiatalok kormegoszlási arányai Szegeden. *Kultúra és Közösség*. 9, 8, 27–38.

Sánta Tamás (2018): Integrációs dilemmák a magyarországi NEET populációval kapcsolatban. *Belvedere Meridionale*. 30, 1, 127–145.

Sánta Tamás (2020): Nők a magyar NEET-csoportban. *Esély*. 31, 1, 73–92.

Sánta Tamás (2021): Vizsgálatok a kriminalizálódott magyar NEET fiatalok körében. *Belvedere Meridionale*. 33, 1, 119–130.

Social Exclusion Unit (1999): *Bridging the Gap: New Opportunities for 16–18 Year-olds Not in Education, Employment or Training*, Stationery Office, London

Sólyom Andrea (2015): Fiatalok jövőstratégiájáról. Erdélyi Társadalom. 13, 2, 211–228.

Felhasznált internetes források

Borbély-Pecze Tibor Bors (2013): Korai iskolaelhagyás és életút-támogató pályaaorientáció: támogató rendszer? https://oktataskepzes.tka.hu/content/documents/esl_llg_bptb.pdf (Letöltve: 2023.04.07.)

Eurofound (2022): A NEET-fiatalok. <https://www.eurofound.europa.eu/hu/topic/neets> (Letöltve: 2023. 04. 05.)

Európai Bizottság (2017): Cselekvési terv a szociális jogok európai pillérének megvalósítására. <https://op.europa.eu/webpub/empl/european-pillar-of-social-rights/hu/#chapter2> (Letöltve: 2023.04.05.)

Európai Parlament (2021): Fiatalkori munkanélküliség: javul a helyzet, de még van mit tenni az EP szerint. https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2017/12/story/20171201ST089305/20171201ST089305_hu.pdf (Letöltve: 2023. 04. 05.)

Eurostat (2022): Young People Neither in Employment Nor in Education and Training by Sex (NEET). https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_20/default/table?lang=en (Letöltve: 2023.04.05.)

Sánta Tamás (2021): NEET-JELENSÉG. Magyarországi PNEET és NEET fiatalok vizsgálata szocializációjuk aspektusából. <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/dc48ae6e-3ef6-42df-a2d6-c1b4c8e95e42/content> (Letöltve: 2023.04.07.)

Érzelmi viszonyok a római feliratokon? – A családi kötelékek vizsgálatának egy lehetséges módszertana a Legio II Adiutrix epigráfiai emlékei alapján

Berecz Gábor

DE, latin nyelv és kultúra tanára – történelemtanár OMA, VI. évf.

bereczgabor14@gmail.com

Témavezetők: Dr. Szabó Edit (DE), Dr. Takács Levente (DE)

A Római Birodalom a világtörténelem egyik leghatalmasabbika volt. Földrajzi kiterjedésére tekintettel jóllehet számos „vetélytársától” elmarad, ugyanakkor, ha más faktorokat is figyelembe vesszünk, mint pl. a gazdasági vagy kulturális teljesítményt, a birodalmon belüli infrastruktúrát vagy akár a modern jogrendszerek alapjául szolgáló római jogot, akkor azt láthatjuk, hogy rendkívül hosszú életűnek bizonyult: a hagyományos alapítástól, Kr. e. 753-tól egészen a Nyugatrómai Birodalom – szintén tradíció szerinti – bukásáig, Kr. u. 476-ig állt fenn. A Keletrómai Birodalom Konstantinápoly 1453-as elestéig a nagy ős jogutódjának tekintette magát, de az Oszmán Birodalom szultánjai is hasonló örökséget kívántak folytatni, mikor európai hódításaikat megkezdték. Mindez pedig a fent említett okok mellett a kiemelkedő katonai teljesítmény nélkül nem jöhetett volna létre. Nem volt azonban elég hódításokkal kiterjeszteni a birodalom határait, a megszerzett területeket meg is kellett tartani. Emiatt pedig egy érdekes – és eddig a magyar nyelvű szakirodalomban viszonylag kevésbé kutatott – kérdés, hogy miképpen éltek együtt a provinciákban a római katonák és a helyi lakosok, vagy a tartományokba vándorolt polgárok.

A Legio II Adiutrix egy római császárkori alakulat volt, amelyet Kr. u. 69-ben alapítottak. (Lőrincz, 2000. 160.) Az egység egy germaniai, majd britanniai szolgálatteljesítést követően 89-ben Aquincumban táborozott le. (Kovács, 2014. 76–84.) Egészen Pannónia 5. század első harmadában bekövetkező kényszerű kiűrtéséig a mai óbudai Duna-szakasz helyőrségét jelentette. A legio ez időben a birodalom valamennyi nagy háborújában részt vett (Lő-

rincz, 2000.; Kovács, 2014.), ugyanakkor elég sokáig állomásozott a provinciában ahhoz, hogy a kutatásban az egység és az *aquincumi* társadalmi tér közötti dinamikát vizsgáló kérdések fogalmazódhassanak meg.

E tanulmány egy hasonló problémákat boncolgató nagyobb kutatás szeleteként egy igencsak specifikus jelenséget vizsgál: a családon belüli érzelmi viszonyokat. Ehhez persze előbb lényeges áttekintenünk, milyen források állnak a rendelkezésünkre.

Az alakulat állomáshelyeiről és háborús részvételeiről irodalmi források is tanúskodnak, ám a történetírók – érthető módon – nem foglalkoztak az egyénekkal a gazdasági-társadalmi elit tagjait kivéve. Ha a legio katonáihoz a múlt tükrén keresztül szeretnénk valamelyest közelebb kerülni, akkor az általuk hátrahagyott feliratokat kell vizsgálnunk.¹ A Római Birodalomban igencsak dívott a feliratállítás, így szerencsére 473-at is ismerünk a Legio II *Adiutrix*től. Ezeket közkatonák, hivatásos tisztek vagy az egység élén szolgálatot teljesítő, politikai karrierjük egy bizonyos szakaszában járó arisztokraták állították vagy állíttatták.² Az összesből 130 olyan van, amelyen a hivatásos katonán kívül valamely családtag is szerepel. Mivel a római familia fogalma tágabb értelmű, mint a mai család kifejezés, így ezen feliratok között találkozunk örökös – örökhagyó, felszabadító – felszabadított viszonyrendszerrel is, illetve a korabeli familia tagjai voltak a rab-szolgák is. (Saller, 1994. 74–80.) Továbbá a római korban igencsak gyakran éltek az örökbefogadás lehetőségével, és nem egyszer felnőtt férfiak esetében, hiszen sokan így próbálták meg elkerülni nemzetségük nevének kihalását. Az emlékek zöme sírfelirat, de ismerünk 3 votív-vallásos (ti. valamely isten tiszteletére állították) és 4 megtisztelő feliratot (melyet a császárnak dedikáltak), és van egy különleges forrásunk: egy gúnyos falfirka.

¹ Természetesen a régészet is számos, e szempontból is rendkívül hasznos eredménnyel rendelkezik, ám ezeket nehéz egy-egy katonához vagy akár alakulathoz név szerint hozzárendelni.

² A tanulmány csak a hivatásos állomány katonáival foglalkozik, mert az elit tagjainak élete, családja általában már ismert.

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy hogyan is árulhat el bármit a családon belüli érzelmi viszonyokról egy kőbe vésett szöveg, amely igencsak formuláris, számos rövidítést tartalmaz, és gyakran épp tömör tényszerűségük miatt bizonyulnak hasznosnak. Való igaz, hogy a katonai feliratok általában a római hadtörténettel kapcsolatos kérdések megválaszolására alkalmasak: az adott időben hol állomásozott az alakulat, ki volt a parancsnoka, mely háborúban vett részt, kitüntető jelzői alapján milyen viszonya volt az uralkodóhoz, milyen származású katonákból tevődött össze az állomány, mit tudunk a katonák karrierjeiről stb.

Természetesen az sem unikális, hogy valaki társadalmi problémákat boncolgasson a feliratok szövege alapján, így számos kísérlet volt már a katonák vallásának vizsgálatára (Domaszewski, 1975.), illetve a származást sokan egészítették ki a feleségválasztás kérdésével vagy akár a katonák műveltségének elemzésével is. (Tomas, 2015.; Lee, 2020. 113–153.) Ezek azonban jónéhány esetben még mindig kvantitatív vizsgálatok: azt számszerűsítik, hogy milyen arányban tisztelték a katonák egyik vagy másik istent, hányan származtak egyik vagy másik helyről, és így az adott alakulat honnan toborzott, vagy ugyanígy milyen tendenciák érvényesültek a feleségválasztás kapcsán. Ezek persze fontos kérdések, és e tanulmány nem is szeretne a kutatások között értékbeli különbségeket feltételezni, csupán arra kíván rávilágítani, hogy e források az emocionális viszonyrendszert feltárni szándékozó, kvalitatív vizsgálatokhoz is alkalmasak lehetnek.

A címben megnevezett alakulat forrásanyaga háromféle lehetőséget biztosít számunkra a hasonló elemzések elvégzéséhez. Egyrészt a precíz életkorok mint az érzelmi kötődés indikátorai, másrészt a közönséges sírfeliratok szóhasználata, bizonyos érzelmi töltettel bíró melléknevek előfordulása mint a megnevezett családtagok minőségjelzői, harmadrészt pedig a sírversek a hétköznapi sírfeliratokhoz képest jóval egyedibb formái a búcsúnak, ahol talán még inkább érvényesülhetnek a megrendelő személyes preferenciái, és alkalmasabb lehetett az érzelmek kifejezéséhez.

Az első módszer némiképp furcsának tűnhet. Megértéséhez előbb szükségszerűen át kell tekintenünk, mit is tudunk a római feliratokon előforduló életkoradatokról. Mócsy András már egy tanulmányában – más szerzők felvetéseit folytatva, továbbgondolva – foglalkozott azzal, hogy a római síremlékek szövegeiben túlzottan sok esetben találni kerek életéveket, így ezek egy része biztosan szándékos kerekítés eredménye. (Mócsy, 1963.) Egy matematikai képlet segítségével megbecsülte, hogy Pannoniában, ahol a legio állomásozott, ez az 1–2. században nagyjából kétharmados arányt jelent, de a 3. században is – amikor a legtöbb, az alakulat által hátrahagyott családos felirat keltezhető – több, mint az emberek fele nem tudta a pontos életkorát, vagy nem tartotta fontosnak, hogy azt a sírfelirat szövegében feltüntessék.

A vizsgált katonák esetében ez a hányad kisebb, egészen pontosan 47%-os. Ez természetesen reprezentatív adatnak semmiképp sem tekinthető, hiszen a véletlen műve, mely feliratok maradtak ránk, és melyek pusztultak el, vakarták ki vésett felületüket, vagy maradtak még mindig a föld alatt rejtve a kutatás elől. Mégis, az érték viszonylag könnyen magyarázható: a katonáknak fel – és leszerelésük, illetve évenként történő zsoldosztásuk miatt lényeges volt pontosan tisztában lenniük az életkorukkal, és számos vizsgálat rámutatott már, hogy egyébként is meglehetősen műveltek voltak. (Lee, 2020. 134–153.)

Ennek ellenére is fontos arra felhívni a figyelmet, hogy a 107 ismert életkoradatból 17 db precíz életkor, vagyis nem csak a leélt évek, de a hónapok és a napok száma is szerepel a sírfeliraton. Noha afelől lehetnek kétségeink, valóban helyesen tudták-e az elhunyt szerettei annak pontos életkorát, az érzelmek vizsgálata szempontjából ez lényegtelen számunkra. Akár az elhalt rokon születésnapját tartották precízen számon egy olyan korban, amikor a fentiek szerinti mértékben volt gyakori az életévek kerekítése, akár azt tartották fontosnak, hogy a felirat szövegéből így tűnjön, mindkét esetben ugyanaz lehetett a motiváció: egy szorosabb emocionális kapocs fűzte egymáshoz a halottat és a feliratállítót. (Nem szabad megfélekednünk a horoszkópok fontosságáról is,

hiszen van, akinél ezt tartották pontosan számon, ld. Ehrlich, 2012.) Talán azt lényeges még kiemelni ezen adatok kapcsán, hogy jóllehet, gyermekek is akadnak köztük, ezek csak az egy évnél idősebbek, hiszen az ennél fiatalabbaktól való szakrális búcsú törvényben volt megtiltva. (Mander, 2013. 19–20.)

3. ábra
Az elhalálozási életkorok megoszlása

A fenti elmélet a gyakorlatban a következőképpen ragadható meg:

D(is) M(anibus) / Aur(elio) Proculino mil(iti) / q(ui) vixit annos XXXV / dies L Aur(elius) Proculus / vet(eranus) leg(ionis) II ad(iutricis) natione / Surus domo Heme/sa cum Cl(audia) Candida / parentes filio ka/rissimo posu/erunt cum Aeli(a) Iustina coniu(ge) – CIL 3301=RIU 1031.

„Az Alvilági Isteneknek. Aurelius Proculus katonának, aki 35 évet és 50 napot élt, Aurelius Proculus, a Legio II Adiutrix szírnépből, Hemesából való veteranusa Claudia Candidával, szülei-ként legdrágább fiuknak állították feleségével, Aelia Iustinával együtt.” (saját fordítás)

Az érzelmi viszonyok következő indikátora a feliratok szövegében előforduló érzelmi töltettel bíró melléknevek. Napjaink keresztény európai temetkezési kultúrája számára az az evidencia, hogy a sírkövekre tömör, tényszerű szövegek kerülnek. Ennek egyaránt vannak anyagi, stilisztikai és tradícióból eredő okai is. A római sírkövek feliratai ennél jóval informatívabbak voltak. (Németh – Kovács, 2011. 45–92.) Alkalmasak például karrierok, val-

lásosság, családtagok vagy akár a halál módjának megismerésére is. És az is lényeges, hogy többször is különféle jelzőket vésettek elhunyt rokonaik, barátaik nevei elé. E jelzők pedig szeretetről, gyászról, fájdalomról, csodálatról, tiszteletről egyaránt árulkodnak. A 130 feliratból 71-en találunk ilyen, összesen 74-et. Az is előfordult, hogy halmozták e jelzőket. Ezek a következők: *benignus* ('jóságos' – 2x), *bonus* ('jó' – 4x), *carus* ('drága' – 13x), *dignus* ('méltó' – 2x), *dulcis* ('édes' – 9x), *favens* ('gondoskodó' – 1x), *infelix* ('szerencsétlen' – 2x), *merens* ('érdemes valamire' – általában *bene merens* formában, 12x), *pius* ('kegyes, istenfélő, istennek tetsző' – 27x) és *rarus* ('ritka' – 1x). Egy katona a bajtársát *obsequentissimus*-nak nevezi, amely jelentése: 'igen engedelmes, legengedelmesebb'. (CIL III 3558=TitAq 678.) Ez minden bizonnyal egyfajta tiszteletadást jelképez. Egy kőemlék állítása már önmagában költséges vállalkozás volt – így persze nem is tehette meg mindenki, hogy hasonlót rendelt valamelyik kőfaragóműhelyben –, tehát ez is utalhatna valamiféle szorosabb érzelmi kötődésre, ám az előbb említett jelzők egy még erősebb emocionális töltetről árulkodnak.

L(ucio) Cassio Pudenti quond(am) / mil(iti) leg(ionis) II ad(iutricis) adiutori offic(i) / corniculariorum co(n)s(ularis) / stip(endiorum) XIII qui vixit ann(os) XXXII / L(ucius) Cassius Regulianus vet(eranus) / leg(ionis) II ad(iutricis) ex b(ene)f(iciario) co(n)s(ularis) pater infe/licis(s)imus filio piissimo f(aciendum) c(uravit) – CIL 3543=TitAq 990.

„Lucius Cassius Pudensnek, aki egykor a Legio II Adiutrix katonája volt a helytartó alá rendelt *cornicularius*ok irodájának segítőjeként.³ Tizenhárom évet szolgált, és 32 évet élt. Lucius Cassius Regulianus, a Legio II Adiutrix veteránusa, korábban a hely-

³ A *cornicularius*ok a hadsereg adminisztratív teendőit ellátó irodai tisztségviselők voltak. Ahogy ezen a feliraton is látszik, bizonyos esetekben az irodák főnökei is, hiszen saját *officium*uk, hivataluk/irodájuk volt.

tartó beneficiarius,⁴ a legszerencsétlenebb apa igen kegyes fia számára a sírállításról gondoskodott.” (saját fordítás)

Az érzelmi töltettel bíró melléknevek után a következő esz-közünk az érzelmi relációk feltárására vonatkozóan a sírversek vizsgálata. A Legio II Adiutrix hivatásos állományának családos feliratai között összesen három ilyen ismerünk. Mivel a sírversek költségesebb formái a búcsúnak, és sokkal nagyobb ráhatása lehetett bizonyos esetekben a feliratállítónak, hogy milyen egyedi elemek kerüljenek bele mindenképp a szövegbe – annak figyelembevételével, hogy természetesen egy-egy költő akár előre is írhatott sorokat, vagy versvázakat –, mind közül talán ez tekinthető a leginkább személyesnek, és ilyen módon a leginkább bensőségesnek is.

Az első verset Iulius Asclepiades állíttatta, miután fiát, Salvium 33 éves korában elveszítette (a vers saját fordítását prózai formában közlöm). Ábel Jenő szerint ez egy igencsak gyengén sikerült darab számos átvétellel és betoldással. (Ábel, 1879. 177–178.; Kholodniak, 1897. 137.) Ami számunkra igazán lényeges, hogy a sírvers egy apa érzelmes búcsúját közvetíti, aki több családtagját is elveszítette már, és akkor készíttette el rokonai számára a síremléket, amikor ötödikként szeretett fia, Salvius is elhunyt. A feliratról megtudjuk a pontos életkorát is.

D(is) M(anibus) // -----]	„Az alvilági isteneknek // -
XXXVII Salvio ann(or)um	-----] 37 [ti. éves?] és Salviusnak,
XXXIII frum(entario)	a Legio II Adiutrix frumentari-
leg(ionis) II adi(utricis) /	usának [gabonaosztásért felelős
Iul(ius) Asclepiades caris suis	tiszt – a szerk.], aki 33 évet élt.
hunc titul(um) / posui mi-	Iulius Asclepiades az ő szerette-
serabile munus non satis / ut	inek.
meruistis quattuor amissis te	E feliratot, méltatlan aján-
quin/tum Salvi flere necesse	déket állíttattam, mely nem

⁴ A beneficiariusok feladatköre igencsak szerteágazó volt, számos pozícióban szolgáltak. Katonai és adminisztratív teendőik egyaránt akadtak, mivel egy-egy tiszt mellé osztották be őket.

est adsidu{a}e / dum mea fata
 resistent te nunc amis/so do-
 mus inclinata recumbit de-
 pon(am) / luctus cum te sequ-
 ar care per umbr(as) /
 dulce(m) meum Salvium liceat
 mihi dicer(e) / semper op-
 taver(am) tumul(um) tu mihi
 ut facer(es) / tot bona tum
 carui merit(o) te care requiro
 – CIL III 3241.

olyan jó, mint megérdemelnétek.
 Miután négyet elvesztettem, té-
 ged még ötödikként kell sirat-
 nom, Salviusom. Míg az én sor-
 som kitartóan ellen fog állni,
 téged most, miután elbocsátunk,
 e mély hajlék fog lefektetni. S
 elhagyom majd gyászom, mi-
 helyt téged az árnyakon át bol-
 dogan követhetlek, én édes Sal-
 viusom. Hadd mondjam ezt:
 mindig is arra vágytam, hogy te
 állítsz majd nekem sírhalmot,
 miként annyi jót tettél értem,
 miközben meg sem érdemeltem.
 Hiányozol.”

A következő költeményt a legio egyik centuriója, Titus Iulius Fortunatus állíttatta feleségének, Veturiának (a vers saját fordítá-
 sát prózai formában közlöm). A versben szereplő unicuba és uni-
 iuga kifejezések tulajdonképpen szinonimák, és arra utalnak,
 hogy csakis egyszer kötötte az elhunyt Veturia az életét bármely
 férfihoz – jelen esetben Fortunatushoz. Ez olyannyira nagy hang-
 súlyt kap a költeményben, hogy a vers hexameteres lüktetése is
 megszenvedti szövegbeli jelenlétét. (Kholodniak, 1897. 10–11.;
 Adamik, 2005. 91–98.) A sírvers szövegének két értelmezése is
 van. Az egyik szerint Veturiát 11 évesen adták férjhez, és 16 évnyi
 házasság után, 27 évesen ragadta el őt a halál (Kuzsinszky, 1899.
 134–135.; Nagy, 2007. 78–79.) A másik úgy véli, 27 évesen háza-
 sodott meg, és 43 évesen hunyt el. (Fehér Bence – TitAq, 745.)
 Bármelyik elképzelés is a helyes, egyik sem vitatja el Fortunatus
 bánatának, gyászának jogosságát. Amennyiben azonban valóban
 11 évesen adták férjhez, vagyis minden bizonnyal egyfajta érdek-
 házasság lehetett, úgy különösen figyelemreméltó, milyen mély
 érzelmek fűzték elvesztett feleségéhez a feliratállító tisztet.

Hic sita sum matrona
genus nomen/que Veturia For-
tunati coniux de patre Vetu/rio
nata ter novenos misera et
nupta bis octo / per annos
unicuba uniuga quae post /
sex partus uno superstite obit
/ T(itus) Iulius Fortunatus
(centurio) leg(ionis) II
ad(iutricis) p(iae) f(idelis) /
coniugi incomparabili et insig-
ni in se pietate – CIL III 3572.

„Itt nyugszom én, tisztelet-
reméltó asszony, nevem pedig
Veturia, Fortunatus felesége.
Apám Veturius volt. Háromszor
kilenc évet éltem én, szerencsét-
len, és kétszer nyolc éven át
menyasszonyként hű és kitartó
voltam. Hat gyermeket szültem,
s mindössze egy élt túl engem.
Titus Iulius Fortnatus, a Legio II
Adiutrix pia fidelis centuriója
feleségének, ki kegyességében
páratlan és kiemelkedő volt.”

A harmadik sírversnek, mely az Aquincumi Múzeumban is olvasható, készült két irodalmi igényű fordítása is magyar nyelven (Révay Józsefé és Adamik Tamásé), így utóbbit alább közlöm:

Clausa iacet lapidi coniunx
pia cara Sabina / artibus edocta
superabat sola marito/m vox ei
grata fuit pulsabat pollice cordas
/ set(!) <c>ito rapta silet ter
denos duxerat annos he/u male
quinque minus set(!) plus tres
me(n)ses habebat / bis
semptemque dies vixit h(a)ec
ipsa superstes spectata in
po/pulo hydraula grata regebat
sis felix quicumque leges te /
numina servant et pia voce cane
Aelia Sabina vale T(itus) Ael(ius)
Iustus // hydraularius salariari-
us leg(ionis) II ad(iutricis) coni-
ugi faciendum curavit – CIL III
10501=TitAq 519.

„Nyugszik e sírba bezár-
va a kedves, drága Sabina.
Mestere volt a zenének, a férje
se győzte le ebben. Hangja
vidáman szállt, szépen pen-
gette a lantot. Hirtelen elné-
mult. Háromszor tíz nyara volt
csak, öttel, jaj, kevesebb, ám
három hónapot élt még s két-
szer hét napot is. Mikor itt
vízorgona sípján jókedvvel
muzsikált, népünk hogy imád-
ta e művészt! Légy boldog, ha
elolvasod ezt, s tartson meg az
isten, és zengjed kegyesen
Aelia Sabina nevét!”
(Adamik Tamás fordítá-
sa)

A versben ugyan közhelyszerű elemeket is találunk (mint például a látványos külső vagy épp a belső tartás), mindazonáltal egyedi mondandóval is rendelkezik, mert a feleség, az Aquincumban híres Aelia Sabina tehetségét, művészetét helyezi középpontba, amellyel még a szintén zenész (ti. víziorgonista) férje sem tudott versenyre kelni. (Adamik, 1978. 184–188.) Még az is elképzelhető Adamik szerint, hogy a vers egy részlete tibullusi ihletésű (pulsabat pollice cordas). Összességében egyedi mondandóval bíró, külön megrendelésre készített költeménynek tartja a sírverset.

A tanulmány a Legio II Adiutrix feliratainak elemzésével egyfajta esettanulmányát kívánta nyújtani a családon belüli érzelmek vizsgálatának. Ezek fő forrását a feliratok jelentették, és alapvetően három módszer áll a rendelkezésünkre. A feliratokon szereplő életkoradatok elemzéséből az tűnik ki, hogy az életévek szándékos kerekítésével szemben valamiféle jelentősége lehetett a precíz életkoroknak, ez pedig minden bizonnyal egy szorosabb érzelmi reláció kifejezése. A feliratokon található bizonyos érzelmi töltettel bíró melléknevek is, melyek az elhunytak nevei mellett, azok jelzőiként szerepelnek, és tulajdonképpen emocionális kötődést reprezentálnak: fájdalmat, gyászt, veszteséget, szeretetet. Végül a három sírvers részletes bemutatásával átérezhetővé vált az a bensőséges búcsú, amelyben a feliratállítók a hozzájuk nagyon közel álló elhunytat szerették volna részesíteni. A költemények változatos minőségűek ugyan, mégis megkönnyítették a sírversek beszélőivel való érzelmi azonosulást. Bár e tanulmány terjedelmi kereteit szétfeszítené, a jövőben mindenképp érdemes lehet a feliratok ikonográfiáját, esetleges családbrázolásait is megvizsgálni.

Felhasznált irodalom

Ábel Jenő (1879): Pannoniai verses feliratok. Egyetemes Philológiai Közlöny. 3, 1–342.

Adamik Tamás (1978): *Aelia Sabina, vale* (CE 189). *Archaeológiai értesítő*. 105, 184–188.

Adamik, Tamás (2005): *Veturia Unicuba Uniiuga* (CLE 558). *Acta Antiqua*. 45, 1, 91–98.

Mommsen, Theodor és mtsai. (1863-): *Corpus Inscriptionum Latinarum*. vol. I – XVII.

Domaszewski, Alfred von (1975): *Die Religion des römischen Heeres*. New York

Ehrlich, Simeon D. (2012): *'Horae' in Roman Funerary Inscriptions*. The University of Western Ontario

Kholodniak, Ivan Illich (1897): *Carmina sepulcralia latina*. Petropoli

Kovács Péter (2014): *A History of Pannonia during the Principate*. Bonn

Kuzsinszky Bálint (1899): *Aquincum római feliratai*. Budapest Régiségei. 1, 109–150.

Lee, A. Douglas (2020): *Warfare in the Roman World*. Cambridge

Lőrincz Barnabás (2000): *Legio II Adiutrix*. In: Le Bohec, Yann – Wolff, Catherine (szerk.): *Les légions de Rome sous le Haut-Empire*. Tome 1. Lyon

Mander, Jason (2013): *Portraits of Children on Roman Funerary Monuments*. Cambridge

Mócsy András (1963): *Az életkor ismerete a Római Birodalomban*, *Antik Tanulmányok*. 201–211.

Nagy Mihály (2007): *Lapidarium. A Magyar Nemzeti Múzeum római kőtára.* Budapest

Németh György – Kovács Péter (2011): *Bevezetés a görög és a római felirattanba.* Budapest

Saller, Richard P. (1994): *Patriarchy, property and death in the Roman family.* Cambridge

Kovács Péter – Szabó Ádám (eds.) (2009–2020): *Tituli Aquincenses. I–IV.* Budapest

Tomas, Agnieszka (2015): *Female Family Members of the Legio I Italica Soldiers and Officers. A Case Study.* In: Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba (ed.): *Colonisation and Romanization in Moesia Inferior. Premises of a Contrastive Approach.* Kaiserslautern – Mehlingen

Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés című regényének és Avvakum protopópa önéletírásának lehetséges kapcsolati pontjai

Kádár Anna Katalin

DE, történelem BA, II. évf.

katalin.anna.kadar@gmail.com

Témavezető: Dr. Regéczi Ildikó (DE)

A raszkol fogalom jelentésrétegei

Tanulmányomban Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés (Преступление и наказание 1866) című regényének és a raszkol (раскол) lehetséges kapcsolati pontjait vizsgálom, valamint a regény főhősének, Raszkolnyikovnak a jellemét elemzem Avvakum protopópa önéletírása tükrében. A raszkol szó szerinti jelentése törés, hasadás. Azonban a fogalom a XVII. századi egyházszakadásra is utal. Azon folyamatok, amelyek ebben a században az Orosz Birodalom vallási – kulturális – társadalmi tradícióit átformálták, az orosz filozófia és szépirodalom képviselőinek figyelmét is felkeltették, így a kora újkori történelmi eseményekre való emlékezés, a folyamatok különböző értelmezési lehetőségei az orosz kultúra egyik alappilléret képezik.

A történelem során a raszkol fogalom új jelentésrétegekkel bővült: a XVII. századi orosz egyházszakadásra a történetírás a mai napig a raszkol kifejezést használja, de a raszkol absztrakt kulturális és társadalmi jelenségeket is fémjelez. A skizmán túl az orosz társadalom kettősségére, a kultúrában jelen lévő bináris opozícióra, civilizációs raszkolra is utal. (Hajnády, 2002. 109–130.) A kultúrának az ellentétekre épülő sajátossága, valamint a kapcsolati pontjai az európai kultúrával a XIX. században vált az orosz filozófusok által tárgyalt kérdéskörre. Boris Groys úgy véli, hogy azért a XIX. században vált relevánssá az oroszország fogalmának értelmezése, az Európához való viszony meghatározása és az orosz kultúra sajátosságainak vizsgálata, valamint ezzel összefüggően a nemzeti identitás kérdése, mert 1814-ben (a napóleoni

háborúban aratott orosz győzelem éve), amikor az orosz csapatok bevonultak Párizsba, Európával interakcióba kerültek katonailag és politikailag, ennek következtében kulturálisan is. Azonban az orosz kultúra a kölcsönhatás ellenére továbbra is elmaradt az európaiótól. (Groys, 1995. 139–148., Groys, 2006. 233–246.)

Az orosz társadalmat és kultúrát alakító antagonisztikus ellentétekről és szélsőségekről Alekszandr Ahiezer is gondolkodott, megközelítése közgazdasági és szociológiai szempontokra épül. Úgy fogalmaz, hogy „a raszkol Oroszország legfontosabb szociokulturális kategóriája”. (Ahiezer, 1995. 123–138.) A raszkolt a XVII. századi egyháztörténeti eseményen és a XIX. századi értelmiségiek megosztottságán túl társadalomszervező elvnek is tekintik. A társadalom meghasadása azt is eredményezi Ahiezer véleménye szerint, hogy a szisztematikusan egymással szembenálló csoportok közös fogalomhasználata is megszűnik, a fogalmakhoz kapcsolódó asszociációk teljesen eltérőek. (Ahiezer, 1995. 128.)

A raszkol fogalma komplex, többsíkú jellegének értelmezését a dolgozatomban a történeti és a társadalmi aspektuson túl az irodalomtudomány eszköztárával közelítem meg Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című regényének elemzésével. Kutatásomban a regény poétikai elemzésének egyik pillére Bahtyin Dosztojevszkij-értelmezése. (Bahtyin, 2001.) A polifonikus regényszerkesztési elv sajátosságainak vizsgálatával a párhuzamosság és a kettősség jelensége válik megközelíthetővé, hiszen a raszkol elsődleges jelentése hasadás, megosztottság. A regény interpretációja során a személyiségen belüli törésre, a kettősség állapotára, a többszólamúságra fókuszálok.

A tanulmányban kitérek Raszkolnyikov jellemének elemzésére Avvakum protopópa önéletírása (1672-1676) tükrében. Ennek oka, hogy a Raszkolnyikov nevében felismerhető раскол mint hasadás (valamint a раскольники) kifejezés elvezet a XVII. században a vallási megújulást ellenzőkre használt egyházi termino-

lógiahoz is.¹ Avvakum protopópa – az egyházi terminológiával élve – az óhitűek, a raszkolnyikok, az óorosz vallási tradíciók képviselője volt. Szibériai száműzetése során született Önéletírása a raszkolnyikok világáról szóló látteleként is olvasható. A műben megfigyelhető a messianisztikus küldetéstudattal ötvözött bizonytalanság. Ez az a sajátosság, amely véleményem szerint Raszkolnyikov ellentmondásos személyiségében is megnyilvánul. A név a lélek meghasonlottságára is utal, így a regény azon pontjait is kiemelem, amelyben a szereplő kettőssége megnyilvánul, a főszereplő monológjainak dialogikus jellegét is elemzem, az egy szereplői szólamon belüli többhangúságra fókuszálok.

Raszkolnyikovnak célja az új szó kimondása, és az eszme, amelyben hisz, valamint az őt körülvevő nyomor cselekvésre készíti. (Kroó, 2006. 521–541.) Mindez összekapcsolja őt Avvakummal, akit szintén hite vezérel. A dolgozatban bemutatam azokat a számomra hangsúlyos pontjait a regénynek, illetve az életrajznak, amely az eszmékért küzdő Raszkolnyikovot és Avvakumot összehasonlíthatóvá teszi. Török Endre irodalomtörténész az Önéletírás előszavában úgy fogalmaz, hogy „az orosz fanatizmus első klasszikus alakja Petrov Avvakum (1621-1682) protopópa volt”. (Török, 1979. 7.) A világ megváltoztatására tett kísérlet, amely a morális határok átlépését – a gyilkosságot is – magába foglalja, kulcsfontosságú része a regénynek, hiszen ebből a bűnből bomlik ki a bűnhődés folyamata, valamint az abból következő megtisztulás. Az életben vállalt szenvedés, majd a megtisztulás az ortodoxiában, az óhitűek hitrendszerében szintén kiemelt fontosságú állapot, amely Avvakum írásában is megjelenik.

Avvakum művéről, az Önéletírásról Dosztojevszkij írói naplójában említést tesz, kiemeli a mű nyelvi gazdagságát, szövegének poétikai jelentőségéről gondolkodik. (Достоевский, Фёдор Михайлович: Дневник писателя. Ежемесячное издание. 1876. Июль и август. Глава третья. II. На каком языке говорить отцу

¹ A vallási reformokat elvetők önmagukra a *староверцы* kifejezést alkalmazták, amely óhitűként fordítható magyarra.

отечества?) Dosztojevszkij, Önéletírásról szóló gondolatainak a jelentőségét abban látom, hogy a Bűn és bűnhődés című regényben Raszkolnyikov életében is meghatározó szerepe van az írásnak, hiszen a gyilkosság eszmei alapjait Raszkolnyikov publicisztikai írásainak Porfirij, illetve maga a szerző, Raszkolnyikov interpretált változatából ismerjük meg.

Raszkolnyikov jelleme Avvakum protópópa önéletírása tükrében

Avvakum protópópa a tradicionális óoroszlav vallási érzület, a grekoszlavofil hagyomány képviselője, ellenreformer teokrata, a hithűség oltalmazója. Önéletírásának az elemzése során megismerhetővé válik a raszkolnyikov világa, amelyet Török Endre fanatikus donkihótiizmusnak, tragikomikus gátlástalanságnak nevez. (Török, 1979. 12.) Az Önéletírást² (1672-1676) Avvakum Jepifanyij szerzetes biztatására írta, aki mestere, majd száműzetése során börtöntársa is volt, ez a munka Avvakum főműve.

Az Önéletírásban már a szöveg elején megfigyelhető a mesianisztikus küldetéstudattal ötvözött bizonytalanság, amely Raszkolnyikov karakterében is érzékelhető ellentmondás.

Önéletírás: „Szentséges Szentháromság, mi Istenünk, e világnak teremtője! Méltatlan vagyok én szólani. Jövel tehát, gerjeszd fel az én szívemet, hogy bölcs értelemmel lássak munkához és kegyes cselekedetet vigyek véghez. Tisztában vagyok a magam tudatlanságával...” (Avvakum pópa, 1979. 23.)

Raszkolnyikov: „Micsoda vakmerő dolgot tervezek, és közben ilyen ostobaságoktól rettegek! – gondolta különös mosollyal. Hm... Így van az... kezünkben tartjuk a sorsunkat, és

² Mivel Avvakum pópa *Önéletírását* a börtönben írja, így története retrospektív, amit szükséges figyelembe vennünk, hiszen Raszkolnyikov sorsát jelen időben ismerjük meg, nem a szibériai száműzetésben írt memoárként.

minden kicsúszik a markunkból, csak azért, mert gyávák vagyunk... Igen, ez alapigazság...” (Dosztojevszkij, 2018. 6.)

Az idézett szövegrészekben a kishitűségnek két ellentétes útja is kirajzolódik. Avvakum a gyengeségének, hiányos képességeinek a kompenzálását az égi princípiumtól várja, a transzcendenshez fordul iránymutatásért, míg Raszkolnyikov a gyávaság ellenében a magabízás, az öntudat növelése felé orientálódik.

A Raszkolnyikov karakterében jelen lévő többhangúság, törés elvezet a Bergyajev által tárgyalt Istenember és emberisten problematikához. Bergyajev szerint Dosztojevszkij dinamikus dialektikájának az alapja az Istenember (Krisztus) és az emberisten (Antikrisztus) között fennálló oppozíció. (Bergyajev, 1993. 237–270.) Az ember istenemberi entitás, ha az útján Krisztust követi. „De Dosztojevszkijnél az ember egész útja, a meghasonlás útja az emberistenséghez vezet. És feltárul, mennyire végzetes veszélyt jelent az ember belső képe számára az emberistenség.” (Bergyajev, 1993. 258.) Raszkolnyikov jelleme emberisteni, hiszen a lélek meghasonlása tetten érhető az előbb idézett belső dialógusban is.

Raszkolnyikov karakterének elemzése, nevének szimbolikus üzenete a Bűn és bűnhődés elemzése során megkerülhetetlen jelentőségű. A már említett raszkol, amely az egyház és a társadalom skizmatikus állapotát jelenti, Raszkolnyikov személyiségét is jellemző kettőséget sugall. A Romanovics név utal a messianisztikus küldetéstudatra, arra, hogy a hős önmagát a többi emberhez képest hierarchikusan fentebb helyezi, a gyilkosságot pedig a nagyobb jó, az igazság érdekében elkövethetőnek tekinti. Azonban már a gyilkosság(ok) előtt is kiderül, hogy Raszkolnyikov nem napóleoni személyiség szerkezetű, stabil meggyőződésű gyilkos, amit a gyilkosság pillanatáig gondol saját magáról, az ösztönös cselekedetei és az álmai árulják el, hogy képtelen büntudat nélkül ölni.

Álmai közül a „lovasszék” kiemelésével szintén ábrázolható, hogy Raszkolnyikov a kilátástalan helyzetben lévők sorsát szá-

nakozva figyelő ember, aki irgalommal fordul a gyengébbek, a kiszolgáltatottak felé. (Dosztojevszkij, 2018. 74–81.) Raszkolnyikov álma egy kocsmá előtt kezdődik, amely előtt ha elment az édesapjával, mindig félelem fogta el. A kocsmá mint szimbolikus hely, a regényben már megjelent, Marmeladovval ott beszélgetett a hős. A kocsmá, amelyet álmában látott, hasonló érzelmeket, szánakozást, zaklatottságot vált ki belőle, mint a Marmeladovval folytatott beszélgetés. Az álom egy számomra érdekes eleme, hogy Raszkolnyikov, bár álmában gyermekként van jelen, akit édesapja szeretne elvinni a helyszínről, az általa kegyetlennek gondolt erőszakkal szembeszegül, ahogyan majd az uzsorásasszonnyal szemben is tesz, odamegy a „bűnösökhöz”, Mikolához, aki szinte sajnálja, hogy a lovat nem lehet tovább ütlegelni, és Raszkolnyikov nekiront a kegyetlen erőszaktevőnek. Ebben a jelenetben az az elgondolkodtató, hogy ő kisgyermekként is cselekvő ágensként van jelen egy ilyen félelmetes és durva helyzetben, ahol vele szemben túlerő van, mégsem riad ettől vissza, és cselekedni akar (amit végül az édesapja nem hagy, és elviszi a helyszínről, ezzel védve őt). Vagyis ebben az álomban is elszakad a látszólag determinált körülményektől, ahogyan ezt később is megteszi, gyilkosság formájában szakadva el a társadalmi – erkölcsi normáktól. Ezzel antagonistikus ellentétben állnak az álomban megjelenő kegyetlen erőszaktól való ijedtség, kétségbeesés, majd az álomból felriadás motívumai, hiszen kifejezi Raszkolnyikov félelmét tervétől, az uzsorásasszony megölésétől.

„Úristen! – kiáltott fel. Hát lehet az? Hát lehet az, hogy én baltát fogok, és rávágok a fejére, szétzúzom a koponyáját... ragadós meleg vérben csúszkállok... záratokat török fel, lopok és reszketek és bujkálok, úgy véresen... a baltával... Uram! Hát lehet az?

Remegett, mint a nyárfalevél.

- De hát mit akarok? – kérdezte felülve, mélységes megdöbbenéssel. – Hiszen mindig tudtam, hogy nem bírom megtenni!” (Dosztojevszkij, 2018. 81.)

A felriadás a rémálomból és a gyilkosság előtti belső vívódások, továbbá a határozatlanul elkövetett kettős gyilkosság is bizonyítják, hogy a szereplő belső késztetéseit a legalapvetőbb erkölcsi normák, azaz a lelkiismerete határozza meg, amely a bűn elkövetésétől kezdődően folyamatosan gyötri. A gyilkosság utáni betegsége és a lázálmai is bizonyítják, hogy Raszkolnyikov elbukik abban a pszichológiai kísérletben, amelynek Dosztojevszkij aláveti.

A fent említett példákkal párhuzamosan azonban a hős jellemének azt a sajátosságát is szeretném kiemelni, hogy bár álmaiban és cselekedeteiben együttérzést mutat a szenvedők iránt, ennek a helyességét mindig megkérdőjelezi.

„Minek is avatkoztam bele? Hát az én dolgom segíteni rajta? Hát jogom van segíteni rajta? Falják fel egymást elevenen, bánom is én. És hogy mertem odaadni a húsz kopejkát? Az enyém volt talán?” (Dosztojevszkij, 2018. 69.)

„Uram, Istenem – fohászodott –, mutasd meg az utamat, és megtagadom ezt az átkozott... álmot!” (Dosztojevszkij, 2018. 82.)

Ezek az oppozíciók is mutatják Raszkolnyikov jellemének szélsőséges voltát, kettősségét, skizmatikusságát, hiszen lelkiállapotát is folyamatos ambivalencia jellemzi. A dualitás mint jellemvonás hasonlóság Avvakum pópa és a regény főszereplője között. Az Önéletírásban Avvakum ír az őt érő első megpróbáltatásokról, leírja, hogy a papi hivatása elején hívei gyónása teher volt számára.

„Bemenvén a házba, úgy sírtam az Úr képmása előtt, hogy megdagadt a szemem, és buzgón imádkoztam, hogy válaszon el az Isten a híveimtől, mert erőmet meghaladó súlyos teherré vált számomra a dolog.” (Avvakum pópa, 1979. 32–33.)

Ezután az elbizonytalanodás után Avvakum egy látomásról ír, amelyben a Volgán hajók úsznak el előtte. A hajók közül az egyik az övé, amellyel családjával együtt elhajózhat az emberek elől, „ha megunták” őt. (Avvakum pópa, 1979. 33.) Ez a látomás összekapcsolja őt Raszkolnyikovval, aki álmában szintén a félelmeivel, a gondolkodását jellemző dichotómiával szembesül.

Avvakum protopópa belső bizonytalanságát erős hitével kompenzálja, amely szintén példázza a többszólamúság jelenségét.

„Rajta csak, aki igazhívó módján említi Krisztus nevét, álljon elő Moszkvában, vessen keresztet öt ujjal megváltónk, a Krisztus nevében, ahogyan a szentatyáktól tanulta, itthon is hamar rátalál a mennyek országára! De megáldja Isten: szenvedjen csak ezért a kereszttetésért, ne gondolkodjék sokáig! Én is kész vagyok vele együtt meghalni a Krisztusért. Mert én ha nem is vagyok olyan okos, és nem is vagyok tudós ember, azt jól tudom, hogy mindaz, amit a szentatyák ránk hagytak az egyházban, szent és szeplőtelen.” (Avvakum pópa, 1979. 104., saját kiemelés)

Az idézet alapján nyilvánvaló, hogy Avvakum bizonytalan saját hitbéli meggyőződésében és tudásában, és kishitűségét a szentatyák tanításainak követésével kompenzálja.

Raszkolnyikov és Avvakum pópa jellemének összehasonlítása mellett Dosztojevszkij írói naplójának az Önéletíráásra kitérő részlete is egy lehetséges kapcsolati pontja a Bűn és bűnhődésnek és Avvakum írásának. Dosztojevszkij 1876-ban ír az orosz nyelv gazdagságáról, amely nyelvet lefordíthatatlannak gondolja, erre

Gogol és Puskin művei mellett Avvakum protópópa önéletírását hozza példaként.

Az Önéletírás a Dosztojevszkij által más nyelven közvetíthetetlennek vélt nyelvi gazdagságán túl, tartalmi – poétikai szempontból is újszerűnek tekinthető, eltér az eddig írt zsityijék stílusától.³ Avvakum protópópa az életének számára fontos eseményein túl, az őt ért megpróbáltatásokról, szenvedéseiről is ír, amelyet a Krisztus felé vezető út szükséges attribútumaiként értelmez.

„Azért küldi ránk Isten a megpróbáltatásokat, hogy az ő választottjai azoknak tüzeiben hevítettév megtisztuljanak, és jeles cselekedeteket vigyenek véghez. Kikérte magának a sátán az Istentől a megszentelt Oroszországot, és vörösre festette már a vértanúk vérével. Jól kigondoltad ezt, sátán, de nekünk öröm a szenvedés megváltónkért, a Krisztusért.” (Avvakum pópa, 1979, 87., saját kiemelés)

Ebben az idézett gondolatban megjelenik az ortodoxiának az a specifikuma is, mely szerint az életben vállalt egyéni szenvedésnek kultusza van, amely a raszkol idején az óhitűek hitrendszerében különösen felértékelődik. Az orosz egyház történetében a XVII. századi vallásháború idején vállalták a legtöbbet a szenvedést a hitükért, akár az önkéntes mártírhalált is. (Hajnády, 1995. 50–59.)

A Bűn és bűnhődésben az Önéletíráshoz hasonlóan szintén megjelenik a szenvedés motívuma. Amikor kiderül Raszkolnyikov bűne, Porfirij Petrovics monológjában Raszkolnyikovot kérdezi arról, tudja-e, mit jelent a szenvedés.

„Tudja-e Rogyion Romanovics, mit jelent az ilyeneknek «szenvedni»? És nem ám valakiért, egyszerűen csak «szenvedni»! Vállalni kell a szenvedést, és ha a hatóság méri rá,

³ А житие mint irodalmi műfaj, amely orosz szentek önéletírása, elsősorban egy eseménytörténetet bemutató szöveg volt, és nem rajzolódtott ki benne olyan komplex filozófiai elképzelés, hitbéli meggyőződés, amely Avvakum szövegében.

annál inkább. Volt itt a börtönben, már az én időmben, egy rab, ritka szelíd lelkű ember. Egy teljes évig ült már, éjszaka a Bibliát olvasta a kemencén addig, hogy meghibbant, de teljesen, egyszer kikapart egy téglát, és se szó se beszéd, a felügyelőhöz vágta. De hogy vágta hozzá? Szántszándékkal melléje célzott vagy egy rőffel, hogy a világért kárt ne tegyen benne! No, tudjuk, milyen sors vár a rabra, aki fegyverrel vagy valami veszedelmes eszközzel hatósági személyre támad. Szóval: «vállalta a szenvedést.» (Dosztojevszkij, 2018. 607–609.)

Porfirij szövegében tehát hangsúlyosan jelen van az a gondolat, hogy a bűn alól feloldozást jelent a szenvedés vállalása. Porfirij biztatja Raszkolnyikovot, hogy jelentkezzen vallomástételre. Szembesíti azzal a főhőst, hogy a gyilkosságot megalapozó ideológiája megbukott, azonban azok közé tartozónak véli őt, „akik ha egyszer megtalálták a hitüket, istenüket, mosolyogva néznek kínzójuk szemébe”. (Dosztojevszkij, 2018. 613–614.) Porfirij Raszkolnyikov felelősségre vonása előtt már azt mondja, hogy „szilárd meggyőződés, hogy vállalni akarja majd a szenvedést.” (Dosztojevszkij, 2018. 616.)

Bergyajev keresi a szenvedés helyét Dosztojevszkij regényében: „A szenvedés nem csupán mélységesen jellemző az emberre, hanem a tudat keletkezésének egyetlen oka. A szenvedés megváltja a gonoszt.” (Bergyajev, 2020. 197.) A polifonikus regény nem engedi a főhősnek a szenvedésben való megtisztulást, de a mű végén Dosztojevszkij megjeleníti az újjászületés lehetőségét is. (Dosztojevszkij, 2018, 732–733.)

Dosztojevszkij a már említett Avvakum önéletírását is értékelő naplórészletében az orosz nyelv megbecsültségének hiányáról is értekezik, valamint felveti problémaként, hogy az orosz értelmiség nyelve a francia. Ez véleménye szerint azért súlyos probléma, mert ezáltal, hogy az értelmiség és a köznép nem egy nyelvet beszél, egyre inkább távolodik egymástól, ami a társadalom skizmatikus állapotához vezet. Az író az orosz nyelvet össze-

használtja az európai nyelvekkel, amelyek zártabbak, nem olyan sokszínűek, mint az orosz, amely gazdag, bár bizonyos szempontból formátlan nyelv⁴, mégis mindent magába foglal. A naplórészletben ír az öt évvel korábbi klasszikus orosz oktatási reformról, amely teret engedett a latin és az ógörög nyelv tanításának, amely ugyan szellemi és spirituális értelemben is fejlesztő eszköz, de az orosz nyelv háttérbe szorulását is eredményezte az oktatásban. Dosztojevszkij hitt abban, hogy az „élő” orosz nyelv széleskörű ismerete és oktatása egy lehetséges út az értelmiségnek a nép felé közeledésében. Filozófiájának, valamint az orosz kultúráról való gondolkodásának meghatározó eleme a почвенничество, a talajosság eszméje, az értelmiségnek a néphez való visszatalálásáról szóló gondolatrendszer. (Aprisko, 2007. 367–382.) Véleménye szerint az orosz nyelv eredetibb formája is a népnél, nem pedig a magas kultúrát képviselő értelmiségnél keresendő. Dosztojevszkij ezen meggyőződése a Puskin-beszéd részét is képezi, amelynek keretében Puskin irodalmi nagyságáról elmélkedve azt állítja, hogy az író elsőként ismerte fel a művelt társadalmi rétegnek az orosz talajtól való elszakadását. Továbbá Puskin művészetének szellemi alapjait a „népi igazságban” látja, amely a hazai talajban gyökerezik. (Dosztojevszkij, 2006, 169–179.)

Dosztojevszkij ezen elképzeléseit az orosz kultúráról, az orosz társadalmi rétegek között fennálló antagonisztikus ellentét-ről azért gondolom kiemelten fontosnak a Bűn és bűnhődés interpretációja során, mert Raszkolnyikov jellemében, az ő talajtól

⁴ Достоевский, Фёдор Михайлович: Дневник писателя. Ежемесячное издание. 1876. Июль и август. Глава третья. II. На каком языке говорить отцу отечества?

http://dugward.ru/library/dostoevskiy/dostoevskiy_dnevnik1876.html
[2023. 3. 26.]

„Но если это страшно сказать, то, по крайней мере, нельзя не признать, с надеждой и с веселием духа, что нашего-то языка дух - бесспорно многообразен, богат, всесторонен и всеобъемлющ, ибо в неустроенных еще формах своих, а уже мог передать драгоценности и сокровища мысли европейской, и мы чувствуем, что переданы они точно и верно.” (saját kiemelés)

(az általános etikai rendtől) való elszakadásában – a gyilkosság elkövetésében, a morális rend felborításában – az orosz társadalmat jellemző skizmatikus állapotot látom szimbolikusan megjelenni. A regény monologikussá válásának lehetetlensége párhuzamban áll Dosztojevszkij társadalmi ideológiájával. Ahogyan a regényben az egyszólamú harmónia lehetetlen, úgy az értelmiségnek a néphez való visszatalálását sem teszi lehetővé a társadalom polarizáltsága.

Felhasznált irodalom

Ahiezer, Alekszandr Szamojlovics (1995): Oroszország: megosztott civilizáció? Ford.: Kiss Ilona. Replika, 19-20. 123–138.

Aprisko, Pjotr Petrovics (2007): Az orosz filozófia története. Ford.: Goretity József. Budapest

Avvakum pópa (1979): Avvakum protopópa önéletírása. Ford.: Juhász József. In: Salamon Anikó (szerk.): Avvakum pópa önéletírása. Bukarest

Bahtyin, Mihail (2001): Dosztojevszkij poétikájának problémái. Ford.: Könczöl Csaba–Szőke Katalin – Hetesi István – Horváth Géza. Budapest

Bergyajev, Nyikolaj (1993): Dosztojevszkij világszemlélete. Ford.: Baán István. Budapest

Bergyajev, Nyikolaj (2020): Az orosz eszme. Az orosz gondolkodás alapvető problémái a 19. században és a 20. század elején. Ford.: Patkós Éva. Budapest

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics (2006): Néhány magyarázó szó az alábbiakban következő Puskin-beszéd kapcsán. Ford.: Szabó Tünde. In: Kroó Katalin (szerk.): Bevezetés a XIX. századi orosz irodalom történetébe I. Budapest

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics (2018): Bűn és bűnhődés. Ford.: Görög Imre–G. Beke Margit. Budapest

[Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics] Достоевский, Фёдор Михайлович: Дневник писателя. Ежемесячное издание. 1876. Июль и август. Глава третья. II. На каком языке говорить отцу отечества?

http://dugward.ru/library/dostoevskiy/dostoevskiy_dnevnik1876.html [2023. 3. 26.]

[Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics] Достоевский, Фёдор Михайлович (2013): Преступление и наказание. Азбука, Санкт-Петербург

Groys, Boris (1995): Az orosz nemzeti identitás kérdése. Ford.: Patkós Éva. Replika, 19-20. 139–148.

Groys, Boris (2006): Oroszország mint a Nyugat tudatalattija. Ford.: Balogh Magdolna–Krasztev Péter. In: Bagdi Ibolya–Szőke Katalin (szerk.): Az orosz kultúra Nyugat és Kelet között. Szeged

Hajnády Zoltán (1995): A kultúra mint emlékezet. Budapest

Hajnády Zoltán (2002): Sophia és logosz. Debrecen

Króó Katalin: Raszkolnyikov gyilkosságának szemantikai minősítéséről a Bűn és bűnhődésben. In: Uó.: Bevezetés a XIX. századi orosz irodalom történetébe II. Budapest

Tényi Tamás: A (haldokl)ló: a Szelf ellentmondásosságának mintázatai egy Raszkolnyikov álomban és Nietzsche összeomlásában. http://psychiatry.aok.pte.hu/tavoktatas/TT_N.pdf [2023. 3. 26.]

Török Endre (1979): Avvakum és az orosz egyházszakadás. In: Salamon Anikó (szerk.): Avvakum pápa önéletírása. Bukarest

Boszorkányság és paráznaság, avagy a bűnök láncolata: Szempontok egy kutatási témához

Kalmár Zsombor

DE, történelem BA, II. évf.

kalmar99zsombor@gmail.com

Témavezető: Dr. Kavecsánszki Máté (DE)

Bevezetés, célkitűzés

Jelen írásomban egy még jelenleg is folyó kutatás eddigi eredményeit, lehetséges irányait szeretném bemutatni, valamint módszertani alapelveit ismertetni. A kutatásom fókuszpontjában a boszorkányság és a paráznaság összekapcsolódása áll. Az eddigi eredmények – amelyeknek bemutatására később hosszabban kitérek – azt mutatják, hogy túlnyomó részben a paráznaság és a prostitúció nem jelenik meg a boszorkányperekben.¹ Viszont az eddig kapott számokat és minden olyan adatot, amelyet bemutatok, minimum értékként kell kezelni, mivel a különböző adatbázisok, levéltári források általam való áttekintése, feltárása jelenleg is zajlik.

Munkám során az alábbi kérdésekre keresem a választ:

1. Megjelenik-e a bűncselekmény-halmazás a boszorkányperekben? Ebben az esetben nem csak annak vizsgálatát tartom fontosnak, hogy a vádpontok között a boszorkányság mellett megjelenik egyéb vádpont is, hanem azt is, hogy a bűnvádi eljárás során a tanúk vallomásaiban milyen módon és milyen gyakran kapcsolják össze más bűnökkel a boszorkányságot.
2. A boszorkányság és paráznaság fogalma összekapcsolódik-e a mentális univerzumban, és ha igen akkor milyen módon.

¹Fontos azonban regionális vizsgálatokat is végezni ezen a téren is. Kristóf Ildikó Debrecen város kapcsán végzet kutatásai során kimutatta, hogy a városban folytatott boszorkányperekben megjelenik a szexuális deviancia vádja. (Kristóf, 1990: 456 – 457.)

3. Milyen okai lehetnek annak, hogy a paráznság vádjai megjelennek a boszorkányperekben.
4. Valamint érintőlegesen, de véleményem szerint módszer-tani szempontból fontos azt vizsgálni, hogy a boszorkány-üldözések háttérében tényleg nagyobb katasztrófák (járványok, éhínségek, háborúk stb.) állnak vagy ezek katalizátorként működnek és más szociokognitív folyamatok állnak a háttérben.

A kutatásom alap gondolatát az alábbi kijelentés indította el:

„A boszorkányüldözések kora egybeesik a szifilisszel, annak következményeként, hogy elsősorban a nőket gyanúsították s büntették, mint a kór forrásait és terjesztőit.” (Bruckner, 2020. 84.)

Ebből a kijelentésből az következik, hogy párhuzam áll fent a két jelenség között. Ezt az okozza, hogy mind a két pertípusnak az alanyai főként a nők voltak. Azonban fontos megjegyezni, hogy a boszorkányság bűnében az eredeti elgondolás szerint a férfiak is ugyanúgy vétkesek lehetnek.² Ugyanakkor a szifilisznek és más nemi úton terjedő betegségnek az első számú terjesztőit a nőkben vélték felfedezni, ahogy ezt német balladák szemléltetik.³

Véleményem szerint, ahhoz, hogy Bruckner Éva állítását bizonyítani lehessen meg kell azt vizsgálni, hogy vajon a két fogalmat mentálisan összekapcsolták-e. Meglátásom szerint ezt úgy lehet a leghatékonyabban feltárni, hogy megvizsgálom azt, hogy a boszorkányperekben hogyan és milyen gyakran fordul elő a paráznság vagy a prostitúció vádja. Viszont nem csak a boszorkánypereket kell ilyen szemmel górcső alá venni, hanem a parázna és a prostituált pereket is, hogy a maleficium vádak valamilyen

² A Malleus Maleficarum szerint a férfiak ugyanúgy birtokában lehetnek, és művelhetik a rontó és ártó varázslatokat, mint a nők. (Barry–Davies, 2007. 19.)

³ „Lyukaktól tartasatok, bele ne vesszetek. Mágások, polgárok, bőkezű ügyvédek! Banketten irjátok be a jegyzőkönyvbe: Sötétben ki űzi a szerelmet, dőre, Megkapja az Vénusz betegségét szépen. Bolond ki szégyenli: gyertyával a kezében Vizsgálja a nőt meg, hogy ne legyen kára, Csak ha azt megtette mászhat fel az ágyra.” (Nékám, 1908: 67.)

formája hogyan jelenik meg, ha egyáltalán megjelenik. Ugyan még csak a Tóth G. Péter által létrehozott számítógépes adatbázist tekintettem át, de már ezek alapján kirajzolódik egy hasznos indulási irány, ami a fent említett pertípusok viszonyát illeti. (Tóth G, 2020.)

Kutatásom kapcsán történeti antropológia, történeti néprajz, mentalitástörténet és a mikrotörténet vizsgálati módszereit, elméleteit érvényesítem abból kifolyólag, hogy alapfeltevésem szerint a boszorkánypererek társadalmi és főként pszichés okainak a megértéséhez lokális, regionális vizsgálatokra van szükség.

„Pánik és pánikhangulat” (módszertani kérdések)

A magyar boszorkányüldözésekkel kapcsolatban született kutatások sok esetben hangsúlyozzák, hogy a magyarországi boszorkányüldözések időszaka mind politikailag, mind a társadalmi életviszonyokat tekintve is egy instabil időszakal esett egybe. (Kristóf, 2013. 25–26.) Ha grafikonon ábrázolt adatokat nézzük, akkor tényleg az fedezhető fel, hogy az 1690-es évektől kezdődően egy extenzív növekedés figyelhető meg, ami az 1710-es években teljesedik ki és az 1760-as évekre a mélypontra zuhan. (lsd.: 1.ábra)

Ebből a szemszögből vizsgálva Bruckner Éva megállapítása is igaznak bizonyul, hogy a két szakasz – szifilisz és a boszorkányüldözés korszaka – egybeesik. De ha ebből az egybeesésből szeretnénk megállapításokat tenni, az téves dedukcióhoz vezethet. Hiszen akkor még a boszorkánypererek kialakulását, működését, szerepét és hatását nem magyaráztuk és nem értettük meg, ezért van szükség lokális vizsgálatokra, hiszen nem szakíthatunk ki egy olyan entitást a közösségből, mely számtalan ponton átszövi annak életét. Az értelmezés szempontjából fontos módszertani lépés, hogy boszorkányság vizsgálata során ne a makroszintből vezessünk le megállapításokat – de segítségként használhatjuk – ennek oka, hogy a makroszintű elemzések nem teszik lehetővé az egyediség és sajátosság vizsgálatát. (Gyáni, 1997. 151–152) Véleményem szerint ahhoz, hogy megértsük azt, hogy a közösségen

belül miként jöhettek létre a már említett jelenségek, mikro vizsgálati szempontok szükségesek.

Érdekes felvetés az, hogy a társadalmi alakzatok és kapcsolati rendszerekben a mikro hozza létre a makrót (Schlumbohm, 2000. 171.) Ez nem jelenti azt, hogy a makroszint nincs hatással a mikroszintre.⁴ Jelen esetünkben a boszorkánypercek vizsgálata kapcsán véleményem szerint ennek bizonyítása problémás lehet, hiszen ahogy már említettem a makro események láncolatából nem tudunk az egyedire következtetni.⁵ De az elképzelhető, hogy a „nagy” történelmi események termelték ki azt az atmoszférát, ami táptalajként tudott szolgálni a boszorkánypercek felfutásához a 17-18. századi Magyarországon.⁶

⁴Gerő Márton három fő szempontot fogalmaz meg, ami mentén a mikroszintű és makroszintű vizsgálatok fő kérdései felvázolhatóak.: 1) A struktúráknak olyan nagy a hatásuk, hogy az egyéni cselekvésekre, hogy azok semmilyen módon nem képesek befolyásolni a struktúrákat. 2) A társadalmi jelenségek levezethetők az egyénekből, minthogy a struktúrákat alapvetően individuumokból épülnek fel és alkotják azt. 3) A struktúra és az egyén állandó interakcióban van egymással és közösen alkotják a társadalmi jelenségeket, így azok a kettő közös vizsgálatából vezethetők le. (Gerő, 2011. 3.) Meglátásom szerint a legfőbb szempont, melyeket ezek alapján szem előtt kell tartani, az a harmadik pont felvetése. Ennek magyarázataként szolgálhat Foucault elmélete a hatalomról. Szerinte a hatalom olyan jelenség, ami se nem centrálisan se nem hierarchikusan fölérendelt, hanem a lényege abban áll, hogy miként tud szétterjedni a társadalmi intézményekben. És az egyén a helyzete kapcsán szenved el a hatalom valamilyen formáját. (Foucault, 2000. 318–321.) Valamint a hatalom vizsgálata során lefektetett alapelvei között fontos szerepet tölt be az, hogy – kutatásaiban örültség és annak elzárását, gyerekkori szexualitás szabályozását és ezeknek a hatalomhoz való viszonyát vizsgálja – téves dedukcióhoz vezet az, hogyha a makroszint felől közvetlen a mikroszintre következtetünk. – Foucaultnál ez annyit jelent, hogy el kell vetnünk azt az elgondolást, hogy az örültek elzárását és a gyermekkori szexuális szabályok szigorítását a burzsoázia és az ipari társadalom felől magyarázzuk – (Foucault, 2020. 323–325.)

⁵ Wolfgang Behringer, a tanulmányában a boszorkányüldözés és az időjárásváltozás közötti kapcsolatot elemzi. Fontos, hogy az írásában a mikroszint felől, vagyis a Dél-Németországban megjelenő leggyakoribb vádpontok (időjárás befolyásolása) felől közelít. (Behringer, 1990. 363–371.)

⁶ Kristóf Ildikó kandidátusi értekezése szemlélteti Debrecen városa kapcsán, hogy a társadalmi feszültségben lévő város, mely éppen az orvoslás/ egészségügy átalakulása kapcsán fellépő társadalmi feszültségek eredményezhették a városban megugró boszorkánypercek számát. (Kristóf, 1998.)

Amennyiben tényleg feltételezzük a pánikhangulat jelenlétét a kora újkori Magyarországon, úgy mindenképp figyelembe kell venni a morális pánik elméletét.⁷ Az elmélet kapcsán felmerülhet az a kérdés, hogy miként alkalmazható az a kora újkori boszorkányüldözésekre. Ez annak köszönhető, hogy Rob Sindall szerint a morális pánik elméleti keretei minden olyan történelmi korszakban alkalmazhatóak, ahol jelen van a tömegsajtó (Kitzinger, 2000. 30.). A mai fogalmaink szerinti „médiá”/sajtó megjelenése a 16-17 századra tehető Magyarországon, de ami az emberek információszerzési horizontját illeti, megmarad a korlátozottság.⁸ Ezek alapján az átlagember számára a legfőbb tér, ahol alakíthatta és formálhatta az őt körülvevő világot és a róla alkotott képet az továbbra is a templomok és prédikációk tere (Hegyí, 2015. 82). Így a korabeli prédikációs szövegek vizsgálata érdekes és hasznos eredményekkel szolgálhat a bihari boszorkányképzettel kapcsolatban.

Boszorkányság, mint „hatalomforrás”

A boszorkánypercek csoportosítása szempontjából az egyik módszer, amit szem előtt kell tartani, a Klaniczay Gábor-féle csoportosítás, aki a vádlottak társadalmi szerepe alapján állított fel egy rendszert, ahol megkülönböztethetünk önmagát boszorkánynak vallókat, gyógyítókat, látók és az ártatlanok csoportját, amibe beletartoznak szociálisan gyengék és az amorálisok is. (Klaniczay, 2005.)

⁷Aminek a lényege, hogy egy csoport vagy a csoporthoz kapcsolódó jelenség – itt lehet más csoportok által nekik tulajdonított jelenség is – a többségi társadalom idealizált rendjére, vélt vagy valós fenyegetést jelent és ezáltal a média eszköztárának a szerepkörével a hatalom és a többségi társadalom szankcionálja. (Kitzinger, 2000. 23–24.)

⁸A horizontális korlátozottságot mutatja az, hogy 1880-ban a 6 évnél idősebbek 58,7% nem tudott se írni se olvasni. (<https://archive.md/zpJmu> letöltve: 2023.03.05.) 17-18. századi adatok nem állnak a rendelkezésünkre, de jól látszik, hogy a 19. század végén a lakosság jelentős része nem rendelkezett a fenti készségekkel. Feltételezni lehet, hogy a 17-18. századi lakoságnál ez a szám csak magasabb volt, így az akkori emberek információszerzési lehetőségei korlátozottak voltak.

A másik módszerként szolgálhat az, hogyha a vádaskodás iránya alapján állítunk fel egy mintát. Kristóf Ildikó három ilyen szegmenst határoz meg:

1) A felülről történő vádaskodás, mikor egy személy a hierarchiában – ez lehet gazdasági, társadalmi, politikai – az alatta állót vádolja be.

2) A másik minta a fentebbi inverze, mikor a vádaskodás „alulról” indul meg.

3) A harmadik csoport pedig a horizontális vádaskodások, mikor azonos státuszú egyének vádolják egymást. (Kristóf, 2013. 42–46.)⁹

A boszorkánypereket úgy is tudjuk értelmezni, mint a közösség morális fegyelmezési eszközét. (Pócs, 1995. 9.) Ugyanakkor ez nem azt jelenti, hogy a pereknek a funkciója a közösség normarendszerének a betartatása lett volna, hanem azt, hogy a vádpontok között megjelennek olyan viselkedési formák, amiket a közösség normarendszerével nem összeegyeztethetőek.

A 17–18. századi magyarországi boszorkányperek vádoltjainak jelentős számát nem kivégezték, hanem gyakori büntetés volt a városból, faluból való száműzés, vagyis a kiközösítés legsúlyosabb fajtája, mikor a közösség az egyént teljesen kizárja. Foucault az őrültség és a társadalom vizsgálata során arra a következtetés-

⁹ A harmadik csoportnál a szerző példának a gyógyítók közötti vádaskodást hozza, mely szerinte a köztük lévő versengésből adódott. Az jól megfigyelhető a korabeli magyarországi boszorkányperekben, hogy rendkívül nagy hányadát teszik ki a bábák ellen indított perek. Az ilyen perek lehetőséget adnak arra, hogy a kutató bepillantást nyerjen abba, hogy milyen gyógymódok, eljárások voltak elfogadottak és mi azok, amik már nem. Ugyanakkor számolnunk kell azzal, hogy jelentős része a bábák ellen folytatott pereknek sokkal jobban hasonlít „kártérítési” perekre abból kifolyólag, hogy a pert egy sikertelen eljárás előzte meg. Kellő óvatossággal meg lehet még figyelni azokat az elemeket, amik a kor gyógyítási szempontjából már inkább a természetfeletti határait súrolták. Az, hogy mik tartoznak az okkultizmus fogalmi keretei közé, korszakonként igen változó. Foucault a nyelv a végtelenhez című könyvében – Az emberi természetről: igazság kontra hatalom fejezetben – Chomskyval folytatott párbeszéd kapcsán többször előkerül, hogy Newton, mikor a gravitációs elméletét és az elektromágneses elméletét kidolgozza, akkor a kor felfogása szerint ez az okkultizmus határait feszegette. (Foucault, 2000. 213.)

re jutott, hogy sokáig az örültek azok a személyek voltak, akikkel szemben az alábbi négy kizárási módszert alkalmazták.

1.) A munka és a termelési rendszerből történő kizárás.
2.) A társadalom reprodukciós rendszeréből történő kizárás.

3.) A beszéd mentén történő kizárás.

4.) Az utolsó kizárási tényező pedig a játék kategóriája. Itt nem feltétlenül a hagyományos játékot kell csak érteni, hanem az ünnepekből/ünnepségekből történő kizárást is. (Foucault, 2000. 255–256.)

Ha az örültséget ezek szerint határozzuk meg, akkor majdnem minden marginális közösség besorolható az értelmezési keretek közé. Viszont a boszorkányokat nem lehet örültekként kezelni, hanem amit figyelembe kell venni, az a hatalom¹⁰ megnyilatkozásának a formái.

Mária Terézia 1768-ban betiltja a boszorkánypereket, ezt megelőzően 1755-ben és 1756-ban korlátozza őket, aminek a következtében a helyi hatóságok nem folytathatnak boszorkánypereket,¹¹ ezzel pedig egy fontos hatalmi reprezentációs funkció-tól fosztja meg őket. Elsősorban hatalmi reprezentációs eszköztől és nem pedig morális fegyelmezési módszertől. Ezt jól mutatják azok a boszorkányperetek, amelyeket a XVIII. század második felének a végétől folytattak.¹² Ahhoz, hogy megértsük, hogy a boszor-

¹⁰ A hatalom egy olyan összetett fogalom, ami alatt lehet érteni a törvényi erejű hatalmat, de a test és a vágyak felett gyakorolt szexuális hatalmat, ami jelen esetünkben egy fontos szempont. A hazai boszorkány szakirodalomból hiányoznak azok a kutatások, ahol a boszorkányság és a szexualitás kapcsolatát vizsgálják. Ennek vizsgálata összetett és abból a szempontból is nehezebb – de nem lehetetlen –, mint az Angliában folytatott hasonló célú kutatások, hogy a hazai boszorkányvádakból hiányoznak az olyan fontos motívumok, mint a boszorkányjel, ami az angliai peranyagokban nagy számban megjelenik. A boszorkányjel a vádlott különböző testrészein tud megjelenni és sokszor a test teljes átvizsgálását végezték el annak érdekében, hogy megtalálják a jelet, még a vádlott testszörzetét is leborotválták. (Garrett, 2013. 37.)

¹¹ Tóth, 2020. 81.; <https://qubit.hu/2019/04/24/lelekkurvak-es-kanordogok-mit-remeltek-a-boszorkanyok-megolesetol-a-kozepkori-europaiak> (letöltve: 2023.03.10.)

¹²Például 1811-ben Hencidán folytatott boszorkányper során elhangzott az is, hogy a vádlottat – Szilágyinét – húsz esztendővel ezelőtt megégették volna. (levéltári jelzet:

kányperek milyen hatalmi funkciót töltek be, szükség van a késői boszorkányperek vizsgálatára, hiszen a hiányuk vagy jelen esetünkben az illegális működésük több mindent elárulhat erről a funkciójukról.

Adatmátrix

Írásom elején részleteztem, hogy a boszorkányperek megértésének a céljából mikrovizsgálatokra van elsősorban szükség, de az eredmények, amiket a következőben bemutatok, makroszintűek. Ennek oka, hogy nem a pereknek egy magyarázatát, értelmezését kívánom most szolgáltatni, hanem azt bemutatni, hogy számszerűleg hogyan jelenik meg a szexualitás (paráznaság, prostitúció, házasságtörés) a boszorkányperekben, hiszen ahogy említettem, ezek alapján tudjuk azt vizsgálni, hogy a szifiliszjárvány és a boszorkányüldözés között van-e összefüggés vagy nincs. Fontos, hogy a bemutatott számokat minimum értékként kezeljük.

Az általam végzett kutatás során 1100 magyarországi boszorkányper vádpontjait vizsgáltam. Kutatásom során a fókuszpontban azok a peranyagok álltak, amikben a boszorkányság vádja mellett felmerül a prostitúció, paráznaság, házasságtörés vádja. Azokat a vádpontokat nem soroltam az említett vádcsoporttípushoz, ahol az alperesről azt állították, hogy az ördöggel létesített szexuális kapcsolatot, mivel az aspektus folyamata nem volt részletezve és egy mélyen gyökerező több évszázados toposzról van szó.¹³ A későbbiekben a könnyebbség miatt az említett vádakhoz tartozó peranyagok az a) csoport elnevezést kapják, míg a b) csoport elnevezését az a csoport kapja, ahol nem jelennek meg ezek a

HBML V.633/a.1.kötet) Ennél az esetről megfigyelhető, hogy a per nem hivatalos úton történt és a felelősöket felmentették a hivatali szolgálatukból. 1787-ben Csekő Andrásné levélben panaszkodik, hogy a közösségen belül őt „boszorkánynak és kurvának” nevezik (levéltári jelzet: HBML IV.B.420/k.2.)

¹³A boszorkányszombattal kapcsolatos kutatások egyre jobban abba az irányba mutatnak, hogy a sabbath elképzelés eredetileg nem a boszorkányperek sajátossága volt, hanem a népi és a hivatalos kultúra összekeveredéséből jött létre az általunk ismert boszorkányszombat képe, így lehet az, hogy a boszorkányságot megelőző csoportoknak – benandanti – is hasonló jelenséget tulajdonítottak. (Ginzburg, 1990. 357 – 360.)

vádpontok. Az 1.1 ábrán, az idő tengelyen az egyes szám az uralkodó uralkodásának az elejét, a kettes szám a közepét és a hármas szám a végét jelöli. Ezek alapján jól látható, hogy Mária Terézia (1740–1780) uralkodása alatt a perek száma szignifikáns különbséget mutat az uralkodása eleje és vége között. Az 1.2 ábrán, a vádtengelyen az egyes számmal ellátott oszlop mutatja a b) csoporthoz tartozó pereket, míg kettes számhoz az a) csoport anyagai vannak rendelve. Az 1.3 ábrán pedig csak az a) csoport anyagai figyelhetőek meg az uralkodók uralkodási idejére elosztva. Ezek alapján megfigyelhető, hogy I. Lipót (1658–1705) uralkodása alatt a boszorkánypererek száma (233) arányosan oszlik el és csak a közepén figyelhető meg növekedés. A mintáink közül I. Lipót tekinthető normális eloszlású mintának, az összes többi nem normális eloszlású. Fontos azonban, hogy az uralkodása alatt 233 boszorkányper és a 19 olyan boszorkányper, ahol megjelenik az a) csoportba tartozó vádpontok valamelyike nem mutat szignifikáns különbséget, és ez a további mintákról sem mondható el. Ezek alapján pedig a boszorkányüldözés és a szifilisz között nem lehet felkapcsolat.

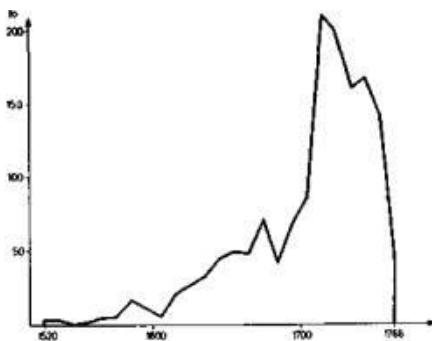
Zárógondolatok

Ha a boszorkányperereket úgy vizsgáljuk, mint eszközöket arra, hogy a közösség legitim módon eltávolítsa a nem kívánatos személyeket, akkor csak a kérdésnek egy részét feszegetjük. Olyan lehetséges magyarázatok is felvetődtek, hogy a boszorkányvadás a szoros és intenzív közösségi interakciók – valamint ezeknek a megromlása – során következnek be.¹⁴ Véleményem szerint fontos figyelembe venni a stigmatizáció szerepét is, hogy mikortól számít az egyén boszorkánynak a közösség szemében. Ezért is fontos úgy kezelni a boszorkányperereket, mint a kor embere számára létező közösséget, ebből kifolyólag a tanúvallomások a tanúk mentális reprezentációi a boszorkányokkal kapcsolatban.

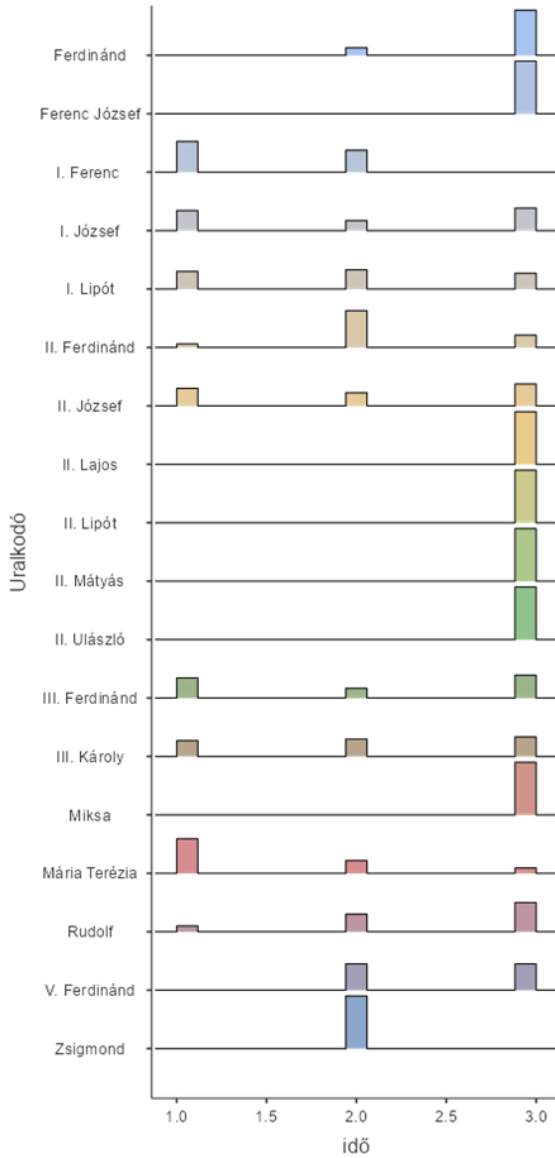
¹⁴ Ezek az interakciók nem engednek meg nagy nyelvi és kulturális különbségeket. (Kristóf, 2013. 29.)

Jelen esetünkben a tanúvallomások elemzése kiváltképpen fontos, mivel ahhoz, hogy pontos képet kapjunk arról, hogy a borszorkányságot és a paráznaságot mentálisan hogyan kapcsolták össze, ahhoz külön kell választanunk a vádakat a hatóság által megjelenő parázna, prostituált, házasságtörő vádakat attól, hogy a tanúk vallomásaiban hogyan jelennek meg ezek. Mert ha csak az előbbi csoportot vizsgáljuk, akkor arra kapunk választ, hogy az igazságszolgáltatásban a jelenségeket összekapcsolták vagy sem míg, ha az utóbbi csoportot, akkor arra, hogy a hétköznapi emberek mentális univerzumában összekapcsolták vagy pedig nem.

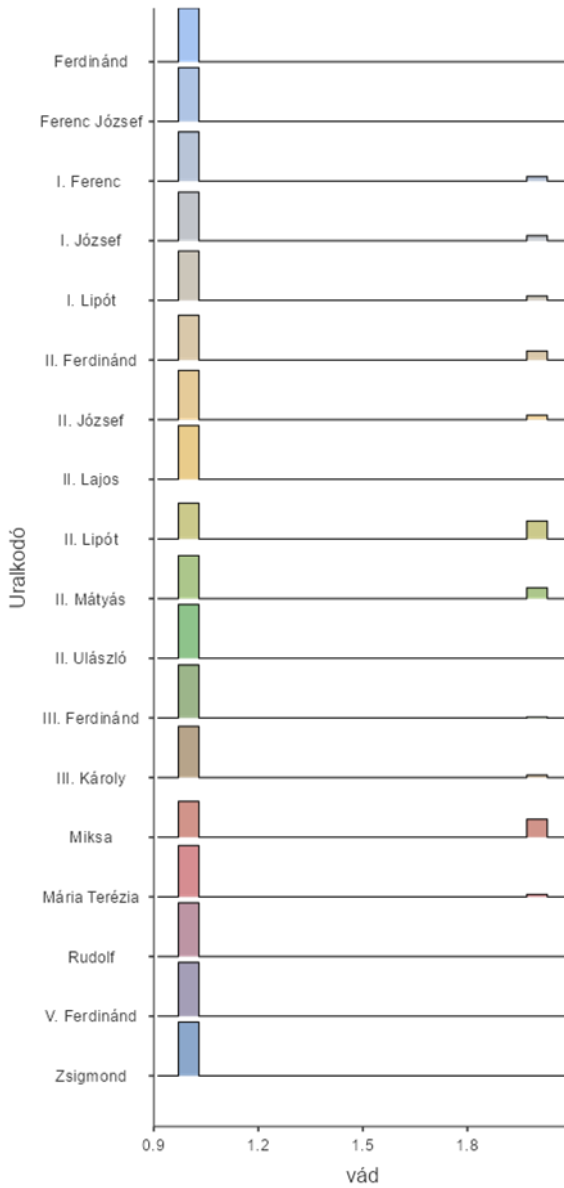
Ábrák

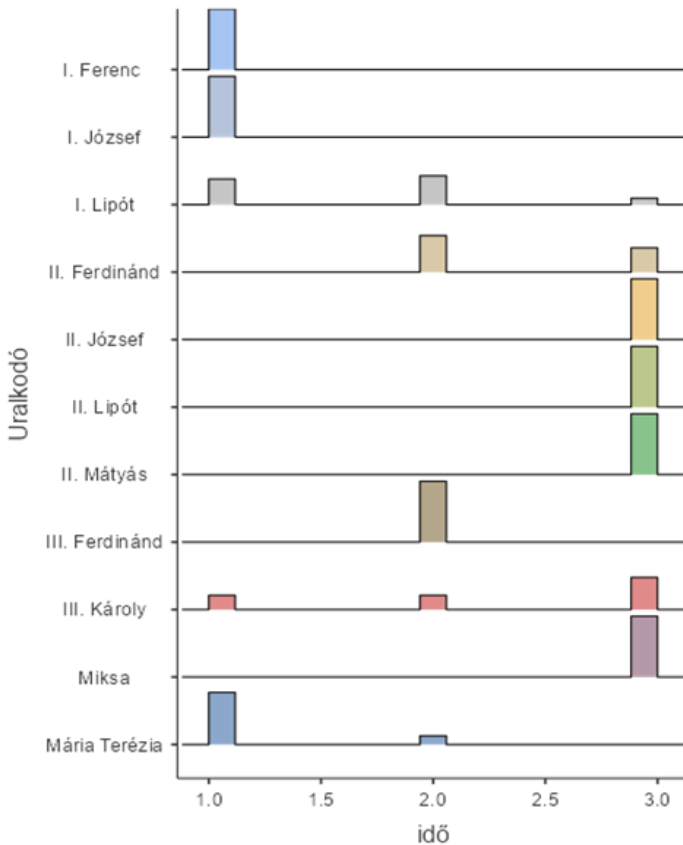
1. ábra

1.1 ábra

1.2 ábra

1.3 ábra

Felhasznált irodalom

Barry, J. – Davies, O. (2007): Palgrave Advances in Witchcraft Historiography. Palgrave Advances, New York

Bagi Zoltán (é. n.): „... ötlet boszorkánnak kiáltotta légyen...” Boszorkányperek Szentés város XVIII. századi büntetőpereiben

https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Szentes/pages/tanulmanyok/006_bagi_zoltan.htm (Letöltve: 2023.02.19.)

Balázs Zsuzsanna: Lélekkurvák és kanördögök: mit reméltek a boszorkányok megölésétől a középkori európaiak? Qubit, 2019.04.24.

<https://qubit.hu/2019/04/24/lelekkurvak-es-kanordogok-mit-remeltek-a-boszorkanyok-megolesetol-a-kozepkori-europaiak> (Letöltve:2023.03.10.)

Behringer, Wolfgang (1990): Rossz idő, éhínség, félelem. Az európai boszorkányüldözések klíma-, társadalom- és mentalitástörténeti okai. Dél-Németország példája. Ethnographia 101. 3–4, 363–384.

Bruckner Éva (2020): A halál lovasának látogatásai járványok alakjában Magyarországon. Polgári Szemle. 16, 4–6, 67–87.

Endrefi Istvánné: Gondolatok a magyarországi analfabétizmus történetéből <https://archive.md/zpJmu> (Letöltve:2023.03.05.)

Foucault, Michel (2000): A hatalom mikrofizikája. In: Nyelv a végtelenhez. 307–330. Debrecen

Foucault, Michel (2000): Az értelmiség és a hatalom. In: Nyelv a végtelenhez 271–286. Debrecen

Foucault, Michel (2000): Őrület és társadalom. In: Nyelv a végtelenhez 251–270. Debrecen

Garrett, Julia M. (2013): Witchcraft and Sexual Knowledge in Early Modern England. Journal for Early Modern Cultural Studies. 13, 1, 32–72.

Gerő Márton (2011): A mikro- és makroszint közötti átjárhatóság az elemzésben: A hierarchikus szociometria néhány szempontjának bemutatása. In: Somlai Péter – Szabari Vera (szerk.): Kötőjelek: Az ELTE TÁTK Szociológia Doktori Iskola Évkönyve 2010. 1–25.

Ginzburg, Carlo (1990): Eksztatikus repülések – eksztatikus csaták. *Ethnographia*. 101, 3–4, 357–363.

Gyáni Gábor (1997): A mindennapi élet mint kutatási probléma. *Aetas*. 12, 1, 151–161.

Hegy Ádám (2015): Komáromi H. Mihály (1690?–1748) debreceni lelkész prédikációja Mária Terézia cseh királynővé koronázása alkalmából In: Gáborjáni Szabó Botond, Oláh Róbert (szerk.): „Kezembe veszem, olvasom és arról elmélkedem” Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára. Debrecen, 77–91.

Kitzinger Dávid (2000): A morális pánik elmélete. *Replika*. 40, 23–48.

Klanczay Gábor (2005): Boszorkányüldözések kialakulása Európában. *Rubikon* 7. 6–14.

<https://rubicon.hu/cikkek/boszorkanyuldozesek-kialakulasa-europaban> (Letöltve: 2023.02.17.)

Kristóf Ildikó (1990): Boszorkányok, „Orvos Asszonyok” és „Parázna Személyek” a XVI-XVIII. századi Debrecenben. *Ethnographia*. 101, 3–4, 438–467.

Kristóf Ildikó (2013): Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon: kutatástörténet, eredmények, teendők – 2013-ban. In: Klanczay Gábor (szerk.): Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában. Budapest, 17–62.

Nékám Lajos (1908): A magyar bőrgyógyászat emlékeiből. Budapest.

Pócs Éva (1995): Maleficium-narratívok – konfliktusok – boszorkánnytípusok (Sopron vármegye, 1529-1768). In Paládi-Kovács Attila (Szerk.): Népi Kultúra – Népi Társadalom. 9–67. Budapest

Schlumbohm, Jürgen (2000): Mikrotörténelem – makrotörténelem. Aetas. 15, 4, 170–179.

Tóth G. Péter (2020): Boszorkánypánik és Babonatéboly. Balassi Kiadó, Budapest

Levéltári források

HBML V.633/a.1.kötet

HBML IV.B.420/k.2.

Ábrák forrásai

1. ábra: Bagi Z. (é. n.)

1.1 ábra: Saját készítésű ábra a Jamovi statisztikai program segítségével. A magyarországi boszorkányperek digitális adatbázisa anyagából

1.2 ábra: Saját készítésű ábra a Jamovi statisztikai program segítségével. A magyarországi boszorkányperek digitális adatbázisa anyagából

1.3 1.3 ábra: Saját készítésű ábra a Jamovi statisztikai program segítségével. A magyarországi boszorkányperek digitális adatbázisa anyagából

A Ceaușescu korszak emlékezete egy erdélyi kis településen, Csíkkozmáson

Kecskés Kitti

DE, angol nyelv és kultúra tanára – történelem és állampolgári ismeretek tanár OMA, 4. évf.

kecskeskitti888@gmail.com

Témavezető: Dr. Pallai László (DE)

Magyarországon születtem, de identitásom, történelmi múltunk iránti fokozott érdeklődésem Erdélyhez köt, mivel édesanyám Csíkkozmásról, egy Hargita megyei községből¹ származik. Életem során szinte az eddigi összes szünidőmet „otthon” tölthettem a nagymamámnál, belepillantva így az ottani életbe, kulturális szokásokba, mindennapokba. A családom tagjai sok történetet meséltek nekem a régi időkről, felidézve egy-egy mára inkább érdekese-nek és izgalmasnak mondható eseményt, ami a román kommunizmus korszakát jellemezte, amit én gyerekként mindig tátott szájjal hallgattam. Mivel nagypapámat sajnos nem ismerhettem, minden alkalmat megragadok arra, hogy minél többet megtudjak róla és az ő életéről. Történelem szakos egyetemi hallgatóként még nagyobb érdeklődés alakult ki bennem a romániai szocializmus iránt. A fentiek adtak inspirációt a kutatási témám kiválasztásában. A tanulmányban számos olyan kifejezést használlok, melyeket idézőjelbe tettem, de megtartottam eredeti használatban, hogy jobban visszaadjam a kor hangulatát, beszédmódját.

A rendszerváltozások óta eltelt 30 év, a romániai társadalom egyre szélesebb rétegei számára átélt, személyes élmények a szocializmus koráról már nincsenek. Gyakori jelenség, hogy a szocializmus korszakához nosztalgikus szempontból közelítenek: a múlt megszépül, a fiatalság éveire emlékeznek, egyfajta „kiszámíthatóság” jellemezte a korszakot a negatív jelenségek mellett is. Ismerjük ezeket a jellemzéseket. Gyakran úgynevezett „retró” hangulat

¹ A továbbiakban faluként hivatkozom a településre, mivel a mai napig így nevezik az ottaniak is.

kíséri az 1990 előtti időszakhoz való viszonyulást. Ez a tendencia azért lehet veszélyes, mert a valóságos, történetileg is hiteles kép helyett, egy ténylegesen soha nem létezett, „nosztalgikus” megközelítés alakulhat ki a szocializmus koráról.

Joggal felmerül a kérdés, hogy napjainkra is érvényes ez a jelenség, illetve nyomon követhető-e ez a folyamat az erdélyi magyarság körében? Tudjuk, hogy a szocializmus minden országban jelentős egyedi vonásokat hordozott, de az erdélyi magyarság számára a 70-es, 80-as évek Romániája a többszintű elnyomatás kora volt.

Ceaușescu uralmát a legembertelenebb kommunizmusok között tartja számon az emlékezet. Nyomor, éhezés, kirekesztettség, befelé fordulás, megfélemlítés, terror – néhány, a rendszer fenntartásához alkalmazott eszközök közül. A diktátor személyi kultusza, megalomániája nem ismert határokat. Mániákus, kirekesztő nacionalizmus jellemezte, legfőbb célja a román nép „nagygyá” tétele volt, mely eléréséhez mindent alárendelt, az egész társadalmát és gazdaságát is, az egyént, a közösségeket. Ceaușescu makacsul tartotta magát az erőltetett iparosításhoz, melynek katasztrofális következményei lettek az ország társadalmára nézve. A páratlanul szép és egyedi környezet és a mezőgazdaság potenciálja tönkrement, az ország társadalma meggyengült. Nagyon sok vidéki ember vált ténylegesen munkanélkülivé, ugyanis a „Vezető” falvakat romboltatott le egy-egy ipari központ építése érdekében. Itt is végbement a kollektivizálás, ahogy más kommunista országokban. Az ország ekkoriban 15 milliárd dollárnyi adóssággal rendelkezett, amit az „emberek jótevője” minél hamarabb vissza akart fizetni. Románia hanyatlása megállíthatatlanná vált. Mindent exportáltak, így az élelmiszerboltokban üresek voltak a polcok, ellenben a könyvesboltokban mindig tele volt a kirakat a diktátort dicsőítő könyvekkel. Az 1966-ban bevezetett abortusztörvénnyel betiltotta annak elvégzését és a fogamzásgátlást. Románia lakossága számtani értelemben egyre csak növekedett, de ezzel párhuzamosan egyre nagyobb mértékben nőtt a nyomor és a kilátástalanság. (Demény, 1994. 27–29.)

1. térkép

Csíkkozmás elhelyezkedése.

A kép forrása: [Google maps. https://goo.gl/maps/sQLsimyfnQNMes9k9](https://goo.gl/maps/sQLsimyfnQNMes9k9)
(Letöltve: 2023.03.16.)

Csíkkozmás Harghita megyében található, a Keleti-Kárpátok déli részénél. A Csíki medencében helyezkedik el, a megyeszékhelytől, Csíkszeredától 21 kilométerre. Teljes közigazgatási területe 70 km², melynek 16,3%-a szántó, 45%-a egyéb mezőgazdasági terület, 35,2% erdő. A 2002-es, 2011-es és 2021-es adatokat összevetve a település népessége növekszik. Jelenleg 2115 lakosa van, a nemek aránya 50–50% körül mozog, az évtizedek során ez a százalék a nők felé tolódik. A lakosok körülbelül 60%-a 15–65 év között van. A 2011-es népszámlálás adatai alapján az összlakosság 96,4%-a magyar, 0,6%-a román, 2,9%-a roma etnikumú. Anyanyelvi eloszlásban 99,3% magyar anyanyelvű, 0,7% román anyanyelvű. A lakosok 97,6%-a római katolikus vallású, 1,1% református, 0,8% ortodox.²

² Az adatok a 2011-es népszámlálás eredményei alapján vannak feltüntetve.

Tapasztalati tény, hogy egy diktatórikus korszakról és a társadalmi viszonyokról a leghitelesebb információkat a korszakot átélt emberek elbeszéléseiből tudhatjuk meg, ugyanis a diktatúra nem tette lehetővé, hogy a hivatalosan feljegyzett tények, információk, illetve a sajtó által lejegyzett történések, benyomások valóságosak legyenek, mivel mind a cenzúra, mind a Ceaușescutól való félelem befolyásolása alatt voltak. Mélyinterjújuk készítése által a célom az volt, hogy feltárjam, milyen kép él Csíkkozmás és környéke társadalmában ezekről az évtizedekről. Véleményem szerint a mélyinterjú olyan módszer, mely „ajtót nyit a múltba”, amibe a kérdező az interjúalany vezetésével és iránymutatásaival visszatekint a megélt történelembe. A kulcsszó itt az emlékezet. Már maga a gondolat is, amit e szóhoz társítunk, szubjektív. Így nagyon személyes és bensőséges, mondhatni intim helyzetbe kerülünk a beszélgetés során. Az adatgyűjtésre készülve, már az első pillanattól kezdve fontosnak tartottam, hogy az interjú formája egy szabad, kötetlen beszélgetés legyen, ami lehetőséget ad az elmélyülésre és a feszélyezettség nélküli őszinteségre.

A mélyinterjú-sorozat elkészítése 2021 és 2022 nyarán történt. A két periódus alatt 13 interjút sikerült készítenem, melyből 12-ről hangfelvételt készítettem.³ A falu idősei közül több embert meglátogattam, megkerestem az interjúval kapcsolatban, viszont a technika hallatán, illetve amint a korszakot megemlítettem, nem vállalták a beszélgetést. Interjúalanyaim közül 4 nő, 9 férfi, életkoruk jelenleg 70–90 év között mozog. A korszakban mindannyian már dolgoztak, családdal rendelkeztek, ma már mindannyian nyugdíjasok. Foglalkozásuk szerint volt iskolaigazgató, akkori iskolai tanítónő, plébános, ládagyári munkás, készruhágyári munkás, pénzügyi szakember, termelőszövetkezeti beszerző, termelőszövetkezeti munkás, szövetkezeti mérnök, szövetkezeti dolgozó, szövetkezeti elnök, néptanácsalelnök. Fontosnak tartottam, hogy olyan embereket kérdezzek meg, akik fiatalként, de már felnőtt korban éltek az adott korszakban. A beszélgetések közül majd-

³ A pap nem járult hozzá a hangfelvétel rögzítéséhez.

nem mindegyik hossza megközelítette a 2 órát, melyek során az interjúalanyok hatalmas kedvvel és segítőkészséggel meséltek az életükről. Az interjúk felépítését illetően megkértem az alanyokat, hogy az interjú első felében először is beszéljenek az életükről, magukról, majd a második felében rátértünk a korszakspecifikus témákra. Mindegyik beszélgetés során könnyen, úgymond spontán és természetesen került sor a Ceaușescu-korszak történéseire, ami bizonyítja, hogy valóban a legmeghatározóbb korszak volt életükben. Ezeket felhasználva idézem fel az időszak jellegzeteségeit a falu történetében az 1965 és 1989 közötti időszakban.

Az interjúk során tisztán kirajzolódtak azok a témák, melyek a korszak sajátosságaira, történéseire utalnak. Az egyházi élet, oktatás, kötelező párttagság és a gazdaság mindegyik interjúalanynál spontán elmesélt, valamint kiemelt témák voltak, illetve mindenki hozzáadta a maga emlékét azokról az ominózus Ceaușescu-látogatásokról, melyek a falut érintették. Elbeszéléseik sajátos módon alátámasztják azokat a megállapításokat, melyekkel a szakirodalomban találkozhatunk.

Az oktatás területén Csíkközváson anyanyelven folyt az oktatás, viszont ahogy az egész országban, itt is érződött a homogenizálás, azaz az erőszakos elrománosítás. Már negyedik osztályban románul tanultak a gyerekek, román történelmet és román földrajzot. A román nyelvet erőltették, illetve minden olyan ismeret elsajátítását, ami a román nemzeti tudatot hangsúlyozta. A tanítást minden nap a román himnusz éneklésével kezdték. Ceaușescu „jelen volt” mindenhol: az osztályban, a folyosókon, hiszen képeivel, jelszavaival, beszédjéből idézett szövegekkel díszítették a falakat. Az oktatói-nevelői munka kizárólag az érvényes tanügyi törvény alapján történhetett, kommunista ideológia nézetek szerint, melynek voltak román sajátosságai is, pl. a már említett személyi kultusz megjelenítése. A szigorú előírások betartását és követését folyamatos ellenőrzések kísérték. A teremben elhelyezett piros muskátli, zöld levelekkel, fehér kaspóban már mond-

hatni szabálysértés volt.⁴ Az iskolai napok hosszúak voltak, de maga a hét is, hiszen hat napos tanítási rend volt. Ezen kívül alkalmanként vasárnaponként is be kellett menniük az iskolába. Ugyanis különböző látszatfoglalkozásokkal (pl. sport tevékenység), megakadályozták, hogy a gyerekek mehessenek a vasárnapi misére.⁵

Szervesen összefonódott az oktatás és a falu vallási élete. A magyarság hitélete, vallásossága nem tűnt el teljesen a Ceauşescu-korszakban sem. Egy visszaemlékezésből megtudtam azt is, hogy egy-egy vallási ünnep során nem mehettek a templomon kívülre, így sokszor a templom udvarán belül végezték el a szertartásokat és a körmeneteket. Az „egyszerű” embereket nem bolygatták a templomba járás miatt, amennyiben azt csendben, halkán, a magánszférába visszavonulva végezték⁶, de a diákokat, a pedagógusokat retorzió érthette. „Feleségem tanügyben dolgozott. Mindig a leghátsó padsorba ülhetett a templomban, hogy ne lássák, de valaki mégis feljelentette. Üzenték neki, hogyha maradni szeretne a tanügyben, akkor ne menjen templomba, mert ki fogják rúgni.”⁷ Tiltva volt a hitoktatás, a templomba járás miatt rossz szemmel néztek az emberekre, gyerekekre, volt egy-két tanítónéni, aki rászólt a gyerekekre, megdorgálta őket ezért: „Templomba járást tiltották iskolai szinten. Volt két tanítónéni, akik a templom közelében laktak. Minden vasárnap figyelték, hogy kik mennek templomba, hittan órára, meg is verték a gyermekeket ezért. Sok gyerek ezért a mezőn járt, hogy az úton ne lássák őket. Az egyszerű emberek járhattak.”⁸ Viszont az is előfordult, hogy a vasárnapi misét később kezdte a pap, azért, hogy a tanügyi ellenőrzés után a diákok is tudjanak menni a templomba. A két kutatási időszak

⁴ N.E. nyugdíjas tanító elbeszélése alapján. Az ellenőrnek nem tetszettek a színek, hiányolta a sárgát, ezért a tanító hatalmas szidást kapott.

⁵ Az interjúk során gyűjtött, mindenki által alátámasztott információ.

⁶ Például több keresztelőt titokban, háznál tartottak, ahova a pap a kerítésen át szökött be.

⁷ Cs.T., 71 éves. Akkori pozíciója: beszerző a szövetkezetben.

⁸ P.R., 81 éves. Akkori pozíciója: Készruhágyári munkás.

eredményei néhány adat vonatkozásában ellentmondásosak, így az anekdoták hitelessége is megkérdőjelezhető. Az ellentmondást abban véltem felfedezni, ahogy a különböző pozíciójú emberek meséltek egy adott történetet, jelenséget. Egyértelmű, hogy azok az emberek, akik a lakosság alsó-és középrétegébe tartoztak a korszakban, nehezen éltek meg az akkori világot, míg a magasabb funkciót birtokló interjúalanyok úgy mesélnek, mintha hőstetteket hajtottak volna végre, különféle élményekben lett volna részük. Minél több interjút készítettem, annál jobban kirajzolódott az a tendencia, miszerint ezek a nyilatkozók sokszor másítottak a történetükön, magukat ezzel jobb színben feltüntetve. „Aki a tűzhöz közel ül, az fűtözik jobban.” – egy mondás, amit nem csak az első, hanem a második interjúzás során gyakran hallottam. Való igaz, ezek az emberek fontos pozíciókban helyezkedtek el, olyan helyen dolgoztak, ahol jóval több lehetőséget tudtak keresni és találni, melyekhez sorstársaik nehezen, vagy egyáltalán nem juthattak hozzá. Kritikusnak kell lenni a gyűjtött információkkal, ugyanis meg kell vizsgálni azt is, hogy ki az interjúalany. A gyűjtés második időszakában több olyan anekdotát, személyes történetet hallottam, ahol az derült ki az interjúk során, hogy ezek a befolyásos személyek sokszor visszaéltek a „hatalmukkal”. Két példát említenék a sok közül: Az első gyűjtés szerint az egyik vezetői pozícióban lévő pedagógus még az ellenőrzéseket is kicselezte, csakhogy a diákok tudjanak menni a vasárnapi misére. Az idei gyűjtés során több akkori szülő és diák is elmesélte, hogy pontosan ő volt az, aki meggyőződése szerint képviselte a szocialista nézeteket és szigorúan betartotta a kiadott parancsot, akár fizikai büntetéssel is illette azokat a gyerekeket, akik részt vettek a misén. A második példa egy olyan ember esete, aki rendkívül fontos pozíciót birtokolt a gazdaság életében, illetve Néptanács elnök is volt, akinek a nevét ha megemlítettem a faluban, sokatmondó pillantásokat kaptam válaszként, többet meg is lepődtek, hogy szóba állt velem. Ő arra a kérdésemre, hogy az éhezés közepette tudtak-e kicsivel többet adni, vagy „a pult alatt” segíteni az embereknek azt válaszolta, hogy itt a faluban nem volt éhezés, mindent megol-

dottunk, adtunk, akinek kellett. Ezzel szemben öt interjúalanyom azt mesélte el, hogy ez a személy nemhogy nem segített, de még sokkal szigorúbb volt, mint ahogy azt kellett volna. Ezek az interjúalanyok – idősebb nők és férfiak – sírva meséltek nekem arról, hogy mennyire rettenetes volt az éhezés, és hogy inkább maguktól vonták meg azt a kicsi ételt is, csak a gyermekeik ne éhezzenek. Több-kevesebb sikerrel. Egy néni elmesélte, hogy lopott is a szövetkezetből, mivel látta, hogy mennyi termés volt, otthon pedig a gyermekei éheztek. A pulóverébe rejtett egy keveset, de mikor a főmérnök meglátta, visszavitte vele. Közben a munkások szeme láttára hordták haza a mérnökök és titkárok a megtermelt javukat, akár pityókát, akár búzát.

Ahogy az egész országban, a csíkkozmási lakosság sem tudott hozzájutni sokszor az alapvető élelmiszerekhez sem. „Meg kellett élni, kapaszkodni kellett, hogy a családot fenn tudd tartani. Üzletből nem lehetett kapni semmit, porcióra volt minden, húst nem lehetett kapni. Sinaián nagyon olcsón, potom áron tudtunk egy ismerős raktárostól szerezni banánt, csokoládét, szaloncukorkát. A banánt magasra akasztottuk, hogy megérjen. Nehéz idők voltak. Üveges halkonzervet rengeteget lehetett kapni, de kiöntöttük, annyira rossz volt.”⁹

Mivel egyik interjúalanyom a kozmási szövetkezet beszerzője volt, rendelkezett egy bizonyos kiváltsággal. A megyéből nem volt szabad kimenni általában, ők a kiküldetések alkalmával sokat láttak az országból. Olyan papírt kaptak, amivel szabadon utazhattak. Karácsonyfát, burgonyát vittek olyan vidékre, ahol nem tudtak szerezni, például Georgiuba, ahonnan műtrágyát kaptak érte. Kapcsolatokra, ismerősökre tettek szert, így a későbbiek folyamán az ilyen üzletek kapcsolatok, ismeretség révén sok mindent meg tudtak oldani, „elintézni”. Mindig kellett valami „csúsztatás” a másik félnek. Általánossá vált a korrupció. Megvolt ennek a kockázata, több alkalommal is előfordult, hogy rajtakapták őket az üzletek alkalmával, vallomást kellett tenni, kicsin múltott a letar-

⁹ Cs.T. 71 éves. Akkori pozíciója: beszerző a szövetkezetben.

tóztatás, de ismeretség segítségével végül megúszták. „Nem volt szólásszabadság, jobban mondván nem volt szólás utáni szabadság, mert amint olyat szóltál, bezártak.” – mondta.¹⁰

A falu életében meghatározó szerepet játszott a szövetkezet. Nem csak a családom elbeszélései, vagy a falu történetei, hanem korabeli újságcikkek is bizonyítják, hogy Csíkkozmás a Ceaușescu-korszak egyik fontos helyszíne volt, ahol a T Sz teljesítménye olyan hírnévre tett szert, amit maga Ceaușescu is „elismert”. Tudniillik, az 1968-as szabályozások miatt összevonták a szomszédos Csík-szentmártonnal.¹¹ A falvakat koncentrálták, központosították, amivel a népsűrűséget szerették volna növelni, mellette viszont az igénybe vett területeket csökkenteni. Ezután a falvaktól elvárták, hogy nagyüzemi mezőgazdasági központokká váljanak, ahol az ipari tevékenység elindítására is készek legyenek. (Hunya, 1989. 38.) Beszédes az alábbi közlés. „– Pap bácsi, hogy lehet rendezni egy bocsánatos bűnt? Van az igazság, de mi mondunk egy mást, ami nem valóság. – Mi nem hazudunk, csak az igazságot egy kicsit elferdítjük.”¹² – mesélte a kozmási szövetkezet állattenyésztési mérnöke.

A csíkkozmási szövetkezet megyei szinten a harmadik legjobb volt, hatalmas terméseredményekkel (burgonya, cukorrépa, búza) és állatállománnyal (szavasmarha, juh, sertés). A dokumentált mennyiségek, számadatok azonban általában a duplájáról számoltak be a valós mennyiségekhez képest. A központi pártbizottság által ki volt adva, hogy miből mennyit kell termelni bizonyos időszak alatt, amit, ha sikerült, ha nem (általában nem), le kellett igazolni, azaz az adatokat meg kellett hamisítani.¹³

¹⁰ Cs.T. 71 éves. Akkori pozíciója: beszerző a szövetkezetben.

¹¹ 1967-ben a Román Kommunista Párt elfogadta a rendelkezést, mely Románia közigazgatási-területi megszervezését kívánta javítani, illetve a falusi helységeket szisztematizálni.

¹² M.K., 79 éves. Akkori pozíciója: szövetkezeti dolgozó.

¹³ Interjúalanyok elbeszélése.

1. kép

A képen Ceaușescu egyik Csíkszentmártoni látogatását láthatjuk, ahol a háttérben látszó parcella tábláján nemhogy nem annyi, de nem is az a növényi fajta látható, mint a valóságban. (Cs.G. fényképe)

„Ez egy harminchat hektáros parcella, szép volt nem volt semmi gond. Mint ahogy itt látod a táblát, hogy ki van téve akkor írta rajta, hogy milyen kultúra van, mikor lett elvetve, tehát a technikai adatok [...]. Megyek arrafelé, s nézem hogy az nem az amit mi kiraktunk, de nem is az van elvetve. Itt van a kollégám, aki látszik itt hátul, de csak a feje, ő volt a növénytermesztő farmer. [...] Mi van ezzel a táblával, Istenem. Ez nem a miénk, nem mi tettük. Természetesen nem a valóságos adatok voltak, hanem a valóságnak a duplája és volt egy ilyen, hogy predikció, tehát az előre tervezett vagy előre értékelt vagy megvalósítható termék [...] mikor megláttam hogy nyolcezer fölött akkor azt mondtam, hogy összeesek.”¹⁴

A hazugságokra, szemfényvesztésre épülő rendszerben a Vezér mindent ellenőrzött, bár szakértelem nélkül, mégis büszke

¹⁴Cs.G. 73 éves. Akkori pozíciója: szövetkezeti elnök, főmérnök.

volt az eredményekre. Többször is tett látogatást a környékre Ceaușescu, amikről különböző anekdoták keringenek. Csíkszentmártoni-Csíkkozmási látogatásai szintén nagy előkészületekkel és felhajtással jártak. Az interjúk alapján kiderült számomra, hogy ezen látogatások alkalmával egyfajta rettegés, feszültség volt jellemző a faluban és a szövetkezetben. Többször is az történt, hogy utolsó pillanatokban cserélték le a táblákat, módosították a számadatokat. Ceaușescunak nagyon tetszett minden, amit látott, üdvözlő táviratokkal ismerte el az eredményességet.

A kortársakat is érdekelte az a dilemma, hogy Ceaușescu mennyire volt tisztában a valóságos állapotokkal és az adatok folyamatos manipulálásával. Amikor megkezdődött a korszak iránti érdeklődésem, nem volt kétségem afelől, hogy Ceaușescu mindenről tudott, mániákus szándékok és célok vezérelték. Az interjúalanyaim maguk fogalmazták meg ezt a kérdést, ugyanis néhányan úgy vélték, Ceaușescut megtévesztették, az őt körülvevő emberek irányítottak mindent, illetve a felesége Elena. Egy másik vélemény, ami feltűnt, hogy a dolgok egy részéről tudhatott ugyan, de nem az egésze. Mindenki véleménye megegyezik arról, hogy a nyolcvanas évekig nagy baj nem volt, viszont az utolsó évtizede mindenkinek egyaránt negatív időszakként maradt meg az emlékezetükben. Szerintük ez akkor kezdődött, amikor a fejébe vette, hogy az összes adósságot visszafizeti, ezért kiürültek a boltok, katasztrofálisan zuhant az életszínvonal. Felnőttként, családfenntartóként élni a Ceaușescu korszakban testileg és szellemileg is kimerítő volt, viszont az emberekben mégis volt egy érzés, mely szerint a dolgok idővel megszépülnek. Érdekes, hogy valóban megjelenik egyfajta nosztalgia, ugyanis több pozitív jellemzőt is említettek a beszélgetőpartnereim, amit szerintük meg is kellett volna tartani, a következő rendszerekben. Ilyen például a rend, a rendezettség. Mindenki tudta a dolgát, mindenki dolgozott, megvolt a helye és folyamata mindennek, nem volt ilyen szempontból bizonytalanság. Másik dolog a közbiztonság. Egyik interjúalanyom Bukarestben töltött el egy fél napot és fél éjszakát, mivel az agrárminisztériumhoz ment kiküldetésre, és munkája elvégzével

gyalogosan felfedezte a fővárost úgy, hogy nem kellett tartania semmitől. Szerinte ma már ezt nem lehet megtenni. A harmadik pozitívum pedig az áruk stabilitása volt. Igaz, nem volt mit venni, szinte üresek voltak a boltok, de a halkonzerv és a zöldségsom mindig ugyanannyiba került, nem voltak áringadozások, áremelkedések – mondták az elbeszélők.

Sokakat érintett a kötelező párttagság kérdése. Romániában minden hatodik, tehát a 22 milliós lakosságból közel négymillióan voltak tagjai a Román Kommunista Pártnak. (Demény, 1994. 20–22.) Az adatközlők körülbelül 60 százaléka volt párttag.¹⁵ Különböző történeteket meséltek arról, hogyan környékezték meg őket, illetve ők hogyan szerveztek be másokat, mivel kötelező volt számukra, hogy új párttagokkal növeljék az alapszervezetek létszámát. „Kellott a párttag, papíron volt feladatuk. Meg kellett jelenni a gyűléseken, elég gyakran voltak, templomba nem mehetek volna. Be kellett szervezni új tagokat. Gyűléseken csak a belpolitika volt téma, Ceaușescu elvtárs tevékenysége, mennyi gyárat csinált, merre járt. A párttitkár megírta a jegyzőkönyvet, ha volt, ha nem volt gyűlés.”¹⁶ Ez a visszaemlékezés is a rendszer alakoskodását és hiteltelenségét igazolja.

A szakirodalmat valóban alátámasztják az interjúk során gyűjtött adatok és történetek a kötelező párttagságról, a magyarság helyzetéről, az oktatás, az egyház helyzetéről és tiltott kapcsolatáról. Megjelentek olyan elemek is, melyek vagy egyáltalán nem találhatók meg, vagy nem olyan formában jelennek meg a szakirodalomban, korabeli sajtóban, mint például a hamisított gazdasági adatok, a falu történései. Ez a korszak hazugságokra, szemfényvesztésre épült, mellyel nem feltétlen voltak tisztában az emberek. Ennek ellenére mégis évtizedeken át fennállt a rendszer, évtizedekre meghatározva a romániai társadalom életlehetőségeit.

A többi szocialista országhoz képest Romániában volt a párttagok száma a legmagasabb a népességhez viszonyítva.

¹⁶ G.I. 78 éves. Akkori pozíciója: mérnök.

Az interjúalanyok körülbelül felére elmondható az, hogy a Ceaușescu korszakban olyan pozícióban helyezkedtek el, ahol legtöbb sorstársukhoz képest jóval több lehetőséget tudtak találni. „Közel a tűzhöz” gyakori kifejezéssé vált. Relatív befolyással és ismeretséggel rendelkezve képesek voltak megszerezni olyan árucikkeket, melyekről mások álmodni sem mertek. Déligyümölcsökről sem álmodhattak a korszakban, viszont interjúalanyaim közül mégis többen tudtak például banánt szerezni, melyet a szekrény tetején tartottak, hogy ott meg tudjon érni, mielőtt a gyermekek megkóstolják. Mai ésszel fel sem fogja az ember, hogy mekkora kincs volt ez akkoriban.

Kétségtelen, hogy a „tűzhöz közeli emberek” teljesen máshogy látták, máshogy élték meg ezeket az évtizedeket, melyre nosztalgikusan emlékeznek, illetve a történeteiket izgalmasan, néha lelkesedéssel elevenítik fel. Mind a gazdasági, mind a pártélet lokális hierarchiájában magasabb pozícióval rendelkeztek, kommunista nézeteket vallottak és talán vallanak mai napig is. Hatalommal bírtak, ami valójában egészen kicsi volt, mégis helyi szinten és a rendszer elnyomásához képest jelentősnek érződött. A velük készített interjúk során hangoztak el olyan kijelentések, miszerint a rendszernek maradnia kellett volna. Velük ellentétben a korszakot ténylegesen tragikusként megélő lakosok nem szívesen emlékeznek vissza, mivel a rettenetes éhezés, trauma, szegénység, az állandó aggodás és pihenés nélküli kemény munka megviselte nemcsak saját magukat, hanem az ő szüleiket, gyermekeiket is. Volt olyan, aki a gyermekét 10 éven keresztül csak vasárnaponként láthatta, mert akkor volt a műszakjai között szünet és elmehetett a nagyszülőkhöz, akik nevelték a gyermekét, aki elmondásuk szerint szinte idegennek nézte szüleit. Ezek az öreg nénik és bácsik fájdalommal, sokszor sírva mesélték nekem az élettörténetüket, amely szenvedéssel és embertelen mértékű munkával volt teli, amit hiába végeztek el akár tisztességgel, az életüket nem tudták jobbá tenni, a nyomort nem tudták elűzni. Érzelmekhez társul egy mély harag is, viszont ami érdekes, hogy nem a rendszer, nem is Ceaușescu felé irányul, hanem azok felé a

befolyásos személyek felé, akik munkájukkal, elnézésükkel, emberségükkel egy kicsi jót is tudtak volna tenni, nem csak a hozzánk közel álló emberekért és saját magukért.

Számomra az interjúkra történő készülés, a beszélgetések lefolytatása, az adatok feldolgozása mind-mind nagyon izgalmas, érdekes, és érzelmekkel telített folyamat volt. Csíkkozmás egy fontos és szeretett helyszíne az életemnek, mely kötődésemet is meghatározza. A beszélgetések megnyitottak számomra egy „kaput a múltba”, amin keresztül az emlékezet világába léphetek. Ebben a világban a nagyszüleim, küzdve a nehézségekkel, végtelen szeretettel és alázattal négy kisgyermeket neveltek Csíkkozmásban, egy Hargita megyei kis faluban.

Felhasznált irodalom

Demény Lajos (1994): Ceaușescu Romániája. In: *História* 16, 3, 20–22.

Demény Lajos (1994): Románia a diktatúra éveiben. In: *História* 16, 9–10, 27–29.

Hunya Gábor (1989): Településhálózat-fejlesztés és településrendezés Romániában. In: *Tér és Társadalom*. 3, 2, 35–48.

Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről, in: *Jelentések a határon túli magyar kisebbségekről*, Budapest, Medvetánc, ELTE és az MKKE társadalomelméleti folyóiratának melléklete, Budapest, 1988.

Felhasznált internetes források

Csíkkozmás (Cozmeni):

<http://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/csikkozmas/1410>

(Letöltve: 2023.05.09.)

Cozmeni:

https://www.citypopulation.de/en/romania/harghita/_/086446_cozmeni/ (Letöltve: 2023.05.09.)

A kötet szerzői

Burján Réka

2003-ban született Székesfehérváron. Jelenleg a Debreceni Egyetem másodéves pszichológia hallgatója, továbbá a Debreceni Egyetem Tehetséggyondozó Programjának (DETEP) tagja. Tudományos érdeklődési köre a sportpszichológia és az e-sport pszichológiai vonatkozásai. Tervezett műhelymunkájában az e-sportban létrejövő hatásos kommunikációt kívánja vizsgálni.

Deák Fanni

A szerző Debrecenben született 2000-ben, jelenleg a Debreceni Egyetemen végzős pszichológia alapszakos hallgató. A Hatvani István Szakkollégiumban a Szociológia és Társadalompolitika szakcsoport tagja, fő kutatási területe a kognitív pszichológia.

Hadházi Zsófia

A szerző született 2001-ben Debrecenben. Jelenleg a Debreceni Egyetem hallgatója (Pszichológia BA, III. évfolyam), a Hatvani István Szakkollégium Szociológia és Társadalompolitika szakcsoport tagja. Fő kutatási területe az online hitgyakorlás pszichológiai jellegzetességei.

Harcza Vivien Leona

1999-ben született Karcagon. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán pszichológia alapképzésen 2021-ben szerzett viselkedéselemző alapidiplomát, majd tanulmányait pszichológia mesterképzésen, munka- és szervezetpszichológia specializáción folytatta. Tanulmányai során fokozatosan orientálódott a sport-

pszichológia irányába: alapképzésen szakdolgozati témája a temperamentum- és karakterdimenziók sport során jelentkező flow-élménnyel való kapcsolata volt, mesterképzése során pedig a sportolói perfekcionizmust vizsgálja a Sport Multidimenzionális Perfekcionizmus Kérdőív magyar nyelvű adaptálása által. Jelenlegi céljai között szerepel a mesterképzés elvégzését követően a doktori fokozat megszerzése, mely során tovább szeretné boncolgatni a sportolókat érintő mentális nehézségek témakörét.

Román Szandra

1999. február 3-án született Mátyfalván, Ukrajnában. Jelenleg a Debreceni Egyetem Pszichológia Intézetének végzős MA hallgatója. Tagja a Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjának. Elsődleges kutatási témája, amelyet az Országos Tudományos Diákköri Konferencián is prezentált, az ukrán menekültek magyarországi munkaerőpiaci elhelyezkedését akadályozó tényezők pszichológiai komponenseink feltárása.

Selejő Joó Bence Tamás

A Debreceni Egyetem Bölcsésztudományi Pszichológia szakos hallgatója. Mindig is érdekelték a sportok és az e-sport is, így szakdolgozatában az előbb említett két csoportot hasonlította össze pszichológiai szempontok szerint. A kutatása során a kitöltők motivációját és társas orientációját vizsgálta. Ezt a munkát már bemutatta több konferencián is: ESA Research Network 28 - Society and Sport: Midterm Conference (2022), a Hatvani István Szakkollégium által megrendezett Őszi Tudományos Konferencia (2022) és a Debreceni Egyetem Szakkollégiumainak IV. Tudományos Konferenciája (2022). Jelenleg is a Pszichológia Intézetben végzi tanulmányait.

Botos Ákos

A tanulmány szerzője Botos Ákos, Margittán született 2001 március 5-én. Jelenleg egy határmenti kisvárosban, Érmihályfalván él. A nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetemen végezte el az alapszakos tanulmányait Bank- és Pénzügyek szakon, és jelenleg is az egyetem hallgatója mesterképzésen. A Partiumi Keresztény Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karán működő Fényes Elek Műhelynek az aktív tagja. Főbb kutatási területei alapvetően tőzsde, azon belül is a tőzsdei tőzsdekrachok, árfolyamváltozások vizsgálata főként válságos időszakokban. Ez az első publikációja ebben a témában.

Veres Dávid-Gábor

2002. január 11-én, Nagyváradon született. A Partiumi Keresztény Egyetem hallgatója és a Fényes Elek Műhely tagja. Az elsődleges kutatási témája az „Utazási szokások alakulása a COVID-19 kitörése óta a Partiumi Keresztény Egyetem hallgatóinak körében” című kutatása, mely a legjelentősebbnek tartott publikációja is.

Balla János

2002. január 10-én született Nagyváradon. A Partiumi Keresztény Egyetem hallgatója és a Fényes Elek Műhely tagja. Az eddigi egyetlen publikációja és főbb kutatási témája: „Utazási szokások alakulása a COVID-19 kitörése óta a Partiumi Keresztény Egyetem hallgatóinak körében”.

Fazekas Florance Titanilla

1997. június 7-én, Komáromban született. Jelenleg a Partiumi Keresztény Egyetem hallgatója és a Fényes Elek Műhely tagja. Az

elsődleges kutatási témája az „Utazási szokások alakulása a COVID-19 kitörése óta a Partiumi Keresztény Egyetem hallgatóinak körében” című kutatása, mely egyben a legjelentősebbnek tartott publikációja is.

Bukta Balázs József

A szerző 2002-ben született Miskolcon. A Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Karának vegyészmérnök alapképzésén résztvevő II. éves hallgatója. 2021/2022-es tanév II. félévében csatlakozott a Szervetlen és Analitikai Kémiai Tanszéken működő Összetett Homogén és Heterogén Fázisú Kémiai Reakciók Mechanizmusa kutatócsoporthoz. 2022/2023-as tanév I. féléve óta a Debreceni Egyetem Tehetség gondozó Programjának hallgatója. Az oktatásba a kiemelt szakmai és tudományos ösztöndíj elnyerésével kapcsolódhatott be Dr. Herman Petra mellett demonstrátorként. Kutatási témája a toxikus és értékes fémionok megkötését célzó szorbensen alapuló technikák fejlesztése. Elért eredményeit a 2022 őszén megrendezett helyi TDK-n mutattat be. A Workshop on Aerogels Characterization and Modelling tudományos konferencián az újonnan elért eredményeket tudományos poszteren prezentálta.

Ecsédi Bertold

A szerző 2002-ben született Egerben. Most a Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Karának hallgatója, a Hatvani István Szakkollégium tagja. Fő kutatási területe az aerogélek hidratációs mechanizmusának vizsgálata, modellezése. Ebben a témában eddig egy OTDK dolgozat született.

Törzsök Réka

2001-ben született Debrecenben, jelenleg a Debreceni Egyetem végzős anglisztika alapszakos hallgatója. 2022 óta a Hatvani István Szakkollégium Anglisztika-Amerikanisztika szakcsoportjának és a Debreceni Egyetem Tehetség gondozó Programjának (DETEP) a tagja. Alapszakos szakdolgozatában, valamint OTDK dolgozatában George Orwell 1984 című regényének a főszereplők közötti viszonyait vizsgálta, a fizikai kínzáshoz, a vallási-erotikus élményhez és az eszkatológiához kapcsolódó elméletek segítségével. Érdeklődési körébe tartozik még a disztópia műfaja és a queer studies. Jelen tanulmány az első tudományos publikációja.

Végh Darinka

2001-ben született Debrecenben, jelenleg a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója. 2022 óta tagja a Hatvani István Szakkollégiumnak, a Magyar Nemzeti Helynévtár Programnak és a Debreceni Egyetem Tehetség gondozó Programjának. Nádudvar kül-, és belterületi helynévanyagával és annak nyelvészeti szempontú elemzésével foglalkozik, illetve a település határában található halmok elnevezésének motivációjával és szerkezeti elemzésével. Kutatásával két alkalommal szerepelt a DE BTK Magyar Nyelvészeti Tagozatán rendezett Tudományos Diákköri Konferenciáján, illetve a Debreceni Egyetem Szakkollégiumainak IV. Tudományos Konferenciáján és a Hatvani István Szakkollégium 2022. évi Tudományos Hallgatói Konferencián. Angol és német nyelvből nemzetközileg elismert, komplex felsőfokú nyelvvizsgálattal rendelkezik. Szabadidejében előszeretettel sportol, nyelveket tanul, ír és olvas. Versei a következő antológiákban jelentek meg: Aposztróf Kiadó: Szárnypróbálgatók; Borbíró Klára (szerk.): Bolygóegyüttállás; Marsbook Kiadó: Létvágytalanság, a Hetedhét határon című kötetben pedig egy meséje szerepel.

Vadász Márton

A Néprajzi Tanszék első éves doktorandusz hallgatója, 2018 ősze óta a Hatvani István Szakkollégium tagja, 2019 októbere óta az akkor megalakult Néprajzi Szakcsoport szakcsoportvezetője, 2022 novemberétől kezdve a szakkollégium hallgatói elnökhelyettese. Kutatásai a történeti Bihar vármegyére összpontosulnak, társadalomnéprajzi és népi építészeti kérdéseket vizsgál. A társadalomnéprajz kapcsán fő kutatási témája a paraszti polgárosodás illetve a kisenemesség élete és mentalitása, a népi építészeten belül pedig a népies barokk és az örökséghelyzeti vizsgálatok adják kutatásainak fő irányait.

Kovács Dávid

1999-ben született Debrecenben. Jelenleg a Debreceni Egyetemen tanul, hatodéves földrajztanár, történelemtanár és állampolgári ismeretek tanára szakos hallgatóként. A magyarországi kisüzemi sörgyártás és -fogyasztás földrajzi vizsgálatával foglalkozik, amely témával részt vett a XXXVI. Országos Tudományos Diákköri Konferencián és különdíjat szerzett.

Papp Kitti Mária

2001-ben született Debrecenben. Szociológia alapszakos tanulmányait 2022-ben fejezte be a Debreceni Egyetemen. Jelenleg a Debreceni Egyetem elsőéves szociálpolitika mesterszakos hallgatója. 2022 ősztől a Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjának (DETEP) tagja. Tudományos érdeklődési területei a NÉ-ET-ek társadalmi és munkaerő-piaci helyzete, illetve a nők oktatásban, munkaerőpiacon és közéletben betöltött szerepe.

Berecz Gábor

A szerző 1996-ban született, Debrecenben. A kézirat elkészültekor a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója. Emellett a DETEP és a DE Hatvani István Szakkollégium tagja. Fő kutatási témája a Pannoniában, Aquincumban állomásozó római császárkori alakulat, a Legio II Adiutrix. Foglalkozott már az egység centuriónak portréjával, illetve a hivatásos állomány családjainak vizsgálatával.

Kádár Anna Katalin

Debrecenben született 2001-ben. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán történelem alapszakos másodéves hallgató. A Debreceni Egyetem Tehetséggyondozó Programjának és a Hatvani István Szakkollégiumnak a tagja. Elsődleges kutatási témája az orosz irodalom – Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés című regényének és a raszkolnak a lehetséges kapcsolati pontjai.

Kalmár Zsombor

2002 május 4.-én született Debrecenben. Gimnáziumi tanulmányait befejezve egyetemi tanulmányait a Debreceni Egyetem Történelem BA szakján kezdte meg 2021-ben. Egyetemi tanulmányai során bekerült a Debreceni Egyetem Tehetséggyondozó Programjába, valamint a Debreceni Egyetem Hatvani István Szakkollégium Néprajzi Szakcsoportjába. Zsombor kutatási területe történeti antropológia, történeti néprajz és mentalitástörténet. Egyik legjelentősebb publikációja: Mentalitástörténeti vizsgálódások egy 18. századi boszorkányper alapján (megjelenés még folyamatban).

Kecskés Kitti

1998.08.26-án született Nyíregyházán. A Debreceni Egyetem végzős hallgatója Angol- és történelemtanár szakon. A Hatvani István Szakkollégium Történettudományi Szakcsoportjának a tagja. Elsődleges kutatási témája a romániai magyarság helyzete és kultúrája a szocializmus időszakai alatt. A kötetben megjelent tanulmány az első publikációja.